

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

116863

KURTUBÎ TEFSİRİN'DE
ESBÂB-I NÜZÛL

116863

DOKTORA TEZİ

Ekrem GÜLŞEN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Enstitü Ana Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : TEFSİR

Bu tez 10/ 07/ 2002 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Jüri Üyesi

Prof. Dr. İsmail KARAÇAM

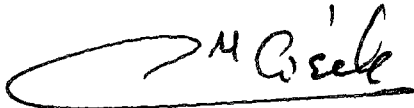
Jüri Üyesi

Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Davut AYDÜZ

ÖNSÖZ

Kurtubî tefsirinin, öteki tefsirler arasında müstesna bir yeri vardır. Onu önemli kılan pek çok sebepten biri, belki de en önemlisi hadislere, bir başka deyişle me'sur tefsire önem vermesidir. Bu özellik de bizi, Kurtubî tefsirini esbâb-ı nüzûl haberleri açısından incelemeye sevk etmiştir. Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında müfessirin yaşadığı VII/XIII. asrın siyasî, sosyal ve ilmî hayatı ile ilgili genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Kurtubî'nin hayatı, hocaları, ilmi, talebeleri, eserleri, tefsirin kaynakları, rivâyet ve dirâyet yönünden metodu, etkilediği müfessirler ve tefsiriyle ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir.

İkinci bölümde, çalışmanın asıl konusu olan "*Kurtubî Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl ve Kaynakları*" mevzusu ele alınmıştır. Esbâb-ı nüzûlün tanımı ve meseleleriyle ilgili kısa bir girişten sonra, Kurtubî'nin esbâb-ı nüzûl anlayışı, esbâb-ı nüzûlü takdim tarzları, Kurtubî'nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde isnad ve esbâb-ı nüzûl kaynakları gibi konular ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde, esbâb-ı nüzûlde taaddüd meselesi, Kurtubî'nin esbâb-ı nüzûl rivâyetleri hakkındaki değerlendirmeleri ve müfessirin esbâb-ı nüzûlden istifadesi araştırılmıştır. Sonuçta, çalışma neticesinde elde edilen bilgilerin bir özeti sunulmuştur. Çalışmada, tefsirin Dâru'l-Hadîs, Kahire 1994 tahkikli baskısı esas alınarak yapılmış ve eserin tamamı zaman zaman okunarak, bazen de tarama suretiyle gözden geçirilerek esbâb-ı nüzûl rivâyetleri tasnif edilmiştir. Diğer taraftan araştırma rivâyet (hadis) ilmi ile alakalı olduğundan her konu başlığı altında yerine göre iki veya daha fazla misâl verilmiş ve bu misâller Taberî, İbn Atıyye, Râzî ve İbn Kesîr tefsirleri ile zaman zaman mukayese yapılmıştır. Keza verilen misâllerin -mümkün merteye- elde mevcut hadis kaynaklarındaki yerleri gösterilmiştir.

Çalışmanın ilk safhasında tezin danışmanlığını üstlenip tevcih ve tavsiyelerini eksik etmeyen muhterem hocam Prof. Dr. Suat Yıldırım ve değerli tavsiyeleriyle bana güç veren diğer danışman hocam Prof. Dr. Davut Aydüz'e, emeği geçen tüm arkadaşlara ve çalışma ortamı hazırlayan eşime burada teşekkürü bir borç bilirim. Başarı Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	ix

GİRİŞ	1
KURTUBÎ'NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ	1
1. Siyasî Hayat	1
2. Sosyal Hayat	9
3. İlmî Hayat	11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURTUBÎ VE EL-CÂMÎ Lİ AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN İSİMLİ TEFSİRİ	15
1.1. Hayatı	15
1.1.1. İsmi ve Künyesi	15
1.1.2. Ailesi ve Yetiştirilmesi	16
1.1.3. Endülüs'ten Ayrılması ve Olgunluk Dönemi	18
1.1.4. Ölümü	19
1.2. Hocaları	19
1.2.1. Endülüs'teki Hocaları	19
1.2.2. Mısır'daki Hocaları	21
1.3. İlmî	24
1.3.1. İlmî Kişiliği	24
1.3.2. Kurtubî'nin Tefsir Anlayışı	26
1.3.3. Kurtubî'nin Hadis Anlayışı	28
1.3.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Anlayışı	30
1.3.5. Arapça ve Belagat Anlayışı	33
1.3.6. Ehl-i Sünnet Dışındaki Fırkalara ve Tasavvufa Yaklaşımı	37

1.4. Talebeleri	41
1.5. Eserleri	42
1.5.1. Matbu Eserleri.....	42
1.5.2. Yazma ve Kaybolan Eserleri	43
1.5.3. Kendisine Nisbet Edilen Eserler	46
2. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân	46
2.1. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân'ın Metodu	49
2.1.1. Dirâyet Yönünden	50
2.1.2. Rivâyet Yönünden.....	53
2.2. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân'ın Kaynakları	56
2.3. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân'dan Etkilenen Müfessirler	63
2.4. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân Üzerinde Yapılan Çalışmalar	65

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURTUBÎ TEFSİRİNDE ESÂB-I NÜZÛL VE KAYNAKLARI	70
2.1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Tanımı ve Meseleleri	70
2.1.1. Esbâb-ı Nüzûl İlminin Tanımı.....	70
2.1.2. Esbâb-ı Nüzûl'ü Bilmenin Yolu.....	71
2.1.3. Esbâb-ı Nüzûl'ü Bilmenin Faydaları	72
2.1.4. Esbâb-ı Nüzûl'ü Bildiren Lafızların Kuvvet Dereceleri	73
2.2. Kurtubî'ye Göre Esbâb-ı Nüzûl	74
2.2.1. Kurtubî'ye Göre Esbâb-ı Nüzûl'ün Önemi.....	74
2.2.2. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nüzûl Anlayışı.....	76
2.3. Kurtubî'nin Esbâb-i Nüzûl'ü Takdimi	78
2.3.1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Takdiminde Kullandığı İfadeler	78
2.3.2. Birden Fazla Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Verirken Kullandığı İfadeler ..	80
2.3.3. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri'nin Bittiğini İfade Etmede Kullandığı Lafızlar.....	81
2.4. Özel Başlıklar Altında Esbâb-ı Nüzûl'ü Takdimi	81
2.4.1. “Meseleler (المسائل)” Başlığı Altında Takdimi	82
2.4.2. “Derim ki (قلت)” Başlığı Altında Takdimi.....	84

2.5. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Zikrettiği Diğer Yerler	87
2.5.1. Tefsirin Başında Vermesi	88
2.5.2. Tefsirin Ortasında Vermesi	90
2.5.3. Tefsirin Sonunda Vermesi.....	93
2.6. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinde İsnâd	94
2.7. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nüzûl Kaynakları	98
2.7.1. Kaynağı Verilenler	99
2.7.1.1. Hadis Kaynakları	99
2.7.2. Kaynağı Verilmeyenler	111
2.7.2.1. Rivâyetlerin Sahâbîlere Atfedilmesi.	112
2.7.2.2. Rivâyetlerin Tabîlere Atfedilmesi.....	113
2.7.2.3. Rivâyetlerin Etbâu't-Tabîin ve Sonrasına Atfedilmesi	119
2.7.2.4. Rivâyetlerin Diğer Müfessir ve Âlim Gruplarına Atfedilmesi.....	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KURTUBÎ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİ'Nİ KABUL VEYA REDDİNDE TAKİP ETTİĞİ ÖLÇÜLERİ VE ONDAN İSTİFADESİ	129
3.1. Taaddüd Meselesi	129
3.1.1. Sebebin Taaddüdü	129
3.1.1.1. Birden Fazla Rivâyetleri Cem've Te'lif Etmesi	130
3.1.1.2. Birden Fazla Nüzûl Sebebini Umûmîliğe Hamletmesi	133
3.1.1.3. Birden Fazla Nüzûl Sebebini Bir Tercih Belirtmeden Zikretmesi.....	134
3.1.1.4. Birden Fazla Nüzûl Sebebini Zikredip Birini Tercih Etmesi	137
3.1.2. Nüzûlün Taaddüdü	139
3.2. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri Hakkındaki Değerlendirmeleri	141
3.2.1. Sened Açısından Değerlendirmeleri	141
3.2.1.1. Bazı Rivâyetleri Sened Yönü İle Eleştirmesi.....	141
3.2.1.2. Bazı Rivâyetlerin Mürsel Olduğunu Söylemesi	146
3.2.1.3. Bazı Râvilerin Zayıf Olduğunu Söylemesi.....	152
3.2.1.4. Bazı Rivâyetlerin Nakil Yönü İle Daha Sahih Olduğunu Söylemesi....	154

3.2.2. Metin Açısından Değerlendirmeleri.....	155
3.2.2.1. Bazı Rivâyetlerde Tarihi Yönden Uyuşmazlık Olduğunu Söylemesi ...	156
3.2.2.2. Kelâmın Öncesi İle İrtibatlı Olanı Tercih Etmesi	158
3.2.2.3. Kelâmın Sonrası İle İrtibatlı Olanı Tercih Etmesi	160
3.2.2.4. Rivâyetin Âyetin Zahirine Uyduğunu Belirtmesi	162
3.2.2.5. Bazı Râvilerin (Bu Olay Üzerine Allah Bu Âyeti İndirdi <i>فأنزل الله هذه الآية</i>) İfadesini Kullanmada Mütesâhil Davrandıklarını Söylemesi.....	163
3.2.3. Bazı Rivâyetler Hakkındaki Farklı Değerlendirmeleri	166
3.2.3.1. Hakkında Sebeb-i Nüzûl Haberi Olan Bir Âyetin Sebepsiz İnmiş Olabileceğini Söylemesi	166
3.2.3.2. Bazı Rivâyetlerin Zayıflığına İşaret Etmesi	168
3.2.3.3. Bazı Rivâyetlerde İcmâ' Olduğunu Söylemesi	171
3.2.3.4. Bazı Rivâyetlerin Çoğunluğun Görüşü Olduğunu Söylemesi.....	174
3.2.3.5. Bazı Rivâyetlerin Meşhur Olduğunu Söylemesi	176
3.3. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinden Kurtubî'nin İstifadesi.....	179
3.3.1. Esbâb-ı Nüzûl Vererek Âyetin Manasını Açıklaması.....	180
3.3.1.1. Âyet Üzerinde Başka Açıklama Yapmadan Yalnız Esbâb-ı Nüzûl'ü Vermesi.....	180
3.3.1.2. Esbâb-ı Nüzûl'ü Zikrettikten Sonra Buna Göre Ortaya Çıkan Manayı Vermesi.....	182
3.3.2. Esbâb-ı Nüzûl'ün Delil Olarak Kullanılması.....	184
3.3.2.1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Fikhî Bir Mesele Hakkında Delil Olarak Kullanılması.....	184
3.3.2.2. Esbâb-ı Nüzûl'ün Tefsir Hakkında Delil Olarak Kullanılması.....	186
3.3.2.3. Esbâb-ı Nüzûl'ün Âyetin Tahsisinde Delil Olarak Kullanılması	187
3.3.3. Âyetin Tefsirini Esbâb-ı Nüzûl'ün Delalet Ettiği Mana İle Sınırlamayıp Daha Geniş Yorumlara Yönelmesi.....	188
3.3.4. Lafzın Umûmilik İfade Etmesi Durumunda Sebebin Husûsiliğine Değil Lafza İtibar Etmesi	190
3.3.5. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Dönemindeki Olaylarla İrtibatlandırması.....	191

SONUÇ ve ÖNERİLER	200
KAYNAKLAR.....	209
ÖZGEÇMİŞ	220

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
Ank.	: Ankara
as.	: Aleyhisselâm
ay.	: Aynı yer
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
M.	: Milâdî
Mad.	: Maddesi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
MÖ.	: Milattan Önce
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neş.	: Neşreden
Ö.	: Ölümü
Ra.	: Radıyallâhu anhu
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahü aleyhi ve sellem.
tah.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz
Ü.	: Üniversitesi
Yay.	: Yayınları
vb.	: Ve benzeri

ÖZET

Bu çalışmada, VII/XIII. asır Endülüs tefsir ekolünün önemli isimlerinden Muhammed b. el-Kurtubî (ö. 671/1273)'nin hayatı ve *Kurtubî Tefsiri* olarak bilinen eserinde esbâb-ı nüzûle yaklaşımı ele alınmıştır.

Endülüs'ü işgal hareketini genç yaşta yaşayıp, Kurtuba'nın düşmesinin ardından Mısır'a göç ederek el-Minye bölgesine yerleşen Kurtubî, yarıda kalan eğitimini tamamladıktan sonra, ömrünün geri kalan kısmını tefsirine ve diğer eserlerinin telifine adanmıştır. Dindar bir kişiliğe sahip olan Kurtubî, fıkıh, lügat ve kıraat alanlarındaki birikimini ansiklopedik mahiyetteki ahkâm ağırlıklı tefsirinde ortaya koymuştur. Kurtubî, tefsirinde me'sur tefsire (hadisler) öncelik tanımıştır. Uygun düşen âyetlerin tefsirinde Ehl-i sünnet dışı mezhepler ve inkarcılarla münakaşaya girmeyi, zamanının siyâsî, sosyal ve tarihî olaylarına da değinmeyi ihmal etmemiştir.

Çalışmada, tefsirdeki esbâb-ı nüzûl rivâyetleri geniş bir tasnife tabi tutulmuştur. Söz konusu rivâyetlerin tefsirdeki takdim şekli, takdiminde kullanılan ifadeler, bu hususta Kurtubî'nin kaynakları, rivâyetler hakkındaki değerlendirmeleri, bu haberleri dönemindeki olaylarla irtibatlandırması ve bu haberlerinden istifadesi incelenmiştir. Çalışma, Kurtubî'nin bu konuya büyük önem atfettiğini ortaya koymuş olup, müfessirin kaydettiği yüzlerce sebab-i nüzûl haberlerini başta kütüb-i sitte olmak üzere, diğer muteber hadis kaynakları yanında Taberî, Vâhidî, İbn Atıyye ve diğerlerinden bazen senedle, bazen de ilk râvî veya kaynağını vererek naklettiği görülmüştür. Diğer yönden müfessir, sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînden de çoğu kere senedsiz esbâb-ı nüzûl haberleri verir ve bunları diğer müfessirlerin görüşleriyle birlikte sunup değerlendirir. Bu bağlamda delil ve karinelere uygunluk arz eden rivâyet, müfessir yanında kabul görmektedir. Bu yolun hadis disipliniyle uygunluk arz eden bir değerlendirme olduğu ortaya çıkmıştır.

Öte yandan çalışma Kurtubî'nin, sebebin ve nüzûlün taaddüdü meselelerine cevaz verdiğini de ortaya koymaktadır. Keza kaydettiği birden fazla nüzûl rivâyetleri arasında tercihte bulunmayı da ihmal etmeyen müfessir, bazı rivâyetlerin kabul veya reddi hususunda hadisçilerin değerlendirmelerine yer vermiştir. Yine çalışma, müfessirin özellikle fikhî konularda sebab-i nüzûl rivâyetlerinden âzami derecede istifade ettiğini ve muhtelif yerlerde delil olarak kullandığını ortaya koymuştur.

SUMMARY

This study deals with a very important figure of Andalusian exegetical school during the VII. Islamic century, namely Abu Abd Allah Muhammad b. al-Qurtubi (d. 671/1273) and his approaches to the notion of the *sabab al-nuzul* (occasion of revelation).

He saw the Spanish invasion of Andalus in his early age, when the Muslims lost Qurtuba he moved to Egypt and settled in Minya. Here he continued his education which was interrupted during the invasion. Rest of his life was dedicated to the composition of religious books. Qurtubi was a religious man, and he wrote an exegesis which contains several sciences such as the variant readings, law, language etc. Although he belonged to the Maliki school of thought he never limited himself with Maliki law. His commentary look like an encyclopedia and his style is very fluent. He used prophetic tradition a lot and from time to time he discussed against the opinion of un-orthodox people and heretics. He also did not neglect to note the political, social and historical events of his time.

In this study we also categorize the various reports concerning the occasion of revelation. We investigate how Qurtubi introduced these reports and especially which kind of discourse he used in his dealing with these reports. It is also worth noting that we try to show his critical approach to these reports. Qurtubi had many occasion of revelation sources. He primarily used six (major) books of Hadith collection together with Tabari, Wahidi and Ibn Atiyya's commentaries. He sometimes mentioned the chain of *isnad* of these reports, sometimes he did not mention any of them. He frequently mentioned them together with other exegetes' comments. He usually accepted the reports which fit his criterias. It shows that he was really in line with the criterias of the traditionalist.

Nonetheless, he accepted that there might be several occasion with several revelation. He also did not neglect to make a preference in some reports. He also gave the evaluation of the traditionalist regarding the rejection or acceptance of the reports. This study also shows that he used occasion of revelation to make correct juridical judgement.

GİRİŞ

KURTUBÎ'NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ

1. Siyasî Hayat

Kurtubî, hayatının bir bölümü olan VII/XIII. asrın ilk çeyreğini Endülüs'ün Kurtuba şehrinde geçirdikten sonra, muhtemelen bu şehrin düşmesinin ardından¹ kaynaklar onun Mısır'a gittiğinden söz ederler. İskenderiye, Feyyûm, Mansûra ve Kahire gibi muhtelif şehirlerde ilmî seyahatlerden sonra Asyut'un kuzeyindeki Minyetü İbn Hasîb şehrine yerleşerek, hayatının ilmî yönden en verimli dönemini geçirmiştir. 9 Şevvâl pazartesi gecesi 671/1273 tarihinde vefat etmiştir². Müfessirin hayatı bu iki ülkede geçmesi sebebiyle dönemin bazı siyasî ve sosyal olayları müfessir Kurtubî'nin kendi sözlerinden aktarılacaktır.

Kurtubî, hayatının çoğunu Endülüs'ün başkenti Kurtuba şehrinde Muvahhidler (ehli tevhid) (1146-1248) döneminde geçirmiştir. Bu devletin kurucusu, Mehdi b. Tümert'dir. İbn Tümert, Mağrip'in güneyinde, Sûs bölgesinin İcelî köyünde dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini orada yapmıştır. Ardından doğu ilim merkezlerinde tahsil gördükten sonra vatanı Mağrip (Fas)'e dönmek ister. Hac yaptıktan sonra dört sene süren³ dönüş yolculuğu olaylı bir şekilde Mekke'den başlar ve oradan ezizet görerek ayrılır⁴.

Muvahhidler'den önceki devlet olan Murâbitlar'ın (1090-1147) nüfuzu VI/XII. asrın bidayetinde, Mağrip (Fas)'in tamamını ve Endülüs'ü kapsamaktaydı. Bu durum Muvahhidler'in 541/1147'de idareyi ele geçirmelerine kadar devam eder. Muvahhidler'in kuruluşundan önce Mağrip, ciddî siyasî ve dinî sorunlar yaşamaktadır.

¹ Kurtuba şehri 29 Ağustos 633/1236 tarihinde düştü. bk. Makkârî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, (neş. İhsan Abbas, Dâr-ı Sâdır), Beyrut 1968, II, 585.

² Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, II, 410; Ş. Muhammed Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, (tah. Ali Muhammed), Matbaatü'l-İstiklâl, Mısır 1392, II, 66; Celâleddîn es-Suyûfî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 79.

³ Uzun süren dönüş yolunda Mehdi b. Tümert Mısır (İskenderiye), Trablus, Tunus, Bicâye, Mellâle ve Merrâkeş gibi bazı şehirlerde "Muvahhidûn" hareketini anlatmış ve mürit toplamaya çalışmıştır. Daha geniş bilgi için bk. Abdülmecid el-Neccâr, *Tecribetü't-Tağyir fî Haraketi'l-Mehdi b. Tümert*, Tunus 1984 1. baskı, s. 38-41.

⁴ İbnü'l-İ'mâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, el-Mektebû't-Ticârî, Beyrut, ts. IV, 70.

V/XI. asrın başlarında bu bölge, küçük devletçiklere benzeyen dört kabîle tarafından idare ediliyordu⁵. Bölgenin yaşadığı siyasî ve dinî sıkıntı, II/VIII. asırdan beri Mağrip ve Endülüs'te çoğunlukla zaferleri ellerinde bulunduran Müslümanlar için göze batan bir durum arz ediyordu. Bunun siyaset olarak İslâm, akide olarak seleflik, mezhep olarak da Malikilik altında birleştirilmesi gerekiyordu. Gerçekten öyle de oldu, Murâbit hükümdar Yusuf b. Taşfîn (ö. 500/1106) Mağrip'li Fakih Abdullah b. Yasin (ö. 451/1059)'in⁶ çizdiği yol üzere akide ve fikhî mezhep ittifakına dayalı Mağrip ve Endülüs'te siyasî bir birlik elde etmeye muvaffak oldu. Bu ittifak, Mağrip içinde ve dışında (Endülüs) devletin cihad etmesi ve bütün alanlarda Fakihlere tamnan geniş yetki esasına dayanıyordu⁷.

Kültürel sahada ise yetki mutlak olarak Fakihlere aitti. Halk için iyi gördüklerine cevaz veriyorlar, kötü gördüklerini de -Gazzâlî'nin *İhya* kitabının yakılmasında olduğu gibi yasaklıyorlardı⁸. Fakat, Murâbitlar'ın Malikî fikhî esasına dayalı siyasî birliği, toplumda adalet ve güzel ahlakı sağlayabilmiş değildi. Fakihlerin bir bölümü mutlak nüfuzlarının yanında aşırı mal toplama ve kazanç kapılarını da ellerine almışlardı. Merrâkeşî'nin⁹ de belirttiği gibi malları ve aşırı kazançları sebebiyle insanlar onlara yöneldiler. Keza, Endülüs'te yaygın olan ahlaksızlık ve içki alemleri Mağrip'in şehirlerine de sirayet etmiş, buralarda da kadınlı, erkekli ahlaksızlık alemleri yayılmaya başlamıştır.

İçeride sosyal çöküntü ve siyasî parçalanma, dışarıda Hristiyanların saldırıları; Kuzey Afrika'da dinî-siyâsî hareket olan Muvahhidler'in yeni bir devlet olarak doğmasına sebep olmuştur. Muvahhidün hareketi, toplumda ahlaksızlığın yayılmasını önleyemediği için devlete, aşırı mezhep taassubuna kapıldıkları, Kur'ân ve sünnetten sarf-ı nazar edip İmam Malik'in görüşlerini ezberledikleri ve Allah'ın zatî sıfatlarını mücessime gibi anladıkları için Malikî fukahasına, çok sert eleştirilerde bulundular. Belli bir güce

⁵ Gımâra kabilesi hakkında bk. İbn Haldun, *el-I'ber ve Dîvânü 'l-Mübtede-i ve 'l-Haber*, Dâru'l-Küttâb el-Lübânî, 1995, VI, 210; Abdülmecit el-Neccâr, *Tecribetü 't-Tağyîr*, s. 21.

⁶ Murâbitlar devletinin manevi lideri sayılan ve kuruluşunda savaşa iştirak eden Malikî fakihî.

⁷ Fakihlerin idare, savaş ve dış siyaset alanında, özellikle de kültürel sahada etkisi müessirdi. İmâm-Gazzâlî'nin "*İhya*" isimli kitabının yakılmasına fetva vermeleri bunun en bariz örneğidir. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. es-Selavî, *el-İstikâ li-Ahbâri Dâveli 'l-Mağribi 'l-Aksâ*, (neş. Cafer el-Nasır ve Muhammed el-Nasır), Dâr'u-l Küttâb, ed-Dâru'l-Beyda 1954, II, 4.

⁸ bk. İbnü'l-Kattân, *Nazmü 'l-Cumân fi Ahbâri 'z-Zaman*, (neş. Muhammed Mekki), Câmîati Muhammedi'l-Hâmis Yay., Rabat 1964, s. 14.

⁹ el-Merrâkeşî, *el-Mu'cep fi Telhisi Ahbâri 'l-Mağrip*, (neş. Muhammed el-Uryân) Kahire 1963, s. 235-36.

ulaştıktan sonra, Murâbitları “kafir” sayıp, onlara savaş ilan ettiler¹⁰. Neticede, Endülüs de dahil olmak üzere; Mağrip’in genelini egemenlikleri altına almaya ve Murâbitlar’dan daha geniş bir devlet kurmaya muvaffak oldular.

Murâbitlar dönemindeki ilmî hayat fukahanın müdahalesi sebebiyle sönük kalmıştı. Buna mukabil Muvahhidler akide ve fikhî meselelerde yoruma yatkın olduklarından, fikri hayatta bir canlılık oluşmuştur. Meselâ, Endülüs’te İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi meşhur İslam düşünürleri bu dönemde yetişmiştir. Ayrıca İbn Rüşd, *Kütübü’l-Cevâmî* adı altında Aristo’nun felsefeye dair bazı eserlerini tercüme etmiştir¹¹.

Muvahhidlerin, idareyi ele almasının ardından, bir müddet Endülüs’te sulh ve sükun hüküm sürmüştür. Muvahhid hükümdar Yakub el-Mansûr (1184-1199) Mağrip’te bazı ayaklanmaları bastırmakla uğraşmıştır. Hristiyanlar kendi aralarında ihtilaf halinde bulduklarından, Müslümanlara karşı ciddi bir teşebbüse girişmeğe cesaret edemediler. Bir müddet sonra, el-Mansur’un Merrakeş’te hastalanmasından da cesaret alan Hristiyanlar, yeniden Müslüman ülkeleri tehdit etmeğe başlamışlardır¹².

Kastilya-Leon Kralı VIII. Alfanso, Endülüs’teki bu duraklamadan istifade etmek istemiş; zamanın Muvahhid Sultanı Yakub’a tahrir edici bir mektup göndermiştir¹³. Bunun üzerine Muvahhid hükümdar, Hristiyanlara karşı cihad ilan etmiştir. İşbiliye ve Kurtuba’nın güneyindeki bazı kaleleri istila eden ve savaş hazırlıklarını Arak kalesinde tamamlamış bir vaziyette Muvahhidler’le çarpışmayı bekleyen, Kastilya ordusu üzerine hücum etmiştir. İki ordu 591/1195 tarihinde karşı karşıya geldiler. Sadece bir gün süren zorlu bir savaştan sonra Muvahhidler Kastilya ordusunu tamamen dağıttılar.

Bu savaşı kazanan Muvahhid ordusunda çok sayıda Türk (İslâmî kaynaklarda “Ğuzz” şeklinde geçmektedir)’ün bulunması ve ok kullanışları dikkat çekmektedir. Nitekim bu

¹⁰ M. Afile, *Kıyâmu Devleti’l-Muvahhidîn*, Bingâzi 1971, s. 46-47.

¹¹ Muhammed A. İnan, *Asru’l-Murâbitîn ve’l-Muvahhidîn fi’l-Endelüs*, Kahire 1964, II, 720.

¹² Şinasi Altundağ, “Muvahhidler” MEB İslâm Ansiklopedisi, VIII, 765.

¹³ Yüsuf Eşbâh, *Târîhu’l-Endelüs fi Ahdi’l-Murâbitîn ve’l-Muvahhidîn*, (Arapçaya çev. Muhammed Annân), Müessesetü’l-Hancı, 2. Baskı, Kahire 1958, s. 332-37.

durum yabancı bir kaynakta şöyle ifade edilmektedir: “Sayılamayacak kadar çok olan oklar havada uçuşuyor ve Hristiyanların pek çok yara almalarına sebep oluyordu”¹⁴.

Ebû Yûsuf el-Mansûr Arak zaferinden sonra, İspanya’ya iki başarılı sefer daha yapmıştır. Bunlardan asıl kastın, Tuleytula’yı geri almak olduğunu sezen Kastilya Kralı VIII. Alfanso, gönderdiği elçiler vasıtası ile Muvahhidler’i on yıl süreli bir sulh anlaşması imzalamaya razı etti¹⁵. Arak savaşından sonra, İspanya’da durum Müslümanlar lehine değişti. Hristiyan devletleri arasında nifak ve ihtilaflar had safhaya ulaştı; fakat yeni Sultan Muhammed el-Nâsır (595-610) henüz çocuk denecek bir yaşta olması ve selefleri gibi memleketin muhtelif yerlerinde vuku bulan isyan hareketlerini bastırmak zorunda kalması sebebiyle bu durumdan gereği gibi istifade edememiştir.

Arak zaferi Hristiyanlarda, Müslümanların İspanya’da inisiyatifi tekrar ellerine geçirmek üzere oldukları intibamı uyandırdı. Bu duruma mani olmak için Papa III. İnocencio, Endülüs Müslümanlarına karşı haçlı savaşı ilan eder. Avrupa ülkelerine mektuplar göndererek, kendilerine yardım etmelerini talep etti. Bunun üzerine VIII. Alfanso’nun öncülüğünde Fransa, İtalya ve muhtelif Avrupa ülkelerinden çok sayıda Rahip ve askerlerin bulunduğu büyük bir haçlı ordusu oluşturur. İki ordu el-İkâb mevkiinde 16 Temmuz 609/1212 senesinde karşılaşır. Muvahhidler büyük bir hezimete uğratılır¹⁶.

Kurtubî, bu iki hâdiseyi *et-Tezkire* isimli kitabında şu şekilde anlatmaktadır: “Endülüs’te 599 yılında Allah’ın Rumları helak ettiği Arak hadisesi vuku buldu. Müslümanlar 609 yılına kadar nimet ve mutluluk içinde yaşarlar. O sene pek çok Müslümanın helak olduğu el-İkâb hezimetini meydana geldi. Henüz Müslümanlar bu olayda Endülüs’tedirler. Düşman onları esir alıp, aralarındaki süregelmekte olan fitne galip gelince geri çekilirler. Tafsilatı uzun olur. Şimdi Endülüs’te pek az kimse kaldı. Fitne, aşırılık, muhalefet, isyan, zulüm, bozulma ve düşmanlıktan Allah’a sığınırız”¹⁷.

¹⁴ M. Özdemir, *Endülüs Müslümanları-I* (Siyâsi Tarih), TDV Yay., Ankara 1994, s. 177; Daha geniş bilgi için bk. İbn Haldun, *el-İ’ber*, VI, 249; Hasen Munis, *Meâlimü Tarihi’l-Mağrib ve’l-Endelûs*, İskenderiye 1980, s. 201-203.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bk. Yusuf Eşbâh, *Tarihu’l-Endelûs*, s. 332-37; Ahmed Şelebi, *et-Tarihu’l-İslâmî ve’l-Hadâratü’l-İslâmiyye*, Mektebetü’n-Nehda el-Mısıriyye, ts. IV, 138-143.

¹⁶ Ş. Altundağ, “Muvâhhidler” *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İst. VIII, 768.

¹⁷ Kurtubî, *et-Tezkire fî Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhire*, (neş. Abdülmecit Halebî), Dâru’l-Marife, Beyrut 1998, s. 662.

Bu yenilgide, İslam ordusunun çokluğuna rağmen iyi hazırlanmamış olması ve askerlerin mütecanis olmaması, hükümdar Nasır'ın Endülüslülere onur kırıcı bir şekilde davranmasının payı büyüktür. İkap hezimetinin ilk sonucu, Muvahhidler'in Endülüs'teki durumlarını tehlikeye düşürmekle kalmamış, Mağrip'teki hakimiyetlerinin zayıflamasına da neden olmuştur. Daha da önemlisi, önce Murabıtlar, sonra Muvahhidler tarafından engellenen "Recoquista" (yeniden fetih, geri alma) Endülüs'te İslam varlığına son verip Hristiyanlığı ülkenin yegane dini haline getirme isteği, yeniden hızlı bir gelişme süreci içine girmiştir¹⁸.

Endülüs'te durum bu çerçevede iken, Kuzey Afrika daha iyi durumda değildi. Müslümanların parçalanmış halini gayet iyi değerlendiren Kastilya ve Aragon krallıkları hızlı bir istila hareketi (1236-1250) başlatarak Kurtuba, İşbiliye, Belensiye, Ceyan, Arcüne, Şilb, Şenterin, Ğarb, Denia ve Şatibe gibi şehirleri istila ederler¹⁹. 29 Ağustos 633/1236 tarihinde müfessirin yaşadığı Kurtuba şehri, düşman güçlerin eline geçer²⁰.

Bu gelişmelerin, Endülüslüler arasındaki yansımaları ise gözyaşı, umutsuzluk ve şaşkınlıktan ibarettir. Bu yankılar, canlı ve çarpıcı bir biçimde Kurtubî tefsirinin pek çok yerinde, satır aralarına serpiştirilmiştir. Bu bakımdan Kurtubî, asrının gerek siyasi, gerekse sosyal olaylarını yakından gözleyerek bunların sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Meselâ Kurtubî, "*Bazen hoşumuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir.*" Bakara, 2/216 kavlinin manasını şöyle açıklar: Sizler cihadı, sıkıntıları, zorlukları hoş görmeyebilirsiniz. Halbuki zafer kazanırsanız, ganimet alırsınız ve size ecir verilir. Ölenler de şehit olur. Bunun aksine rahatı sever, savaşı terk ederseniz mağlup olursunuz, elinizdeki imkanlar da yok olup gider. Bu durumu, daha sonra Endülüs Müslümanları'nın hali ile irtibatlandıran müfessir bununla alakalı olarak şöyle der: "Bu doğrudur, bunda şüphe edilecek bir tarafta yoktur. Nitekim Endülüs'te de böyle olmuştur. O insanlar cihadı bıraktılar, savaşmaktan korktular, savaştan kaçtılar, düşman vatani ele geçirdi, hangi vatan? Düşman bazı kimseleri esir aldı, öldürdü, köleleştirdi.

¹⁸ Muhammed A. İnan, *Nihâyetü'l-Endelüs*, Kahire 1966, s. 19-20.

¹⁹ İnan, a.g.e., s. 20.

²⁰ Yusuf Eşbah, *Târîhu'l-Endelüs*, II, 186.

Bunlar, bizim kendi ellerimizle işlediğimiz ve yaptığımızdan dolayıdır. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn²¹.

Müfessir yine “O, sizin üzerinize üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeğe, ya da sizi parti parti birbirinize düşürüp, kiminize kiminizin hıncını tattırmağa kadirdir” En’âm, 6/65. âyetiyle ilgili olarak el-Hasen’den, âyetin Müslümanların tefrikaya düşmesi ile ilgili olduğunu aktardıktan sonra, bu fitneye söyle işaret eder: “Doğru olan da budur. Çünkü, zahiren görülen de odur. Düşmanın, memleketimizi istilası, mal ve nefislerimizi esir alma fitnesi yanında, birbirimizi öldürmek ve birbirimizin mallarını yağmalamayı mubah görme fitnesi de bizi istila etmiş durumdadır. Fitne’nin açık ve gizlisinden Allah’a sığınırız”²².

Endülüs’ün işgali şairlerin şiirlerine de yansımıştır. Meselâ: Şair Ebû Ali el-Ceyyânî 646/1248 senesinde işgale uğrayan Ceyyân şehrinden ayrılışını şu şekilde ifade etmektedir:

Elveda Ceyyan’ım! Senden ayrılıyorum,
Göz yaşlarımı inci taneleri gibi saçıyorum.
Ayrılığı isteyen ben değilim ,
Lakin zamanın hükmündedir boyun eğişim²³.

Bir başka şair İbn Assâl ise işgal esnasında Hristiyanların yaptıkları tahribat ve taşkınlıkları şöyle anlatır:

Ganimet almışlar nice yerleri,
Zulüm görmüş çocuk, genç, yaşlı her diri;
Kaç bebek feryat içinde koparılmış anasından!
Kaç bebeğin babası yere çakılıp taş kesilmiş acısından!

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l Kur'an ve'l Mübeyyinâ lima Tademmenehû Mine's-Sünneti ve Âyi'l-Fur'kân*, (tah. Muhammed el-Hafnâvî ve Mahmûd Hâmid Osman), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1996, III, 43.

²² Kurtubî, a.g.e., VII, 13; En'am, 6/65 âyetin tefsirinde.

²³ el-Himyerî, *Sıfatu Cezireti'l-Endelüs*, Kahire, ts. s. 72; Özdemir, a.g.e., s. 181'den naklen.

Nice kadınları çıkardılar sığındıkları yerlerden,
Sıyrdılar iffetinin sembolü örtüsünden²⁴.

Müfessir, A'raf, 7/86 âyetini açıklarken konuyu asrının haksız vergi uygulamalarına getirir ve insanların şer'an ödemekle zorunlu olmadıkları mali yükümlülükleri ödemeye mecbur kılmak, cebr ve baskı ile onlardan malları alanlar, tıpkı onlar (yol kesici ve hırsızlar) gibidir, der. Haksızca alınan vergilerin gasp, zulüm ve haksızlık olduğunu, bunu sürdürmenin münkeri yaygınlaştırmak, onu kabul etmek olduğunu söyler. Artık İslam'ın sadece resmi, dinin de ismi kalmıştır diyerek bu uygulamanın İslâmî olmadığına işaret eder²⁵.

Kurtubî yine, hakim ve yöneticilerin rüşvet almalarını yererek, tefsirinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır. “Zamanımız hakim ve idarecileri rüşvetçilerin ta kendileridir. Rüşvetçi zannedilenler değil. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh”²⁶

Diğer İslâm ülkelerinin durumuna kısaca değinmek gerekirse VII/XIII. asrın bidayetinde Irak'ın başkenti Bağdat'ta Abbasî halifesi vardı ve dar bir bölgeye hükmediyordu. Bunun dışında Abbasîler diğer İslâm ülkelerinde yalnız dini bir otoriteye sahipti. İslâm dünyası o tarihte özellikle Kuzey Afrika ve Batı Asya'da pek çok küçük devletlere bölünmüşlerdi. Bu devletler birbirleriyle uğraşıyorlar ve biri diğeri aleyhine topraklarını genişletmek için çaba sarf ediyordu. Mısır, Filistin ve Suriye'nin büyük bir kısmı Selahaddin Eyyübî (ö. 589/1193)'nin haleflerinin idaresinde bulunuyordu. Doğuda ise Ganj Nehri (Hindistan) ile Dicle (Irak) arasında yer alan bölgede Harezmsahlar devleti vardı. Anadolu ise Selçukluların hakimiyetinde idi. Kurtubî, Mısır'a göç etmesinden -ki bunun Kurtuba'nın düşmesinden (633/1236) sonra olduğunu tahmin ediyoruz- vefatına kadar önce Eyyübîler (566-684), daha sonra da Türk Bahrî Memlukler (648-784) döneminde yaşamıştır.

Yine bu dönem hadiselerinden, Bağdat'ın 656/1258'de Tatarların eline düşmesi Müslümanları son derece üzmüş ve bu felaketi yaşayanlara derin tesiri olmuştur. Bunlardan biri de Müfessir Kurtubî'dir. Kurtubî, Bağdat'ın düşmesini ve vuku bulan üzücü olayları *et-Tezkire* isimli kitabında şöyle anlatır: “İslâm'ın direği, membaı

²⁴ el-Himyerî, a.g.e., s. 40-41; Özdemir, a.g.e., s. 181'den naklen.

²⁵ Kurtubî, a.g.e., VII, 241; A'raf, 7/86. âyetin tefsiri.

²⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 340; Bakara, 2/188 âyet 6. mesele.

Bağdat'ta bulunanlar, Tatarların ülkeye girmesiyle öldürüldü, kötülendi, arkasından korku yayıldı, ızdırap çoğaldı, endişe her tarafı kapladı. İnsanlar, Halifesiz şaşkın ve sersem bir şekilde kaldılar. Eğer Cenabı Hakkın affı, lütuf ve hayrı erişmez ise musibet çoğalır, fitne büyük olur²⁷.

Kurtubî, Bakara, 2/249'de "*Nice az bir topluluk vardır ki, çok topluluğa galip gelmiştir*" âyetini aynı manada ayet ve hadislerle destekledikten sonra, Müslümanların doğuda Moğollar ve Haçlılardan, Endülüs'te (batıda) Hristiyanlardan çektikleri sıkıntı ve felaketlerin sebeplerine işaret ederek şöyle demektedir: "İşte (âyet ve hadislerde belirtilen) zaferin sebep ve şartları bunlardır. Bunlar bizde yok; başımıza gelenlere, innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn!. Fesadın galebesi, tuğyanın (zulüm/baskı) artması, doğruluğun azalmasıyla geriye İslâm'ın ismi, dinin de resmi kalmıştır. Nihayet, doğuda batıda, karada denizde, düşman ve fitne her tarafı sardı, musibetler/sıkıntılar çoğaldıkça çoğaldı. Allah'ın rahmet ettiğiinden başka masum yoktur²⁸.

Bağdat'ı eline geçirdikten sonra Moğollar, Suriye ve civarının bir kısmını da istila edip, artık Mısır istikametinde ilerleyerek Mısır'ın kapısı sayılan Gazze'ye ulaştılar. Uzun süredir savaş hazırlıklarını sürdüren Memlük Sultanı Kutuz, öncü kuvvetlerinin başına Baybars el-Bundukdârî'yi geçirdi. İki taraf öncü birlikleri arasında vuku bulan çarpışmada, Müslümanlar Moğolları yenerek, Gazze'yi geri aldılar. İki ordu arasında cereyan eden asıl savaş 3 Eylül 658/1260 tarihinde Ayn Câlût'da oldu. Çok çetin geçen bir savaştan sonra Moğollar ağır bir mağlubiyet yaşadılar. Komutanları Ketboğa savaş meydanında öldürüldü. Sağ kalanlar kaçtılar, onları takip eden Memluk birlikleri, çoğunu kılıçtan geçirdiler. Diğerleri bölge halkı tarafından esir alındı²⁹.

Kurtubî, yaşadığı bu tehlikeli tarihî hadiseyi, Bağdat'ın istilasını ve Ayn Câlût savaşını *et-Tezkire* isimli kitabında şu şekilde anlatır: "O zaman (Moğollar) üçüncü Irak (Bağdat)'a saldırdılar. Orada bulunan idareciler, alimler, mümtaz kişileri ve halkı katlettiler. Meyyâfârikîn şehrini muhasara altına aldılar. Şehirde bulunan memalik ve Müslümanların kanlarını heder ettiler. Fırat'ı geçip Halep şehrine ulaştılar. Şehri yakıp harap ve bitap bir şekilde bıraktılar. Halkı öldürdüler. Sonra daha da ilerleyerek kısa

²⁷ Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 670.

²⁸ Kurtubî, a.g.e., III, 252-253, Bakara, 2/249. âyet 11. mesele.

²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 221.

sürede Şam'ın tamamını ele geçirdiler. Kafalar onların kılıçlarıyla buluştu, korkuları Mısır'a ulaştı. Ölümünden başka çare kalmamışken karşısına Mısır'dan "el-Melik el-Muzaffer" lakaplı Kutuz ve askerleri çıktı. Yürekler ve can boğazlardaydı. Kararlılık ve samimiyetle Ayn Câlut'ta karşı karşıya geldiler ve onlara karşı Dâlut'ta olduğu gibi muhteşem bir zafer kazandılar. Moğollardan pek çok kişi öldürüldü. O an Şam'ı terk ettiler ve daha önce olduğu gibi İslam'a dönüldü. Parçalanmış bir şekilde Fırat'ı geçip kaçtılar. Uzun zamandır görmedikleri mağlubiyeti gördüler. Mağlup, zelil, bozguna uğramış, hakir ve aşağılık bir şekilde çekip gittiler"³⁰.

2. Sosyal Hayat

Kurtubî'nin eserlerini, özellikle tefsirini okuyan, onun zaman zaman asrının sosyal olaylarına da değindiğini görür. Özellikle Mısır halkının adet ve geleneklerinden, birbirlerine karşı tazimi sevmelerinden, hulasa İslama uymayan, onunla bağdaşmayan sosyal hastalıklara değinir. Bu olayları İslamî bir yaklaşımla ele alarak, bunlardan vazgeçilmesi gerektiğini vurgular. Şimdi bunlara birkaç örnek verelim:

Kurtubî, İbnü'l-Arabî'den ilim ehlinin kitap ve silah çarşılarından başkasına girmelerinin câiz olmadığı hususundaki görüşlerini nakleder. Ardından, bu kısıtlamanın nedeni üzerinde durur ve bunu şu şekilde yorumlar: "İlim ehlinin bu konuda söyledikleri çok güzeldir. Çünkü bu pazarlarda kadınlara bakmak ve onlarla karşılaşmak mümkün değildir. Onların böyle şeylere de ihtiyaçları yoktur. Bunların dışındaki çarşı-pazarlar ise, kadınlarla doludur. Hayasızlık onlara galip gelmektedir. Öyle ki, kapalı çarşı ve diğerlerinde kadınlar, ziynet (haram) yerlerini ve açılmaması gereken yerlerini açmış bir şekilde otururken görürsün. Bu zamanımızda çok yaygın bir münkerdir. Allah'ın öfkesinden ona sığınırız"³¹.

Tefsirin bir başka yerinde, bize yasak edilen insanlara eğilme (eğilerek selam verme) ve birbirine ayağa kalkma âdeti Mısır'da ve acemlerde yaygındır. Öyle ki; bir kişi geldiğinde ayağa kalkılmaz ise, o kişi gönlünde kendisinin önemsiz ve değersiz olduğunu düşünür. Yine insanlar karşılaştıklarında birbirlerine eğilmeleri, yerleşik ve

³⁰ *et-Tezkire*, s. 630-31.

³¹ Kurtubî, a.g.e., XIII, 21-22, Furkân, 25/20. âyet, 6. mesele.

daimî bir adettir. Özellikle Emirler ve devlet büyükleriyle karşılaşmada bu böyledir. Bu filleriyle onlar sünnetin dışına çıkıp, ondan yüz çevirmiş oluyorlar³².

Yine bu konu ile ilgili olarak Bakara, 2/34. âyeti (*Hani biz meleklerle: Âdem'e secde edin demiştik*) âyetinin tefsirinde Kurtubî, insanlara secde etmenin Peygamberimiz (sav)'e kadar naklettiği naslardan caiz olduğu kanaatine varıyor ve yaşadığı sırada cahil mutasavvıfların şeyhlerine, vecd halinde secde etmelerini tenkit ederek, onları şöyle uyarıyor: “Caiz olmayan bu secdeyi cahil sûfiler semalarında, şeyhlerinin yanına girerken ve istiğfar halinde yapmayı bir adet haline getirmişlerdir. İddialarına göre onlardan biri, kendinden geçtiğinde, cezbe halinde kibleye dönüp dönmediğine dikkat etmeden, kendisinden kıdemli olanın önünde cahilce secde eder. Onların bu amelleri bir sapıklıktır ve boşuna uğraştır”³³

Bir başka yerde, dindar kişilerin hamamlara girmesinin caiz olmadığı hususunda ise şöyle demektedir: “Zamanımızda dindar ve erdemli kişilerin hamama girmeleri haramdır. Çünkü insanlara cahillikleri galip geldiğinden ve olayı basite aldıklarından hamamın ortasında önlüklerini atarak otururlar. Hatta güzel yaşlı adam, hamamın ortasında ayakta, avret mahalli açık, baldırlarını birbirine geçirmiş bir vaziyette durur. Bunu kimse değiştirmeye çalışmaz. Bu erkekler arasında böyle ya kadınlarda nasıldır?. Özellikle de Mısır'da!”³⁴.

Yine tefsirin bir başka yerinde Kurtubî, cenazenin arkasında yürürken yapılan bidatlardan söz ederek şöyle der: “Cenazenin arkasında yürümedeki kural, Peygamberimiz (sav)'in “Cenazede hızlı davranın, eğer salih birisi ise, yerleştirmede acele etmeniz daha hayırlıdır, öyle değil şerli ise omuzunuzdan bir an önce koyarsınız” hadisi mucibince acele olur. Cahillerin bugün yürümede yavaş davranmaları, ara sıra duraksamaları, lahn (teğanni) ile Kur'ân okumak vb. Mısır halkının cenazelerine câiz ve mubah olmayan bir şekilde yaptıkları şeylerden uzaklaşmak gerekir”³⁵.

Kurtubî, tefsirinin başka bir yerinde Mısır halkında, idarecilerinde, Emirlerde hatta Müslümanların pek çoğunda kebâir günahlardan olan kahin ve müneccimlere gitmenin,

³² Kurtubî, a.g.e., IX, 265.

³³ Kurtubî, a.g.e., II, 307; Bakara, 2/34. âyet, 4. mesele.

³⁴ Kurtubî, a.g.e., XII, 227, Âl-i İmrân, 3/185. âyet, 5. mesele.

yaygın olduğundan bahseder ve şöyle der: “Özellikle Mısır’da insanlar kâhin ve münecimlere giderler. Onların idarecileri, emri altındaki memurlar ve emirler arasında münecim edinmek yaygındır. Hatta öyle ki, fakih ve dindar pek çok kimse bu kahin ve arraflara aldandılar. Bunlar da onlara imkansız olanı süslediler; onlardan paralarını çekip aldılar. Kahinlerin anlattıklarından ellerinde serap ve boş hayaller kaldı. Dinleri fesada uğradı ve sapıttılar. Bütün bunlar büyük günahlardandır. Çünkü Hz. Peygamber: “Onun kırk gün müddetle hiçbir namazı kabul olunmaz” diye buyurmuştur. Peki onların sözlerine güvenen, onlara infakta bulunanların hali nicedir?”³⁶.

3. İlmî Hayat

Kısaca, asrın ilmî yönüne de değinmek gerekirse, bu dönem İslâm dünyasının doğu ve batısında siyasî tedirginliklerle³⁷ dolu olmasına rağmen, Müslüman alimler Bağdat ve Kurtuba’da yakılan ve imha edilen kültürel miraslarını telâfi etmek için şevk ve azimle çalışmışlar. Dönemin idarecileri de onlara destek olmuşlardır.

Bu alanda devletin katkısı daha çok mektep ve medrese inşası şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim Hollandalı müsteşrik R. Dozy de ortaçağın en zarif kitap, kültür ve İslâm medeniyeti hakkında şu ilginç tespiti yapmaktadır: “Halife II. Hakem döneminde (961-976) bütün ilim dalları gelişti. Mektepler, hem sayıca çok, hem de verilen eğitimin kalitesi bakımından oldukça iyi idi. Endülüs’te aşağı yukarı herkes okuma yazma biliyordu. Buna mukabil Hristiyan Avrupa’da din adamlarının dışında çok az kimsenin okuyup yazmadan nasibi vardı”³⁸. Hatta Kurtuba kitap çarşısı hakkında, Kurtuba’da bir şarkıcı ölse, çalgı âletleri İşbiliye’de satılır, buna mukabil İşbiliye’de bir âlim ölse, kitapları Kurtuba’da müşteri bulur³⁹ sözü darb-ı mesel olmuştur.

İbn Haldun’un⁴⁰ da belirttiği gibi, İslâm dünyasının doğusundaki kültür hayatı büyük ölçüde Endülüs ve Fas’takinin aynısı idi. Eyyübiler döneminde İslâmî ilimlere, özellikle

³⁵ Kurtubî, a.g.e., IV, 300; Hadisin kaynağı için bk. Buhârî, Cenâiz 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 240.

³⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 7, Enâm 6/59; Hadisin kaynağı için bz. Müslim, Selâm 125, hadis no: 2230. Diğer misâller için bk. II, 12, 18-19; III, 255; IV, 272; V, 420; X, 270; XIII, 124.

³⁷ Endülüs’te hristiyan baskısı hüküm sürmekteydi. Irak, Şam ve Mısır ise Moğollar ve Haçlılar zulmü altında inliyordu.

³⁸ A. Gonzales Palencia, *Historia de Espana Musulmana*, Barcelona 1925, s. 426-27; M. Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, TDVYay., Ank. 1997, isimli kitaptan naklen s. 11.

³⁹ M. Ebû Zehra, *İbn Hazm*, s. 45-6.

⁴⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, el-Matbaatu’l-Ezheriyye, Kahire 1341, s. 343.

de hadis eğitimi ve rivâyetine sultanlar büyük önem verirlerdi. Devlet, Daru'l-Hadis ismi altında ve başka isimlerde Şam, Mısır ve diğer Memluk şehirlerinde çok sayıda ihtisas medreseleri ve bunun yanında kütüphaneler inşa ettirdi⁴¹. Kurtubî'nin şeyhlerinden olan meşhur muhaddis Ebû Muhammed el-Münzirî (ö. 656/1258), önce Zâfirî camiinde, daha sonra Daru'l-Kâmiliyye medresesinde yirmi sene müderrislik yapmıştır⁴². Bu kültür atmosferi içinde çok sayıda mümtaz alim yetişmiştir. Bunlar arasında İslâmî ilimlerde Takıyyuddin Osman b. Abdurrahman (ö. 643/1245), Lügat ve Nahivde Ali b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 643/1245), Ebu'l-Bekâ Yaiş b. Muhamed İbnü's-Sâiğ (ö. 643/1245)⁴³ gibi isimler zikredilebilir.

Memluk sultan ve emirleri medrese, cami, hangah ve zaviye yaptırma adeta birbirleriyle yarışarak, Eyyübîler'den kalma medreselerin sayısını daha da artırdılar. Meselâ tarihçi Makrizî Memluk ülkesinin başkenti yalnız Kahire'de 70 civarında medrese olduğundan bahseder⁴⁴. Bu medreselerde görevli müderris ve talebelerin ihtiyaçlarını karşılamada Memluk sultanları çok cömert davranmışlardır. Moğol istilası ve haclı seferleri gibi krizlerin yaşandığı bir dönemde kurulan ve yaklaşık iki buçuk asır devam eden Memlukler döneminde Mısır, Suriye özellikle de Kahire en önemli ilim merkezi haline geldi. Bağdat, Endülüs ve Kuzey Afrika'daki savaş ve karışıklıklar sebebiyle buralarda yetişmiş -Kurtubî vb. gibi- pek çok alim bu merkezde toplanmışlardır⁴⁵.

Bu eğitim-öğretim müesseselerinde yetişen çok sayıda ilim ehlinin ekseriyeti eski alimlerin eserlerine şerhler, talikler ve ihtisarlar yaptılar. Diğer bir ifade ile bu dönem Ebû Zehra'nın da dediği gibi düşüncenin gelişmesi değil, ilmin yayılması ve alimlerin çoğalması⁴⁶, ezberin ve taklidin hakim olması⁴⁷ şeklinde değerlendirilmelidir. Bu hususta Memluk idarecilerinin dört mezhebin bilinen usullerinin dışına çıkanlara sert davranmaları da bu konuda etkili olmuştur. Her şeye rağmen, Memluklar döneminde

⁴¹ Muhammed Keylânî, *el-Hurûbu's-Salibiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-Arabî fi Mısır ve's-Şam*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır ts. s. 47.

⁴² Keylânî, a.g.e., s. 87.

⁴³ İbnü'l-Verdî Zeynüddin, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaatu'l-Vehbiyye, Kahire 1285, II, 175-179.

⁴⁴ Makrizî, *el-Hitât ve'l-Âsâr*, Mısır 1324, II, 362-405.

⁴⁵ İsmail Yiğit, *İslâm Tarihi* (Memlûkler), Kayhan Yay., İstanbul 1991, VII, 243.

⁴⁶ M. Ebû Zehra, *İmâm İbn Teymiyye*, (çev. Nusrettin Bolelli ve arkadaşları), İstanbul 1988, s. 155.

⁴⁷ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 272.

kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, nahiv, tarih ve coğrafya gibi muhtelif ilim dallarında yetişen alimlerin sayısı diğer dönemlerle mukayese yapılamayacak kadar fazladır.

Muhammed b. Süleyman eş-Şatıbî (ö. 672/1274)'nin *Şerefü'l-Merâtib ve'l-Menâzil*, İmâm Nevevî (ö. 676/1277)'nin *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*. Mısır'ın en büyük kıraat alimi olarak bilinen Yakup b. Bedran el-Cerâidî (ö. 688/1289)'nin *Hallu Rumûzi's-Şatıbiyye*⁴⁸, el-Ca'berî (ö. 732/1332)'nin *Şerhu's-Şatıbiyye*⁴⁹ isimli eserleri bu sahaya örnek olarak zikredilebilir.

Bu dönemde tefsir alanında da büyük atılımlar oldu. Misâl olarak Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî (ö. 683/1284)'nin *el-İntisâf min-Sahibi'l-Keşşâf* ve *el-Bahru'l Kebir*⁵⁰ 'i, Dirinî (ö. 694/1295)'nin *Tefsiru Esmâillahi'l-Hüsnâ*⁵¹, İbnu'n-Nakîb el-Makdisî (ö. 698/1298)'nin *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*⁵² ve burada isimlerini zikredemediğimiz daha pek çok alim tefsir alanında söz sahibi oldular.

Hadis çalışmalarında ise bu dönem altın devirlerden biri olarak kabul edilmektedir⁵³. Asrın bazı muhaddis ve eserlerine örnek vermek gerekirse, Muhyiddîn Nevevî (ö. 676/1277)'nin, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim* ve *el-Mecm'u*⁵⁴, Dimyâtî (ö. 705/1306)'in *el-Mu'cem*⁵⁵, el-Mizzî (ö. 742/1342)'nin *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* ve *Tuhfetü'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf*⁵⁶, ez-Zehabî (ö. 748/1347)'nin *Tezkiretu'l-Huffâz* ve *Mizânu'l-İtidâl*⁵⁷, İbnü't Türkmanî (ö. 750/1349)'nin *el-Muntehab fî'l-Hadis*⁵⁸ bunlara örnek olarak zikredilebilir.

⁴⁸ Ziriklî, *A'lâm*, IX, 257."

⁴⁹ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1943, I, 647.

⁵⁰ Davûdî, *Tabakât*, I88; Ziriklî, *A'lâm*, I, 212; Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1973, II, 527.

⁵¹ Davûdî, *Tabakât*, I, 304; Ziriklî, *A'lâm*, IV, 137; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 536-37.

⁵² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts, XIII, 139; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 546.

⁵³ Yusuf Ma'tuk, *Bedreddin el-Ayni ve Eseruhu fî İlmi'l-Hadis*, Beyrut 1987, s. 37.

⁵⁴ H. Hüsnü Erdem, *Riyâzu's-Salihîn ve Tercemesi*(Mukaddime), Ankara 1976, s. XXXI-XXXIV.

⁵⁵ Ziriklî, *A'lâm*, IV, 318; Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, VI, 197.

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 191; Ziriklî, *A'lâm*, IX, 313.

⁵⁷ Hayatı ve eserleri için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 225; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 222.

⁵⁸ Hayatı ve eserleri için bk. Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I, 416; Ziriklî, *A'lâm*, V, 125.

Bu dönemde fıkıh çalışmalarına taklit ruhu hakim olmakla birlikte, müçtehitlik derecesine ulaşmış çok sayıda fakih yetişmiştir. Bunlardan, İzzüddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262)⁵⁹, Karâfi (ö. 684/1285)⁶⁰, İbn Dakîkî'l-İ'd (ö. 702/1302)⁶¹, İbn Teymiyye (ö. 728/1328)⁶², Zeyla'î (ö. 743/1342)⁶³, İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 744/1343)⁶⁴, Ka'kî (ö. 749/1348)⁶⁵ ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)⁶⁶ önde gelen isimlerden bazılarıdır.

⁵⁹ Hayatı ve eserleri için bk. Sübkî, *Tabakât*, V, 80; Zirikî, *A'lâm*, IV, 144.

⁶⁰ Zirikî, *A'lâm*, I, 90.

⁶¹ Hayatı ve eserleri için bk. Zirikî, *A'lâm*, IIV, 173.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 135-137; Zirikî, *A'lâm*, I, 140; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 281.

⁶³ Zirikî, *A'lâm*, IV, 373.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 141; Zirikî, *A'lâm*, VI, 222.

⁶⁵ Zirikî, *A'lâm*, VII, 265; Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifîn*, XI, 182.

⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 234; Zirikî, *A'lâm*, VI, 280.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURTUBÎ VE EL-CÂMÎ Lİ-AHKÂMÎ'L KUR'ÂN İSİMLİ TEFSİRİ

Girişte, Kurtubî'nin içinde yaşadığı dönem olan hicri yedinci asrın genel bir çerçevesini çizdik. Bundan sonraki bölümde, müellifin hayatı ve tefsiri ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

1.1. Hayatı

Kurtubî'nin hayatı hakkında tarih ve tabakât kaynaklarında yaptığımız araştırmalar neticesinde doğumu, ailesi, yetişmesi hakkında yeterli bilgiye rastlayamadık⁶⁷.

1.1.1. İsmi ve Künyesi

Kurtubî'nin asıl ismi Muhammed, babasının ismi Ahmed, künyesi ise Ebû Abdillâh'dır. Dedesi Ebû Bekir, dedesinin babası ise Ferh'dir. Bazıları ise ona Şemsüddîn⁶⁸ lakabını takmışlardır. Kurtubî, Medine'li Evs ve Hazreç kabilelerinin ikincisine mensup olduğu için "el-Hazrecî", Ensar neslinden olduğu için de kedisine "el-Ensârî", doğduğu şehre nispetle "el-Kurtubî" yaşadığı vatani göz önüne alınarak da "el-Endelûsî", Mâlikî

⁶⁷ Kurtubî'nin hayatı hakkında bk. Celâleddîn es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 79; Şemsüddîn Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (tah. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1972, II, 65; el-Makkârî, *Nefhu't-Tib Min Ğusni'l-Endelûsi'r-Ratib*, (tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), 1367 1. baskı, II, 409; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (tah. İhsan Abbas), Beyrut 1969, II, 122-123; Taşköprü Zâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, (tah. Kâmil Bekrî ve Abdulvehhâb Ebû Nûr), Mısır, II, 75-76; Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, s. 383, 390, 534; el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab*, Mektebetü'l-Kuds, Mısır, V, 335; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul, II, 129; Ömer Rıda Kehhâle, *Mu'cemü'l Müellifîn*, Şam, VIII, 239-240; Ziriklî, *el-A'lâm*, Tarihsiz, V, 322; Muhammed ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l Müfessirûn*, Dâru'l-Küttübü'l-Hadîs, Mısır 1976, II, 123; Mustafa el-Meşnî *Medresetü't-Tefsir fi'l-Endelûs*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986, s. 98, 194, 393, 502; el-Kasabî Mahmûd Zalet, *el-Kurtubî ve Menhecühü fi't-Tefsir*, Dâru'l-Ensâr, Mısır 1399, s. 6-30; Meşhûr Hasen Selmân, *el-İmâm el-Kurtubî, Dâru'l-Kalem*, Dımeşk 1993, s. 11-46; Yusuf Abdurrahman el-Firt, *el-Kurtubî el-Müfessir, Sîre ve Menhec*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, s. 32, 95; Abdulkadir el-Hîfî, *Ebû Abdillâh el-Kurtubî Vücûduhu f'in-Nahvi ve'l-Luğa fi Kitâbihi el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, s. 21-40; Miftâh es-Senûsî Belam, *el-Kurtubî Hayâtuhü ve Âsâruhu'l-İlmiyye ve Menhecühü fi't-Tefsir*, Bingazi 1998, s. 85-150; Ömer N. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İst. 1973, II, 523; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Dâru'l-Kuttâp el-Lubnânî, Beyrut 1967, s. 384; Menna' el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, s. 380; İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1988, II, 116-128.

⁶⁸ el-Firt, *el-Kurtubî el-Müfessir*, s. 33.

mezhebine mensup olduğundan dolayı da kendisine bazı alimler “el-Mâlikî”⁶⁹ demişlerdir. Buna göre Kurtubî'nin tam ismi, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Hazrecî el-Ensârî el-Kurtubî el-Mâlikî' el-Endelûsî dir.

1.1.2. Ailesi ve Yetiştirilmesi

Kurtubî'nin doğumunu tarih ve tabakât (biyografi) kaynakları bize nakletmese de, biz onun Kurtuba'da doğduğunu tefsir, fıkıh, hadis ve diğer alanlardaki geniş kültürünün temellerini, sahalılarında otorite Endülüs'lü meşhur âlimlerin mescit ve medreselerdeki ilim halkalarında attığını, tefsirinin Â'li-İmrân, 3/169-170 âyetlerinin tefsirinde naklettiği bir hadiseden öğrenmekteyiz. Kurtubî, söz konusu âyetlerin tefsirindeki beşinci meselede özetle şöyle demektedir: İnsanların evlerinde olduğu, düşmandan haberdar olmadıkları bir anda, onlardan bazıları düşman tarafından öldürülse, şehit muamelesi mi görür, yoksa normal ölümler gibi midir? şeklinde bir soru yönelttikten sonra, bu meselenin Kurtuba'da vuku bulunduğunu, 3 Ramazan hicrî 627 senesinde, insanlar harman yerinde iken düşmanın ansızın saldırdığını, babasının da içinde bulunduğu bir grupu öldürdüğünü, diğerlerini ise esir aldığını anlatır.

Olayın ardından Kurtubî, babasının defin işlemlerinde şehit muamelesi görüp göremeyeceği hususunu hocalarına sorar. Bunlardan, kiraât hocası Ebû Ca'fer Ahmed el-Kaysî (ö. 643/1245) ve etrafında bir grup fakihin bulunduğu kâdi'l cemâ'a (başkadı)⁷⁰ Ebü'l Hasen Ali b. Kutral (ö. 651/1253), babasının harp sahasında öldürülmediğini, dolayısıyla yıkayıp kefenlenmesi gerektiğini söylerler. Diğer hocası Rebi' b. Abdurrahman (ö. 633/1235) ise; babasının iki saf arasında öldürülmüş gibi şehit hükmünde olduğu kanaatine varır. Kurtubî birinci fetvaya uyararak, babasını yıkayıp kefenlediğini, namazını kılıp defnettiğini belirtiyor. Daha sonra bu meseleyi, Ebü'l Hasen el-Lahmî (ö. 478)'nin⁷¹ *et-Tebssıra* isimli kitabında ve diğer kaynaklarda gördüğünü, daha önce görseydi babasına şehit muamelesi yapacağını ifade ediyor⁷².

⁶⁹ Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 79.

⁷⁰ Endülüs'te vâliler (715-756) dönemindeki nüfus daha çok askerlerden meydana geldiği için bunların başındaki kadrya (kâdi'l-cünd) ordu kadısı, devlet tesis (756-1031) edildikten sonra başkent Kurtuba'da oturan kadrya da, başkadı manasında (kâdi'l-cemâ'a) denilirdi. Mülükü't-tavâif (1031-1090) döneminde ise (kâdi'l-kudât) denilmiştir. Bk. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi-II*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 139.

⁷¹ Hayatı için bk. Bağdâdî, *İydahi'l-Meknûn*, 1, 222; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Müzehheb*, s. 203.

⁷² Kurtubî, a.g.e., IV, 282.

Kurtubî'nin naklettiği bu olaydan, onun dinî meselelere önem verdiğini, fikhi meseleleri dikkatlice araştırdığını, alimlerin ilim halkasına katıldığını, problemlerin çözümünde hocalarının fetvasıyla yetinmeyip araştırmalarını sürdürdüğünü, bunun en canlı örneği ise, zikri geçen hadisede hocalarının fetvaları ile yetinmeyip meseleyi daha sonra Lahmî'nin *et-Tebsıra*'sine bakma ihtiyacı duymasındır. Yine bu olay, mezheplerde bilinen umûmi geleneğin aksine, onun mutaassıp olmadığını, doğruyu kimde ve nerede bulursa aldığını göstermektedir.

Diğer önemli bir nokta da, babası 627/1229 tarihinde vefat ettiğinde Kurtubî, henüz yirmi küsur yaşlarında, eğitimini tamamlamamış, dini tahsili devam eden ve ailesiyle aynı evi paylaşmakta ve Kurtuba'da yaşamaktadır. Keza, Bakara, 2/245. âyetin tefsirinde kendi ifadesine göre, Endülüs'deki hocalarından Ebû Âmir Yahya b. Âmir'den (ö. 639/1241) Rebû'l-Âhir ayı hicri 628/1231 senesinde Kutuba'da hadis ve kıraat dersleri aldığını haber vermektedir⁷³. Buna göre Kurtubî'nin, hicri 600-610 tarihleri arasında, Muvahhid'ler⁷⁴ (542/1146-663/1248) döneminde Kurtuba'da⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed el-Nâsır zamanında doğduğu tahminini yapabiliriz.

Ailesi hakkında tabakât ve tarih kitaplarında maalesef hiçbir kayda ulaşamadığımız Kurtubî'nin, yalnız Abdullah isminde kendisinin de künyesi olan büyük oğlu ve Şihâbüddin Ahmed⁷⁶ isminde kendisinden rivâyette bulunan diğer bir evladının olduğu anlaşılmaktadır. Kurtubî, *et-Tezkire*⁷⁷ isimli kitabında, gençliğinde Kurtuba'nın dışındaki Yahudi mezarlığından o zaman Kurtuba'da meşhur olan geleneksel zanaatlardan kiremit ve benzerleri elde edilen bir fabrikaya toprak taşıdığını anlatmaktadır. Bu da Ensar gibi soylu ve şerefli bir nesebe mensup olan Kurtubî'nin, iktisâdî yönden orta halli, çevresinde fazla tanınmayan ve zirâatle uğraşan bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.

⁷³ Kurtubî, a.g.e., III, 234.

⁷⁴ Muvahhidler hakkında daha fazla bilgi için bz. Yusuf Eşbâh, (çev, Muhammed Unân), *Tarihu'l-Endelüs fi Asrı'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn*, Müessesetu'l-Hancî, Kahire 1958, s. 186, 300, 344.

⁷⁵ Ahmed Ahmed el-Bedevî, *el-Kurtubî*, Mecelletu'r-Risâle, sayı , 858, s. 1703, Kahire 1949.

⁷⁶ Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 79.

⁷⁷ Kurtubî, *et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1998, s. 38.

1.1.3. Endülüs'ten Ayrılması ve Olgunluk Dönemi

Endülüs'te eğitim faaliyetleri halkın öncülüğünde gerçekleşmektedir. Devletin eğitime katkısı ise daha çok mektep-medrese inşa etmek ve kütüphane açmak şeklinde olmuştur. Rivâyete göre Endülüs Medeniyetinin bilge sultanlarından II. Hakem'in saray kütüphanesinde topladığı el yazması kitapların sayısı 200 bini aşmış durumdaydı⁷⁸. İşte bu ilmî atmosfer içinde Kurtubî tahsiline, Kurtuba'nın 29 Ağustos 633/1236 tarihinde Hristiyanların eline geçmesine kadar devam ettiğini zannediyoruz⁷⁹.

Zaten o, henüz otuz yaşlarında iken bu olayın akabinde Şatıbî, İbn Mâlik, et-Turtûşî gibi muhterem alimler ve daha pek çok ailenin yaptığı gibi Endülüs'ten ayrılıp Mısır'a göç etmiş ve Münyetu İbn Hasîb (el-Minya)'e yerleşmiş, ömrünün geri kalan kısmını burada tamamlamıştır. Bu gidişin ailesi ile beraber mi, yoksa yalnız başına mı olduğu hususunda kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Aynı şekilde bu ayrılışın sebebi ve tarihi⁸⁰ hakkında da malumat verilmemiştir. Fakat biz, Mısır'a gelince ilmî tahsiline devam eden Kurtubî'nin, Endülüs'te eğitimin üçüncü merhalesi⁸¹ (rahalâtu'l ilm)'ni teşkil eden ve Doğu İslâm ilim merkezlerine bilgisini artırmak ve bir nevi ihtisas yapmak için geldiğini de söyleyebiliriz.

Zikredildiği gibi Kurtubî'nin Endülüs'ten Mısır'a ne zaman gittiğini tam olarak bilmemiz mümkün değildir. Ancak eserlerinde özellikle de tefsirinde Mısır'da kaldığına dair pek çok örnekle karşılaşmamız mümkündür⁸². Sözelimi Kurtubî, Mısır'da Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 656/1258)⁸³ ve İbn Revâc (ö. 648/1250) gibi zamanın meşhur Malikî alimlerinden fıkıh ve hadis dersleri aldığından bahsetmektedir.

Endülüs'te olduğu gibi Mısır'da da Kurtubî'nin hayatı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz, fakat biz onun Mısır dahilinde muhtelif şehirlere ilim tahsili için gitse bile vefatına kadar oradan hiç ayrılmadığını söyleyebiliriz. Kurtubî, Endülüs'ten 633/1235

⁷⁸ Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 230-433.

⁷⁹ Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, II, 585; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 169; Makkârî Kurtuba'nın düşmesini 23 Şevval 636 olarak zikreder. Bu bir yanlışlık olsa gerek, zira üzerinde ittifak edilen tarih ise 633 tür.

⁸⁰ Ahmed Bedevî, *el-Kurtubî*, s. 1703.

⁸¹ Muhammed İsa, *Târihu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 238.

⁸² Misâl için bk. Kurtubî, IX, 175'da Mısırlıların pek kıskanç olmadıklarını; XIII, 17'de Mısır'lı kadınların İslâm'ın emrettiği şekilde tesettüre riayet etmediklerini; IX, 249'da birbirlerine yasak olan saygıyı gösterdiklerini zikreder.

⁸³ Hocaları kısmına bakınız.

tarihinden sonra Mısır'a gitmek üzere ayrıldıktan sonra önce İskenderiye'de bir süre kalmış, hocalarından istifade etmiş, bilâhère Saîd bölgesinde el-Minye olarak bilinen şehre yerleşmiş ve vefatına kadar da orada kalmıştır⁸⁴.

1.1.4. Ölümü

Kurtubî, Mısır'da yaklaşık kırk sene ilim ve te'lifatla dolu bir hayat geçirdikten sonra, Asyut'un kuzeyinde, aşağı Sa'id (üst Mısır)'deki Münyetu İbn Hasîb şehrinde, bugünkü ismiyle el-Minya'de, 9 Şevval 671(30/04/1273)⁸⁵ Pazartesi gecesini vefat etmiştir. Kabri, Nil'in doğusundaki mezkûr şehrin Arzusultan semtinde 1971 yılında adına yaptırılan büyük bir mescit, bahçesinde inşa edilen ve yine aynı yıllarda cesedin eski mezardan alınarak defnedildiği türbesinde metfundur⁸⁶.

1.2. Hocaları

Kurtubî önce Endülüs'te, ardından Mısır'daki ilmî seyahatleri esnasında pek çok alimden ders almıştır. Fakat bu hususta kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Biz burada Kurtubî'nin tefsirinde ve diğer eserlerinde kendisinden rivâyette bulunduğu hocalarını tespit etmeye çalıştık. Daha önce de zikredildiği gibi Kurtubî, ilmî olgunluğa ulaşmadan Kurtuba'dan ayrıldığından, hocalarını Endülüs ve Mısır da olmak üzere iki başlıkta inceleyeceğiz.

1.2.1. Endülüs'teki Hocaları

Endülüs'te, ilkokul çağındaki çocuklara, ilk etapta Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden okuma ve ezberlemeye ilave olarak, bazı Arapça şiirler, grameriyle fasih Arapça öğretilmekteydi⁸⁷. Bu ilk merhaleyi tamamlayan öğrenciler, ikinci merhale olan ilim halkalarına katılırlar ve bu meclislerde tefsir, kıraat, fıkıh, hadis gibi dinî ilimlere ilave olarak sosyal bilimler ve tabii bilimler okumaktaydılar. Şimdi Kurtubî'nin bu halkalarında ilim aldığı hocalarından tespit edebildiklerimizi zikrederim.

⁸⁴ Zalet, *el-Kurtubî*, a.g.e., s. 20-21.

⁸⁵ Kaynaklar Kurtubî'nin vefat tarihi hususunda ittifak halindedir. Misâl olarak bk. Makkârî, *Nefhu't-Tib*, s. II, 410; Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 79.

⁸⁶ Zalet, *el-Kurtubî*, s. 30.

⁸⁷ Zalet, *el-Kurtubî*, s. 8-9.

1-Ebû Muhammed b. Havdillâh (ö. 612/1214)

Asıl ismi, Ebû Muhammed Abdullah b. Süleymân b. Dâvût b. Havdillâh el-Ensârî el-Harisî el-Endelûsî'dir. Kurtubî'nin ondan, Kurtuba kadılığı sırasında istifade ettiğini düşünüyoruz. 549'da doğan Ebû Muhammed, 612/1214 tarihinde vefat etmiştir⁸⁸.

2-Rebî b. Abdurrahmân b. Ahmed el-Eşarî (ö. 633/1235)

Ebû Süleyman Rebî b. Abdurrahman⁸⁹ Kurtuba'lıdır. Emir Muhammed b. Hûd tarafından, kadı Ebû'l-Kâsım b. Bakî'den sonra son Kurtuba kadılığı yapmıştır. Âdil ve fâzıl oluşunun yanında, muhaddisciliği ile de temâyüz etmiştir. 633'de Kurtuba istilası ardından İşbiliye'de vefat etmiştir⁹⁰.

3-Ebû Âmir Yahya b. Âmir b. Ahmed b. Menî' el-Eşarî (ö. 639/1241)

Kurtubî'nin kendisinden çok hadis naklettiği hocalarındandır. Tefsirde⁹¹ ve *et-Tezkire* isimli kitabında ondan: eş-Şeyh, el-Fakîh, el-İmâm, el-Muhaddis, el-Kâdî⁹² unvanlarıyla bahseder. Kurtuba ve Gırnata'da başkadılık yapmıştır⁹³. İbnü'l-Abbâr onun, felçli olarak Mâleka'da hicri 639 veya 640 senesinde vefât ettiğini, doğumunun ise, 553/1158 senesi olduğunu söyler⁹⁴.

4-İbn Ebî Hucce, Ahmed b. Muhammed el-Kaysî (ö. 643/ 1245)

Kurtuba'lı bir zat olan Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kaysî, hicri 562 senesinde doğmuştur⁹⁵. Arapça ve Kur'ân ilimleri sahasında bilgili bir zat olduğu zikredilir⁹⁶. Kurtuba'nın düşmesinin ardından İşbiliye'ye geçmiştir. Rumlar tarafından

⁸⁸ Hayatı için bk. el-Makkârî, *Nefhu't Tîb*, II, 1165; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXII, 41; el-Nubâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelûs*, s. 112.

⁸⁹ en-Nubâhî el-Mâligî, *Târîhu Kudâti'l-Endelûs*, s. 118; İbnü'l-Abbâr, *et-Tekmile*, I, 6.

⁹⁰ Kurtubî, tefsirinin yalnız bir yerinde kendisine, babasının şehit olup olmadığı meselesini soruyor. bk. Kurtubî, IV, 272.

⁹¹ Kurtubî, III, 237; Bakara, 2/245. âyet 1. mesele.

⁹² Kurtubî, a.g.e., III, 237; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 641.

⁹³ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-Mûzehheb*, s. 353.

⁹⁴ Hayatı hakkında bk. Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 80; en-Nubâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelûs*, s. 123; İbn Ferhûn ölüm tarihini 627 veya 628 olduğunu zikreder. bk. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-Mûzehheb*, s. 353.

⁹⁵ el-Merrâkeşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, s. 484; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifin*, I, 94.

⁹⁶ Zalet, *el-Kurtubî*, s. 12.

denizde esir alınıp eziyet gören Ebû Hucce, bu hadisenin ardından 643/1245'da Meyrûga'da vefat etmiştir⁹⁷.

Eserleri: *Muhtasaru's-Sahîhâyn, Muhtasaru't-Tebşire fi'l-Kıraat, Tesdidü'l-Lisân li-Zikri Envâi'l-Beyân, Tefhîmü'l-Kulûp bi Âyâtî Allâmi'l-Ğuyûb, Minhâcü'l-I'bad*⁹⁸.

5-Ebu'l Hasen Ali b. Kutrâl (ö. 651/1253)

Tam ismi Ebu'l Hasen Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Yusuf⁹⁹ olan İbn Kutrâl, Übbeze, Şadibe, Sebte, Fas ve Kurtuba gibi şehirlerinde kadılık ve başkadılık yapmıştır. Kurtubî'nin kendisinden Kurtuba kadısı olduğu dönemde, istifade etmiş olması muhtemeldir¹⁰⁰. İbn Kutrâl 651/1253'de Fas'ın Merrâkeş şehrinde vefat etmiştir¹⁰¹.

1.2.2. Mısır'daki Hocaları

Kurtubî, eğitiminin ilk merhalesini ve gençliğini, Endülüs'te mülükü't tavâif (beylikler) döneminde geçirmiştir. Bilgi seviyesi henüz yükselmeden yani, Kurtuba'nın hristiyanların eline 633/1236 geçmesinden sonra, Endülüslülerin ilim için gittiği merkezlerden biri olan Mısır'a göç etmiştir. Önce İskenderiye'de bir müddet kalarak¹⁰², Ebû'l-Abbas el-Kurtubî, Ebû Muhammed b. Revac ve Ebû Muhammed el-Lahmî'den dersler almıştır. Ardından, Mansura'da Ebû Ali el-Bekrî ve Mînye'de el-Lahmî'nin ilim halkalarına katılmıştır. Bazı kaynaklar onun, Kahire'ye ve meşhur alim Karâfi ile de Feyyum'a gittiğinden bahseder. Şimdi onun, Mısır'daki şeyhlerinden kısaca söz edelim.

1-İbn Revâc (ö. 648/1250)

Asıl adı, Zafir b. Ali b. Fütûh el-Ezdî el-İskenderânî el-Mâlikî şeklindedir. Davûdî¹⁰³ ve Suyûtî¹⁰⁴ onun İbn Revac'ın öğrencisi olduğunu söylerler. Merrakeş'de¹⁰⁵ bu kanaattedir. Kurtubî'nin, İbn Revâc'a İskenderiye'de uzun süre mülâzemette

⁹⁷ Hacı Halife, *Keşu'z-Zunûn*, I, 599; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 219.

⁹⁸ Miftâh, *Kurtubî*, s. 108, 109.

⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 304.

¹⁰⁰ Kurtubî, III, 272; Kurtubî, Rebî isimli şeyhinden sonra bu hocasına da babasının defin hadisesindeki işkalden soruyor. bk. Kurtubî, a.y.

¹⁰¹ el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb*, V, 254.

¹⁰² İnan, *Asru'l-Murâbitîn ve'l-Müvahhidîn*, II, 675; Zalet, *Kurtubî*, s. 9, 21, 39.

¹⁰³ Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 66.

¹⁰⁴ Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 79.

¹⁰⁵ el-Merrâkeşî, *ez-Zeyl*, V, 585.

bulunduğu, kitaplarında ona yaptığı atıflardan anlaşılmaktadır¹⁰⁶. İbn Revâc 554'de doğmuş, 648'de İskenderiye'de vefât etmiştir¹⁰⁷.

2-Ebü'l-Hasen İbnü'l-Cümmeyzî (ö. 649/1251)

İsmi, Bahâuddîn Ebü'l Hasen Ali b. Hibetullah b. Selâme b. Musellem el-Lahmî el-Şâfî el-Mısrî'dir. İbnü'l-Cümmeyzî, Kurtubî'nin hadis hocalarındandır. Davûdî¹⁰⁸ ve Suyûtî¹⁰⁹ onu, Kurtubî'nin şeyhlerinden addederler. Kurtubî ise eserlerinde, onun tam ismini vererek, bazen rivâyet ettiği yeri belirterek¹¹⁰, bazen de lakap ve künyesini vererek rivâyetlerde bulunur¹¹¹. İbnü'l-Cümmeyzî, 559'da Mısır'da doğmuş, 649'da vefât etmiştir¹¹².

3-Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258)

Tam adı Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî, el-Kurtubî, el-Mâlikî, el-Fakîh¹¹³, dir. Kurtubî'nin, İskenderiye'deki hadis hocalarındandır. Özellikle tefsirinde ve *et-Tezkire* isimli kitabında ondan övgüyle bahseder¹¹⁴. Ebü'l-Abbâs 598'da doğmuş 656'da¹¹⁵, diğer bir rivâyete göre 626'da İskenderiye'de vefât etmiştir¹¹⁶.

Eserleri: *el-Müfhim fî Şerhi Müslim*¹¹⁷, *İzhâru İdbârı men Ecâze'l-Vad'e fî'l-Edbâ*¹¹⁸, *Buhârî ve Müslim* 'in ihtisarıdır¹¹⁹.

4-Hasen el-Bekrî (ö. 656/1258)

¹⁰⁶ Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 229, 313, 314, 316, 422.

¹⁰⁷ Tercüme-i hali için bk, Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 237; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 411.

¹⁰⁸ Davûdî, II, 66.

¹⁰⁹ Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 79.

¹¹⁰ Kurtubî, *et-Tezkire*, 138; Kurtubî, *et-Tizkâr fî Fadli'l-Ezkâr*, s. 95.

¹¹¹ Kurtubî, *et-Tezkire*, 229, 313; Kurtubî, I, 337, 229, 294; II, 324, 325; V, 133; VIII, 118; XII, 179.

¹¹² Hayatı için bk. Zehebî, *Marifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, 651; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 253.

¹¹³ İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, s. 68.

¹¹⁴ Bu sıfat ve övgüler için bk. Kurtubî, a.g.e., IV, 13; V, 44; VI, 290; XIII, 236; XIV, 29, 229; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 139, 208, 253, 391, 437, 684, 711, 776, 818.

¹¹⁵ Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 27; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 186.

¹¹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 213.

¹¹⁷ Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, II, 409.

¹¹⁸ Kurtubî, III, 95.

¹¹⁹ Kahhâle, *Mucemü'l-Müellifîn*, II, 28.

Ebû Ali, el-Hasen b. Muhammed el-Bekrî el-Kureşî et-Teymî, Hadis ve Tarih sahalarında temayüz etmiş bir zattır. Kurtubî'nin, eserlerinde¹²⁰ işaret ettiği üzere, Mısır'ın Mansûra şehrindeki el-Cezire'de hicri 647'de ondan hadis rivâyet ettiğini belirtmektedir. Ebû Ali, Şam'da 574'da doğmuş ve 656'da Mısır'da vefat etmiştir¹²¹.

Kurtubî'nin zikrettiğimiz bu hocalarından başka, tefsirinde ve diğer kitaplarında kendisinden rivâyette bulunduğu veya ismini verdiği bazı şeyhleri de vardır. Onları da şöyle sıralamak mümkündür.

5-Ebû Muhammed Abdü'l-Mu'dî¹²² b. Mahmûd el-İskenderî el-Mekkî el-Lahmî (ö. 638/1241)¹²³.

6-Ebü'l Kasım Abdullah b. Ali b. Halef el-Kumî et-Tilmisânî el-¹²⁴.

7-Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali b. Hafs el-Yahsubî¹²⁵

8-Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (ö. 684/1286)¹²⁶.

9-Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kasrî¹²⁷.

10-Ebû Muhammed Hâfız Abdu'l-Azîm el-Münzirî (ö. 656/1258)¹²⁸.

11-İbn Veddâh¹²⁹.

12-Ebu'l-Gût el-Arabî¹³⁰.

Sonuç olarak, Kurtubî'nin ilim ve kültürüne etkisi olan, gelişmesine katkı sağlayan ulaşabildiğimiz hocaları bunlardır. Fakat tefsirinde ve *et-Tezkire* isimli kitabında, isim

¹²⁰ Kurtubî, a.g.e., XV, 158; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 428.

¹²¹ Tercüme-i hali için bk. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 326; *Tezkiretu'l Huffâz*, IV, 1444; *Mizânü'l-İtidâl*, I, 522; *el-A'lâm*, II, 232.

¹²² Hayatı için bk. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, II, 66; İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifin*, I, 622.

¹²³ Kurtubî, a.g.e., IV, 214; X, 422; XI, 43.

¹²⁴ Kurtubî, a.g.e., X, 5; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 419, 545.

¹²⁵ Makkârî, *Nefhu't-Tib*, II, 409.

¹²⁶ *el-A'lâm*, I, 94; *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 158.

¹²⁷ Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 99.

¹²⁸ Bk. Kurtubî, a.g.e., 8, 12; Enfâl, 8/41. âyet 6. mesele; Tevbe, 9/60. âyet 12. mesele.

¹²⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 135; Bakara, 2/229. âyet 5. mesele "fasıl" başlığı altında bu şekilde ismini zikreder.

¹³⁰ Kurtubî, a.g.e., XIX, 164; 78/14. âyet.

tasrih etmeden bir kısım şeyhlerinden¹³¹, arkadaşlarından ve bazı ilim ehli zevattan rivâyetlerde bulunur. Bu da onun şeyhlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir.

1.3. İlmî

Endülüs'ün Müslümanlar'ın eline geçmesi 94/711'de Tarık b. Ziyad idaresinde gerçekleşmiştir. Bu genç devlet ilim-kültür ve medeniyette zirveye hicri 300-350 senelerinde Abdurrahman el-Nasır (316-929/350-961) döneminde ulaştı. Aynı şekilde Kurtubî Endülüs'den ayrılmadan önce Müvahhid'ler (514-1146/668-1248) döneminde de ilmi sahada yüksek performans gözleniyordu. Dönemin âlimleri ise doğu bilginlerine kendilerinin rakibi gözüyle bakıyorlardı. O zaman Kurtuba ve Bağdat yeryüzünde ilim ve fennin merkezi kabul edilirdi. Müfessir Kurtubî'de bu dönemde yetişen alimlerdenir.

1.3.1. İlmî Kişiliği

Endülüste ilim, kültür ve medeniyet tarihini inceleyen herkesin görebileceği gibi Endülüs'lü alimler, dini ilimler başta olmak üzere Edebiyat, Tarih, Dil, Tıp, Felsefe, Mantık, Matematik ve Müzik vb. gibi pek çok sahada çalışmalar yapmışlardır. Şüphesiz bu sahaların başında İslâmî ilimler gelmektedir. Bu alanda çalışma yapan mühim şahsiyetlerden biride Kurtubî'dir. Küçük yaşta Endülüs'te başladığı ilim tahsiline Mısır'da devam etmiştir. Bütün İslâm aleminde tefsirinden ötürü haklı bir şöhrete sahip olan Kurtubî, iyi bir araştırmacı, müfessir, fakih, kıraat ilmine vakıf kari ve değerli bir muhaddistir. Tarihçiler Kurtubî'yi, çok çalışkan âlim, âbid ve muttakî bir zat olarak tarif ederler. Onun ilmi şahsiyeti ile alakalı olarak tarihçilerin söylediklerinin bir kısmını aşağıya naklediyoruz:

İbn Şâkir el-Kutubî onun hakkında şöyle demektedir: Geniş araştırmasına ve ilminin kudretine delalet eden faydalı eserler sahibi, fazıl bir zattır¹³².

Zehebî ise, çok yönlü ve engin bilgi sahibi dediği Kurtubî'nin, geniş mütalaası ve ilmî kudretini gösteren faydalı eserler sahibi, fazıl bir zat olduğundan¹³³ bahseder.

¹³¹ Kurtubî, *et-Tezkire*, a.g.e, s. 99, 167, 655, 766; Kurtubî, a.g.e., III, 132; X, 398; XX, 16.

¹³² Makkârî, *Nefhu 't-Tîb*, II, 410.

¹³³ Suyûtî, *Tabakâtü 'l-Müfessirîn*, s. 79; Davûdî, *Tabakâtü 'l-Müfessirîn*, II, 66.

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî ise Kurtubî hakkında, hadisin ince manalarına vâkıf dalgıçlardan, telifatı güzel ve nakli iyi mühim imâmlar'dan olduğunu¹³⁴ söyler. el-Merrakeşî de Kurtubî için, hadis ilmine vâkıf, rivâyetine titizlik gösteren ilim ehliendir¹³⁵ der.

Kurtubî'nin hayatından bahseden tabakât ve terâcim kitapları ve pek çok tarihçi onun vakitlerinin ibadet, zikir ve te'lifatla dolu olduğunu kaydederler¹³⁶. Daha önce şehit edilen babasının yıkanması ve namazının kılınması hadisesinde¹³⁷ de işaret ettiğimiz gibi Kurtubî'nin, son derece araştırmacı bir ruha sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kurtubî'nin diğer ilmi özelliklerini de şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Kurtubî'nin lisani nezih, sözleri yumuşak, tartışması hoştur. Bunu kendisine bazı meselelerde ve fikhî hükümlerde muhalefet edenlerle münakaşasında açık bir şekilde görmek mümkündür¹³⁸. Hatta Kurtubî, hayranı olduğu İbnü'l-Arabî'nin bazen görüşleri sebebiyle tefsirinde hücum ettiği Ebû Hanife¹³⁹, Taberî¹⁴⁰ ve Şafî gibi alimleri savunmaktadır.

Bir diğer özelliği de, dini hükümlerde ve fetvalarında umumiyetle kolay olanı hedef ve gaye edinmesidir¹⁴¹. En önemli özelliklerinden biri de, araştırma metodlarındaki ilmî kriterlere uyması, yorum ve görüşleri mukaddimede belirttiği yol¹⁴² üzere sahiplerine izafe etmesidir. Kurtubî, fikhî bir meseleyi analiz ederken, Maliki mezhebine mensup¹⁴³ olmasına rağmen, taassuptan uzak, bazen doğrunun başka mezhep veya müçtehitlerin içtihatlarında olduğunu belirtecek kadar munsif davranmaktadır¹⁴⁴.

Kurtubî'nin üstün fazilet ve tevazuunu ortaya koyan vasıflarından biri de, Bakara, 3/23. âyetin tefsirinde zikrettiği gibi, bir alimin önüne bilmediği bir mesele geldiğinde, o kişinin melekların, nebilerin ve mümtaz alimlerin yoluna uyararak, o mesele hakkında “^{الله}

¹³⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu 'z-Zeheb*, V, 335.

¹³⁵ *ez-Zeyl ve 's-Sile*, V, 585.

¹³⁶ Makkârî, *Nefhu 't-Tîb*, II, 409; Davûdî, *Tabakâtu 'l-Müfessirîn*, II, 65.

¹³⁷ Kurtubî, IV, 282.

¹³⁸ Misâl için bk. Kurtubî, I, 107-111.

¹³⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 253, Bakara, 2/249 7. mesele.

¹⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., V, 216, Nisa, 4/43 21. mesele.

¹⁴¹ Kurtubî, a.g.e., II, 109-110.

¹⁴² Kurtubî, a.g.e., I, 2.

¹⁴³ Kurtubî'nin içtihatları için bk. II, 212, Bakara, 2/171. âyet; Maliki mezhebinde bir mesele hakkında ileri sürülmüş birkaç görüş arasında tercihleri için bk. Kurtubî, I, 171-172, Bakara, 2/3. âyetin tefsiri.

“Allah (cc) daha iyi bilir, ben ise bilmiyorum” demesinde bir beis olmadığını söyler ve Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve fakihlerin hayatlarından bu tutumunu destekler mahiyette örnekler sunar¹⁴⁵.

Kurtubî'nin, tefsir ilminde temayüz etmesinin yanında, Fıkıh, Kıraat, Hadis, Tarih, Lügat, Usûlü fıkıh, Akâit, Şiir vb. ilimlerde de bilgi ve beceri sahibi olduğu tefsirindeki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Kurtubî, gerek Endülüs'te gerekse Mısır'da asrının ilim ehlinde gereği gibi faydalanmıştır. Bunun yanında zamanına kadar telif edilen pek çok eserin bazen ismini, bazen de yazarını kitaplarında zikrederek onlardan nakillerde bulunmuş, bunları tanımamıza da vesile olmuştur.

Onun salah ve takvasını ortaya koyan, tefsirinde naklettiği, başından geçen şu hadiseyi de zikrederek bu kısma son verelim: “Memleketimiz Endülüs'te, Kurtuba yapımı metrük bir kalede başıma şöyle bir olay geldi. Ben düşmanın önünden kaçıp bir köşeye saklandım, çok geçmeden arkamdan iki atlı geldi. Ben, yerden biraz yüksekte ve açıkta oturuyordum, Yasin sûresinin bidayetini ve Kur'ân'dan başka âyetleri okuyordum. Bu iki kişi yanımdan beni görmeden geçtiler ve tekrar geriye döndüler. Biri diğerine, benim deyhbilüh (şeytan) olduğumu söylüyordu. Yüce Allah gözlerini kör etti, çok şükürler olsun ki beni göremediler. Bundan dolayı yüce Allah'a çok hamdü senâlar olsun”¹⁴⁶.

1.3.2. Kurtubî'nin Tefsir Anlayışı

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması zor âyetlerini tefsir etme arzusu, daha İslâm'ın ilk asrı sahabe devrinde, Abdullah b. Mesu'd (ö. 32/652), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve diğer müslüman alimleri harekete geçirdiği bilinen bir gerçektir. Bu ilk dönem ve daha sonraki tefsir çalışmaları¹⁴⁷, Kur'ân ve hadislere dayanan rivâyet/nâklî tefsiri, veya dirâyet/içtihâdî tefsir şeklindeki iki ana istikamette ilerlemiştir. Taberî (ö. 310/922) ile başlayan ilk mufassal tefsir yazma hareketi, her dönemde gelişerek devam etmiştir.

¹⁴⁴ Misâl için bk. Kurtubî, a.g.e., I, 352-353; II, 322; III, 11-12

¹⁴⁵ Kurtubî, I, 285-286.

¹⁴⁶ Kurtubî, X, 270; İsrâ, 17/45. âyetin tefsirinde.

¹⁴⁷ Tefsir çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Davut Aydüz, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yay., İstanbul 200, s. 31-74; Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s. 97-104.

İslâm kültürünün önemli merkezlerinden Endülüs ise bu çalışmaları, doğudaki Arap ilim merkezlerine ihtisas amacıyla gönderdiği talebeler vasıtasıyla yakından takip ediyor ve bu sahadaki gelişmeleri öğrenciler beraberinde memleketlerine taşıyorlardı. İlk zamanlar, tefsirde doğuyu taklit eden Endülüslü müfessirler, miladi IX. asrın ikinci yarısından itibaren bu sahada yetişen müfessirler sayesinde, Endülüs tefsir ekolünün temellerini atmaya başladılar. Bunların ilklerinden olan Baki b. Mahled (ö. 237/886)'in *et-Tefsirü'l Kebir'i*, X. yüzyılda yaşayan Mekkî b. Ebî Talib (ö. 437/1045)'in *el-Hidâye*¹⁴⁸ isimli eseri, XII. asırda yaşayan Muhammed b. Atiyye (ö. 543/1148)'nin *el-Muharrerü'l-Vecîz* isimli tefsiri, son olarak XIII. yüzyılda yaşadığı bilinen Muhammed el-Kurtubî (ö. 672/1273)'nin *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli tefsirleri bunlara örnek olarak zikredilebilir. Endülüs tefsir ekolünde daha çok rivâyet tefsir metodunun geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu şahsi yorumlara fazla itibar etmeyen ve ilmî hayata hakim Malikî ulemasının metoduyla irtibatlandırmak da mümkündür¹⁴⁹.

Kurtubî'nin yaşadığı asra baktığımızda İslâm ülkelerindeki eğitim şekli, okuma ve yazmanın yanında çocuklar, Kur'ân-ı Kerim-i ezberleyerek¹⁵⁰ eğitime başlıyorlardı. Bu merhaleden sonra ise kuvvetli bir İslâm kültürü alırlar ve ilmî mahfillerde ağırlığı oluşuncaya kadar tefsir, hadis, kıraat, fıkıh, lugat ve nahiv eğitimi görürlerdi. Kurtubî'nin ilmî serüveni hakkında, ulaşabildiğimiz tarih, tabakât ve terâcim kitaplarında bize yeterli bilgi verilmemektedir. Ailesinin özellikle babasının onun kültürüne etkisi olup olmadığı hususunda da malumat yoktur. Eğer babası, âlim, fakih veya muhaddis olsa idi, bunun etkisi oğlunun ilmî yönünün gelişmesinde müessir olur ve eserlerinde diğer hocaları gibi onun da adını zikrederdi. Anlaşılan Kurtubî, asrındaki âlimlerden ve daha öncekilerin ilmî ve kültürel birikimlerinden istifade ederek, zamanının tefsirde, kıraatte ve diğer ilimlerde ustası olmayı şahsi çabaları ile başarmıştır.

Kurtubî, tefsirine yüz sahife civarında ulûmü'l-Kur'ân'la alakalı bir mukaddime ile başlamaktadır. Âyetleri âyetle veya hadisle tefsire önem verir. Sahabe ve tabiîn sözlerinden yararlanır. Kur'ân kelimelerinin manalarını verir, kıraatlere dair açıklamalar yapar. Her zaman delile dayanan herhangi bir görüşü tercih etmede tereddüt etmez.

¹⁴⁸ Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, IV, 171.

¹⁴⁹ Özdemir, s. 20.

¹⁵⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 342 ve 538.

Kurtubî'nin âyet ve hadislerin inceliklerini yorumlamadaki maharetini “قلت-derim ki” başlığı altında yaptığı değerlendirmelerde görmek mümkündür¹⁵¹. Müfessir, âyetlerî tefsir ederken pek çok kaynaktan nakiller yapmaktadır. Bunu yaparken o, sadece bir nakilci değildir, yeri geldiğinde nasları delil olarak kullanır, zaman zaman da eksiklik ve yanlışlıklarına değinerek tenkitlerde bulunmaktadır¹⁵².

Sonuç olarak, Kurtubî tefsirini inceleyen kişi, onun pek çok ilimden bahseden bir “İslâmî İlimler Ansiklopedisi” olduğunu anlamada gecikmez.

1.3.3. Kurtubî'nin Hadis Anlayışı

Bilindiği gibi hadis, İslâm dininin Kur'ân'dan sonraki ikinci kaynağı, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir¹⁵³. Endülüs'te hadis ilmine ilgi diğer alanlarda olduğu gibi çok erken başlamasına ramen, bidayette doğuya tahsil için gönderilen ilk kuşak öğrenciler *el-Muvattâ'*¹ ve şerhlerini öğrenmeyi yeterli görmekteydiler. Zaman ilerledikçe, Mekke, Medine, Şam, Bağdat ve Kûfe gibi doğu ilim merkezlerine ilmî seyahatlerin artması ve Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900), Bakî b. Mahled (ö. 276/889) ve el-Huşenî (ö. 286/899) gibi alimlerin gayretleri neticesinde bu ilme Endülüste ilgi artmıştır¹⁵⁴.

Endülüs'te, milâdî X. asırdan sonra hadis çalışmalarının hız kazandığını görmekteyiz. Bu dönemde Kurtuba'lı Kasım b. Esbağ el-Beyyânî (ö. 340/951), İbnu'l-Kûtiyye (ö. 366/977), Kurtuba ehlinden büyük muhaddis İbn Abdilberr (ö. 463/1070) ve isimleri burada zikredilmeyen daha pek çok alim bu alanda söz sahibi oldular¹⁵⁵.

Endülüs'te hadis ilminin ilk temellerini atan bazı sahabî ve tabiîlerdir¹⁵⁶. Fetih esnasında Musa b. Nusâyir ile oraya giden ve bu ilmin Endülüs'te kök salmasına vesile olan sahabîlerin¹⁵⁷ başında el-Müneyzir el-Yemânî bulunmaktadır. Tabiîlerden¹⁵⁸ ise, Musa b. Nusayr, Haneş es-Sanaânî (ö. 100/718), Ali b. Rebâh el-Lahmî (ö. 114/732), Abdullah b. Yezîd el-Meâfirî, Hibbân b. Ebî Ceble (ö. 122/739), Muğîre el-Münzirî,

¹⁵¹ Kurtubî, a.g.e., III, 398-99; Bakara, 2/282. âyet 38. başlık; V, 219, Nisa 4/43. âyet 23. mesele.

¹⁵² Kurtubî, a.g.e., II, 249.

¹⁵³ Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., 1967, s. 15.

¹⁵⁴ Özdemir, a.g.e., 23

¹⁵⁵ Özdemir, ay.

¹⁵⁶ Meşnî, *Medresetü 't-Tefsîr*, s. 40.

¹⁵⁷ Makkârî, *Nefhu 't-Tîb*, I, 259; IX, 5.

¹⁵⁸ Makkârî, *Nefhu 't-Tîb* a.g.e., IX, 7-58.

Hayve et-Temîmî, İyaz el-Fihri, Bekir b. el-Huzâmî, Zeyd b. es-Süksükî, Muhammed b. Evs b. Sâbit el-Ensârî gibi tabîler¹⁵⁹ en önde gelen isimler olarak zikredilebilir.

Endülüs'te hadisin gelişmesi ile alakalı bu kısa tespitten sonra, Müfessirin bu konudaki tutumu hakkında şöyle diyebiliriz: Evvela Kurtubî, tefsirinde kullandığı hadislerin kaynağını göstermede titizlik göstermiş ve bunu kendine şîâr edinmiştir. O bu hususta tefsirinin mukaddimesinde şöyle demektedir: “Fıkıh kitaplarında ve tefsirlerde zikredilen hadislerin çoğu mübhemdir. Bunlar hadis kitaplarına muttâlî olunmadan, onların kimin tarafından çıkarıldığı bilinemez. Bu konuda ehil olmayan bir kimse bunların sahih ve sahih olmayanlarını bilmede hayret içinde kalır. Bunu bilmek büyük bir ilimdir”¹⁶⁰.

Kurtubî mukaddimedeki bu şartına rağmen, tefsirinde kaynağını göstermede titizlik göstermediği sahih ve zayıf hadis bulunmaktadır¹⁶¹. Kurtubî, *et-Tizkâr* isimli kitabında sûrelerin faziletleri hakkında hadis uydurulması olayı üzerine dikkat çekerek, bu konuda aldatılmaya karşı tembihte bulunmuştur. Fakat tefsirinde bazı münker ve mevzu hadis iradında müsamahakar olduğu, kullandığı veya naklettiği hadislerin, zaman zaman kaynağını göstermede taahhüdüne uymayıp, mütesahil davrandığı görülmektedir.

Ebû Ğudde *et-Talikâtü'l-Hâfile*¹⁶² isimli kitabında Kurtubî'nin tefsirinde kullandığı muhtelif hadis rivâyetlerinden¹⁶³ bazı örnekler zikrederek şöyle demektedir: “Müfessir Kurtubî'nin herhangi bir tembihte bulunmadan tefsirinde bazı garib, zayıf, münker veya mevzu hadis irât ettiğini bulmaktayız. Üstadımız Kevserî, onun tefsirinde bu şekilde hadis iradını salahına ve üstün takvasına bağlar ve şöyle derdi: “Hadis tenkidi sâlih (müttakî) kişi işi değil”¹⁶⁴.

Diğer taraftan Kurtubî, naklettiği hadisler üzerinde hiçbir tasarrufta bulunmadan nakleder. Bazen istişhat için seçtiği bölümler de vardır, zaman zaman farklı rivâyetlere de işaret etmektedir¹⁶⁵. Ancak bunu yaparken, bazı hadis mecmualarını diğerine tercih

¹⁵⁹ Daha geniş bilgi için bk. Meşnî, *Medresetü't-Tefîr*, s. 39-44.

¹⁶⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 15.

¹⁶¹ Kurtubî, a.g.e., 23, 24, 25, 113.

¹⁶² Abdulfettah Ebû Ğudde, *et-Talikâtü'l-Hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâdile*, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, Halep, 1384/1964, s. 138.

¹⁶³ Muhtelif misâller için bk. Kurtubî, a.g.e., I, 315; V, 188; VII, 192; VIII, 209.

¹⁶⁴ Ebû Ğudde, *et-Talikâtü'l-Hâfile*, s. 138.

¹⁶⁵ Kurtubî, I, 18,19, 21, 68, 69, 122.

ettiğini görmekteyiz. Meselâ: Müslim’i Buhârî’ye¹⁶⁶, Nesâî’yi Ebû Davûd’a¹⁶⁷ tercihi gibi.

Kurtubî’nin tefsirinde zikrettiği hadisler, Kütüb-i-Sitte, Muvatta Mâlik ve Sünen-i Dârimî gibi meşhur kaynaklarda ise umûmiyetle sened belirtmez, ama hadis bu meşhur kitapların dışında bir kaynaktan veya zayıf ise, okuyucunun bilgisi olması babından senedini vermektedir¹⁶⁸. Öte yandan Kurtubî, ekserî hadisin kaynağını verdikten sonra Tirmizî’nin yaptığı gibi “Bu sahih hasen bir hadistir” ibaresini söylemeye de özen göstermektedir¹⁶⁹.

Bazan de hadisin râvileri hakkında, cerh ve tadille ilgili söylenenleri vermektedir¹⁷⁰. Bunun dışında Kurtubî hadisin sıhhat ve zayıflığına işaret etmemekte, zaman zaman hadislerde geçen bilinmeyen cümle ve terkipleri bazen kendisi¹⁷¹, bazen de Hattabî¹⁷², İbn Esîr, İbn Enbârî¹⁷³ ve İbn Atiyye¹⁷⁴ vb. gibi alimlerden naklettiği sözlerle açıklamaktadır.

Hulasa, Ebû Ğudde’nin de dediği gibi, eğer kullandığı hadis sahih ise, hadisin kaynağını zikretmede Kurtubî, herhangi bir tereddüt göstermemekte ve eğer hadisin sıhhatinde bir tereddütü var ise o takdirde, Hz. Peygamber şöyle dedi veya ondan şöyle geldi şeklinde bir ibare kullanarak¹⁷⁵ hadisin kaynağına işaret etmemektedir.

Kurtubî’nin kaynağını göstermeksizin kullandığı hadislerin içinde, zayıf veya mevzu hadis bulunduğu için, araştırmacı veya okuyucunun bu hadisler hakkında mütesâhil olmaması, bilakis kaynağına inip durumunu ortaya çıkarması gerektiği kanaatindeyiz.

1.3.4. Fıkıh ve Fıkıh Üsûlü Anlayışı

Endülüs’te fetih esnası ve sonrasında bu ülkeye girenlerin çoğunluğunu Suriye’liler oluşturmaktaydı. Tabii olarak Suriye’deki İmâm Evzaî (ö. 158/774)’nin fikhî görüşleri

¹⁶⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 74.

¹⁶⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 31.

¹⁶⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 19, 22, 33, 34, 37, 39, 45, 46, 75.

¹⁶⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 16, 21-22, 31, 33, 47, 68, 105.

¹⁷⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 17, 47.

¹⁷¹ Kurtubî, a.g.e., I, 19, 31, 66.

¹⁷² Kurtubî, a.g.e., I, 25, 54.

¹⁷³ Kurtubî, a.g.e., I, 47, 51.

¹⁷⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 47.

vâliler dönemi boyunca Endülüs'e hakim oldu. Onun görüşlerinin Endülüs'e aktarılmasında Kurtuba başkadısı Sâ'saa b. Selâm'ın çalışmalarının rolü olmuştur¹⁷⁶.

Diğer taraftan doğuya ilim yolculuğuna çıkan ve Medine'de fıkıh ve hadiste söz sahibi Malik b. Enes'ten (ö. 179/795) *el-Muvattâ* dinleyip, onun derslerine devam eden Endülüs'lü öğrenciler I. Hişam döneminde ülkelerine dönmeye başladılar ve döner dönmez, Malikî fikhının esaslarını yaymaya koyuldular. Bunlardan, İsa b. Dinâr (ö. 212/827), Yahya el-Leysî (ö. 234/849), İbn Habib (ö. 238/852) ve el-Utbî (ö. 254/868) en önde gelen isimlerdir¹⁷⁷.

Neticede gerek bu ilk kuşak âlimler, gerekse bunların öğrencilerinin gayretleri neticesinde Malikilik, Endülüs'ün yedi asrı aşan tek mezhebi haline geldi. Kaynaklarda bu esnada yetişen yüzlerce fakih ismi geçmektedir. İlk kuşak hariç, bu fakihlerin en önemli vasfı olarak *el-Muvattâ*'ı ezberlemiş olmaları dikkat çekicidir¹⁷⁸.

Her şeye rağmen Endülüs'te, Malikî fikhî çerçevesinde mezhepte müctehid, fetva ehli, usul ve furûu iyi bilen meşhur fakihlerin yetiştiği de bir hakikattir. Bu dönemde yetişen Malikî fakihlerinden birisi de, hiç şüphesiz Kurtubî'dir. Onun tefsirine baktığımızda ilk aklımıza gelen, eserin bir tefsirden çok fıkıh kitabı olduğu intibamı vermektedir. Gerçekten eserin fikhî yönü, ahkam meseleleri ve İslâm fikhının problemleri, müfessirin önemli bir ilgisine mahzar olmuştur. Kurtubî, fikhî hükümlere, fakihlerin görüşlerine ve fıkıh meselelerine tefsirinde büyük yer ayırmıştır. Aynı şekilde âyetlerin manalarını problemlere, her problemi de mesele veya meseleler¹⁷⁹ başlığı altında münakaşa etmiştir. Bunu yaparken, bazen Mâlikî mezhebini diğerlerine tercih eder ve İmâm Malik ve bazı Malikî fakihlerin görüşlerini, herhangi bir eleştiri veya münakaşaya yer vermeksizin zikreder¹⁸⁰.

Kurtubî, bazen bu görüşler arasında tercihte bulunur veya içlerinden bir tanesini seçer¹⁸¹. Çok defa da diğer mezhep mensuplarının görüşlerine yer verir ve mezhepler arası karşılaştırmalı fıkıh diyebileceğimiz bir yol izler, önce muhtelif görüşler zikredilir,

¹⁷⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 134; VIII, 306.

¹⁷⁶ Salim Öğüt, *Evdâi*, TDV İslâm Ansiklopedisi, İst. 1995, XI, 546-548.

¹⁷⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 26-27.

¹⁷⁸ Makkârî, *Neşfu 't-Tib*, IV, 458.

¹⁷⁹ Kurtubî, II, 276-286, Bakara, 2/184.

¹⁸⁰ Kurtubî, a.g.e., II, 244, Bakara, 2/169.

ardından bazen bu görüşler tenkit edilip reddedilir veya görüşler arasında tercih yapılır¹⁸². Bu yapılırken aşırı mezhep tassubuna kapılma olmaz. Zaman zaman İmâm Malik'in görüşlerine itiraz edilir¹⁸³, bazen farklı görüşlere yer verilir, bazen de Kurtubî'nin kendi görüşleri ön plana çıkar¹⁸⁴. Kurtubî tefsirinde göze çarpan önemli bir husus da, hadisler açıklanırken mezhepler arası ihtilafı azaltmaya çalışan, aynı konudaki farklı rivâyetleri birleştiren bir yol izlenmesidir¹⁸⁵.

Yine Kurtubî'nin fikhî bilgiye ulaşmak için, takip edilen metot olan fıkıh usûlünü de tefsirinde kullandığı müşahede edilmektedir¹⁸⁶. Sözelimi "*Ve işte böylece biz sizi örnek bir ümmet kaldık ki insanlar nezdindeHakk'ın şahitleri olasınız....*" Bakara, 2/143. âyetin tefsiri yapılırken, dördüncü meselede icmâ' ve onun uygulanması hakkında şöyle der: Bu âyette icmâ'ın sıhhatine ve onun gereğine göre hüküm vermenin vacip olduğuna delil vardır. Çünkü ümmetin fertleri adil oldukları takdirde diğerlerine karşı şahitlik ederler. Bu âyette ümmet "*şahitler*" olarak addedildiğine göre onların sözlerini de kabul etmek gerekir. Bazılarının dediği gibi bununla "ümmetin tamamı kastedilmiştir" sözünün bir manası yoktur. Eğer bu söz doğru kabul edilecek olursa kıyamete kadar üzerinde icmâ' edilecek hiçbir hüküm mümkün değildir¹⁸⁷.

Müfessir Bakara, 2/104. âyetinde geçen "*Ey iman edenler 'râinâ' demeyin*" kavli ile Yahudilerin cahilane tutum ve davranışları ele alınmakta olup, bundan kastın Müslümanları bu tür davranışlardan men etmek olduğunu kaydeder. Ardından "*râinâ*" kelimesinin lugavî anlamının, bizi sen gözet, bizde seni gözetelim şeklinde olduğunu söyler. Bu kelimenin "bize kulak ver" bizim sözümüzü dinle manasına gelme ihtimalinin de varlığına dikkat çeker. Bu hitap şeklinin biraz katı ve ağır olduğunu aktardıktan sonra, yüce Allah müminlere sözlerin en güzelini, ifadelerin en zarifini kullanmayı emrettiğini belirtir. Arkasından, bu âyetin üstü kapalı (ta'riz) sözlerle kötü anlaşılmaya ihtimali olan söylemlerden uzak olmaya ve seddü'z-zerâi'e delil gösterildiğini söyler. Bunu, İmâm Mâlik'in mezhebine mensup ilim adamları ve bir

¹⁸¹ Kurtubî, a.g.e., I, 171; I, 347.

¹⁸² Kurtubî, a.g.e., II, 280; Bakara, 2/184.

¹⁸³ Kurtubî, a.g.e., II, 322; Bakara, 2/187.

¹⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 304; Bakara, 2/185; Takliti zem hakkındaki görüşleri için bk. II, 211; V, 290; XV, 75.

¹⁸⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 115-116; Bakara 2/125. âyet, 4. mesele; II, 168, Bakara, 2/184. âyet; II, 285-86, Bakara, 2/149.

¹⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 338; II, 410; III, 389; II, 217; VI, 176-78.

rivâyete göre de Ahmed b. Hanbel'in delil olarak kabul ettiklerini zikreder. Keza âyetin seddü'z-zerâi'in delili olduğunu, delil olma şeklinin ise, Yahudilerin bu kelimeyi kullandıklarını, onların dilinde bu kelime sövmek ve hakaret etmek veya sövmenin bir yolu olarak kullanıldığından, yüce Allah'ın bu lafzı kullanmayı yasakladığını aktarır. Ardından bununla ilgili Kur'ân'dan başka delillere de yer veren müfessir, sünnetten ise pek çok hadisin buna delil teşkil ettiğini söyler ve bunları zikreder. Getirdiği delillerden birisi Müslim'in rivâyetine göre Numan b. Beşir'in Hz. Peygamberden naklettiği şu hadistir: "Helâl belli, haram bellidir. İkisi arasında ise, şüpheli şeyler vardır ki, pek çok kişi onları bilmezler. Şüpheli şeylerden her kim sakınırsa, dinini ve ırzını kurtarmış olur. Her kim şüpheli şeylerin içine dalarsa haramın da içine dalmış olur. Bu tıpkı içine girmek yasak olan kuru etrafında koyunlarını otlatan bir çoban gibidir ki, sürüsünü o koruya (yasak yere) düşürme ihtimali yüksektir"¹⁸⁸. Kurtubî, bu hadiste Hz. Peygamberin, haram şeylere düşme korkusuyla şüpheli şeyleri yapmaya kalkışmayı yasakladığını, işte bunun da seddü'z-zeria'ya giden yolu kapamak olduğunu söyler. Diğer bir hadiste ise Hz. Peygamber: "Kişinin anne-babasına sövmesi büyük günahlardandır". Sahâbîler, ey Ahhah'ın resûlü hiç kişi anne-babasına söver mi? diye sorunca, şöyle buyurdular: "Evet, kişi bir başkasının babasına söver, o da onun babasına söver, anasına söver, o da onun anasına söver"¹⁸⁹.

Kurtubî, burada Hz. Peygamberin, kişinin başkasını babasına sövdürmesini, bizzat kendisinin babasına sövmesi gibi değerlendirdiğini, ifade eder¹⁹⁰.

Misâllerden de anlaşıldığı gibi tefsirde fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgili meseleler geniş yer tumaktadır.

1.3.5. Arapça ve Belagat Anlayışı

Endülüs toplumunun önemli özelliklerinden biri çok dilli olmasıdır. Başlangıçta Araplar tarafından kullanılan Arapça, IX. yüzyıldan itibaren Endülüs halkının müşterek dili olma özelliğine kavuşmuştur. Bunda Müslümanların her kademedeki eğitim faaliyetlerini bu dille yapmaları, yeni Müslümanlar (Müvelledler)'ın dinlerini öğrenme

¹⁸⁷ Kurtubî, II, 161.

¹⁸⁸ Buhârî, İmân 39; Müslim, Mûsâkât 107; Ebû Dâvûd, Buyu' 3; Tirmizî, Buyu' 1; Nesâfî, Buyu' 2.

¹⁸⁹ Müslim, İmân 146; Tirmizî, Birr 6.

¹⁹⁰ Kurtubî, II, 61-62.

arzusu, Müslüman fatihlerin fetih sonrası çok sayıda yerli kadınla evlenmeleri etkili olmuştur¹⁹¹. Bunlara ilave olarak, Endülüs'e taşınan İslâm kültürüne yerli halkın hayranlığı, Müslümanlarla yerli halkın komşuluk, iş ve ticaret ilişkilerinin de Arapça'nın yaygınlaşması, ilim ve kültür dili olmasında büyük rolünün olduğu bir gerçektir¹⁹². Arapça'nın resmi dil olarak gelişmesine paralel olarak, gerek bu dille, gerekse diğer İslâmî ilimler olan tefsir, hadis ve fıkıhla ilgili Arap dili ile yapılan çalışmalar, XI. yüzyıldan sonra yaşanan siyasi istikrarsızlığa rağmen hız kesmemiş, daha büyük bir canlılık ve şevkle devam ettirilmiştir.

Bu sıkıntılı dönemde yaşayan Kurtubî, her ne kadar Ensar gibi meşhur bir köke dayansa da, Endülüs'te doğmuş, orada Arapça eğitimini almış, Arap dili ve gramerine önem veren ve daha sonraki müfessirlerin birkaç tefsir kaynağından biri olan güzel bir tefsir yazması son derece güzel bir gelişmedir. Kurtubî'nin tefsirinde topladığı ilimler ve kullandığı kaynaklar epeyce fazladır. Kendisinden önce yaşayıp, eser bırakan alimlerin önemli gördüğü bütün eserlerinden istifade ettiği bir gerçektir.

Diğer taraftan müfessirlerin, bâriz bir şekilde Arap dili konularıyla tefsirlerinde ilgilenmeleri, bize tefsirle Arabî ilimler arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermektedir. İşte bunun için, Kurtubî'den önceki müfessirler olan: İbn Abbas (ö. 68/687)¹⁹³, Mücâhid (ö. 104/722)¹⁹⁴, Taberî (ö. 310/922)¹⁹⁵, Keşşaf (ö. 538/1163)¹⁹⁶ ve İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147)¹⁹⁷ tefsirlerinde bu konu ile alakalı pek çok örnek bulmak mümkündür.

Aynı şekilde Lugatçılar ve Nahivciler de Kur'ân'la ilgilenmişler, ondaki garip lafızları izah eden *Garibu'l-Kur'ân* vb. isimler altında eserler telif etmişlerdir. Kur'ân kelimelerinin şerhi, irabı, kıraatler ve bunların nahvî ve lugavî yönden arap lugatına uygun bir şekilde yönlendirilmesi hususunda tefsir kütüphanesine pek çok şey kazandırmışlardır. Bunlar arasında Kisâf (ö. 189/805)¹⁹⁸, Ferrâ (ö. 207/823)¹⁹⁹, Ahfeş (ö. 215/830)²⁰⁰, Sa'leb (ö. 291/904)²⁰¹ ve Nahhâs (ö. 338/950) gibi âlimlerin *Meâni'l-*

¹⁹¹ Özdemir, s. 31.

¹⁹² Özdemir, s. 78 özetle.

¹⁹³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 69-70.

¹⁹⁴ a.g.e., I, 104.

¹⁹⁵ a.g.e., I, 218.

¹⁹⁶ *Keşfu'z-Zunân*, II, 1475.

¹⁹⁷ a.g.e., II, 1613.

¹⁹⁸ a.g.e., II, 1730.

¹⁹⁹ a.g.e., II, 1730.

215/830)²⁰⁰, Sa'leb (ö. 291/904)²⁰¹ ve Nahnâs (ö. 338/950) gibi âlimlerin *Meâni'l-Kur'ân* isimli eserlerini saymak mümkündür. İrap yönü ile ilgilenen Mekkî el-Kaysî'nin (ö. 437/1046) *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân-ı* ile, İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1182)'nin *el-Beyân fi Garibi İ'râbi'l-Kur'ân* isimli eserleri buna örnek olarak zikredilebilir. İbnu'n-Nedîm *Garibu'l-Kur'ân* ve Kur'ân lugatlarını inceleyen ve bu hususta eserler telif eden alimlerin bir listesini vermektedir²⁰².

Kurtubî ise, tefsirinde pek çok nahiv meselesini ele alıp, muhtelif konularda nahivcilerin olaya yaklaşımlarını ortaya koyar. Onun bu konudaki tutumu, Kur'ân lafızlarının açıklanması, muhtelif manalarının keşfi, varsa değişik hükümlerini ortaya koymak şeklinde izah edilebilir. Kurtubî'nin bu âlimler ve eserlerinden istifade şekli iki şekilde olmaktadır: Birincisi, lugatla ilgili mütehasıs bir kitaptan nakilde bulunur ki, bunların sayısı kırktan fazladır²⁰³. Diğeri de, kitap ismi zikretmeksizin bir lugat alimine istinaden meseleyi aktarmasıdır²⁰⁴. Bu kabilden nakillerin sayısı ise yüze yaklaşmaktadır. Bunu yaparken Kurtubî, başkalarından yalnız nakilci olmakla kalmaz, bazen görüşler arasında tercihte bulunduğu²⁰⁵, bazen yorumu zayıf görüp kabul etmediği²⁰⁶, zaman zaman da kendi görüşünü²⁰⁷ ortaya koyduğu olmaktadır.

Sözgelimi Kurtubî, "...O diyor ki: Rengi parlak sarı bir inektir" Bakara, 2/69. âyette geçen (صفراء) kelimesi hakkında, müfessirlerin ekseriyeti o ineğin bilinen sarı renkte bir inek olduğunu söylediklerini aktarır. Mekkî ise, bazı müfessirlerden boynuz ve tırnaklarını da kapsamak üzere sarıdır şeklinde bir görüş nakletmiştir. Hasen ve İbn Cübeyr de, ineğin yalnız boynuz ve tırnaklarının sarı olduğunu söylerler. Hasen'den nakledildiğine göre âyette geçen (صفراء) kelimesi siyah anlamındadır ve şair (A'şâ) şu beytinde onu bu manada kullanmıştır.

تلك خيلي منه وتلك ركا بي   هن صفر أولادها كا لزيب

²⁰⁰ a.g.e., II, 1730.

²⁰¹ *Keşfu'z-Zunûn*, a.g.e., II, 1730.

²⁰² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 52-53.

²⁰³ Misâl için bk. Kurtubî, I, 109; III, 326; V, 52, 76; XV, 63; XIX, 257.

²⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., VI, 130; VIII, 10; IX, 177; XV, 2, 62, 69; XX, 76.

²⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., XI, 269.

²⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 28.

²⁰⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 225; VII, 125; XI, 261.

(İşte onların neslinden benim atlarım ve develerim, onların çocukları da kuru üzüm gibi siyahtır)²⁰⁸.

Müfessir Kurtubî, bu görüşleri verişinin ardından bunlar arasında tercihte bulunur ve tercih gerekçesini ise şöyle açıklar: Bunlardan birinci görüş (cumhurun görüşü) daha sahih olup, âyetin zahirinden de anlaşılabilir. Öte taraftan şiirdeki siyah kullanımı ise yalnız develere mahsus, mecâzî anlamda ve istisnâî bir kullanım şeklidir. Nitekim Kur'ân'da "كأنه جملة صفر / *Sanki sarı bir devedir*" (Mürselât, 77/33) şeklinde gelmiştir.

Bunun böyle kullanılmasının sebebi ise şudur: Siyah olan develerin rengi sarıya mâildir. Eğer Allah bu âyette ineğin siyah olduğunu murad etseydi, (صفراء) kelimesini (فأفع) kelimesiyle ayrıca tekit etmezdi. Âyetteki durum ise, sarıya has bir nitelemedir. Siyahın koyuluğunu ifade etmek için bu şekilde bir niteleme olamaz. Çünkü Araplar, simsiyah ifadesi için (فانق) kelimelerini, koyu kırmızı için (حالك حلوك وحلكوك و دجوجي وغريب) kelimesini, aşırı beyazlık için (ناصر) kelimesini, çok yeşil için de (فانق) kelimesini kullanırlar. Arap dil ve lügat bilimcileri bunu böyle söylerler. Kisâî de, katıksız sarı olduğu zaman bunun âyette olduğu gibi ifade edildiğini söyler²⁰⁹.

Mukaddimede besmeleyi açıklarken Kurtubî, kelimeyi yedinci meselede lügat yönü ile ele alır ve şöyle der: el-Mâverdî, (بسم الله) diyen şahsa (مبسمل / besmele çeken) dendiğini, bunun müvelled²¹⁰ bir kelime olduğunu, şiirde de kullanılan bu kelimeyi Ömer b. Rebia²¹¹ bir şiirinde şöyle ifade ettiğini kaydeder:

لقد بسملت ليلي غداة لقيتها   فيا حبذا ذاك الحبيب المبسمل

(Leyla ile sabahleyin karşılaştığımda besmele çekmişti, besmele çeken o sevgili ne güzeldir.)

²⁰⁸ Şiir için bk. Keşşâf, I, 74.

²⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 453-54.

²¹⁰ Söz ve şiirleri lügat alanında delil olmayan kimselerin ihdas ettiği kelime. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi-l-Arab*, Beyrut 1394/1979, I, 208.

²¹¹ Ömer b. Ebî Rebia' Kureyş'in bir kolu olan Mahzum'ludur. Şiirleri genelde aşk (gazel) türünde olup eşraf kadınlara iltifat etmekle de meşhurdur. Vefatı hicrî 93'dür. bk. el-I'kdü'l-Ferîd, III, 132.

Kurtubî, bütün bunların ardından derim ki ifadesinden sonra Mâverdi'nin sözünü tenkit eder ve bu ibarenin dilde meşhur olan bir ifade olmadığını, aksine dil bilginlerinden daha güçlü kullanımların nakledildiğini şöyle ifade eder: Dil alimlerinin bu hususta kullandıkları kelime (بِسْمِ / besmele çekti) şeklindedir. Bu alimlerinden Yakub b. es-Sikkî, el-Mu'tarriz, es-Seâlebî ve başkaları şöyle derler: Kişi (بِسْمِ اللَّهِ) dediğinde besmele çekti denir. Bu sözü çokça tekrarlayan kişiye ise çok besmele çektin denilir. Kişi: (لَا حَوْلَ إِلَّا بِاللَّهِ) dediği zaman ise buna (حَوْلٌ) denilir. Kişi: (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) dediğinde (تَهْلِيلٌ / tahlil getirdi) denir. (سَبَّحَانَ اللَّهَ) dediğinde (سَبَّحَ / tesbih etti), (الْحَمْدُ لِلَّهِ) dediğinde (حَمْدٌ / Allah'ı şükretti), (حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ) demeye (حَيَّصَلْ / namaza gelin), (جَعَلْتَ فِدَاكَ) demeye (جَعَلَ / sana feda olayım), (أَطَالَ اللَّهُ بِقَاءِكَ) dediğinde (أَطَالَ / Allah eksikliğini vermesin), (أَدَامَ اللَّهُ عَزْكَ) demeye (دَعَا / Allah yokluğunu vermesin), (حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ) demeye (حَيَّصَلْ / kurtuluşa koşun) denilmektedir. el-Mutarriz, yine bunlardan olan (حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ) demeye, (حَيَّصَلْ / namaza koşun) deyiminden söz etmemektedir²¹².

Öte taraftan Kurtubî'nin tefsirde, belâğî inceliklere fazla girmediği görülmektedir. Bunun nedeni ise, Endülüslü âlimlerin doğulular kadar bu ilme önem vermedikleri söylenebilir. Diğer neden ise, Kurtubî'nin kendisinin de işaret ettiği gibi “kelamda aslolan hakikattir”²¹³ kaidesine müfessirin, aslolana meyletmesi, mecazı kullanmaktan sakınması, bunda etkili olduğu söylenebilir. Kurtubî'nin bununla beraber, azda olsa tefsirinde teşbih²¹⁴, istiâre²¹⁵, mecaz²¹⁶ ve îcâz²¹⁷ gibi bazı belâğî unsurlara yer verdiği görülmektedir.

1.3.6. Ehl-i Sünnet Dışındaki Fırkalara ve Tasavvufa Yaklaşımı

Kişinin akidesi, hayatında öyle veya böyle kendisinden sudur eden söz ve davranışlara damgasını vurur. Bu husus alimlerin ilmî, edebiyatçıların edebî eserlerinde net bir şekilde açığa çıkar. Kişinin eserlerinde gerçekleştirilmek isteyip ileri sürdüğü düşünceler

²¹² Kurtubî, a.g.e., I, 112-113.

²¹³ Kurtubî, a.g.e., II, 329.

²¹⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 316; III, 92.

²¹⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 197; I, 210, 344.

²¹⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 239.

okuyucular tarafından anlaşılır. Bu sebepten biz, müfessirlerin muhtelif asırlarda tefsirlerini yazarken etkilendiği çevreyi ele aldığımızda, gerçekten Kur'ân tefsirinin her asırdaki ilmî hareketten etkilenmiş olduğunu görürüz. Hatta herhangi bir dönemde yazılan bir tefsiri, ele alıp incelediğimizde, o asrın ilmî hareketinin miktarını ve o asırda neyin yaygın olup olmadığını onda buluruz²¹⁸.

Araştırmanın bu bölümünde Kurtubî'nin, Hulefâ-i Raşidîn asrından kendi zamanına kadar ortaya çıkan muhtelif firkalar hakkındaki düşüncesine ve yine yaşadığı dönemde yaygın olan Sûfiler hakkındaki fikirlerine yer vereceğiz.

Şimdiden -Kurtubî'nin de tefsirinin²¹⁹ muhtelif yerlerinde belirttiği gibi- müfessirin Ehl-i sünnet mezhebinden olduğunu zikredersek acele etmiş olmayız. Çünkü onun hayatının bir bölümünü geçirdiği dönemde Endülüs'te -İbn Hazm²²⁰,ın da dediği gibi- siyâsî ve kelâmî firkalara serbestlik tanınmamıştı. Yine, bir Şii devleti olan Fatımîler'in yenilip, yerine Eyyübîler'in idareye geçerek, Ehl-i sünnet mezhebini ihya etmeye çalışması sırasında Mısır'da olan Kurtubî, devlet erkanı ve bir grup alimle, Şiilik ve fikirleri için verimli bir yer olan Sa'id bölgesini bu fikirlerden temizleme çalışmasına katılmıştır²²¹.

Kurtubî'nin tefsirinde en çok reddiyede bulunduğu firkalar arasında Şia (Batıniyye) ve Sûfiler bulunmaktadır. Sözgelimi Kurtubî tefsirinin bir yerinde bu iki fırka hakkında: Muhtemeldir ki Sûfiler'in cahilleri, Batıniyeler'in zındıkları "*Katından bize rahmet ihsan eyle*"²²² âyeti ve benzerlerine tutunarak şöyle derler: "İlim denilen şey, kesb (tahsil) olmaksızın Allah'ın insanlara ihsanıdır, kitap ve kağıtlara bakmak perdedir" şeklindeki sözlerini naklettikten sonra, Kurtubî bu sözün merdûd olduğunu, âyet'in manasının: "Rahmetinden mütevellit bize bolluk ve refah bahşet" şeklinde olduğunu, çünkü rahmet, zati sıfatlardan olup onda ihsan tasavvur olunamaz²²³ tarzında izahta bulunarak onlara reddiyede bulunmaktadır.

Yine Kurtubî tefsirin bir başka yerinde, Bâtıniyeler hakkında hocası Ebü'l-Abbâs (ö. 656/1258)'dan naklederek, Bâtıniyye'nin zındıklarından bir kesimin şöyle dediğini

²¹⁷ Kurtubî, a.g.e., VI, 31.

²¹⁸ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 206.

²¹⁹ Kurtubî, a.g.e., II, 64; Bakara, 2/106; Kurtubî, a.g.e., IV, 167-168, Âl-i İmrân, 3/106.

²²⁰ Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, II, 126.

²²¹ el-Fîrî, *el-Kurtubî*, s. 100.

²²² Âl-i İmrân, 3/8.

aktarır: Bu genel şerfi hükümlerle Peygamberler ve avam hakkında hüküm verilir. Velilerle, havâsın bu gibi naslara ihtiyacı olmaz. Onlardan matlup olan kalplerine doğan şeyden ibarettir. Kalplerinden geçenlerle onlar hakkında hükmedilir. Bunun sebebi ise, kalplerinin kötü şeylerden arınması ve ağyârdan uzak olmasıdır. Bundan dolayı onlara, ilâhi ilimler ve hakikatler tecelli edip, kâinatın sırlarına da vakıf olurlar ve cüziyyatın ahkamını bilirler. Bu şekilde şeriâtın külliyyatına dâir hükümlere ihtiyaçları kalmaz. Nitekim Hızır da bu şekilde davranmış olup, kendisine tecelli eden ilim vasıtası ile Hz. Musa ile birlikte olmuş, kitâbî hükümlere ihtiyaç duymamıştır. Yine onlar: “Muftüler sana fetvâ verecek olsalar bile sen fetvâyı kalbine sor” derler.

Kurtubî bu sözü naklettikten sonra değerlendirmesini ağır bir şekilde yine hocasından yaparak şöyle der: Hocamız Ebü'l-Abbas bu sözün zındıklık ve küfür olduğunu, söyleyenin tövbesi istenmeksizin öldürülebileceğini, çünkü bunun dinde bilinen şeylerin inkarı olduğunu söyler ve kim kalbine sorar, kalbine doğan şeyin Allah'ın hükmü olduğunu, onunla kitap ve sünnete ihtiyaç duymaksızın amel edebileceğini söylerse, o kişi kendisine peygamberlik vasfı vermiş olur ki, bu da Allah Resûlü'nün: “Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) kalbime ilham etti”²²⁴ sözünü andırmaktadır.

Aynı şekilde Kurtubî, Rafizîler'in Kur'ân'a iftiraları, Hz. Osman'ın mushafını ziyade ve noksanlıkla itham etmeleri hususunda ise şunları söyler: Rafizîler -yüzleri kara olsun- Kur'ân'a dil uzatarak şöyle derler: Kur'ân'ın nakli hususunda, sizin yaptığınız gibi âyet ve harf (kıraat)'ın nakline bir kişi yeterlidir. Çünkü sizler bir kişinin rivâyeti ile -ki o tek başına Huzeyme b. Sabit'tir- Berâe sûresinin son²²⁵ âyeti olan “*Müminlerden öyle yiğitler vardır ki...*”²²⁶ (Ahzâb, 33/23) âyetini Kur'ân'a yazdınız. Kurtubî buna şöyle cevap verir: Evvela, Huzeyme bu âyetlerle cem heyetine geldiğinde, pek çok sahâbî bunları hatırladı ve Zeyd'de bunları biliyordu. İşte ondan dolayı Zeyd: Tevbe sûresinin sonundaki iki âyeti bulamadım demişti. Zeyd o âyetleri bilmeseydi, unutup unutmadığını hatırlayamazdı. O halde âyet Zeyd'in kavli ile değil de, icmâ' ile sabit olmuş olur. Yine, Berâe (Tevbe) sûresinin son âyetinin yazılmasında tek başına Zeyd'in rivâyetinin kabûlü, Hz. Peygamber'in onun hakkında iki şahit yerine geçer

²²³ Kurtubî, a.g.e., IV, 24-25.

²²⁴ Kurtubî, XI, 45.

²²⁵ Tevbe, 10/129.

²²⁶ Ahzâb, 33/23.

şahadetiyledir. Ahzap sûresindeki âyet ise böyle değildir. O âyet, Zeyd ve Ebû Huzeyme'nin her ikisinin Hz. Peygamber'den o âyeti duymaları sebebiyle sabit²²⁷ olmuştur.

Görüldüğü gibi Kurtubî burada, ilim ve fıkhıtan yüz çevirip akılla amel eden cahil sofilerle, Kur'ân'ın cem'i hususunda itirazları olan Rafizîler'in şüphelerine cevap vermektedir. Kurtubî'nin itirazları yalnız bu fırkalarla sınırlı değildir. O tefsirinde, Mutezile²²⁸, Mürcie²²⁹, Haricîler²³⁰, Kerrâmiyye²³¹, Karâmita²³², Kaderiyye²³³, İmâmiyye²³⁴ vb. daha pek çok fırkalara reddiyede bulunur.

Kurtubî, müteşabih âyetlerin tefsirinde Selefîn yolunu izlerken, zikredilen İslâmî fırkalara reddiyede Eşarî mezhebinin metodunu benimsediği görülür²³⁵. Kurtubî, bazen inkarcı materyalist fikirlerin de tutarsızlığını zikretmekte ve bu kişilere de muknî' cevaplar vermektedir²³⁶. Kurtubî, zaman zaman tefsirinde işârî tefsirciler olarak bilinen Tüsterî ve Kuşeyrî'den nakillerde bulunurken, diğer taraftan tasavvufta islâmî ölçülere uymayan cemaî tasavvuftaki şeyh-mürît ilişkisini isim vermeden sert bir şekilde eleştirmektedir. Sözelimi Kurtubî, mürîtlerin şeyhlerinin huzurunda eğilmeleri ve secdesi²³⁷, zahitlerin servete düşkünlükleri²³⁸, mürîtlerin yanlış tevekkül anlayışı²³⁹, velâyet makamının nübüvvet makamından üstün olduğu düşüncelerini²⁴⁰ ve çalgılı, rakslı zikirlerini²⁴¹ bazen hafif, bazen de sert ifadelerle eleştirmektedir.

Meselâ müfessir tefsirin bir yerinde, sufilerin raks ve semalarının esasen naslara aykırı olduğunu, cahil sufilerin bunların etkisinde kalarak kendilerini yerlere atmalarının akıllı

²²⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 73; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı*, MÜ İlahiyat Fak. Vakfı Yay., No. 91, İstanbul 1995 2. baskı, s. 143-232.

²²⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 121, 195; II, 51, 70, 115; III, 340; V, 274; VII, 38; X, 12; XVII, 287; XVIII, 188.

²²⁹ Kurtubî, a.g.e., II, 162; IV, 169; VII, 88; XI, 147; XIX, 17.

²³⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 285; II, 115; III, 88; IV, 17; V, 130; VIII, 155; XVI, 302; XX, 31.

²³¹ Kurtubî, a.g.e., I, 311.

²³² Kurtubî, a.g.e., IV, 18.

²³³ Kurtubî, a.g.e., I, 91, 114, 148; II, 140; V, 186; IX, 31; XII, 41; XVI, 90.

²³⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 166; IV, 171; IX, 370; XVI, 165.

²³⁵ Kurtubî, a.g.e., VIII, 76, Tevbe, 9/6. âyet 4. başlık.

²³⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 100.

²³⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 307, Bakara, 2/34. âyet 4. başlık.

²³⁸ Kurtubî, a.g.e., III, 411-416. Bakara, 2/283. âyet son başlık.

²³⁹ Kurtubî, a.g.e., IV, 264, Âl-i İmrân, 3/159. âyet 8. başlık.

²⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., IX, 173, Yusuf, 12/23-24. âyetler.

²⁴¹ Kurtubî, a.g.e., X, 268, İsrâ, 17/37-38; Kehf, 18/14-16. âyetler 2. başlık.

kişilere yakışmadığını, bunu yapanların ise, Kabe'nin çevresinde el çırparak tavaf eden müşriklere benzediğini söyler²⁴².

Kurtubî, aynı konuda bir başka yerde, raksı ilk icat edenlerin Samirîler olduğunu, ses çıkaran buzağının etrafında vecd halinde döndüklerini, dolayısıyla bunun buzağıya tapanların ve inanmayanların yolu olduğunu zikrederek şöyle der: Raks ve vecd haline girmeye gelince, bunu ilk ortaya atanlar Sâmirî'nin kavmidir. O, kavmine ses çıkaran bir buzağı heykeli yapınca, bu kişiler onun etrafında hoplayıp zıplamaya koyuldular ve vecde geldiler. Onun için bu yol kâfirlerin ve buzağıya tapanların yoludur²⁴³.

Tasavvufun diğer dinlerden etkilendiği söylenmekle birlikte, bunu zındıklık ve buzağıya tapma ile ilişkilendirmek son derece ağır ifadelerdir. Anlaşılan Kurtubî'nin asrında tasavvuf o hale gelmiş ki, müfessir bu ifadeleri kullanmak durumunda kalmış. Ya da Kurtubî, olaya vakıf olmadan çevresinden duyularıyla bunlara cevap vermektedir.

Böylece Kurtubî'nin Ehl-i sünnet dışı fırkalara ve tasavvufa yaklaşımını belirledikten sonra bir sonraki bölüm olan talebeleri kısmına geçebiliriz.

1.4. Talebeleri

Kurtubî gibi yazıldığı tarihten günümüze kadar, İslâm âleminin her tarafında en fazla okunan tefsirlerden birine sahip olan birisi için, öğrencilerinin sayısı epeyce çok olması beklenir. Fakat, tabakat ve teracim kitapları Kurtubî'nin, talebelerinden sadece birkaçının ismi zikretmiştir. Bu duruma, onun mütevazı oluşunun yanında, ilmî olgunluğa ulaşmadan Kurtuba'yı terk etmesi, Mısır'da ise çevresinde fazla tanınmadan telifata başlaması sebep olarak gösterilebilir.

1-Şihâbüddin Ahmed b. Ebî Abdillâh el-Kurtubî

Suyûtî'nin²⁴⁴ tespitine göre, Kurtubî'den -oğlu- Şihâbüddîn Ahmed icazet yolu ile rivâyette bulunmuştur.

2-Ebû Cafer, Ahmed b. İbrahim es-Sakafî, el-Âsımî, el-Gırnâtî

²⁴² Kurtubî, a.g.e., VII, 275, A'raf, 7/150. âyet.

²⁴³ Kurtubî, a.g.e., X, 374, Kehf, 18/14. âyet 2. mesele.

²⁴⁴ Suyûtî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, s. 79.

Ebû Cafer 628/1231 yılında Ciyân'da doğmuş, 708/1309 yılında Gırnata'da vefat etmiştir²⁴⁵.

3-İsmâil b. Muhammed b. Abdülkerim el-Harestânî

İbn Hacer'e²⁴⁶ göre, Kurtubî'nin öğrencisi olan el-Harestânî 639/1242'da doğmuş ve 709/1310'da vefat etmiştir.

4-Ebû Bekir Muhammed b. Kemaleddîn el-Meymûnî el-Kastallânî el-Mısırî

614/1218 yılında Mısır'da doğmuş, Mekke'de büyümüş ve pek çok alimin ilim halkalarına katılmıştır. 18 Muharrem 686/1288'de vefat etmiştir²⁴⁷.

5-Ziyâuddîn Ahmed b. Ebi's-Suûd el-Bağdâdî (es-Sadricî)

Kurtubî, kendi el yazısıyla *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* isimli kitabını bu kişiye takdim etmiştir²⁴⁸.

1.5. Eserleri

Kurtubî'nin, bazıları tarih, tabakât ve teracim kitaplarında, diğerleri ise kendisinin ihale suretiyle eserlerinde zikrettiği kitaplarının sayısı on beş civarındadır. Bu eserler daha çok lügat, tefsir, hadis, siyer, kıraat, vaaz-züht, ulûmü'l-Kur'ân, fıkıh v.b. İslâmî ilimler sahasındadır. Biz müfessirin bu eserlerini üç başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

1.5.1. Matbu Eserleri

1-el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyinü limâ Tadammenehu mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân

Kurtubî'nin üzerinde çalışma yaptığımız meşhur tefsiri. Daha sonra bu eserinden münferiden söz etmeye çalışacağız.

2-et-Tizkâr fî (Fadl) Efdal'il-Ezkâr

²⁴⁵ Hayatı için bk. *Tezkiretu'l Huffâz*, IV, 1484; *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 26; *Tabakâtu'l-Huffâz*, s. 513.

²⁴⁶ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, 379.

²⁴⁷ Zehebî, *el-I'ber*, V, 148.

²⁴⁸ Meşhur, *İmâm Kurtubî* isimli kitabından naklen, s. 94.

Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde zikrettiği bilgilere bazı ilaveler yaparak bu kitabı yazdığı anlaşılmaktadır. Meselâ: *et-Tizkâr* 'a baktığımızda bap sayısı kırk, mukaddimedede ise on dokuzdur. *Mukaddime* ile *et-Tizkâr*'daki bazı bapların muhtevasında benzerlik olmasına karşın, *et-Tizkâr* mukaddimeye oranla daha geniştir. Kitap Ahmed el-Gımârî'nin tahkiki ile 1937'de Kahire'de yayımlanmıştır²⁴⁹.

3-Kamu'l-Hırs bi'z-Zuhdi ve'l-Kanâa' ve Reddi Zülî's-Suâli bi'l-Kesbi ve's-Sınâa'

Dilencilığın zilletinden, züht ve kanaat ile kazançtan bahseden bir eserdir²⁵⁰.

4-et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire

Eser, ölüm ve âhîret ahvali hakkındadır. Kurtubî bu kitabını, tefsirinden önce kaleme aldığı, tefsirde ona gönderdiği yüzden fazla atıftan öğrenmekteyiz²⁵¹. Eserin, III. Ahmed Kütüphanesi 1453 no.da ve Musul Mektebetü'l-Evkafi'l-Âmme'de birer nüshası bulunmaktadır²⁵².

5-el-İ'lâm bimâ fi-Dîni'n-Nasârâ mine'l-Mefâsidi ve'l-Evhâm ve İzhâri Mehâsini Dîni'l-İslâm.

Kurtubî bu eserini, Hristiyanların İslâm'a yönelik bazı şüphelerini reddetmek için hazırlanmıştır²⁵³. Kitap, Ahmed Hicâzî el-Sakkâ'nın tahkiki ile Mısır, Dâru't-Turâsi'l-Arabî tarafından tab edilmiştir²⁵⁴.

1.5.2. Yazma ve Kaybolan Eserleri

Bu bölümde, Kurtubî'nin kitaplarından olup matbu olmayan, tarih ve terâcim kitaplarında kendisine nispeti de tespit edilemeyen, fakat eserlerinde ihale ile kendisine mal ettiği çalışmalarını ele alacağız.

1-el-Esnâ fi Şerhi Esmâi'l-Lâhi'l-Hüsnâ ve Sıfâtihi'l-U'lyâ

²⁴⁹ Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 135; el-Firt, s. 82; Zalet, s. 45; Miftah, s. 133.

²⁵⁰ İsmail Paşa, *İydâhi'l-Meknûn*, İstanbul 1364/1945, II, 241.

²⁵¹ Misâl için bk. Kurtubî, I, 378; II, 241; IV, 101, 170; VI, 422; X, 24, 60; XIII, 233; XV, 255.

²⁵² Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 128; el-Firt, s. 85; Zalet, s. 45; Miftah, s. 137.

²⁵³ Bk. Meşhur, s. 142.

²⁵⁴ Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 142; el-Firt, s. 91; Zalet, s. 47; Miftah, s. 147.

Kurtubî bu eserinde, Tirmizi, İbn Mâce ve bazı hadis mecmualarında zikri geçen Allah'ın isim ve sıfatlarını verir ve bu sıfatları Ehl-i sünnet mezhebi üzerine şerhten sonra, bu hususta oluşan bazı şüphe ve yaklaşımları da reddeder²⁵⁵.

2-Urcûze²⁵⁶

Kurtubî bu eserinde, Hz. Peygamber'in²⁵⁷ 300'den fazla ismini şerh etmektedir. Sehâvî'nin beyanına göre, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kureşî bu esere şerh yazmıştır²⁵⁸.

3-Menhecü'l-U'bbâd ve Mahaccetü's-Sâlikîn ve'z-Zühhâd

Kurtubî bu eserine, tefsirin yalnız bir yerinde²⁵⁹ Sa'd, 38/44. âyetin tefsirinde fakir-zengin karşılaştırması bağlamında yer vermektedir²⁶⁰.

4-el-Muktebes (el-Kabes)²⁶¹ fî Şerhi Muvattâ' Mâlik b. Enes

Kurtubî, Malikî mezhebine bağlı muhakkik bir zattır. Endülüs'te yedi asrı aşan Malikî mezhebinin hakimiyeti esnasında yetişmiş olması ve bu dönemde fakihlerin gücünün *Muvattâ'* ve şerhlerindeki fikirleri ezberleme veya onlara şerh²⁶² yazmadan ileri gidemediği bir dönemde, onun *Muvattâ'*a şerh yazması bir za'f-ı teliftir. Tefsirinin müteaddit²⁶³ yerlerinde, Kurtubî'nin esere atıfta bulunduğu yerler incelendiğinde, kitabın tefsirden önce yazıldığı ve İbn Abdilberr'in *Muvattâ'*a yazdığı *et-Temhîd* isimli eserinden istifade edildiği anlaşılmaktadır. Müellif bu eserde, diğer mezhep ve âlimlerin görüşlerine de yer vermektedir²⁶⁴.

5-el-İ'lâm fî Ma'rifeti Mevlidi'l-Mustafâ aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm

²⁵⁵ *Keşfu 'z-Zunûn*, II, 15.

²⁵⁶ Meşhur bir aruz vezni. bk. Muhammed Ali es-Sirâc, *el-Lâbab*, s. 191.

²⁵⁷ *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 62; *ed-Dibâc*, s. 317; *Şeceretu'n-Nuru'î-Zekiyye*, s. 197.

²⁵⁸ Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, II, 693, dipnotta muhakkik İhsan Abbas'ın sözü.

²⁵⁹ Kurtubî, a.g.e., XV, 216.

²⁶⁰ Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 149; el-Firt, s. 93; Zalet, s. 49; Miftah, s. 145.

²⁶¹ Kurtubî, a.g.e., III, 208.

²⁶² Makkârî, a.g.e., 458.

²⁶³ Muhtelif misâller için bk. I, 173; III, 9, 83, 210; VIII, 3; XIV, 30; XVIII, 152.

²⁶⁴ Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 149; el-Firt, s. 92; Zalet, s. 49; Miftah, s. 142.

Kurtubî, Sâffât, 37/107. ve Sâd, 38/45. âyetleri tefsirinde bu kitabına atıfta bulunmaktadır²⁶⁵. Eserin isminden ve tefsirdeki atıflardan Hz. Peygamber'in siretinden bahsettiği anlaşılmaktadır²⁶⁶.

6-el-İntihâz fî Kırââtî Ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şâm ve Ehli'l-Hicâz

Kaynaklarda Endülüslü olup da, tefsirle uğraştığı bilinen âlimlerin hemen hepsinin, kıraat ilminde söz sahibi olduğu dikkat çekmektedir. Kurtubî de bunlardan birisidir. Zikri geçen kitabı da bu alandadır.

7-Risâle fî Elkâbi'l-Hadîs

Kurtubî'nin bu isimli bir eserinin olduğunu yalnız Brockelmann zikreder ve Cezayir kütüphanesi 377 no. da bir nüshasının olduğunu söyler²⁶⁷.

8-el-Misbâh fî'l-Cem'i Beyne'l-Efâ'li ve's-Sihâh

Kurtubî'nin lügat sahasında bir kitabıdır. Bu eser, Ebü'l-Kasım Ali b. Ca'fer el-Katta (ö. 515/1122)'nin *el-Efâl-i* ile, Cevherî (ö. 393)'nin *el-Sihâh*'inin ihtisarıdır²⁶⁸.

9-Şerhu't-Takassî

Kurtubî'ye muhtelif kaynaklarda nispet edilen bir eserdir²⁶⁹.

10-el-Lümau'l-Lü'lüyye fî Şerhi'l-I'şrînâti'n-Nebeviyye

Kurtubî, tefsirinin iki yerinde bu kitabına atıfta bulunur²⁷⁰.

11-A'lâmu'n-Nübüvve

Kurtubî bu eserinde, peygamberlik ve görevlerini konu alır²⁷¹.

²⁶⁵ Kurtubî, XV, 113, Saffat, 37/107. âyet 16. mesele; XV, 217, 38/45. âyet.

²⁶⁶ Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 148; Miftah, s. 145.

²⁶⁷ Brockelmann, I, 415; Fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 153; el-Firt, s. 91; Zalet, s. 48; Miftah, 148.

²⁶⁸ Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 153; el-Firt, s. 91; Zalet, s. 48; Miftah, s. 149.

²⁶⁹ Makkârî, Nefhu't-Tib, II, 409; Davûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, 66; İbn Ferhun *ed-Dibâcu'l-Müzehhep*, s. 317.

²⁷⁰ Kurtubî, X, 268; XVI, 146 İsrâ, 17/44. âyetin tefsiri, diğeri Duhân, 44/3-39. âyetler.

²⁷¹ İbn Ferhûn, II, 309; Dâvûdî, II, 66; *Fehresetü'l-Mahdûdati'l-Arabiyye*, I, 23; Daha fazla bilgi için bk. Meşhur, s. 154.

12-et-Takrîb li Kitâbi't-Temhîd

Kurtubî'nin bu eseri, Mağrip hafızı Yusuf b. Abdullah en-Nemrî'nin (ö. 467/1075) *et-Temhîd limâ fi 'l-Muvatta' mine 'l-Meânî ve 'l-Esânîd* isimli kitabının ihtisarıdır. Kitabın, Fas Kareviyyîn Üniversitesi kitaplığında 80/117 no. da bir nüshası olduğu zikredilir²⁷².

13-Usûlü'l-Fıkh²⁷³

1.5.3. Kendisine Nisbet Edilen Eserler

Aşağıdaki iki eser, Abdülcebbâr Abdurrahmân'ın *Zehâiru't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî* isimli kitabında²⁷⁴ Kurtubî'nin matbu kitapları arasında verilmiştir.

1-el-İnsâf fîmâ-Beyne'l-U'lemâ-i mine'l-İhtilâf

2-Akdiyetü Resûlillâh²⁷⁵

Bu kitaplardan ilki, Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî (ö. 463/1071)'nin²⁷⁶, diğeri, ise Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Ferec el-Kurtubî (ö. 497/1103)'ye aittir²⁷⁷.

2-el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân

Tefsirinin mukaddimesinde²⁷⁸ ve *et-Tezkire*²⁷⁹ isimli kitabının müteaddit yerlerinde Kurtubî, eserinin tam adını *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve 'l-Mübeyyinü limâ Tadammenehu mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân* şeklinde verir. Kurtubî, tefsirini te'lif sebebi hakkında ise, mukaddimede şöyle der: “Vaktaki, Allah kitabı sünnet ve farz gibi bütün şer'i ilimlere kefil, gökyüzü emini onu yeryüzü eminine getirdiğini gördüm, ömrüm boyu ve gücüm nisbetinde onunla uğraşmayı, tefsir, lügat, i'rap, kıraat, dalâlet ve bidat ehline reddiye gibi nükteleri içeren veciz bir tefsir yazmaya niyet ettim”²⁸⁰ demektedir.

²⁷² Zirikli, *A'lâm*, X, 185; Daha fazla bilgi için bk. Miftah, s. 146.

²⁷³ Kurtubî, XV, 295, Mü'min, 40/28. âyet, 3. başlık.

²⁷⁴ Bk. Abdülcebbâr Abdurrahmân, *Zehâiru't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî*, II, 759; Meşhûr, a.g.e., s. 144.

²⁷⁵ Daha fazla bilgi için bk. Meşhûr, s. 144.

²⁷⁶ *Keşfu'z-Zunûn*, I, 137.

²⁷⁷ Zirikli, *A'lâm*, VI, 328.

²⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 3.

²⁷⁹ Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 202, 313, 318, 414.

²⁸⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 3.

Tefsirin telif zamanı hakkında ne Kurtubî'nin kendisi, ne de başka kaynaklar herhangi bir tasrihte bulunmaz. Ancak biz Kurtubî'nin eserlerinin ekserisinin ismini²⁸¹ tefsirinde zikrettiği ve yine onun, ömür boyu Kur'ân tefsiriyle uğraşacağım²⁸² sözü bize, eserin Mısır'da yazıldığı ve Kurtubî'nin en son çalışması olduğu intibağını vermektedir. Tefsirin muhtelif kütüphanelerdeki tam ve eksik yazmaları 24'e ulaşmaktadır. Bu nüshaların yazım tarihleri VIII/XIV. asırla, XIV/XIX. asır arasında değişmektedir. Bu da bize, tefsirin her asırda okunduğunu ve gerekli ihtimamı gördüğünü göstermektedir.

Kurtubî tefsirine, müfessirlerin yüceliğini ve tefsirinde kullanacağı metodu belirten bir mukaddime açarak başlar. Daha sonra açtığı 19 muhtelif bapta, Kur'ân ve onu öğreten, tilavet eden²⁸³, dinleyenin²⁸⁴ faziletiyle, i'rabı ve tefsiri hakkındaki bilgilerden söz eder²⁸⁵. Yine Kur'ân-ı ezberleyen ve okuyanın ona saygı göstermesinden²⁸⁶, keza mezmum rey ile tefsirden kaçınıp²⁸⁷, hadis-i şerifle tefsire teşvik eder²⁸⁸. Ayrıca Hurufu's-Seba'(yedi harf)²⁸⁹, dan kasıt, (el-kıraâtî's-seba') yedi kıraat mıdır? sorusuna cevap arar. Keza Kur'ân'ın i'cazı, cem'i, tertibi ve lügatı gibi konulara değinir.

Tefsiri rivâyet ve dirâyet yönü ile ele almadan önce Kurtubî'nin tefsirdeki metodunu şu şekilde özetleyebiliriz.

1-Kurtubî, mukaddimede belirttiği gibi tefsirde kullandığı sözleri ekseri sahibine²⁹⁰, hadisleri de kaynağına irca eder.

2-Lügat ve nahiv meselelerine önem verir²⁹¹.

3-Mütevâtir ve şaz kıraatları zikreder²⁹², aralarında tercih yapar²⁹³, anlam farklılıklarını verir²⁹⁴, bazı kıraatları müdafaa eder²⁹⁵.

²⁸¹ Kurtubî, a.g.e., I, 96; II, 158; V, 216; X, 268; XV, 217.

²⁸² el-Firt, *el-Kurtubî*, s. 79.

²⁸³ Kurtubî, a.g.e., I, 10.

²⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 4.

²⁸⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 26.

²⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 26.

²⁸⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 31.

²⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 37.

²⁸⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 41.

²⁹⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 3.

²⁹¹ Kurtubî, a.g.e., I, 226-236, Bakara, 2/219. âyet; I, 182, Bakara, 2/5. âyet.

²⁹² Kurtubî, a.g.e., XI, 79, Meryem, 19/5. âyet 3. mesele; II, 92-93, Bakara, 2/19. âyet.

²⁹³ Kurtubî, a.g.e., I, 139-141, Fatiha, 1/4. âyet 14. mesele.

²⁹⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 67-68, Bakara, 2/106. âyet 14. mesele.

4-Selefi müfessirlerinden nakilde bulunurken, onların tefsirlerine aldığı İsrâîlî haber ve kıssalardan umumiyetle uzak durur²⁹⁶.

5-Nahiv ve lügat meselelerini Kur'ân kıraatleriyle irtibatlı olarak zikreder²⁹⁷.

6-Fıkıh ve fıkıh usûlü meselelerine geniş yer verir²⁹⁸.

7-Kur'ân-ı Kur'ân'la tefsir eder²⁹⁹.

8-Hadis-i şerifle Kur'ân-ı tefsire önem verir³⁰⁰.

9-Sahabe ve tabiî sözü ile Kur'ân-ı Kerim-i tefsir eder³⁰¹.

10-Arap şiiri ile Kur'ân-ı tefsir eder³⁰².

11-Bazı fırkalara reddiyede bulunur³⁰³.

12-Garip kelimelerin tefsirine önem verir³⁰⁴.

13-Nasih mensuh meselelerine geniş yer ayırır³⁰⁵.

14-Fıkî konuların açıklanmasında lügavî konulardan yararlanır³⁰⁶.

15-Esbab-ı nüzûl haberlerinin zikrine önem verir³⁰⁷.

16-Sûre ve âyetlerin faziletleri, Mekkî ve Medenî oluşlarını aktarır³⁰⁸.

17-Âyetler arasındaki irtibata değinir³⁰⁹.

18-Sahabe ve tabiîlerin aynı konuda ihtilafları söz konusu olduğunda, kuvvetli gördüğü görüşü alır ve tercih sebebini zikreder³¹⁰.

²⁹⁵ Kurtubî, a.g.e., V, 6-8.

²⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., XV, 282.

²⁹⁷ Kurtubî, a.g.e., VII, 91-93, Enâm, 6/15.

²⁹⁸ Misâl için bk. İstihsân, IV, 106, 119; Seddüz-Zerai, I, 322, II, 341; Şeru' men Kablenâ, VII, 38

²⁹⁹ Kurtubî, I, 154-155.

³⁰⁰ Misâl için bk. Kurtubî, I, 143; II, 58; III, 141; IV, 226; V, 270; VI, 108; VII, 131; VIII, 196.

³⁰¹ Misâl için bk. Kurtubî, a.g.e., III, 17; IV, 137; VI, 409; VII, 336; IX, 376; X, 350; II, 175; XIII, 342.

³⁰² Kurtubî, a.g.e., I, 159, 139, 184, 220, 275.

³⁰³ Bazı fırkalar hakkında bk. İmâmiyye, I, 66; Batniyye, I, 49; Cebriyye, I, 365; Cehmiyye, IX, 335; Zeydiyye, XX, 220; Şia', IV, 171; Sufiyye, I, 313; Kaderiyye, I, 91; Mürcie, IV, 169; Mutezile, II, 70; Kerrâmiyye, I, 211.

³⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 389, 402; VI, 183, XVI, 132; XVII, 249; XIX, 131, 171.

³⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 66, 151; IV, 157; V, 90, 93; VI, 291-92; X, 184; XVI, 21.

³⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 332, 315; V, 233, 240-41.

³⁰⁷ Kurtubî, a.g.e., III, 84; IV, 266; V, 63; VII, 42; VIII, 34; IX, 375.

³⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 170; V, 5.

³⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 232; VII, 99.

³¹⁰ Kurtubî, a.g.e., XVII, 282-83.

19-Asrının siyasî ve sosyal olaylarını yakından izlemiş ve bunları tefsirine kaydetmeye özen göstermiştir³¹¹.

20-Bazen kelâmî meselelere de girdiği olur³¹².

21-Kurtubî tefsirinde -azda olsa- modern ilimler olan, tıp ve astronomi ile ilgili bilgilere de yer vermektedir³¹³.

Kurtubî tefsiri yukarıda zikredilen birtakım özellikleriyle bir rivâyet tefsirini, diğer bazıları ile de bir dirâyet tefsirini andırmaktadır. Ancak biz onu rivâyetle dirayeti cem eden bir tefsir olarak düşünmekle birlikte rivâyet tefsirine daha yakın olduğu kanaatindeyiz. Şimdi bu iki yönünü daha yakından görelim.

2.1. el-Câmî li-Abkâmi'l-Kur'ân'ın Metodu

Kurtubî tefsirinin mukaddimesinde, eserinde izleyeceği metot ve sorumluluklarının çerçevesini belirledikten sonra, tefsirine Kur'ân ilimlerine hasrettiği geniş denebilecek bir mukaddime ile başlar. Ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili bu uzun mukaddimededen sonra Kurtubî, sözü istiâze hakkında söylenenlere getirir ve konuyu on iki meselede ele alır³¹⁴. Daha sonra besmele konusu gelir bunu da Kurtubî yirmi yedi mesele başlığı altında inceler³¹⁵.

Ardından müfessir, Fatiha sûresinin tefsirine başlar ve bunu dört bölüme ayırır. 1. bölümde sûrenin isimleri ve faziletini yedi meselede ele alır. 2. bölümde nüzûlü ve ahkamı ile ilgili konuları yirmi meselede inceler. 3. bölümde te'min konusunu sekiz meselede, 4. bapta Fâtiha sûresinin içerdiği manalar, kıraatler, ir'ap ve hamdedenlerin faziletini otuz altı meselede ele alır³¹⁶. Ardından Bakara sûresinin tefsirine başlayan müfessir, söze nüzûlü ve fazileti ile başlayıp, fikhî hükümler, kıraatler, i'rap, lügavî yönü ile devam eder³¹⁷.

³¹¹ Kurtubî, a.g.e., II, 22, Bakara, 2/86. âyet 4. mesele; VI, 424-25; Enâm, 6/42. âyet.

³¹² Kurtubî, a.g.e., X, 106; Nahl, 16/40. âyet.

³¹³ Kurtubî, VI, 199, Mâide, 5/45. âyet 17. mesele; XXII, 664-665; VII, 192, Arâf, 7/31. 4. mesele; V, 284, Nisâ, 4/78. âyet; VIII, 138; Tevbe, 9/37. âyet.

³¹⁴ Kurtubî, I, 102.

³¹⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 107.

³¹⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 147.

³¹⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 170.

Tefsirde umumiyetle uyguladığı metod bu şekildedir. Bir iki veya daha fazla âyeti bir araya getirir, sonra onları âyet âyet veya kelime kelime parçalara bölerek lügavî ve etimolojik yönünü, Arap şiir ve nesrinden örnekler sunarak açıklar.³¹⁸ Eğer âyetin fikhî boyutu bulunuyorsa muhtelif fıkıh mezheplerin görüşlerini³¹⁹, aynı şekilde nahiv, lügat, kiraât, nâsîh-mensuh³²⁰ meselelerini mufassal bir şekilde açıklar. Yine müfessir âyetler arasındaki irtibata da değinir³²¹. Müfessir bidat ve dalâlet ehliyle de yeri geldikçe münakaşaya girmeyi ve onlara reddiyede bulunmayı ihmal etmez³²². Şimdi onun, rivâyet ve dirâyet tefsiri ile ilgili fikirlerini görelim.

2.1.1. Dirâyet Yönünden

Kur'ân-ı Kerim'in reyle (içtihat) tefsiri hususunda alimlerimiz ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bir grup buna cevaz verirken, diğerleri ise bu konuda Hz. Peygamber'den ve sahabeden gelen bazı rivâyetlere dayanarak bu tür tefsiri uygun görmemişlerdir. Kurtubî'nin de tefsirinde yer verdiği bu haberlerden bazıları şunlardır:

Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Hz. Peygamber Allah'ın kitabından yalnız Cebrâil'in kendisine tefsirini öğrettiği mahdut âyetleri tefsir ederdi³²³. Yine Tirmizî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre Resûlullah: Bildikleriniz dışında bana bir şey isnad etmekten kaçınınız, çünkü kasdî olarak bana bir şey isnad eden kişi cehennemde yerini hazırlasın³²⁴.

Kurtubî, tefsirinde bu rivâyetleri değerlendirirken birinci haber hakkında İbn Atıyye'nin: Bu rivâyet Kur'ân'da yer verilen gaybî haberler hakkında olup, mücmelin tefsiri ve bunun gibi Allah'ın inayetiyle tefsiri yapılacak hususlara dâirdir şeklinde bir ifadesini nakleder. Ebû Bekir el-Enbârî'nin *Kitâbu'r-Red* adlı eserinde bu habere iki şekilde açıklama getirdiğini kaydederek, şöyle der: Birincisi: Her kim Kur'ân'daki müşkil lafızlarla ilgili olarak, tefsirde ilk halkayı teşkil eden sahabe ve tabînin görüşleri dışında bir söz söylerse bu hadisin kapsamına dahil olur. Bir başka tevil ise: Her kim Kur'ân hakkında doğrunun başkasında olduğunu bilerek bir şey söylerse, cehennemdeki

³¹⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 258, 59; II, 425.

³¹⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 86-87, 90-91; V, 230-236, 239-240; VIII, 128.

³²⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 59; II, 66; 151; IV, 81; X, 184; XVI, 21; IV, 76; V, 252.

³²¹ Kurtubî, a.g.e., I, 200, 255; III, 100; VII, 100, 149; XVIII, 208.

³²² Kurtubî, a.g.e., I, 195, 204, 210, 385.

³²³ Kurtubî, a.g.e., I, 47.

yerini hazırlasın demektir. Kurtubî bu ifadeleri nakledişinin ardından şöyle der: Manaya en uygun düşen açıklama şekli de bu açıklamadır. Cündüp'ün rivâyetine göre: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim Kur’ân hakkında kendi görüşüne göre içtihat ederse, isabet etse dahi hata eder”. Tirmizî bu hadisin garip olduğunu, ayrıca Ebû Dâvûd’un da bu hadisi rivâyet edip râvilerinden birisi hakkında zayıflık ifade eden sözler sarf ettiğini söyler³²⁵. Yine İbnü'l-Enbârî'den nakille hadis hakkında şu ifadelere de yer verir: Bazı âlimler hadiste zikri geçen “görüş” ile hevânın kastedildiğini belirterek, her kim Kur’ân hakkında seleften nakledilmeyen, kendi isteğine göre söz söylerse isabet etse dahi hata etmiş olur.

Kurtubî, derim ki ifadesinden sonra bu sözü değerlendirme sadedinde şöyle der: Bu açıklama doğru bir açıklama olup, ilim adamlarından pek çok kişinin de tercihidir. Kur’ân-ı Kerim’i kendi vehmi ve aklına geldiği gibi, bu hususta maruf esaslara uygun delil kullanmadan görüş belirten bir kimse hata etmiştir. Mana üzerinde ittifak sağlanan muhkem esaslara göre tefsir yaparak, Kur’ân’ın anlamını çıkarmaya çalışan kişi ise methedilmiştir. Diğer taraftan bazı ilim adamları ise: Tefsir konusu ile ilgili rivâyetler işitmeye bağlıdır demekteler. Çünkü yüce Allah *“Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah ve Resulüne havale ediniz ”* (Nisâ, 4/59) buyurmaktadır.

Ne var ki, bu şekilde bir açıklama fasittir. Çünkü Kur’ân tefsirinin yasaklanmasından maksat, ya sadece rivâyet yolu ile gelen ve kulaktan kulağa aktarılan haberlerle yetinip ahkam istinbatını terk etmektir veya kasıt başka şeydir. Bununla şahsın Kur’ân hakkında yalnız işittiği rivâyetlere dayanarak söz söylemesi kastedilmiştir, sözü ise batıldır. Çünkü ashap Kur’ân-ı okumuş, onun tefsiri ile ilgili farklı görüşler ortaya atmışlardır. Onlar tüm bu söylediklerini Hz. Peygamber’den duymamışlardır. Çünkü Hz. Peygamber İbn Abbas’a duâ etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Allah’ım onu dinde fakih yap ve ona te’vili öğret”³²⁶. Eğer te’vil de, tenzil (Kur’ân) gibi sema (işitme) ile nakledilmesi gereken bir şey olsaydı, İbn Abbas’a Hz. Peygamber’in bu şekilde özel bir duâda bulunmasının ne manası olurdu?. Bu gayet açık bir husus olup bunun anlaşılacak bir tarafı da yoktur. Bununla birlikte, bu yasaklamayı şu iki şıktan birine hamletmek de mümkündür.

³²⁴ Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 2951.

³²⁵ Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 2952; Ebû Dâvûd, İlim 5.

³²⁶ Buhârî, Vudu’ 10; Müslim, Fedâilü’s-Sahabe, 138; Müsned, I, 266.

Kişinin herhangi bir şey hakkında bir görüşü olur, tabiatı ve hevâsı da ona meylettği için, Kur'ân-ı Kerim-i bu doğrultuda tevil edip bu düşüncesinin doğruluğuna onu delil yapar. Şayet böyle bir düşüncesi olmasaydı Kur'ân'dan böyle bir anlamı çıkarması mümkün olmazdı. Bu açıklama bazen bilerek yapılır ki, karşı fikri savunan kişiye fikrinin doğru olduğu hissini vermektir.

Kimi zaman da böyle bir tefsir bilmeden yapılır. Bu âyetin, onun istediği anlama gelme ihtimali olduğu için, maksadına uygun gördüğü tefsire meyletmesi, kendi görüş ve hevasına uyduğu için bu tarafı tercih eder. Böylece kendi düşüncesi ile Kur'ân-ı tefsir etmiş olur. Onu, bu düşüncesi bu tefsire taşımıştır. Kimi zamanda kişi doğru ve selim bir maksada sahip olur. Kur'ân'dan bu fikrine destek arar. Âyette kastedilenin, kendi düşüncesi olmadığını bile bile bunu delil yapar. Bu tür şeylere lügatte kıyas denilmekte olup, bunlar câiz değildir. İkincisi ise, garip lafızlarla ilgili bilinen şeylere itibar etmeksizin, Kur'ân'ın müphem, ihtisar, hazf, izmar ve takdim-te'hirine gerekli hassasiyeti göstermeden, sadece zahiri Arapça kuralları ile onu tefsir etmektir. Zahire dikkat edip Arapça bilgi ile anlamları çıkarmaya çalışan kimsenin hataları çok olur ve yukarıdaki yasak kısma dahil olur. Sögelimi, yüce Allah'ın *"Nitekim Semûd halkına açık bir mucize olarak o dişi deveyi verdik de onu öldürdüler ve bu yüzden kendilerine zulmettiler"* (İsrâ, 17/59) âyetini, Arap dilinin zahirine göre tefsire kalkışan bir kimse, bu ifadeye dişi devenin, gözleri gören bir deve olduğunu zanneder ve ne şekilde zulme uğradığını bilmez, onlar ise hem kendilerine, hem de başkalarına zulmetmişlerdir. İşte bu âyette hazf ve izmâr vardır³²⁷.

Bu ibarelerden Kurtubî'nin rey tefsirine taraftar olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yönden Kurtubî, sarf, nahiv, lügat ve belagata dair açıklamaları, âyetler arasındaki ilişkiye değinmesi, uygun düştüğü yerlerde Kur'ân ahkamına dair geniş bilgiler vermesi, itikâdî ve fikhî mezheplerin muhtelif görüş ve usullerine yer vermesi, bunlar arasında tercihte bulunması, zaman zaman da kendi kanaatini ortaya koyması dolayısıyla eser, bir dirâyet tefsiridir. Sonuç olarak müellif tefsirinde, dirâyet tefsiri bilgilerini kullanması, akfî ve nakfî tefsir i'tilafının en güzel örneklerinden birisi olan Kurtubî tefsirinin doğmasına vesile olmuştur.

³²⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 47-50. (özetle)

2.1.2. Rivâyet Yönünden

Kurtubî'nin yukarıdaki ifadelerinden mesur tefsiri ihmal ettiği anlamı çıkarılmamalı. Hatta o tefsirde hataya düşmekten korunmak için mesur tefsirin kaçınılmaz olduğunu belirterek şöyle der: Evvela hatalardan korunmak için âyetin zahirinde naklî ve semâî tefsirin zorunlu olduğu bilinmelidir. Bundan sonra tefsir, kavrama ve istinbat alanı dahilinde genişler. Ancak mesur tefsir yolu ile anlaşılacak ifadeler pek çoktur. Âyetin zahirini kuvvetlendirmeden önce batnî manalara yönelmemek gerekir³²⁸. Kurtubî bu sözü ile müfessirleri yalnız mesur tefsire davet etmekle kalmaz, içtihat ve rey tefsirine geçmeden önce, bu konuda söylenenler kadar Arapça'nın da önemine dikkat çeker.

Diğer taraftan Kurtubî, sahabe ve diğer seleften nakledilen bu husustaki çekinceleri ise ihtiyat ve takva kabul ederek şöyle der: İbn Atiyye: Sa'id b. Müseyyib, Amir eş-Şa'bi ve benzerleri selef-i salihinin ileri gelenlerine mensup bazı kimseler, Kur'ân tefsirini büyük bir iş görüyorlardı. Bu konuda âlim olmaları ve hayli ileride bulunmalarına rağmen, kendileri adına ihtiyat ve takvayı elden bırakmıyor, tefsir yapmaktan imtina ediyorlardı. Ebû Bekir el-Enbârî de: Selefin seçkin ilim adamları, Kur'ân'ın müşkil lafızlarını tefsir etmekten çekinirlerdi. Onlardan bazıları yapacağı bu tefsirin, yüce Allah'ın maksadına uygun olmayacağını düşünerek, bu konuda söz söylemekten çekiniyordu. Bazıları da, kendisinin bu konuda imâm kabul edilerek, izlediği yolun esas alınmasından korkuyordu³²⁹. Daha sonra Kurtubî İbn Atiyye'den naklettiği bir sözde, selefin ileri gelenlerinden pek çok kimsenin Kur'ân-ı tefsir ettiğini belirttikten sonra bu konuda meşhur olmuş pek çok sahâbî ve tabiilerin ismini zikreder ve sahabîler hakkında şöyle der: Sahabîlerden nakledilen her rivâyet güzeldir ve sadaret hakkı vardır. Çünkü onlar Kur'ân'ın nüzûlüne tanık olmuşlar ve Kur'ân onların dili ile yazılmıştır³³⁰.

Kurtubî, hiç şüphesiz âyetleri yorumlarken Hz. Peygamber'den nakledilen hadis-i şeriflerden yararlanır ve bunları Kur'ân âyetleri ve lafızlarıyla irtibatlandırmaktadır. Bunu yaparken asrına kadar tedvin edilmiş hadis kitaplarına müracaat eder. Meselâ: "O vakit kitabı sağ eline verilen, kolay bir hesapla hesaba çekilecek" İnşikak, 84/8. âyette geçen "hisâb-ı yesîr"i üzerinde münakaşa edilmeyen kolay bir hesap şeklidir dedikten

³²⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 49-50.

³²⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 50.

³³⁰ Kurtubî, ay.

sonra, Hz. Âişe yolu ile Hz. Peygamber'den de bu şekilde naklolunduğunu ifade eder ve şu hadisi buna delil gösterir: “Kıyamet gününde hesaba çekilen helak olur”. Râvî Hz. Âişe: Ey Allah'ın Resulü, yüce Allah “Kitabı sağından verilen kolay bir hesap ile hesaba çekilecek” buyurmuyor mu? dedi. Hz. Peygamber buyurdular ki: “Bu hesap değil, arzıdır. Her kimin hesabı tartışmalı geçerse azap olunur”. Kurtubî, hadisi Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin tahrir ettiğini zikreder³³¹.

Bazen de Kurtubî, Hz. Peygamber'den nakledilen bu hadislerle birlikte, sahabî, tabîi, ve diğer selef müfessirlerinin görüşlerine yer verir. Bu durumda müfessir, Hz. Peygamber'in sözünün yanında yer alır ve onu müdafaa eder. Müfessirin bu tefsir şeklini bir misâl ile açıklayalım: “*İhsanda bulunanlara daha iyisi ve daha da fazlası vardır*” Yunus, 10/26. âyette geçen “*daha da fazlası vardır*” lafzı ile ilgili Hz. Peygamber'e suâl sorulunca, o şöyle buyurdu: “Dünya hayatında güzel ameller yapanlar için el-Husnâ vardır ki, o da cennettir. Bir de onlara daha ziyadesi vardır ki, o da kerim olan Allah'ın yüzüne bakmaktır”³³². Müfessir, bunun aynı zamanda Ebû Bekir es-Sıddîk ile, bir rivâyette Ali b. Ebî Talha'nın da görüşü olduğunu söyler. Ardından Huzeyfe, Ubâde b. es-Sâmit, Ka'b b. Ucre, Ebû Mûsâ, Suhâyb ve bir rivâyete göre İbn Abbas'ta bu fikirde olup doğrusu da budur der ve bu görüşünü destekler mahiyetteki hadisleri serdede³³³.

Kurtubî bazen, âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber'in sözü ile birlikte sahabe, tabîin ve diğer müfessirlerin görüşlerini farklı olmasına rağmen birlikte serdede ve yukarıda yaptığı gibi herhangi bir tercih veya tenkit getirmez. Bu tefsir şeklini “*Onlar için dünya hayatında da, âhirette de müjde vardır*” Yunus, 10/64. âyette görmek mümkündür. Sözelimi Kurtubî, âyetle ilgili olarak Ebu'd-Derdâ'dan şunu nakletmektedir: Hz. Peygamber'e bu âyet hakkında sordum. Şöyle dedi: “Âyet'in nüzûlünden bu yana, senden başka buna dâir sül eden olmadı. Buradaki “müjde”den kasıt, Müslüman'ın gördüğü veya ona gösterilen salih (doğru çıkan) rüyadır”³³⁴.

Arkasından diğer selef müfessirlerinin âyetle ilgili görüşlerini zikrederek şöyle der: ez-Zühri, Ata, ve Katade ise şöyle demişlerdir: Buradaki müjdeden kasıt, meleklerin ölüm

³³¹ Kurtubî, XIX, 260-61; Hadisler için bk. Buhârî, İlm 35; Müslim, Cennet, 79-80; Tirmizî, Kıyamet 5.

³³² Suyûtî, *ed-Durr*, IV, 357.

³³³ Kurtubî, a.g.e., VIII, 306-7.

esnasında mümine verdiği müjdedir. İbn Mübârek'in nakline göre: Muhammed b. Ka'b el-Kurazî: Mümin kimse ölmeden az önce ölüm meleği ona gelir ve: 'Ey Allah'ın velisi, selâm sana, Allah'ın sana selâmı var' dediğini söyler ve sonra da Yüce Allah'ın: *"(Onlar), meleklerin, "Selâm sizin üzerinize olsun. Yapmış olduğumuz iyi işlere karşılık cennete girin" diyerek iyilikle canlarını aldığı kimselerdir"* (Nahl, 16/ 32) âyetini okuduğunu nakleder. Katade ve Dahhak da: Müjdeden kasıt ölmeden önce kişinin nereye gideceğini bilmesidir şeklinde bir yorumda bulunurlar. el-Hasen ise: Bu yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'inde insanlara cenneti ve lutfedeceği pek çok mükafatı hakkında vermiş olduğu bir müjde olduğunu belirttikten sonra, bununla ilgili âyetleri zikreder³³⁵.

Kurtubî'nin me'sur tefsir hususundaki bir diğer özelliği de: Sahâbe, tabî ve diğer müfessirlerin görüşlerini birleştirerek zikretmesi ve daha sonra aralarını cem etmeye çalışmasıdır. Meselâ müfessir: *"(Bu münafıklar) mü'minlerle karşılaştıkları vakit "(biz de) imân ettik" derler. Halbuki kendilerini saptıran şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinle beraberiz, biz ancak onlarla (mü'minlerle) alay ediyoruz" derler"* Bakara, 1/14. âyetinde geçen *"şeytanlar"* kelimesinden neyin kastedildiği hususunda müfessirler farklı görüşlere sahip olduklarını belirtir. İbn Abbâs ve es-Süddî'nin açıklamalarına göre: Bunlar küfrün başı ve ileri gelenleridir. el-Kelbî de, bunlar cinlerin şeytan olanlarıdır der. Müfessirlerden bir topluluk da: Bunların kahinler olduğunu belirtir. Bununla birlikte imândan ve hayırdan uzak olma anlamına gelen bu lafız, zikredilen bütün bu açıklama şekillerini kapsamaktadır³³⁶.

Eğer Kurtubî, yukarıdaki gibi görüşler arasını bulmada başarılı olamaz ise, tercih ve karşılaştırma yöntemini kullanarak bu görüşler arasından delil ve karinenin desteklediği te'vil şeklini seçer. Müfessirin görüşler arsında tercih kriterleri ise, biraz önceki misalde de gördüğümüz gibi ya umûma hamletmesi³³⁷, ya Arap lügatının veya âyetin siyakının³³⁸ bu görüşü desteklemesi veyahut da hadislerin ve kıraatlerin bu görüşün sıhhatine şahadette bulunması şeklinde özetlenebilir.

³³⁴ Tirmizî, Ru'ya 3; İbn Mâce, Tabiru'r-Ru'ya 1.

³³⁵ Kurtubî, a.g.e., VIII, 330-31.

³³⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 224.

³³⁷ Kurtubî, a.g.e., XIV, 122.

³³⁸ Kurtubî, a.g.e., XIV, 199-200, 311-12.

Meselâ, dil konusundaki tercihine bir örnek verecek olursak, Müfessir “*Bazıları da sadakalar hususunda sana dil uzatırlar*” Tevbe, 9/58. âyetindeki “لزمه” lafzının manası hakkında şöyle der: Katâde’den gelen açıklamaya göre: Senin aleyhine konuşur, der. el-Hasen de: Seni ayıplar demiştir. Mücâhid’e göre ise kelimenin manası: Gelir senden talep eder ve seni imtihan eder demektir.

Bu görüşleri serdedişinin ardından Kurtubî, Mücâhid’in yukarıdaki görüşünü en-Nahhâs’tan naklettiği şu açıklama ile reddederek şöyle der: Dil ehline kabul edilen görüş Katade ve el-Hasen’in açıklamalarıdır. Çünkü bir kimse ayıplanmak istendiği zaman ona “يلزم لزمه” denilir. Lügatta bunun manası, gizlice ayıplamak anlamındadır. el-Cevherî ise, lezzin ayıp manasına geldiğini söyler ve aslen kaş-göz ile işarette bulunmak için kullanıldığını aktarır. Yine bu fiilin, bir kişiye vurmak ve onu itmek manasına da geldiğini buna ilave eder³³⁹.

Öte taraftan kıraatlerin Endülüs’lü müfessirler nezdinde önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan Kurtubî tefsirinde kıraat farklılıklarına önem vermiş, âyetlerin tefsirinde ve ahkam istinbatında bunlardan istifade etmiş, bazen de kıraatler arasında tercihte bulunmuştur. Kurtubî’nin üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de, sebab-i nüzûlle ilgili rivâyetleri muteber kaynaklardan nakletmeye önem vermesidir. Hz. Peygamber ve ashabından gelen rivâyetlerle bilinen hususlardan biri de nâsîh-mensuh konusudur. Kurtubî tefsiri ahkam ağırlıklı bir tefsir olduğundan, yeri geldikçe müfessir, konunun çeşitli yönlerine muhtelif vesilelerle temas etmektedir. Zikredilen bu özellikleriyle Kurtubî’nin eseri bir rivâyet tefsiridir.

2.2. el-Câmî li-Ahkâmi’l-Kur’ân’ın Kaynakları

Daha önce belirtildiği gibi Kurtubî’nin tefsirinde zikrettiği ilimler pek çoktur. Bunların bazıları İslâmî ilimler dediğimiz tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, akâid ve tasavvufla ilgilidir. Bir bölümü de Arabî ilimler olan sarf, nahiv, lügat, belagat ve şiirle alakalıdır. Kurtubî tefsiri, bu konuda gerçekten ansiklopedik mahiyettedir. Çünkü müellif her âyeti tek tek ele alarak garip lafızlarını, fikhî boyutunu, sebab-i nüzûlünü, i’rap ve kıraatını vb. pek çok yönünü ele almaktadır.

³³⁹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 154-55.

Kurtubî, bu hususta âyetin hakkını verebilmek için önemli gördüğü hiçbir eseri ihmal etmeyip, gerekli gördüğü her kaynaktan nakilde bulunmuştur. Müfessir, âyetlerin şerhe muhtaç kelimelerini izah ederken lügavî tefsirlerden, hadis, sahabe ve tabiîn sözlerini nakledeken me'sür tefsirlere müracaat eder. Fikhî konularda ise ahkam tefsirlerine ve bazı fikh alimlerine dayanmayı ihmal etmez. İstifade ettiği kaynakların tümünü saymak başlı başına bir araştırmayı gerektirmektedir.

Kurtubî, mukaddimede ileri sürdüğü şart olan sözlerin ve hadislerin kaynağını göstereceğim vadinin arkasında umûmiyetle durmakta, nadiren ihlal etmektedir³⁴⁰. Bunu, Ferra şöyle dedi³⁴¹ gibi ya doğrudan muayyen bir şahıstan yapmakta, veya kaynağına işaret etmekte, ya da dolaylı bir ifade kullanarak, İbn Enbarî (ö. 328/940)'nin belirttiğine göre Müberrid (ö. 285/872) الرحمن kelimesinin İbrânice bir isim olduğunu zannediyor³⁴² şeklinde yapmaktadır. Şimdi Kurtubî tefsirinin bazı önemli kaynaklarına kısaca bir göz atalım.

1. Tefsir Kaynakları

- 1-*Tefsîru Mukâtil*, Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)³⁴³.
- 2-*Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, Ebû Muhammed Sehl el-Tüsterî (ö. 273, 283/886, 896)³⁴⁴.
- 3-*Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/922)³⁴⁵.
- 4-*Meâni'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer en-Nahhâs (ö. 338/949)³⁴⁶.
- 5-*Şifâü's-Sudûr*, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Ziya en-Nakkâş (ö. 350/962)³⁴⁷.
- 6-*Tefsîru's-Sa'lebî*, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî (ö. 427/1036)³⁴⁸.
- 7-*et-Tahsîl li Fevâidi Kitâbi't-Tafsîl el-Câmi li Ulûmi't-Tenzîl*, Ahmed el-Mehdevî (ö. 430/1039)³⁴⁹.
- 8-*en-Nüket ve'l-Uyûn*, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverî (ö. 450/1058)³⁵⁰.

³⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., II, 139; III, 353; VII, 8.

³⁴¹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 289.

³⁴² Kurtubî, a.g.e., I, 104; VI, 14.

³⁴³ Kurtubî, a.g.e., III, 362; XII, 286; XVI, 249; XVII, 105; XX, 192.

³⁴⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 285; II, 188; V, 86; XI, 110; XVI, 164; XVIII, 190.

³⁴⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 24; III, 20; V, 20; VIII, 41; X, 51; XIV, 27; XX, 11.

³⁴⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 53, 390; II, 69; VI, 17; XI, 10; XII, 31; XVI, 175.

³⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 102; II, 278; VI, 33; IX, 35; X, 317; XVI, 48.

³⁴⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 133; III, 5; IV, 10; IX, 33; XVII, 15; XIX, 33; XX, 11.

³⁴⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 17; VIII, 234, X, 39; XVI, 288, 290; XIX, 43; XX, 11.

9-*el-Keşşâf an Hakâiki 't-Tenzil*, Ebü'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)³⁵¹.

10-*el-Muharraru 'l-Vecîz fi Tefsîri 'l-Kitâbi 'l-Azîz*, İbn Atiyye (ö. 546/1151)³⁵².

2. Kıraat Kaynakları

1-*Kitâbu Kıraati 's-Seba'* İbn Mücâhid (ö. 324/935)³⁵³.

2-*el-Hucce fi İleli 'l-Kıraati 's-Seba'*, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)³⁵⁴.

3-*el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzi 'l-Kıraat ve 'l-İdâhi Anhâ*, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002)³⁵⁵.

4-*Câmiu 'l-Beyân fi 'l-Kıraati 's-Seba'*, *Kitâbu 't-Teysîr ve Kitâbu 'l-Muknia' fi Resmi Mesâhifi 'l-Emsâr*, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052)³⁵⁶.

3. Fıkıh Kaynakları

1- *Ahkâmü 'l-Kur 'ân*, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el Cassâs (ö. 371/981)³⁵⁷.

2-*Ahkâmü 'l-Kur 'ân*, İbn Huveyzimendâd, Muhammed b. Ahmed (ö. 390/1000)³⁵⁸.

3-*Ahkâmü 'l-Kur 'ân*, Ebû Bekir b. Arabî (ö. 543/1148)³⁵⁹.

4-*el-Muvattâ'*, Malik b. Enes (ö. 179/795)³⁶⁰.

5-*el-Vâdiha*, Abdü'l-Melik b. Habib el-Endelûsî (ö. 238/852)³⁶¹.

6-*el-Müdevvene*, Sehnûn b. Saîd (ö. 240/854)³⁶².

7-*et-Tefriğ fi Mesâili 'l-Fıkh*, Ebû Kasım b. Celâb (ö. 378/988)³⁶³.

8-*el-Mukaddimât*, Ebu'l-Velîd İbn. Rüşd (ö. 450/1126)³⁶⁴.

³⁵⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 112, 383, 448, 449; III, 255, 299; XIII, 10; XX, 6.

³⁵¹ Kurtubî, a.g.e., I, 168; XIII, 125; XIV, 23; XV, 23; XVI, 25; XVII, 30.

³⁵² Kurtubî, a.g.e., I, 39; III, 5; VII, 8; VIII, 13; IX, 85; XII, 43; XIV, 8; XV, 6.

³⁵³ Kurtubî, a.g.e., I, 241, 378; II, 219; VIII, 76; XI, 27; XX, 200.

³⁵⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 110; III, 342; V, 7; VII, 194; XII, 39; XIII, 82; XVIII, 23, 202.

³⁵⁵ Kurtubî, a.g.e., III, 287, 328; XII, 43; XIII, 92; XIII, 115.

³⁵⁶ Kurtubî, a.g.e., III, 304, 372, 394; V, 386.

³⁵⁷ Kurtubî, a.g.e., V, 360; Nisa, 4/101. âyet, 8. mesele.

³⁵⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 134; II, 23; IV, 15; VI, 50; IX, 237; XII, 76; XVI, 177.

³⁵⁹ Kurtubî, a.g.e., II, 188; bk. İbn Arabî, *Ahkâmü 'l-Kur 'ân*, I, 50.

³⁶⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 124.

³⁶¹ Kurtubî, a.g.e., I, 199; II, 228-229.

³⁶² Kurtubî, a.g.e., I, 125.

³⁶³ Kurtubî, a.g.e., VIII, 110.

³⁶⁴ Kurtubî, a.g.e., V, 361; Nisâ, 4/101. âyet 9. mesele.

9-*el-İstizkâr, et-Temhîd Limâ fi 'l-Muvatta' mine 'l-Esânîd ve el-Kâfi*, Ebû Ömer İbn Abdilberr el-Kurtubî (ö. 463/1070)³⁶⁵.

10-*el-Müntekâ*, Ebu'l-Velîd, Süleyman b. Halef el-Bâcî (ö. 474/1081)³⁶⁶.

4. Hadis Kaynakları

1-*el-Câmiu 's-Sahîh*, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870)³⁶⁷.

2-*el-Müsnedü 's-Sahîh*, Müslim b. el-Haccac en-Nisâbüri (ö. 261/875)³⁶⁸.

3-*Sünen-i Ebî Dâvûd*, Süleyman b. el-Eşas b. İshak es-Sicistânî (ö. 275/888)³⁶⁹.

4-*Sünen-i Ebî İsâ*, Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892)³⁷⁰.

5-*Sünen-i Ebî Abdirrahman*, Ahmed b. Şuayp en-Nesâî (ö. 303/915-16)³⁷¹.

6-*Sünen-i İbni Mâce*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/886-87)³⁷².

7-*Sünen-i Ebî 'l-Hasen*, Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (ö. 385/995)³⁷³.

8-*Sünen-i Ebî Bekir*, Ahmed b. Ali b. el-Hüseyn b. el-Beyhakî (ö. 458/1066)³⁷⁴.

9-*Sahîhu Ebî Hatim*, Ebû Muhammed b. Hibbân et-Temîmî el-Büstî (ö. 354/965)³⁷⁵.

10-*Müsned*, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)³⁷⁶.

11-*Müsned*, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 250/961)³⁷⁷.

12-*Müsned*, İbn Ebî Şeybe (ö. 239/854)³⁷⁸.

13-*Müsned*, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819)³⁷⁹.

14-*el-Muvatta*, Malik b. Enes (ö. 179/795)³⁸⁰.

³⁶⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 78, 348; III, 83, 87.

³⁶⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 371.

³⁶⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 15, 26; II, 62, 78; III, 10, 69, 76; IV, 16, 31; V, 5; X, 55.

³⁶⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 14, 44; III, 19; IV, 6; VI, 7; VII, 5; VIII, 8; XIV, 18.

³⁶⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 21; III, 9; IV, 78; VI, 6; XIV, 91; X, 16; XII, 5; XIII, 22.

³⁷⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 31, 32; III, 5; IV, 24; VII, 17; X, 24; XII, 5; XVII, 22; XIX, 5.

³⁷¹ Kurtubî, a.g.e., I, 21; III, 13; IV, 6; VI, 64; VII, 14; XX, 24; XII, 17; XVIII, 28.

³⁷² Kurtubî, a.g.e., I, 13; II, 177; III, 104; VII, 5; IX, 375; XI, 16; XIII, 79; XVI, 45.

³⁷³ Kurtubî, a.g.e., I, 111; II, 91; IV, 107; VII, 78; XIV, 295; XII, 5; XIV, 162; XVII, 95.

³⁷⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 133; III, 47; IV, 97; VI, 242; XII, 109; XIX, 15.

³⁷⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 27; XIV, 115; XVII, 247; XVIII, 43, 168.

³⁷⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 23; III, 8; V, 11; VII, 53; IVX, 59; XI, 128; XIII, 21; XV, 64.

³⁷⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 21; III, 268; VI, 112; VII, 136; IVX, 111; X, 202; XI, 76; XV, 5.

³⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 29; II, 231; III, 218; VI, 218; VIII, 19; XII, 118.

³⁷⁹ Kurtubî, a.g.e., II, 257.

³⁸⁰ Kurtubî, a.g.e., IV, 212; V, 22; VI, 199, 299; X, 217; XX, 123.

15-*el-Cem-i Beyne's-Sahihâyn*, Ebû Abdillâh Muhammed el-Humeydî (ö. 488/1095)³⁸¹.

16-*el-Cem-i Beyne's-Sahihâyn*, Muhammed b. Abdî'l-Hak el-İşbîlî (ö. 582/1092)³⁸².

17-*el-Mustedrak ala's-Sahihayn*, Ebû Abdillâh el-Hakim el-Nisâbûrî (ö. 405/1014)³⁸³.

18-*Nevâdiru'l-Usûl*, Ebû Abdillâh Tirmizî el-Hakîm (ö. 318/930)³⁸⁴.

19-*Hilyetü'l-Evliyâ*, Ebû Nuaym (ö. 430/1039)³⁸⁵.

20-*es-Sâbık ve'l-Lâhik, Rivâyâtu's-Sahâbe ani't-Tâbiîn, el-Fasl ve'l-Vasl*, el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)³⁸⁶.

21-*el-İstizkâr el-Câmî li Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, Ebû Ömer İbn Abdî'l-Berr (ö. 463/1071)³⁸⁷.

22-*el Müntekâ*, Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö. 494/1101)³⁸⁸.

23-*el-Kabes*, Ebû Bekr b. Arabî (ö. 543/1148)³⁸⁹.

24-*Mucemu'l-Kebîr*, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (ö. 360/971)³⁹⁰.

5. Lugat ve Nahiv Kaynakları

1-*el-Ayn*, Halil Ahmed el-Ferâhidî (ö. 170/786)³⁹¹.

2-*el-Kitâb*, Ebû Bişr Amr b. Kanber (ö. 188/803)³⁹².

3-*el-Mesâdir fi'l-Kur'ân*, el-Ferrâ (ö. 207/822)³⁹³.

4-*Mecâzu'l-Kur'ân*, Ebû Ubeyde (ö. 210/825)³⁹⁴.

5-*el-Ğarîp el-Musannef*, Ebû Ubeyd (ö. 222/836)³⁹⁵.

³⁸¹ Kurtubî, a.g.e., XII, 102.

³⁸² Kurtubî, a.g.e., I, 357.

³⁸³ Kurtubî, a.g.e., IV, 327; VI, 210; VII, 16; VIII, 219; X, 416; XII, 15; XVII, 260.

³⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 31; III, 267; V, 186; VIII, 306; X, 25; XIX, 282; XX, 34.

³⁸⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 100, Bakara 2/124 . âyet 7. mesele.

³⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 236, Bakara, 2/19. âyet; II, 122, 2/125. âyet, 6. mesele; VI, 373, Enam 6/17. âyet.

³⁸⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 112; III, 87, Bakara, 2/222. âyet 4. mesele; I, 95 mukaddime, I, 125.

³⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., V, 227, Nisa, 4/36. âyet, 26. mesele.

³⁸⁹ Kurtubî, a.g.e., V, 360, Nisâ, 4/101. âyet 8. mesele.

³⁹⁰ Kurtubî, a.g.e., IV, 159; X, 10, 251; XIII, 333; XIV, 163, 188.

³⁹¹ Kurtubî, a.g.e., V, 76; XV, 52.

³⁹² Kurtubî, a.g.e., II, 427.

³⁹³ Kurtubî, a.g.e., IV, 23.

³⁹⁴ Kurtubî, a.g.e., VII, 386.

³⁹⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 5; XIV, 178.

6-*el-Muktedap*, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberrid (ö. 285/898)³⁹⁶.

7-*el-Envâ, ma Yecrî vemâ lâ Yecrî, Meâni'l-Kur'ân ve l'râbuhû, ez-Zeccâc* (ö. 311/923)³⁹⁷.

8-*er-Redd, ez-Zâhir*, Ebû Bekir b. el-Enbârî (ö. 328/936)³⁹⁸.

9-*Tabâkâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn, ez-Zübeydî* (ö. 375/985)³⁹⁹.

10-*Sihâhü'l-Arabiyye ve Tâcü'l-Luğa*, Ebû Nasr İsmail el-Cevherî (ö. 393/1003)⁴⁰⁰.

11-*el-Mücmel ve Mekâyisü'l-Luğa*, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris (ö. 395/1005)⁴⁰¹.

12-*el-Garîbeyn*, el-Herevî (ö. 401/1010)⁴⁰².

13-*Câmiu'l-Beyân*, ed-Dânî (ö. 444/1052)⁴⁰³.

Kurtubî'nin nahiv ve lugat kaynakları arasında bu konuda meşhur olmuş pek çok alimin isimleri de geçmektedir. Onlardan bazıları şunlardır.

Mücâhid (ö. 104/723)⁴⁰⁴, Hasen el-Basrî (ö. 110/826)⁴⁰⁵, İbn Ebî İshâk (ö. 127/745)⁴⁰⁶, Kelbî (ö. 146/764)⁴⁰⁷, Cafer es-Sadık (ö. 149/767)⁴⁰⁸, İbn Cüreyc (ö. 150/767)⁴⁰⁹, Malik b. Enes (ö. 179/796)⁴¹⁰, Şafî (ö. 204/820)⁴¹¹, Esmâ (ö. 216/832)⁴¹², İbn Kuteybe (ö. 276/890)⁴¹³, İbn Keysân (ö. 299/912)⁴¹⁴, İbn Düreyd (ö. 321/933)⁴¹⁵, İbn Arefe Nafdeyeh (ö. 323/935)⁴¹⁶, Tahâvî (ö. 331/943)⁴¹⁷, Ezherî (ö. 370/980)⁴¹⁸, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/988)⁴¹⁹, Rummânî (ö. 384/995)⁴²⁰, İbn Fûrek (ö. 406/1016)⁴²¹.

³⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 184; IV, 13.

³⁹⁷ Kurtubî, a.g.e., II, 193; I, 45; XIII, 88.

³⁹⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 104, besmele meselesi, 23. mesele; XI, 216; XV, 63.

³⁹⁹ Kurtubî, a.g.e., I, 63.

⁴⁰⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 168, 278; II, 313; III, 367; X, 81.

⁴⁰¹ Kurtubî, a.g.e., II, 44, 369; IV, 34.

⁴⁰² Kurtubî, a.g.e., V, 22.

⁴⁰³ Kurtubî, a.g.e., I, 39, 111.

⁴⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., IV, 77; X, 71; XV, 69.

⁴⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., X, 9, 14, 32.

⁴⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 50; IX, 82; XVII, 1.

⁴⁰⁷ Kurtubî, a.g.e., XI, 63; XV, 79.

⁴⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., X, 174; XV, 5; XX, 96.

⁴⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 293, 158.

⁴¹⁰ Kurtubî, a.g.e., II, 371; VI, 117; XIX, 211.

⁴¹¹ Kurtubî, a.g.e., II, 298; X, 174; XVI, 255.

⁴¹² Kurtubî, a.g.e., I, 304; IV, 60; XI, 83.

⁴¹³ Kurtubî, a.g.e., X, 397; XI, 63; XIII, 319.

⁴¹⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 97; XI, 168; XV, 77.

⁴¹⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 344, 433; II, 23.

⁴¹⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 12; VIII, 260; XI, 68.

⁴¹⁷ Kurtubî, a.g.e., III, 371; V, 134; VI, 270.

6. Akâid Kaynakları

1-*el-Akîde*, Ebû Mansur el-Maturûdî (ö. 333/944)⁴²².

2-*Kitâbu 't-Tevhîd*, İbn Mende (ö. 395/1005)⁴²³

3-*et-Temhîd fi 'r-Reddî ale 'l-Melâhide*, Ebû Bekr b. Arabî (ö. 403/1012)⁴²⁴.

4-*el-İrşâd*, Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî (ö. 478/1085)⁴²⁵.

5-*Temhîdü 'l-Evâil ve Telhîsu 'd-Delâil*, Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403/1013)⁴²⁶.

7. Tasavvuf ve Ahlak Kaynakları

1-*Âdabu 'n-Nufûs*, İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922).

2-*Edebu 'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*, Ebû'l-Hasen el-Mâverî (ö. 450/1058).

3-*Kesfü Ulûmi 'l-Âhire*, Ebû Hamid el-Gazâlî (ö. 505/1111)

8. Tarih, Siyer ve Teracim Kaynakları

1-*el-Mübtedeu ve 'l-Mebasu ve 'l Meğâzi*, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Matlebî (ö. 150/767)⁴²⁷.

2-*Kasasu 'l-Enbiyâ*, Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 180/797)⁴²⁸.

3-*Kitâbu Sîreti Rasûlillâh ve Meğâzihi*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (ö. 207/823)⁴²⁹.

4-*Tabakâtü İbn Sad*, Muhammed b. Sad el-Vâkîdî (ö. 230/844)⁴³⁰.

5-*Târîhu 'l-Ulûm ve 'l-Mülûk*, Ebû Ca'fer et-Taberî (ö. 310/ 922)⁴³¹.

6-*el-İstîâb fi Esmâi 'l-Ashâb ve ed-Dürer fi İhtisâri 'l-Meğâzi ve 's-Siyer*, İbn Abdî'l-Berr⁴³².

⁴¹⁸ Kurtubî, a.g.e., II, 58; V, 76; IX, 264.

⁴¹⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 334; XI, 56.

⁴²⁰ Kurtubî, a.g.e., VI, 45; XVIII, 231.

⁴²¹ Kurtubî, a.g.e., I, 101; II, 83; XIV, 6.

⁴²² Kurtubî, a.g.e., VI, 38, Mâide, 5/2. âyet, 2. mesele.

⁴²³ Kurtubî, a.g.e., X, 417, Kehf, 18/48. âyet.

⁴²⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 101; VII, 326.

⁴²⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 370, Bakara, 2/44. âyet 9. mesele.

⁴²⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 362, A'raf, 7/180, 3. mesele.

⁴²⁷ Kurtubî, a.g.e., VI, 33, Mâide, 5/12. mesele; XIV, 128, Ahzâb 33/9. âyet 1. mesele.

⁴²⁸ Kurtubî, a.g.e., VII, 24, En'âm, 6/75. âyet.

⁴²⁹ Kurtubî, a.g.e., IV, 122, 187.

⁴³⁰ Kurtubî, a.g.e., I, 279, Bakara, 2/31. âyet, 1. mesele; VI, 388, Enam, 6/2. âyet.

⁴³¹ Kurtubî, a.g.e., IV, 76, A'li İmran , 3/39; X, 219, İsra, 17/7. âyet.

7-*el-Arâis fî Kasasi 'l-Enbiyâ*, Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî (ö. 427/1036)⁴³³.

8-*eş-Şifâ fî 't-Ta'rîf bi Hukûki 'l-Mustafâ*, Kâdî İyâd el-Yahsubî (ö. 544/1149)⁴³⁴.

9-*Târîhu Dimeşk*, İbn Asâkir (ö. 571/1175)⁴³⁵.

10-*el-Vefâ fî Şerefi 'l-Mustafâ*, Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201)⁴³⁶.

2.3. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân'dan Etkilenen Müfessirler

Kurtubî tefsiri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ilim ehli ve araştırmacılar tarafından dikkate alınan kıymetli ve faydalı bir eserdir. Yine Kurtubî'nin sonraki müfessirler ve araştırmacılara özellikle de fıkıh, lugat ve sebab-i nüzûl konularında büyük tesiri olmuştur. Bu tefsirlerden bazıları şunlardır:

1-*Fethu 'l-Memmân fî Tefsiri 'l-Kur'ân*, Muhammed b. Mesut eş-Şirâzî (ö. 710/1300).

2-*ed-Durru 'l-Masûn fî Ulûmi 'l-Kitâbi 'l-Meknûn*, Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf (ö. 756/1355)⁴³⁷.

3-*el-Bahru 'l-Muhît*, Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)⁴³⁸.

4-*Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. el-Hatip b. İbn Kesir (ö. 774/1363)⁴³⁹.

5-*Besâir zevi 't-Temyîz fî Letâifi 'l-Kitâbi 'l-Azîz*, Muhammed b. Ya'kub el-Firûzâbâdî (ö. 817/1415)⁴⁴⁰.

6-*el-Cevahiru 'l-Hisân*, Seâlebî (ö. 876/1471)⁴⁴¹.

7-*es-Sirâcü 'l-Münîr fî 'l-Î'âneti alâ M'arifeti B'adi Meânî Kelâmi Rabbine 'l-Hakîmi 'l-Habîr*, Muhammed b. Ahmed eş-Şerbînî el-Hatip (ö. 977/1569)⁴⁴².

⁴³² Kurtubî, a.g.e., IV, 193, A'li İmran, 3/123-125, 1. mesele.

⁴³³ Kurtubî, a.g.e., VII, 22, En'âm, 6/75; XX, 13; A'lâ, 87/1. âyet.

⁴³⁴ Kurtubî, a.g.e., V, 205, Nisa, 4/43. âyet 9. mesele; X, 209, İsrâ, 17/1. âyet 5. mesele.

⁴³⁵ Kurtubî, a.g.e., VII, 104, 6/141. âyet, 6. başlık; X, 218, İsrâ, 17/7. âyet.

⁴³⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 181, Tevbe, 9/60. âyet, 12. mesele.

⁴³⁷ Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Durru 'l-Masûn fî Ulûmi 'l-Kitâbi 'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem-Dimeşk, 1407/1987, VI, 562; X, 437, 793.

⁴³⁸ Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, I, 17; II, 168, 185, 241; III, 234, 301, 398, 412, 414, 465; IV, 338, 513; V, 7, 10, 187, 354, 389; VI, 28, 30, 55, 150, 286; VII, 100, 129, 187; VIII, 55, 89, 318, 355.

⁴³⁹ İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, I, 8, 24, 56, 72, 97, 136, 215, 205; II, 217.

⁴⁴⁰ el-Firûzâbâdî Muhammed b. Ya'kub, *Besâir zevi 't-Temyîz fî Letâifi 'l-Kitâbi 'l-Azîz*, (tah. Muhammed Ali el-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût. ts. IV, 499.

⁴⁴¹ Seâlebî, *el-Cevâhir*, I, 54, 55, 92; IV, 124, 163, 319, 451.

8-*Hâşiyetü 'l-Şihâb*⁴⁴³ *alâ Tefsiri 'l-Beydâvî, eş-Şihâb* (ö. 1003/1594)⁴⁴⁴.

9-*Rûhu 'l-Beyân*, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)⁴⁴⁵.

10-*el-Fütühâtü 'l-İlâhiyye bi-Tavdîhi Tefsiri 'l-Celâleyn li'd-Dakâiki 'l-Hafiyye (el-Cemel)*, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-U'ceylî (ö. 1204/1789)⁴⁴⁶.

11-*Fethu 'l-Kadîr el-Câmî Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve 'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834)⁴⁴⁷.

12-*Fethu 'l-Beyân fî Makâsidi 'l-Kur 'ân*, Sıddık Hasen el-Kınnevçî (ö. 1307/1899)⁴⁴⁸.

13-*Mehâsinü 't-Te 'vil*, Kasımî (ö. 1307/1899)⁴⁴⁹.

14-*Edvâü 'l-Beyân fî İydâhi 'l-Kur 'ân bil-Kur 'ân*, Muhammed eş-Şenkîti (ö.1393/1974)⁴⁵⁰.

15-*Hak Dini Kur 'ân Dili*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1343/1942)⁴⁵¹.

16-*et-Tefsîru 'l-Munîr*, Vehbe Zuhaylî⁴⁵².

17-*fî Zılâli 'l-Kur 'ân* (1966), Seyyid Kutub⁴⁵³.

18-*Rûhu 'l-Meânî fî Tefsiri 'l-Kur 'âni 'l-Azîm*, Şihâbüddin Mahmud Âlûsî (1270/1853)⁴⁵⁴.

19-*Tefsîru 'l-Kur 'âni 'l-Hakîm, (el-Menâr)*, (1935), Muhammed Reşîd Rıza⁴⁵⁵.

⁴⁴² Hatîp Şerbînî, *es-Sirâcü 'l-Munîr*, I, 2, 3; IV, 137, 554.

⁴⁴³ Bu haşiyetü Beydâvî'nin *Envâru 't-Tenzi 'l ve Esrâru 't-T'evîl* isimli tefsirine yazılmıştır. bk. *Keşfü 'z-Zünûn*, I, 199.

⁴⁴⁴ *Hâşiyetü 'ş-Şihâb*, I, 65; II, 205, 257; IV, 54, 171; V, 98, 146, 166, 187; VIII, 242, 337.

⁴⁴⁵ İsmail Hakkı, *Rûhu 'l-Beyân*, I, 72, 74, 82, 774.

⁴⁴⁶ *Hâşiyetü 'l-Cemel*, I, 295; IV, 394, 395, 733, 736.

⁴⁴⁷ Şevkânî, *Fethu 'l-Kadîr*, I, 6, 90, 91, 192, 120; III, 97, 268, 487; IV, 23, 32, 88, 131; V, 85, 133, 189.

⁴⁴⁸ el-Kınnevçî, Sıddık Hasen b. Ali, *Fethu 'l-Beyân fî Makâsidi 'l-Kur 'ân*, İdâreti İhyâi 't-Turâsi 'l-İslâmî, Katar. III, 363, 397, 411; IV, 204; V, 222.

⁴⁴⁹ Kâsımî, *Mahâsinü 't-Tevîl*, I, 14; II, 305; III, 380, 672; IV, 639, 840; IX, 339; XII, 4423; XIII, 4659.

⁴⁵⁰ Muhammed Emîn eş-Şenkîti, *Edvâü 'l-Beyân*, VIII, 279.

⁴⁵¹ Elmalılı H. Yazır, *Hak Dini Kur 'ân Dili*, Eser Yay. İst. 3. baskı, II, 1528; IV, 2986; VI, 4468; VII, 5079; VIII, 5595, 5598.

⁴⁵² Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Munîr*, Beyrut 1991, VI, 3, 34, 158, 173; VII, 115; XVI, 13, 17, 72, 12.

⁴⁵³ Seyyid, Kutub, *fî Zılâli 'l-Kur 'ân*, Dâru 'ş-Şurûk, Beyrût-Kahire 1400/1980. 9. baskı, II, 987.

2.4. el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Kurtubî, tefsirini yazdığı dönem olan VII/XIII. asır, İslâmî ilimlerin ikmal dönemini tamamlayıp zirveye ulaştığı bir zaman dilimi olarak kabul edilir. İnsanların bu tefsire ilgi duymaları, telifinden hemen sonraya rastlamakta olup günümüzde de hâlâ devam etmektedir. Şimdi tefsir üzerinde yapılan önemli çalışmaları görelim.

1- Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Kurtubî tefsiri üzerinde yapılan bildiğimiz ilk çalışma Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Mülakkın eş-Şafî (ö. 804/1401)'nin ihtisar çalışmasıdır⁴⁵⁶.

2- Tefsir üzerinde yapılan ikinci önemli çalışma tahkik edilmesi olmuştur. Değişik muhakkikler tarafından 1952 yılından başlayan gözden geçirme ve yayına hazırlama işlemi, 1965 yılında yirmi cilt halinde Mısır'da tamamlanmış ve tefsirin ilk baskısı yapılmıştır. Daha sonra aynı tab, Lübnan Dâru'l-Fikr yayınevi tarafından 1987 tarihinde fihrist ilavesiyle yenilenmiştir. Üçüncü baskı ise, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından iki cüz bir arada olmak üzere on cilt halinde 1988'de yapılmıştır.

3- Üçüncü çalışma, Kahire Dâru'l-Hadis yayınevinin talebi doğrultusunda, Kahire Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Muhammed İbrahim el-Hafnâvî tefsiri tahkik etmiştir. Muhakkik, tefsirdeki bazı zor kelimeleri ve âyetleri harekelemiş. Kur'ân âyetleriyle, hadis-i şerifleri ve eserleri tahrir etmiştir. Şiirlerin kaynaklarını imkan dahilinde gösterilmiş, ismi zikredilmeyen şairler gösterilmeye çalışılmıştır. Kutubî'nin zikrettiği bazı ilmî ıstıhlara açıklama getirilerek, bazı isimler tercüme edilmiştir. Hadislerin tahririni, Tanta Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Mahmûd Hâmid Osman yüklenmiştir. Tefsir, iki cildi beraber olmak üzere on cilt halinde, Kahire Dâru'l-Hadis yayınevi tarafından 1994'te basılmıştır. Yine tefsire Seyyid İbrahim Sıddık ve Ali Abdulkadir tarafından aynı hacimde iki cilt (XXI, XXII) konular ve isimler indeksi eklenmiştir.

⁴⁵⁴ Âlûsî Şihâbüddin Mahmûd, *Râhu'l-Maânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnan-Beyrut, ts. bk. IX, 25.

⁴⁵⁵ Muhammed Reşîd Rıda, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, (el-Menâr)*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnân, ts. 2. baskı, VII, 52; IX, 261.

⁴⁵⁶ Kitap hakkında bk. Katip Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn*, s. 534; Kehhâle, VII, 297-298; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 525.

4- Benzeri bir çalışma da tefsirin mukaddimesi üzerinde yapılmıştır. Bilindiği gibi mukaddime ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili meseleleri içermekte ve yüz sahife civarındadır. Kitap, *Mukaddimetü Tefsîri'l-İmâm el-Kurtubî* adı altında yayımlanmış olup, muhakkik ise: Muhammed Talha Mi'yâr'dır. Araştırmacı bu çalışmasında hadis ve eserleri tahric edip, âyetlerin yerini Kur'ân'da göstermiştir. Yine bazı garip kelimeleri şerh edip, şiirlerin kaynağını göstermiş ve metinde geçen bazı isimlerin hal tercümesini yapmış ve bazı hadislerin sahih ve sakimine işaret etmiştir. Metinde geçen âyetlerle, okunmasında zorluk olabilecek bazı kelimeleri de harekelemiştir. Muhakkik kitabın sonuna âyet, hadis, eser, şiir, kitap ve isimleri ihtiva eden geniş bir indeks de ilave etmiştir. Kitabın ilk baskısı 1997 yılında Dâr İbn Hazm yayınları arasında 278 sahife olarak çıkmıştır.

5- Muhammed Talha Mi'yâr, mezkur mukaddime ile ilgili çalışması neticesinde elde ettiği bulguları ve eser hakkındaki mütalaalarını kitabın girişinde sunarken, "Önemli tembih" başlığı altında şöyle der: "Ben bu mukaddime üzerinde çalışma yaparken, arkadaşlardan biri bu çalışmanın *el-Vecîz fî Fedâili Kitâbi'l-Azîz* adı altında Alâuddîn Ali Rıdâ'nın tahkiki ile neşredildiğini haber verdi. Kitabı alıp incelediğimde isminin değiştirilip Kurtubî'nin yeni bir eseriymiş gibi takdim edildiğini gördüm. Muhakkik ise eserin, Kurtubî tefsirinin mukaddimesi olduğunu kitabın önsözünde kaydetmekteydi". Yine muhakkik, çalışma hakkında şu tenkitlerini de sunar: Kitabı incelemem esnasında evvela, eserin adının kitaptaki konulara uymadığını, mukaddimede elimizde olan nüshalarda bulunmayan bazı ilaveler yapıldığını ve müellif Kurtubî'nin koyduğu bazı başlıkların isminin değiştirildiğini söyler. Keza, hadislerin bir kısmının tahriri yapıp, diğer bazısının terkedildiğini, bazı meşhur isimlerin hal tercümesi yapıp, bir kısmının terk edildiğini ve baskısının da hatalarla dolu olduğunu söyler. Ancak kitabı yayımlayan yayınevinden söz etmemektedir⁴⁵⁷.

6- Kurtubî ve tefsiri üzerinde yapılan ilk detaylı çalışma Mısır'da *el-Kurtubî ve Menhecühü fî't-Tefsîr* adı altında bir doktora çalışmasıdır. Araştırmacı ise: Kasabî Mahmud Zalet'dir. Çalışma üç bölüm halinde hazırlanmıştır. İlk bölümde: Kurtubî'nin hocaları, ahlakı, kültürü, akidesi v.b. konulara değinilmiş. İkinci bölümde ise, araştırmacı tefsirin kaynaklarını, mesur ve ictihâdî tefsir hakkındaki görüşüne değinmiş.

⁴⁵⁷ Kurtubî, Ebû Abdillâh, *Mukaddimetü Tefsîri'l-İmâm el-Kurtubî*, (Tah. Muhammed Talha Mi'yâr), Dâr İbn Hazm, Beyrût-Lübnân 1997, 18-22. 1. baskı.

Yine müfessirin, kıraatler, şiir, belâğat ve remzî tefsir hakkındaki görüşlerini de araştırmıştır. Keza çalışmada, tefsirin fıkıh ve hadis yönü ile ilmî kıymeti de ortaya konulmaktadır. Son bölümde ise araştırmacı, Kurtubî tefsirini İbn Atıyye'nin tefsiri ile bir mukayesesini yaparak, 'Kurtubî tefsirinin özü İbn Atıyye'dir' şeklinde ortaya atılan sözün doğru olmadığını, her iki tefsir arasında yaptığı karşılaştırma ile ortaya koymaktadır. Araştırma elde edilen ilmî verilerin zikri ile son bulur. Tez 1978 yılında Kahire Dâru'l-Ensâr yayınevi tarafından 486 sayfa olarak yayımlanmıştır.

7- Aynı konuda yapılan ikinci doktora çalışması ise *el-Kurtubî el-Müfessir Sîre ve Menhec* isimindedir. Yusuf Abdurrahmân el-Firt tarafından 1978 yılında yine Mısır'da yapılmış olup, bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında müfessirin yaşadığı çevre incelenmiştir. İlk bölümde, Kurtubî'nin yetişmesi, ailesi, ilmî seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve itikâdî mezhebi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, tefsirin kaynakları, fıkıh, lugat, i'câz yönü, âyetler arası ilişki, muhkem-müteşabih, nesh ve kıraatler gibi konular incelenmiştir. Üçüncü bölümde bazı ulûmü'l-Kur'ân meseleleri ele alınmıştır. Araştırma ulaşılan ilmi verilerin zikri ile son bulmaktadır. Çalışma, 1982 senesinde Kuveyt, Dâru'l-Kalem yayınları tarafından 365 sayfa olarak tab edilmiştir.

8- Kurtubî ve tefsiri üzerinde yapılan bir diğer çalışma ise, Bingâzî Gâryûnus Üniversitesi İslâmî İlimler hocası Miftâh es-Senûsî Bülam tarafından, *el-Kurtubî, Hayâtuhû ve Âsâruhu'l-İlmiyye ve Menhecühû fi't-Tefsîr* adı altında yapılmıştır. Müellif kitabı girişten sonra altı bölüme ayırmıştır. Giriş kısmında, müfessirin asrındaki ilmî ve siyasî hayat ele alınmaktadır. Kitabın diğer bölümleri ise: Müfessirin hayatı, kültürü, eserleri, tefsirinin kaynakları, tefsirdeki metodu, müfessirin tenkitçi yönü ve müfessirler nezdindeki yeri gibi başlıklardan oluşmaktadır. Çalışma 1998'de Bingâzî Gâryûnus Üniversitesi yayınları arasında 327 sayfa olarak basılmıştır.

9- Kurtubî tefsirinde farklı sayılabilecek bir çalışmayı Abdü'l-Kâdir Racîm el-Hîfî, *Ebû Abdillâh el-Kurtubî ve Cühûdühû fi'n-Nahv ve'l-Luğa fi Kitâbihî el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adı altında gerçekleştirmiştir. İsminden de anlaşılacağı gibi kitap, tefsirin nahiv ve lugatla ilgili yönünü ele almaktadır. Araştırmacı kitabın giriş bölümünde, tefsirle lugat arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kitabın diğer kısımlarında ise, Kurtubî'nin hayatı, tefsirin nahiv ve lugat kaynakları ve tefsirdeki nahvî görüşler ilk üç fasılda ele alınan konulardır. Dördüncü fasılda lafızların delaleti üzerinde durulmuş. Beşinci

fasılda, nahiv-kıraat ilişkisi, altıncıda, tefsirin lugat ve nahiv yönünden önemine değinilmiştir. Kitap 416 sayfa olarak Dâru'l-Beşîr ve Müessesetü'r-Risâle Beyrut'ta 1996/1417 tarihinde basılmıştır.

10- Meşhur Hasen Selman'ın, A'lâmü'l-Müslimîn dizisinin 41. kitabı olarak yayımlanan *el-İmâm el-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr* adındaki çalışması da bu konuda yapılan çalışmalardan birisidir. Kitap yedi fasıldan oluşmakta olup, sırasıyla bu başlıklar: Kurtubî'nin hayatı, asrının siyâsî ve sosyal olayları, ahlakı, hocaları, öğrencileri, eserleri, firkalara karşı tutumu gibi konulardan oluşmaktadır. Kitap 261 sayfa olarak 1993 yılında Şam ve Beyrût, Dâru'l-Kalem yayınları arasında çıkmıştır.

11- Tefsirin bir başka ihtisarı ise, Mısırlı meşhur edebiyatçı Tevfik el-Hakîm tarafından *Muhtasarü Tefsîri'l-Kurtubî* adı altında yapılmıştır. Çalışma 1977 yılında el-Heyetü'l-Âmmetü'l-Mısriyye li'l-Kitâp yayınevi tarafından tab edilmiştir.

12- Yine Muhammed Edîb es-Sâlih'in takdimi ile *Mine'l-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân* adı altında tefsirin bazı bölümleri Suriye el-Mektebü'l-İslâmî tarafından 1975/1395'te yayımlanmıştır.

13- Meşhûr Hasan Selman ve Cemal Abdullatîf ed-Dusûkî ikilisi tarafından tefsirin, *Keşşâf Tahlîlî, li'l-Mesâili'l-Fikhiyye fi Tefsîri'l-Kurtubî* adı altında geniş bir mevzu fihristi yapılmıştır. Kitap 1985 senesinde Tâif Mektebetü's-Siddîk ve Dammam Dâr İbni'l-Kayyim yayınevleri tarafından yayımlanmıştır.

14- Kahire, Usulü'd-Dîn Fakülteside Muhammed Abdü'l-Âl er-Râfî, *ed-Dahîl fi Tefsîri'l-Kurtubî* adı altında 1979'da bir tez yaptığını öğrenci arkadaşların yardımıyla ulaştım. Fakat çalışmayı görme imkanımız olmadı.

15- Son olarak Kurtubî ve tefsirinden, *Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs* isimli kitabın yazarı Mustafa İbrâhim el-Meşnî bahsetmektedir. Kitap Kurtubî ile beraber diğer Endülüs'lü müfessirleri kapsamakla birlikte, Kurtubî'ye zikre değer yer verilmiştir. Kitap, 1986 yılında Beyrût, Müessesetü'r-Risâle yayınları arasında 925 sahife olarak yayımlanmıştır.

16- M. Beşîr Eryarsoy eseri Türkçe'ye terceme etmektedir.

Bunlara ilaveten ulûmu't-tesfir ve ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili eserlerinin hemen hepsi Kurtubî ve tefsirinden bahsetmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURTUBÎ TEFSİRİNDE ESBÂB-I NÜZÛL VE KAYNAKLARI

Önceki bölümde müfessirin hayatını ve tefsiri rivâyet ve dirayet yönünden ele alındı. Burada ise esbâb-ı nüzûl ilmi ile ilgili meselelere kısaca değinildikten sonra Kurtubî'nin bu husustaki kaynakları ele alınacaktır.

2.1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Tanımı ve Meseleleri

2.1.1. Esbâb-ı Nüzûl İlminin Tanımı

Müfessir için ulûmü'l-Kur'ân meseleleri ne kadar önemli ise, esbâb-ı nüzûlün âyetleri açıklaması ve izaha yardımcı olması bakımından önemi çok daha fazladır. Bu konuda İbn Teymiyye: Nüzûl sebeplerini bilmek âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır⁴⁵⁸ demektedir. Vahyin geldiği ortam⁴⁵⁹ olarak da yorumlanan bu olgu, Vahidî'ye göre: Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasına imkan sağlayan çok güvenli bir yoldur⁴⁶⁰ şeklinde ifade etmektedir.

Suat Yıldırım ise, bir veya daha fazla âyetin -tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere- inmesine vesile teşkil eden hadîseye denir⁴⁶¹ tarzında tanımlamaktadır. Bu terimde geçen "sebepe" kelimesi felsefi bir anlam taşımaz⁴⁶², bazı âyetlerin indirilmesine vesile teşkil eden ortam demektir.

Bir sebebe bağlı olarak inenlerin haricinde (doğrudan inen) çoğunluğu teşkil eden âyetler ise, herhangi bir soru veya olay olmaksızın indirilmiştir. Bu kabil âyetler, geçmiş

⁴⁵⁸ Muhammed A. ez-Zerkâni, *Menâhîlül-İrfân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Arabiyye, Kahire-Tarihsiz, I, 102.

⁴⁵⁹ Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s. 89

⁴⁶⁰ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Âlemü'l-Kutüb, Beyrut, tarihsiz, s. 3.

⁴⁶¹ S. Yıldırım, a.g.e., s. 89.

⁴⁶² a.y, s. 89.

ümmetlere ait tarihî malumatlarla, geleceğe ait haberleri içermektedir⁴⁶³. Bir başka ifade ile araştırmamıza konu olan âyetler bu kısmın dışındaki ayetlerdir.

2.1.2. Esbâb-ı Nüzûl'ü Bilmenin Yolu

Sebeb-i nüzûlü bilmenin en sağlam yolu ise, sahih olan haberlere itimat etmektir, bu husus aklî muhakeme ile ve içtihatla bilinemez⁴⁶⁴. Bu hususta söz söylemek için, Kur'ân'ın nüzûlüne şahit olan ve onun iniş sebeplerini bilen kimselerden rivâyet edilmiş olması veya onlardan işitilmesi şarttır. Yani nüzûl sebebi akılla idrak edilmesi mümkün olmayan, sadece işitme veya görme suretiyle bilinebilen ve sahabîden gelen rivâyettir. Bu rivâyetler adeta Hz. Peygamber'den bildirilmiş hükmünde kabul edilir. Bunun için hadis usûlünde hükmen merfu sayılır⁴⁶⁵.

Peygamberimizin Kur'ân'ın hemen hemen tamamını tefsir ettiğini kabul edenler umumiyetle sahabe tefsirinin hükmen merfu olduğunu kabule mütemayildirler⁴⁶⁶. Bunların başında İbn Teymiyye gelmektedir: Sahabe'den sahih nakille gelene insanın içi yatar. Zira ya bizzat veya bilvasıta Resûlullah'tan işitilmiş olması ihtimali kuvvetlidir⁴⁶⁷. Sahabe tefsirini, umûmî olarak merfu kabul edenler, bu kanaatin bir gereği olarak, onlar arasındaki tefsir ihtilaflarını tevfik etmeye gayret ederler. Bu ihtilafın tezat ihtilafı değil de, tenevvü ihtilafı olduğunu ispata çalışırlar⁴⁶⁸.

el-Hakim, İbnu's-Salah ve Suyûtî gibi alimler sahâbînin verdiği müsned merfu bir haberin sebeb-i nüzûl gibi, re'yin dahil olamayacağı hususlarda olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla sahabînin bu konudaki sözleri hükmen merfu olur⁴⁶⁹. Keza Şâtîbî, sahabenin icmâ' ettikleri herhangi bir meselenin sıhhatinde ve kabulünün vacip olduğu hususunda ihtilaf bulunmadığını söylemektedir⁴⁷⁰.

⁴⁶³ Muhammed A. Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi-Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-Arabiyye, Kahire, I, 101.

⁴⁶⁴ A. Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'un Rolü*, Şûle Yay, İstanbul 1994, s. 91.

⁴⁶⁵ S. Yıldırım, a.g.e., s. 90.

⁴⁶⁶ Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayihan Yayınları, İstanbul 1983, s. 72.

⁴⁶⁷ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi-Usulî't-Tefsîr*, (tah. Adnan Zarzur), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut-1979, s. 14; S. Yıldırım, a.g.e., s. 72.

⁴⁶⁸ S. Yıldırım, a.g.e., s. 73.

⁴⁶⁹ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1368, I, 100; bk. Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1983, s. 13-14.

⁴⁷⁰ Ebû İshak eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi-Usulî's-Şerîa*, (tah. Abdullah Drâz), Dâru'l-Baz, Mekke, Tarihsiz, III, 218, 337-3340.

Diğer taraftan, el-Gazâlî ise: Sahabî ref etmeyince içtihat ettiği sabit olur. Sahabe de içtihadında diğer müçtehitler gibidir⁴⁷¹ der. Fakat bu izah herhangi birinin mütalaası durumunda değildir. Yani adeta içtihatla elde edilmesi mümkün olmayan bir bilgi söz konusudur. Sahabî, ancak vahiy çağında yaşamış bir kimsenin vakıf olacağı bir karineyi yahut yine ancak öyle birinin muttali olabileceği bir lisan inceliğine dayanarak bu izahı yapmış olabilir. Bu izah Kur'ân veya sünnetin bir mevzûunun tefsiri olup, bu açıklama olmaksızın o nass, anlaşılması gereken tarzda anlaşılacaksa, bu takdirde sahabînin bu izahı ile amel etmek şart olur, sırf içtihadî bir mesele sayılamaz⁴⁷².

Sebeb-i nüzûl rivâyetlerine baktığımızda sahabeden sonra, tabîlerin de esbab-ı nüzûl rivâyetleri naklettiklerini tefsirlerimizde görmekteyiz. Onlar da sahabeden sonra bu rivâyetlerin bize ulaşmasında ikinci derecede kaynaktırlar⁴⁷³. Hadis ilminde bu rivâyetlere “mürsel” denilmektedir. Mürsel hadis: Senesinde sahabî atlanarak ref edilen hadistir⁴⁷⁴. Bu kabil rivâyetler de ekseri alimlerimize göre râvi ve mervinin bazı şartlara haiz olmaları durumunda “merfu” hükmünde olurlar⁴⁷⁵.

Sahabe'nin sebeb-i nüzûl rivâyetleri haricindeki gramer, belağat ve şer'î hüküm bilgisi ile alakalı olarak yaptıkları değerlendirmeler re'y ve içtihat alanına girdiklerinden bunlara merfu diyemeyiz, bunlar mevkuuf haberler olarak mütalaa edilirler⁴⁷⁶.

2.1.3. Esbâb-ı Nüzûl'ü Bilmenin Faydaları

İbn Dakîki'l-ı'd, Nüzûl sebeplerinin beyânı, Kur'ân-ı anlamaya güçlü bir yoldur demektedir⁴⁷⁷. Bunun aksini iddia edenler olmuşsa da⁴⁷⁸, aşağıda zikredeceğimiz maddeler mananın kolay anlaşılması ve şüphelerden uzaklaşılması bakımından lüzumludur.

⁴⁷¹ Gazâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*, I, 225.

⁴⁷² S. Yıldırım, a.g.e., s. 74.

⁴⁷³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 100; H. Karaman, *İslâm Hukukunda İctihat*, DİB Yay., Ankara 1985, 3. Baskı, s. 52, 59, 62.

⁴⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 47.

⁴⁷⁵ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 107; Ayrıca bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 156-159; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 69-90.

⁴⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 101.

1-Cenab-ı Hakkın hükümler ve bunların açıklanışındaki hikmetini anlamak kolaylaşır⁴⁷⁹. Bunlar daha çok insanların kalplerinde yerini bulur. Âyetlerdeki hükümlerin hikmeti amelî olarak anlaşılabilir, sebebin bilinmesi kalpleri güçlendirip nefisleri rahata kavuşturmada açığa çıkar. Özellikle sarhoşluk veren nesnelerin nihâî olarak hükme bağlanmasında tedriciliğin gözetilmesi, inen hükümlerde adaletin amaçlanması ve cahiliye toplumundaki hatalar, bu değerlerin kalplerde yerleşmesini sağlar.

2-Âyetlerden kastedilen mana kolaylıkla ve doğru bir şekilde anlaşılır⁴⁸⁰. Zahiren ortaya çıkan şüphe ve yanlışlıklar büyük ölçüde izale edilir⁴⁸¹.

3-Nüzûl sebebi âyetin içerdiği hükmü tahsis eder. Meselâ: Mücâdele⁴⁸² sûresinin bidayetindeki zihâr âyetlerinin sebep-i nüzûlüne vesile olan Evs b. Sabit ve hanımı Havle, bu âyetlerin kendilerine ve benzeri olaylara tahsisini belgelemişlerdir⁴⁸³.

4-Sebeb-i nüzûlü bilmek vahyi anlamayı ve onu ezberlemeyi kolaylaştırır⁴⁸⁴.

5-Kur'ân'ın i'câzını açıklayan Me'ânî ve Beyan ilimlerinin medarı olan “muktezayı hâli bilmek” nüzûl sebeplerini bilmekle mümkün olur⁴⁸⁵.

2.1.4. Esbâb-ı Nüzûl'ü Bildiren Lafızların Kuvvet Dereceleri

Usul kitaplarında, tefsirlerde konu ile ilgilenen diğer eserlerde sebebe-i nüzûle ilgili haberlerin naklinde kullanılan ve sebep ifade etmede kesinlik ifade eden birtakım kalıplaşmış ifadeler vardır. Müfessir bu tabirlerden birini veya hepsini kullanıyorsa kati olarak ayetin nüzûl sebebini verdiği anlaşılır.

Bu ifadeler şu şekildedir: “Âyetin nüzûl sebebi şöyledir-سبب نزول الآية كذا”, “âyetin nüzûl sebebi şu şekildedir-سبب نزول الآية هو كذا”, “şu hâdise vuku buldu da, bunun üzerine şu âyet

⁴⁷⁹ Fadl Hasan Abbas, *İtkânü'l-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Furkân, Ürdün 1997, I, 258.

⁴⁸⁰ el-İtkân, I, 29; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983, s. 117.

⁴⁸¹ Suyûti, *Lubab*, s. 13; bk. *İtkânü'l-Burhân*, I, 262-274.

⁴⁸² Mücadele, 58/2.

⁴⁸³ Vakı'a için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 46; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 481.

⁴⁸⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 118.

⁴⁸⁵ S. Yıldırım, a.g.e., s. 93.

indi-آية-هذه ” حدث كنا فزلت هذه الآية-486, “Hz. Peygambere Şu mesele hakkında soruldu da Şu âyet indi-آية-هذه ” سئل عن كنا فزلت” gibi ifadeleri zikredebiliriz. Bu tür rivâyetlerde “sebeb-i nüzûl” ibaresi ve “ف” zikredilmeyebilir⁴⁸⁷, bu durumda sebebiyet makamdan anlaşılmaktadır⁴⁸⁸. Müfessir bazen de “زلت هذه الآية في كنا” şeklinde bir haber rivâyet etmiş ise bu ibare, âyetin nüzûl sebebi olduğu gibi, tefsirine de delalet edebilir⁴⁸⁹.

2.2. Kurtubî’ye Göre Esbâb-ı Nüzûl

Kurtubî’nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin takdiminde kullandığı ifadeleri zikretmeye geçmeden önce müfessirin bu olguya atfettiği önemi ele almak yerinde olacaktır.

2.2.1. Kurtubî’ye Göre Esbâb-ı Nüzûl’ün Önemi

Müfessirlerin tefsirlerinde müstağni kalmadıkları konulardan biride esbab-ı nüzûl meselesidir. Daha önce de belirtildiği üzere, vahyin büyük bir bölümü herhangi bir sebebe/hikmete mebnî olmaksızın indirilirken, birtakım âyet ve sûreler de nüzûl ortamında ortaya çıkan problemlere cevap olmak, fikhî bir hüküm ortaya koymak, veya Hz. Peygambere sorulan soruları açıklamak için indirilmiştir.

Bundan da anlaşıldığına göre sebeb-i nüzûl daha çok ahkâm âyetleriyle irtibatlıdır. Nitekim elimizde mevcut esbâb-ı nüzûl haberleri, umûmiyetle ahkâm âyetlerinin manalarını açıklamakta, getirdikleri hükümlerin gerçek sebep ve hikmetlerine ışık tutmakta ve onların İslâm’ın ilk devirlerinde nasıl anlaşılıp tatbik edildiklerini canlı olarak göstermektedir. Bu sebeple, özellikle ahkâm âyetlerini konu edinen fikhî tefsir ekolünde sebeb-i nüzûl bilgisinin önemli bir yeri vardır⁴⁹⁰.

Kurtubî’nin *el-Câmî li-Ahkâmi’l-Kur’ân*-ı da fikhî yönü öne çıkan bir tefsir olduğundan ötürü tefsirde, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinden gereği gibi istifade edileceği tefsirin

⁴⁸⁶ Hadise anlatıldıktan sonra (ف) harfi ile başlayan ibarelerdir ki; buna nahiv istilahında öncesinin sonrasının illeti/sebebi olması manasında (Fâu’s-Sebebiyye) denir. Daha geniş bilgi için bk. Tahir Yusuf el- Hatib, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal fi’l-İ’rab*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 305

⁴⁸⁷ el-Kasabî Mahmud Zalet, *et-Tıbyân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ensâr, Kahire, Tarihsiz, s. 23.

⁴⁸⁸ Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, 108.

⁴⁸⁹ Zerkânî, a.g.e., I, 107-109; Sebeb ifade etmede nass olmayan rivâyetler hakkında daha geniş bilgi için bk. A. Nedim Serinsu, a.g.e., s. 111-116.

⁴⁹⁰ Mevlüt Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu’l-Kur’ân*’ı, Ankara 1989, 1. baskı, s. 79.

mukaddimesinde iki defa zikri yapılarak mesele tekit edilmektedir. Söz konusu mevzu ile alakalı olarak Kurtubî, şöyle demektedir: Bu kısa ve özlü açıklamamda (tefsir) zikredeceğimiz hükümlere âyetlerin nüzûlüne dair pek çok hadise belge olarak ortaya konulacak; böylelikle, ahkamı ve âyetlerin anlamlarını bir arada ifade edip bunların anlaşılmasında zorluk çekilen yerler beyan edilecektir. Bu açıklamalarımı selef ve onlara tabi olan halefin sözleriyle destekledim....⁴⁹¹.

Gerçekten Kurtubî, nüzûl sebebi olan âyetleri tefsir ederken hükümlerin sebeplerle irtibatlandırılmasında âzamî gayret göstermiş, bu âyetler üzerine onlarca hüküm inşa etmiş⁴⁹², ortaya çıkan farklı manaları kaydetmiştir⁴⁹³. Konu ile alakalı olarak Kurtubî yine tefsirinin mukaddimesinde şöyle demektedir: Ahkâm âyetlerinin gerektiği şekilde tefsiri için, anlamlarına açıklık getirecek ve ahkamını öğrenmek isteyen kişiyi âyetlerin muktezasına götürecektir kadar açıklamada bulunacağım. O bakımdan, bir iki veya daha fazla hüküm ihtiva eden her bir âyeti kerime ile ilgili birtakım meseleleri ele aldım. Bu meselelerde nüzûl sebepleri, şerhe muhtaç garip kelimeler ve ahkâm tefsirine yer verilecektir. Şayet âyet herhangi bir hüküm içermiyorsa, ilgili âyetin şerhinde tefsir ve tevile dair açıklamaları zikretmekle iktifa ettim. Bu kitabın sonuna kadar böyle sürüp gitti⁴⁹⁴.

Kurtubî, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde umûmiyetle, diğer bazı tefsirlerden farklı olarak kütüb-i sitte ve diğer hadis mecmualarının yanında sahabîler, tabiîn ve diğer müfessirlerden yararlanmaktadır⁴⁹⁵. Her sûrenin bidayetinde verdiği bilgiler arasında o sûrenin iniş yeri ile nüzûl haberlerine dair bilgiler de yer almaktadır⁴⁹⁶. Ayrıca müfessir, Kur'ân-ı Kerim'den ilk nâzil olan âyet ve sûreleri⁴⁹⁷, Medine'de veya Mekke-Medine arasında inen ilk sûrenin hangisi olduğu⁴⁹⁸, ilk inen âyet ve sûreyi takiben inen,

⁴⁹¹ Kurtubî, a.g.e., I, 14-15.

⁴⁹² Kurtubî, a.g.e., X, 350-51.

⁴⁹³ Kurtubî, a.g.e., II, 84, 86, 89; III, 338-39; IV, 100.

⁴⁹⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 15.

⁴⁹⁵ Kurtubî'nin sebab-i nüzûl kaynaklarına bakınız.

⁴⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 132-133.

⁴⁹⁷ Kurtubî, a.g.e., I, 132-133.

⁴⁹⁸ Kurtubî, a.g.e., XIX, 239, Mutaffifin sûresi mukaddimesi.

âyet ve sûreleri beyan etmektedir⁴⁹⁹. Yine Kur’ân-ı Kerim’in ne zaman inmeye başladığı konusunda da bilgi vermektedir⁵⁰⁰.

Kurtubî’nin sebab-i nüzûl anlayışını ve ona verdiği önemi kısaca belirttikten sonra, sebab-i nüzûlle ilgili haberlerde takip ettiği metodu daha iyi anlayabilmek için bir sonraki kısma geçebiliriz.

2.2.2. Kurtubî’nin Esbâb-ı Nüzûl Anlayışı

Kurtubî tefsirine, yüz sahife civarında oldukça geniş sayılabilecek bir mukaddime ile başlamaktadır. Müfessir bu mukaddimede, Kur’ân-ı Kerim ile ilgili pek çok mesele hakkında kapsamlı ve doyurucu bilgi verirken, sebab-i nüzûl konusuna ise hiç değinmemektedir. Tefsir üzerinde yapılan araştırma esnasında müellifin, esbâb-ı nüzûl haberleriyle ilgili rivâyetleri aktarırken de konu ile ilgili bir tarifiyle karşılaşmadık. Ancak onun, bu konu ile alakalı verdiği bilgilerden, geride tanımlı yapılan hususları anladığı anlaşılmaktadır.

Bu hususu bir misâle aktaracak olursak Kurtubî: “*Allah seni insanlardan koruyacaktır*” Mâide, 5/67. âyetini açıklarken ikinci meselede şöyle demektedir: Bu âyetin nüzûl sebebi, Hz. Peygamber bir ağaç altında dinlenirken bir bedevi gelip, Hz. Peygamber’e kılıcını çekti ve ona: Seni elimden kim kurtaracak? diye sordu. Peygamberimiz: “Allah” cevabını verince, bedevinin korkudan eli titredi ve kılıcı elinden düştü. Başını beyni dağılıncaya kadar ağaca vurdu. Bunu el-Mahdâvî nakletmektedir⁵⁰¹. Kâdî İyâd da bunu *eş-Şifâ* adlı kitabında zikrederek bunun sahihte de rivâyet edildiğini aktarmaktadır⁵⁰².

Yine Âli-İmrân, 3/28. âyeti açıklanırken ikinci meselede Kurtubî, şu nüzûl haberini aktarır: Dahhâk’ın İbn Abbas’tan rivâyet ettiğine göre bu âyet, Ensar’dan Ubâde b. Sâbit hakkında nâzil olmuştur. O Bedir savaşına katılmış muttaki bir zat olup, bazı Yahudilerle de antlaşması vardı. Hz. Peygamber Hendek savaşına çıkınca Ubâde ona şöyle dedi: Ey Allah’ın nebisi, benimle beş yüz Yahudi var. Ben, onları benimle birlikte savaş meydanına çıkarıp düşmana karşı gözdağı vermeyi düşünüyorum, demesi üzerine

⁴⁹⁹ Kurtubî, a.g.e., X, 210, İsrâ sûresi girişi.

⁵⁰⁰ Kurtubî, a.g.e., XX, 130, Kadr, 97/1. âyetin tefsirinde.

⁵⁰¹ Kurtubî, a.g.e., VI, 231.

⁵⁰² Buhârî, Meğâzi 31.

yüce Allah “*M’üminler, mü’minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmesinler*” âyetini inzâl buyurdu⁵⁰³.

Aktarılan misâllerden de açıkça anlaşılacağı gibi Kurtubî, sebab-i nüzûl terimini çoğunlukla nüzûl ifade eden haberlere uygun bir biçimde kullandığı görülmektedir. Ancak, zaman zaman sebab-i nüzûl kalıplarına uymayan tefsir ve tevili andıran bazı haberlere de yer verdiği görülmektedir⁵⁰⁴. Sözgelimi, Kurtubî “*Kim dünya hayatını ve süsünü isterse, onlara oradaki amellerinin karşılığını tam veririz ve onlar orada hiçbir eksikliğe uğratılmazlar*” Hûd, 11/15. âyetini açıklarken, âyetin nahvî boyutuna değindikten sonra birinci meselede şöyle der: İlim adamları âyetin te’vili konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu âyetin kâfirler hakkında indiği söylenmiştir. Bu Dahhâk’ın görüşüdür. Nahhâs’ın da tercihi bu doğrultudur⁵⁰⁵.

Aynı şekilde “*Öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnız zulmedenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah şüphesiz azâbı çetin olandır*” Enfâl, 8/25. âyetin tefsirindeki ilk başlıkta, İbn Abbas, yüce Allah mü’minlere, aralarında münkerin yayılmasını kabul etmemelerini emretmektedir, aksi takdirde azabın onları kuşatacağını söylemektedir. Süddî ise: Bu âyetin özellikle Bedir’e katılanlar hakkında indiğini söyler. İbn Abbas diğer bir rivâyetinde bu âyetin, Hz. Peygamber’in ashâbı hakkında nâzil olduğunu belirtir. Kurtubî daha sonra, bu haberleri destekler mahiyette Huzeyfe b. Yemân’ın rivâyeti ile bir hadis naklettikten sonra şöyle demektedir: Derim ki, sahih hadislerin desteklemiş olduğu teviller işte bunlardır⁵⁰⁶. Müfessir bunun ardından zulüm, fitne ve kötülüğün yaygınlaşması halinde helâkin umûmi olacağına dair hadisleri zikreder⁵⁰⁷.

Tefsirden aktarılan yukarıdaki misâllerden de anlaşılacağı gibi bu son örnekte Kurtubî, tefsir ve tevili andıran ifadeler kullanmaktadır.

⁵⁰³ Kurtubî, a.g.e., IV, 62; Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, (tah. Kemal Besyûnî Zağlûl), Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, Lübnan, ts. s. 105; Muhakkik senedinin çok zayıf olduğunu söyler.

⁵⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., I, 202.

⁵⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., IX, 17.

⁵⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 373-74.

⁵⁰⁷ Daha geniş bilgi için bk Kurtubî, a.g.e., VII, 374-75.

2.3. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nuzûl'ü Takdimi

Önceki başlıkta müfessirin esbâb-ı nuzûle atfettiği önem ele alınmıştı, bu başlıkta ise takdiminde kullandığı ifadelere yer verilecektir.

2.3.1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Takdiminde Kullandığı İfadeler

Kurtubî, esbâb-ı nuzûl haberlerini bazen âyet veya âyet gruplarının hemen arkasından verdiği gibi, bazen de âyetin bir kelimesi veya bir parçasının tefsiri sadedinde aktardığı görülür. Kimi zaman müfessir, esbâb-ı nuzûl haberlerini özetleyerek de sunmaktadır. Şimdi bu takdim ifadelerini daha iyi anlayabilmek için bunları görelim.

⁵⁰⁸ نزلت الآية بسبب

⁵⁰⁹ ومن أحسن ما روي في سبب نزولها

⁵¹⁰ نزلت بسبب سؤال قوم من الصحابة

⁵¹¹ الآية نزلت بسبب

⁵¹² سبب نزول هذه الآية

⁵¹³ سبب نزولها

⁵¹⁴ سبب نزولها ما روي

⁵¹⁵ روي أن سبب نزولها

⁵⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., V, 314, 402.

⁵⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., V, 395.

⁵¹⁰ Kurtubî, a.g.e., V, 401.

⁵¹¹ Kurtubî, a.g.e., VI, 68.

⁵¹² Kurtubî, a.g.e., VI, 231; X, 349; XI, 279.

⁵¹³ Kurtubî, a.g.e., II, 40; III, 422.

⁵¹⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 352.

⁵¹⁵ Kurtubî, a.g.e., III, 44.

516 هذه الآية نزلت بسبب

517 نزلت هذه الآية بسبب

518 سبب الآية فيما ذكر المفسرون

519 نزلت بسبب أناس

520 في سبب نزولها قال... فأنزل الله

521 سبب نزولها ما رواه الأئمة

522 روي أنها نزلت بسبب

523 نزلت بسبب

524 في سبب نزولها

525 أنها نزلت في

526 ونزلت الآية في

527 إن هذه الآية نزلت في

⁵¹⁶ Kurtubî, a.g.e., IV, 54, 115.

⁵¹⁷ Kurtubî, a.g.e., IV, 109.

⁵¹⁸ Kurtubî, a.g.e., VII, 64.

⁵¹⁹ Kurtubî, a.g.e., VII, 74.

⁵²⁰ Kurtubî, a.g.e., X, 253.

⁵²¹ Kurtubî, a.g.e., XII, 200.

⁵²² Kurtubî, a.g.e., XII, 72.

⁵²³ Kurtubî, a.g.e., IV, 8, 312; VI, 31.

⁵²⁴ Kurtubî, a.g.e., XII, 187.

⁵²⁵ Kurtubî, a.g.e., III, 419; V, 58.

⁵²⁶ Kurtubî, a.g.e., V, 50; III, 40; III, 73; IV, 117, 118, 139, 163, 287; VIII, 248; X, 112, 113, 122.

⁵²⁷ Kurtubî, a.g.e., VI, 82, 325.

⁵²⁸ هذه الآية نزلت في

⁵²⁹ إنها نزلت في

⁵³⁰ الآية نزلت في

⁵³¹ نزلت هذه الآية في

⁵³² روي أن هذه الآية نزلت في شأن

2.3.2. Birden Fazla Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Verirken Kullandığı İfadeler

Bununla ilgili olarak kullandığı lafızlar da şunlardır:

⁵³³ اختلف في سبب نزولها

⁵³⁴ اختلف في سبب نزول هذه الآية

⁵³⁵ اختلف الناس في المراد بهذه الآية ولمن نزلت

⁵³⁶ اختلف العلماء في المعنى الذي نزل فيه (فأينما تولوا) على خمسة أقوال

⁵³⁷ اختلفت الروايات في سبب نزول آية الموارث

⁵³⁸ اختلفت الروايات وأقوال المفسرين في سبب نزولها

⁵²⁸ Kurtubî, a.g.e., III, 376; IV, 136; VIII, 34, 48, 182; XII, 177.

⁵²⁹ Kurtubî, a.g.e., IV, 62.

⁵³⁰ Kurtubî, a.g.e., IV, 65.

⁵³¹ Kurtubî, a.g.e., IV, 220.

⁵³² Kurtubî, a.g.e., VIII, 202, 211.

⁵³³ Kurtubî, a.g.e., II, 14.

⁵³⁴ Kurtubî, a.g.e., VI, 251.

⁵³⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 84.

⁵³⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 86.

⁵³⁷ Kurtubî, a.g.e., V, 63.

⁵³⁸ Kurtubî, a.g.e., V, 99.

⁵³⁹ اختلف الناس في سبب نزول هذه الآية

⁵⁴⁰ في سبب نزولها ثلاثة أقوال

⁵⁴¹ اختلفوا في سبب نزولها على خمسة أقوال

2.3.3. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri'nin Bittiğini İfade Etmede Kullandığı Lafızlar

Kurtubî, az de olsa esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin bittiğini ifade eden bazı lafızlar kullanmıştır. Buna aşağıdaki örnekleri verebiliriz.

1. Kurtubî, Bakara, 2/278. âyetin sebebe-i nüzûlünün Sakifli'ler hakkında olduğunu verdikten sonra, bu rivâyetin İbn İshâk, İbn Cüreyc, Süddî ve diğerlerinin naklettiklerinin kısaca özetine göre nüzûl sebebinin bu olduğunu aktarır ve bunu şu şekilde formüle eder: ⁵⁴² (هذا سبب الآية على اختصار مجموع ما روي)

2. Yine Kurtubî, teyemmümle ilgili hükümleri ihtiva eden Nisa, 4/43. âyetinin sebebi nüzûlünü yaralı iken cünüp olan Abdurrahman b. Avf hakkında nâzil olduğunu muhtelif kaynaklardan aktardıktan sonra şöyle der: İşte teyemmümün öncesi ve ona dair âyetlerin nüzûl sebebi ile alakalı olarak nakledilen rivâyetler bunlardır. Ardından bunu müfessir şu şekilde ifade eder: ⁵⁴³ (فهذا ما جاء في بدء التيمم والسبب فيه)

2.4. Özel Başlıklar Altında Esbâb-ı Nüzûl'ü Takdimi

Mukaddimeden sonra Kurtubî, Fâtiha sûresinin tefsirine başlamaktadır. Müfessir yalnız bu sûrenin tefsirini önce bölümlere, sonra fasıllar diyebileceğimiz alt başlıklara “meseleler”e ayırarak tefsir etmektedir. Diğer sûrelerin tefsirinde ise yalnız “meseleler” başlığını kullanmıştır. Müfessir bu yöntemiyle âyet veya âyetlerle ilgili meseleleri düzenli bir şekilde ve ayrıntılı olarak ele almaktadır.

⁵³⁹ Kurtubî, a.g.e., VI, 145.

⁵⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., VI, 171.

⁵⁴¹ Kurtubî, a.g.e., X, 350.

⁵⁴² Kurtubî, a.g.e., III, 363.

⁵⁴³ Kurtubî, a.g.e., V, 219.

2.4.1. “ Meseleler (المسائل) ” Başlığı Altında Takdimi

Kurtubî, esbab-ı nüzûlle ilgili rivâyetleri ekseri birinci meselede olmak üzere, bazen meselenin tamamını bu konuya hasrederek, bazen de lûgat, nahiv ve tefsir vecihlerini zikrettikten sonra, veya bu tefsir vecihlerinin birinin delili olarak sebab-i nüzûl haberlerini göstermektedir. Bazen de bu haberlere değişik sıralardaki “meseleler” başlığı altında veya âyetin bir cüzü veya bir parçasının tefsirinde yer verdiği müşahede edilmektedir. Şimdi bunları misâller üzerinde görelim.

1. Misâl: Bakara, 1/194. âyetin tefsirindeki ilk meselede, “*Haram ay haram aya karşılıktır*” cümlesinin tefsirinde Kurtubî, “ay (شهر)” kelimesi ile ilgili bilgilerin daha önce zikredildiğini belirttikten sonra, âyetin sebab-i nüzûlünü ise: İbn Abbâs, Katâde, Mücâhid, Miksem, Süddî, Rebî, Dahhâk, ve diğerlerinden rivâyet edildiğine göre şöyle açıklar: Bu âyet kaza umresi ve Hudeybiye senesi ile alakalı olarak inmiştir. Hz. Peygamber hicretin altıncı yılı Zilkâde ayında umre yapmak niyeti ile çıkmış ve Hudeybiye’ye varmıştı. Kureyş müşrikleri onun Mescid-i Haram’a girmesini engellediler. O da geri döndü. Cenab-ı Hak ona kısa süre içinde oraya gireceğini müjdeledi. Hz. Peygamber hicretin yedinci yılında Mekke’ye girdi ve umresini yaptı. Bu olay üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Ardından Kurtubî, bu rivâyetin daha meşhur olduğunu ve cumhurun görüşü olduğunu buna ilave eder⁵⁴⁴.

Değerlendirmeye aldığımız tefsirlerden Taberî, yukarıda Kurtubî’nin isimlerini aktardığı râvilerin tamamından değişik ifadelerle hadiseyi nakleder⁵⁴⁵. Râzîye gelince o, âyetin öncesi ile irtibatını kurduktan sonra tefsire başlamadan önce İbn Abbâs, Mücâhid ve Dahhâk’tan olayı naklederken⁵⁴⁶, Kurtubî âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz haberi kelimesi kelimesine İbn Atıyye’den almaktadır⁵⁴⁷. Hafız İbn Kesîr ise olayı, İkrime, İbn Abbâs, Dahhâk, Süddî, Katade ve diğerlerinden aktarır⁵⁴⁸.

Kurtubî’nin de dediği gibi, rivâyetin cumhurun görüşü olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁵⁴⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 352.

⁵⁴⁵ Taberî, II, 268-271.

⁵⁴⁶ Râzî, V, 145.

⁵⁴⁷ İbn Atıyye, II, 143.

⁵⁴⁸ İbn Kesîr, II, 235.

2. Misâl: Kurtubî, *“Hayır; Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar”* Nisâ, 4/65. âyetiyle ilgili açıklamaları beş başlık altında sunacağını kaydettikten sonra ilk başlıkta âyetin nüzûlüyle ilgili haberlere değinerek şöyle der: Mücahide ve diğerleri âyette kastedilenleri daha önceki âyetlerde geçen (Nisa, 4/60) tağutun hükmünü kabul etmek isteyen kimseler olduğunu belirtir.

Diğer bir grup ise, âyetin Zübeyr b. Avvâm ile Ensardan birisinin tartışması üzerine indiğini söyler. Bu anlaşmazlık bahçelerinin sulanması ile alakalıdır. Hz. Peygamber Zübeyr’e “Önce sen sula, sonra suyu komşuna bırak” demişti. Ancak Ensârdan olan bu zat, Hz. Peygambere: Görüyorum ki, halanın oğlu olduğu için bu şekilde hükmediyorsun, dedi. Hz. Peygamber’in yüz rengi değişti ve sonra Zübeyr’e: “Bahçeni sula, sonra da su bahçenin duvarına ulaşincaya kadar beklet” dedi. Bu hadise üzerine *“Hayır; Rabbine andolsun ki..... iman etmiş olmazlar”* ayeti nâzil oldu.

Bunun arkasından Kurtubî, bu haber hakkındaki değerlendirmesine devam ederek şöyle der: Bu sahih ve varit olan bir hadistir. Bunu Buhârî ve Müslim senedleriyle rivâyet etmişlerdir⁵⁴⁹.

Müfessirlerden Taberî, İbn Abbas’tan naklettiğine göre âyetin nüzûlüne bir münafık ile Yahudi arasındaki husumetin sebep olduğu görüşünü tercih etmektedir. Çünkü Taberî bu âyeti Nisâ, 4/60. âyetinde aktarılan olayla irtibatlı olarak görmekte ve âyeti bir bakıma siyak ve sibakına göre değerlendirmektedir⁵⁵⁰. İbn Atyye ise, tefsirinde her iki rivâyete yer vermekle birlikte Taberî’nin tercihini belirtmekle yetinir⁵⁵¹. Râzî de her iki habere tefsirinde yer verir ve tercihini âyetin öncesi ile irtibatlı olduğu görüşünü destekleyen yahudi-münafık kıssası üzerine kullanır⁵⁵². İbn Kesîr ise önce âyetin tefsirinde Buhârî’nin Urve yolu ile naklettiği Abdullah b. Zübeyr ile Ensarlı hadisesini aktarır. Arkasından rivâyetin mürsel gibi gözükse de mana yönü ile öyle olmadığını,

⁵⁴⁹ Kurtubî, a.g.e., V, 267-68; Rivâyet için bk. Buhârî, Şûrb 6, 7; Müslim, Fedâil, 129.

⁵⁵⁰ Taberî, V, 520

⁵⁵¹ İbn Atyye, IV, 122.

⁵⁵² Râzî, X, 169.

Ahmed b. Hanbel'in rivâyetindeki isnadın Urve ve babası arasındaki inkıta dolayısıyla mürsel olduğunu kaydeder, herhangi bir tercihte bulunmaz⁵⁵³.

İbn Arabî ve Kurtubî'nin de dediği gibi bu âyetin sebab-i nüzûlü umum ifadesiyle münafık kişi-yahudi olayı ile Zübeyr kıssasını da içine alır.

3. Misâl: Yine Kurtubî, Bakara, 2/224. âyetinin *"Allah'ın adını yemin ettiğiniz işlerinize, iyilik etmenize, kötülüklerden sakınmanıza ve insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah, işitendir, bilendir"* kavlinin tefsirindeki ilk meselede bu âyetin evvela önceki âyetle ilişkisini zikreder. Daha sonra muhtelif müfessirlerden bu âyetin manası hakkında: Akrabalık bağlarını gözetmemek, sadaka vermemek, ıslahta bulunmamak ve benzer iyiliklere dair sizler yemin ettiğiniz takdirde o yeminlerinizin iyilik yapmanıza engel olmadığını belirten ifadeler nakleder⁵⁵⁴.

Ardından *"derim ki (قلت)"* ifadesinden sonra sözünü şöyle sürdürür: Beyan ettiğimiz veçhile bu güzel bir tefsirdir. Bundan sonraki başlıkta belirteceğimiz gibi nüzûl sebebi de bunu desteklemektedir. Müfessir ikinci başlıkta ise, üç nüzûl sebebi kaydeder. Birincisi şöyledir: Denildiğine göre bu âyet-i kerime Hz. Aişe hakkında ileri geri konuşan Mistah'a herhangi bir yardımda bulunmamak üzere yemin eden Ebû Bekr es-Sıddık hakkında nâzil olmuştur. Bu İbn Cüreyc'den nakledilmiştir⁵⁵⁵.

2.4.2. "Derim ki (قلت)" Başlığı Altında Takdimi

Kurtubî âyetleri sadece ahkam yönü ile ele alan bir fakih olmayıp, kendine has zarif fikirleri, güzel tevilleri olan oldukça maharetli bir müfessirdir. İşte bu gibi maharetlerini zaman zaman açtığı *"derim ki (قلت)"* diye başlayan başlıklar altında bulmak mümkündür. Bu isim altında zikrettiği konulardan biri de esbab-ı nüzûl haberleridir. Şimdi buna dair birkaç örnek görelim.

1. Misâl: Bakara, 2/199. âyette Kurtubî, *"Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de dönün ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allâh bağışlayan, esirgeyendir"* hitabının vakfe için harem sınırları dışına çıkmayan *"el-Hums"*a olduğunu belirttikten

⁵⁵³ İbn Kesir, I, 533-34.

⁵⁵⁴ Kurtubî, a.g.e., III, 101.

sonra, “derim ki (قلت)” başlığı altında şöyle der: Bu Müzdelife’de vakfeyi vacip kabul edenler için -oradan dönme emri sebebiyle- bir delildir. Doğrusunu daha iyi bilen Allâh’tır. Bu âyetin te’vili ile ilgili iki görüşten sahih olan birincisidir.

Tirmizi’nin rivâyetine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Kureyş ve onun dini üzere olanlar - ki bunlara el-Hums denir- Müzdelife’de vakfe yapıyorlar ve bizler Harem ehliyiz diyorduk. Diğer insanlar ise Arafât’ta vakfe yaparlardı. Yüce Allah bunun üzerine “*Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de dönün*” âyetini indirdi.

Kurtubî rivâyeti naklettikten sonra haber hakkında değerlendirmelerde bulunur ve haberin hasen sahih olduğunu söyler⁵⁵⁶.

Bu rivâyet temel hadis mecmuaları olan Buhârî, Müslim ve Tirmizî’de yer almaktadır⁵⁵⁷. Diğer taraftan Taberî⁵⁵⁸ haberi âyette geçen bazı garip kelimeleri açıkladıktan sonra verirken, İbn Atıyye ise, sebab-i nüzûl lafzını kullanmadan İbn Abbâs, Âişe, Atâ, Mücâhid ve diğerlerine göre âyetteki hitabın Kureyş’e ait olduğunu, onların Arafat’ın İbrahim’in yeri olduğunu kabul etmekle birlikte Mescid-i Haram’dan başka yere tazimi kabul etmeyip, diğer insanlarla oraya çıkmadıklarını, işte bu sebepten yüce Allah’ın onlara herkesle sizde oraya çıkın dediğini aktarır⁵⁵⁹.

Râzî ise, kendilerine Hums denilen kabilelerin Müzdelife’de vakfe yaptıklarını, bunun için yüce Allah’ın onlara Arafat’ta vakfe yapmalarını ve diğer insanlar gibi oradan sel gibi akmalarını emretmek için bu âyeti indirdiğini kaydeder⁵⁶⁰. İbn Kesîr ise, sebab kelimesini zikretmeksizin olayı Buhârî’nin Hz. Âişe’den naklettiği bir rivâyetle aktarır ve ardından: İşte bu yüce Allah’ın “*Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de dönün*” âyetinin manası olduğunu söyler. Arkasından İbn Abbâs, Mücâhid, Atâ, Katade, Süddî ve diğerlerinin de bu görüşte olduğunu vurgular⁵⁶¹.

2. Misâl: Kurtubî, Hûd, 11/114. âyetinin tefsirindeki dördüncü meselede “*Gerçekten iyilikler kötülükleri giderir*” cümlesinde sözü edilen iyiliklerden kastın beş vakit namaz

⁵⁵⁵ Kurtubî, a.g.e., III, 101.

⁵⁵⁶ Kurtubî, a.g.e., II, 419.

⁵⁵⁷ Bk. Tirmizî, Hac 53; Buhârî, Hac, 91; Müslim, Hac 151.

⁵⁵⁸ Taberî, II, 398-99.

⁵⁵⁹ İbn Atıyye, II, 176.

⁵⁶⁰ Râzî, V, 195.

olduğunu ve bunun cumhurun görüşü olduğunu beyandan sonra, derim ki, başlığı altında şunu söyler: Nüzûl sebebi cumhurun görüşünü kuvvetlendirmektedir. Denildiğine göre bu âyet Ensâr'dan Ebu'l-Yeser b. Amr hakkında inmiştir. Başka bir görüşe göre bu kişinin ismi Abbâd'dır. Bu şahıs bir kadınla baş başa kalmış, zina dışında ondan zevk almıştı.

Tirmizi'nin Abdullah'tan rivâyetine göre Kurtubî, onun şöyle dediğini aktarır: Bir şahıs Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle dedi: Medine'nin uzak bir yerinde bir kadınla yalnız kaldık. Onunla ilişkiye girmeksizin seviştim. İşte huzurdayım, dilediğin hükmü ver. Hz. Ömer ona: Allah seni gizlemişken sende kendini gizlesene dedi. Hz. Peygamber adama, hiçbir cevap vermedi. Adam oradan ayrıldı, Allah Resûlü adamın arkasından birisini gönderip, geri çağırttı ve ona: *"Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın saatlerinde namaz kıl, çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu ibret alanlara bir öğüttür"* âyetini nihayetine kadar okudu. Orada olanlardan biri, bu yalnız ona mı özel? diye sordu. Hz. Peygamber: "Hayır bütün herkes için" dedi.

Kurtubî, Tirmizi'nin, bu haber hakkında hasen sahih bir hadistir değerlendirmesini de buna ilave ettikten⁵⁶² sonra Tirmizi'nin, biri İbn Mesud'tan, diğeri Ebu'l-Yeser'den naklettiği iki sebab-i nüzûl rivâyetini daha bu haberlere eklemektedir⁵⁶³.

Taberî, âyette zikri geçen *"İyilikler"* den kastın Hz. Peygamber'den tevâtür yolu ile gelen haberlere göre beş vakit namaz olduğunu söyledikten sonra, Kurtubî'nin yukarıda zikredilen haberi değişik lafızlarla evvela Abdullah b. Mesud'tan, arkasından diğer râvilerden aktarmaktadır⁵⁶⁴. İbn Atıyye'ye göre ise âyet, bu hadiseden önce inmiştir ve Hz. Peygamber âyeti bu şahıs hakkında hüccet olarak kullanmıştır⁵⁶⁵. Râzî, Taberî ve İbn Kesir'in aksine müfessirlerden naklettiği kısa bir haber ile üçüncü meselede rivâyete yer verirken⁵⁶⁶, İbn Kesir hadiseye ondan fazla haberde yer verir ve misâller arasında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz⁵⁶⁷.

⁵⁶¹ İbn Kesir, I, 250.

⁵⁶² Tirmizî, Tefsir 11. sûre 4; Kurtubî, IX, 115.

⁵⁶³ Bu rivâyetler için bk. Buhârî, Mevâkîtu's-Salâh 4, Tefsir, 11. sûre 6; Müslim, Tevbe 39, 42; Ebû Dâvûd, Hudûd, 31

⁵⁶⁴ Taberî, VII, 174-180.

⁵⁶⁵ İbn Atıyye, VII, 417-418.

⁵⁶⁶ Râzî, XVIII, 75.

⁵⁶⁷ İbn kesir, II, 479.

3. Misâl: Kurtubî, “*Allah’ın emri geldi, artık onun acele gelmesini istemeyin*” Nahl, 16/1. âyetinden kasıt zikrettikten sonra, “derim ki (فت)

İbn Abbas bu hususta şöyle demektedir: “*O saat yaklaştı ve ay ikiye bölündü*”⁵⁶⁸ âyeti nâzil olunca kafirler şöyle dediler: Bu kişi kıyâmetin yaklaştığını ileri sürüyor, yaptığınız bazı şeylere dikkat ediniz. Bazı fillerden uzak durdular ve neticeyi beklediler, herhangi bir şey vuku bulmayınca, bu sefer: Biz, bir şey göremiyoruz dediler. Bu olay üzerine “*İnsanların hesaba çekilecekleri vakit yaklaştı*”⁵⁶⁹ âyeti nâzil oldu. Sonra endişe içinde kıyâmetin yaklaşmasını beklediler. Günler uzayınca, bir şey göremiyoruz dediler ve bu olay üzerine “*Allah’ın emri geldi..*”⁵⁷⁰ âyeti indi.

Hz. Peygamber de Müslümanlar da bundan ötürü korktular. Bu sefer “*Artık onun acele gelmesini istemeyin*”⁵⁷¹ âyeti inince korkuları gitti ve sakinleştiler. Hz. Peygamber: “Ben ve kıyamet, bu ikisi gibi gönderildim” diyerek şahadet parmağını ve yanındakini gösterdi. Hz. Peygamber şunu demek istiyordu: Az kalsın kıyamet benden önce kopacakken ben ondan biraz önce geldim⁵⁷².

Taberî, İbn Cüreyc’ten biraz değişik ifadelerle bunun benzeri bir haber verirken, İbn Atıyye, Taberî’nin naklettiği habere yer verir⁵⁷³. Râzî, Kurtubî’nin naklettiği haberin aynisine tefsirinde yer verirken, İbn Kesîr tefsirinde bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili herhangi bir habere yer verilmemektedir⁵⁷⁴.

2.5. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Zikrettiği Diğer Yerler

Müfessir, fazla yoruma ihtiyaç olmayan âyetlerin tefsirinde “meseleler” başlığını kullanmaz. Bu kabilden olan âyetlerin esbâb-ı nüzûl haberleri ya tefsirin bidayetinde, ya ortasında, veya âyetle ilgili yorumların en sonunda verilmektedir.

⁵⁶⁸ Kamer, 54/1.

⁵⁶⁹ Enbiyâ, 21/1.

⁵⁷⁰ Nahl, 16/1.

⁵⁷¹ Nahl, 16/1.

⁵⁷² Vahidî, s. 284; Kurtubî, X, 71.

⁵⁷³ Taberî, VIII, 101-102; İbn Atıyye, VIII, 366.

⁵⁷⁴ Râzî, XIX, 223; İbn Kesîr, II.

2.5.1. Tefsirin Başında Vermesi

Kurtubî, bazen yukarıda zikredilenlerin haricinde, özel bir başlık altında olmaksızın sebep-i nüzûl verdiği de görülmektedir. Bu yerlerden biri de âyetin tefsirine başlamadan önce yani tefsirin başında bu kabil haberleri vermesidir. Bunun sebeplerinden biri haberin müfessire göre ilk sırayı alacak öneme haiz olmasıdır.

1. Misâl: Kurtubî, “*De ki: Kim ki, Allah’ın izniyle senin kalbine, öncekini doğrulayıcı, inananlara bir muştı ve rehber olan bu Kur’ân-ı kalbine indirdiği için Cebrâil’e düşmanlık besliyorsa*”, Bakara, 2/97. âyetin tefsirine şöyle başlar. Bu âyetin nüzûl sebebi şudur: Yahudiler Hz. Peygamber’e: Meleklerden birinin, Rabbinden kendisine risâlet ve vahiy getirmediği hiçbir nebi yoktur dediler. Vahiy arkadaşının kim olduğunu söyle, sana tâbi olalım dediler. Hz. Peygamber de, “Cibrîl” deyince şöyle dediler: İşte o savaş ve kıtâli indirir, o düşmanımızdır. Eğer sen onun yerine yağmur ve rahmeti getiren Mikâil’i söyleseydin sana imân ederdik dediler. Bu hadise üzerine yüce Allâh bu âyeti bir sonraki âyetin sonuna kadar inzâl buyurdu. Kurtubî, bu haberi Tirmizî’nin rivâyet ettiğini de ilave eder⁵⁷⁵.

Müfessirlerden Tâberî, ilim ehli bu âyetin Benî İsrâil Yahudilerine bir cevap olması için indiğini, çünkü onlar Cibrîl’in kendilerinin düşmanları, Mikâil’in ise dostları olduğunu iddiâ ettiklerini belirttikten sonra, bu sözü söyleme nedenleri hususunda ise ihtilaf edildiğini kaydeder. İbn Atıyye ise, bu âyetin daha önceki âyetlerde bahsi geçmeyen bir hadise üzerine indiğini aktardıktan sonra Tâberî’nin de naklettiği Fedek Yahudilerinin Hz. Peygamber’e -Kurtubî’nin de nüzûl haberi olarak zikrettiği içinde olmak üzere- dört suâl tevcih ettiklerini, istedikleri cevabı alırlarsa Hz. Peygambere tabi olma sözü verdiklerini söyler⁵⁷⁶. Râzî ise *Mefâtilu’l-Ğayb*’ında, müfessirlerin âyetin nüzûlü hakkında ihtilaf ettiklerini aktarır. Naklettiği rivâyetlerin hemen hepsinde Yahudilerin Cebrâil’e düşman olduğu kaydedilir. Bu adavetin sebebini ise Râzî, Hz. Cebrâil’in Kur’ân-ı Kerim’i Hz. Peygambere indirmesi olduğunu belirtir⁵⁷⁷. İbn Kesîr ise, evvela Taberî’den bu âyetin yahudilere cevap olması için indiği hususunda müfessirlerin ittifak

⁵⁷⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 40-41; Hadis için bz. Ahmed, *Müsned*, I, 274; Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 18.

⁵⁷⁶ Taberî, I, 606-609; İbn Atıyye, 405.

⁵⁷⁷ Râzî, III, 211.

ettikleri aktarır, ardından bunun sebebi hususunda ihtilaf edildiğini kaydeder ve bunu naklettiği rivâyetlerle ortaya koyar⁵⁷⁸.

2. Misâl: Âl-i İmrân, 3/100. âyetinin “*Ey İmân edenler! Eğer kitap verilenlerden bir gruba itaat ederseniz, imânınızdan sonra (onlar) sizi döndürüp kafir yaparlar*” tefsiri sadedinde Kurtubî, nüzûl sebebini âyetin hemen arkasından şu şekilde verir: Bu âyet Evs ve Hazreçliler arasında fitneyi -Hz. Peygamberle durmuşken- yeniden başlatmak isteyen bir Yahudi hakkında inmiştir. Bu iki kabileden insanlar arasına oturan bu kişi, savaş esnasında bir kabilenin diğerine söylediği bir şiiri okudu. Ardından diğer grup da onlara şöyle dedi: Bizim şairimiz de filan olay hakkında şöyle şöyle demişti dediler. Sanki bu olay onları, tekrar savaşa teşvik etti ve şöyle dediler: Haydin eskiden olduğu gibi savaşı başlatalım. Bunun üzerine topluluktan bazıları: Ey Evsliler toplanınız, diğerleri ey Hazreçliler geliniz diye bağıştılar. Savaşmak üzere toplandılar, silahlarını aldılar savaş için saf oldular. Bu olay üzerine bu âyet nâzil oldu.

Hz. Peygamber geldi, iki saf arsında durarak ve yüksek sesle bu âyeti okudu. Evs ve Hazreçliler Hz. Peygamberin sesini duyunca onu dinlemeye koyuldular. Peygamberimiz okumasını bitirince silahlarını bırakıp birbirleriyle kucaklaşıp ağlaşmaya başladılar. Bu hadise İkrime, İbn Zeyd ve İbn Abbas’tan rivâyet edilmiştir⁵⁷⁹.

Müfessir Fahrüddin er-Râzî âyetin tefsirine, önceki âyetle irtibatını kurarak başlar, sonra Şas b. Kays adlı bir Yahudinin İslâm’ın gelmesiyle kardeş olan Evs ve Hazreç kabilelerinin arasına fitne soktuğunu, bu fitnenin Hz. Peygamberin girişimiyle giderildiğini aktarır⁵⁸⁰. İbn Atıyye ise, âyetteki hitabın bütün Müslümanlara âit olduğunu, indiği zamanda ise âyetten kastın Evs ve Hazreç kabileleri olduğunu belirtir⁵⁸¹. İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde herhangi bir nüzûl haberine yer vermez⁵⁸².

3. Misâl: Yine Kurtubî “*Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftirâ etmen için fitneye düşüreceklerdi. İşte o zaman seni dost edinirlerdi*” İsrâ, 17/73. âyetin tefsirine Saîd b. Cübeyr’den naklettiği bir nüzûl haberi

⁵⁷⁸ İbn Kesîr, I, 134-35.

⁵⁷⁹ Kurtubî, IV, 163; Bk. Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1982, s. 66; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 278-280.

⁵⁸⁰ Râzî, VIII, 173-74.

⁵⁸¹ İbn Atıyye, III, 245.

⁵⁸² İbn Kesîr, I, 395.

ile başlar ve şöyle der: Saîd b. Cübeyr dedi ki: Hz. Peygamber tavaf ederken Haceru'l-Esvedi istilâm (dokunma) ederdi. Kureşliler onu, bunu yapmaktan engelleyip şöyle dediler: Sen bizim ilahlarımıza bir yakınlık göstermedikçe bunu yapmana engel olacağız. Hz. Peygamber kendi kendine şöyle düşündü: Allah bu fiilden benim hoşlanmadığımı biliyor, Kureş'de beni engellemekten vazgeçtikten sonra, benim bunların putlarına yakın olmamın bana bir zararı olmaz. Yüce Allah Hz. Peygamber'in böyle yapmasını kabul etmeyip ona bu âyeti indirdi⁵⁸³. Kurtubî, olayın Mücâhid ve Katâde'den de nakledildiğini belirtir⁵⁸⁴.

Taberî ve İbn Atıyye, Kurtubî'nin kaydettiği nüzûl haberine muhtelif lafız ve rivâyetlerle değinirler⁵⁸⁵. Taberî, önce müşriklerin Hz. Peygamber'e yaptıkları teklifleri içeren Said b. Cübeyr rivâyetini, ardından da başka rivâyetleri verir. Râzî ilk olarak âyetin öncesi ile irtibatına değinir, arkasından nüzûl haberi ile ilgili beş rivâyet verir. Son olarak aktardığı rivâyet ise, Said b. Cübeyr kanalıyla gelmekte ve Kurtubî'nin rivâyetiyle paralellik arz etmektedir⁵⁸⁶. İbn Kesîr de yüce Allah'ın bu âyette resulünü desteklediğini kötülerin şer ve hilesinden onu muhafaza ettiğini aktarır⁵⁸⁷. Âyetin siyak ve sibakı itibarıyla Mekkî olmasının daha ağır bastığı, buna göre kastın Kureş müşrikleri olduğu söylenebilir.

2.5.2. Tefsirin Ortasında Vermesi

Kurtubî, bazen sebab-i nüzûl haberlerini herhangi bir başlık altında olmaksızın âyetle ilgili muhtelif bilgilerin verilmesi esnasında (sarf, nahiv, kıraat, münasebet fıkıh vb.) veya bunları zikrettikten sonra düz metin arasında vermektedir. Müfessire göre bu haberlerin fazla önemli olmadığını veya zayıf haberler olduğunu göstermektedir.

1. Misâl: Kurtubî, Âl-i İmrân, 3/31 "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan, esirgeyendir*" âyetinin tefsirinde âyette bahsi geçen (الحب / sevgi/muhabbet) kelimesi ile ilgili olarak lügat ve sarf ile alakalı bilgileri verdikten ve Arap şiirinden örnekler sunduktan sonra,

⁵⁸³ Kurtubî, a.g.e., X, 304; Taberî, XV; 88; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, X, 328.

⁵⁸⁴ Bu hususta daha fazla örnek için bk. Kurtubî, II, 99, 344; IV, 116, 117, 118; V, 218-19; VI, 325; VII, 110, 338, 347; VIII, 6, 19, 112, 194; IX, 376; X, 71, 275, 281, 304.

⁵⁸⁵ Taberî, IX, 162; İbn Atıyye, IX, 152.

⁵⁸⁶ Râzî, XXI, 21.

sözü nüzûl haberlerine getirir ve şöyle der: Âyet, Negrân'dan gelen bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Hz. İsa ile ilgili iddialarının, aziz ve celil olan Allah'a olan sevgilerinin bir tezahürü olduğunu iddiâ etmekte. Bunu Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr söylemiştir⁵⁸⁸.

el-Hasen ve İbn Cüreyc ise: Bu âyetin, bizler Rabbimizi severiz diyen Ehl-i kitaptan bir topluluk hakkında nâzil olduğunu nakletmişlerdir. Rivâyete göre Müslümanlar: Ey Allah'ın Resûlü, Allah'a yemin olsun ki, gerçekten biz Rabbimizi seviyoruz dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun*" âyetini indirdi⁵⁸⁹. Daha sonra Kurtubî, zikrettiği nüzûl haberlerini -daha önce olduğu gibi- destekler mahiyette müfessirlerin görüşlerini zikreder⁵⁹⁰.

İbn Cerîr et-Taberî, te'vil ehlinin bu âyetin nüzûlü hakkında ihtilaf ettiklerini aktardıktan sonra Kurtubî'nin naklettiği Muhammed b. Ca'fer ez-Zübeyr'in görüşünü tercih eder⁵⁹¹. İbn Atıyye, âyetteki emrin muhatabının kim olduğu hususunda ihtilaf edildiğini, Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr'e göre muhatabın, Necran Yahudileri olduğunu, keza âyetin Yahudî ve Hristiyanların Ehl-i kitap olanları hakkında inmesinin de muhtemel olduğunu söyler⁵⁹². Râzî ise bu âyetin tefsirinde üç habere yer verir. Yüce Allah Yahudileri değişik bir yöntemle kendisine ve Peygamberini tasdiğe davet edince onlar, biz onun oğulları ve dostlarıyız! dediğini, bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğunu aktarır. Naklettiği bir diğer habere göre, Kureyş müşrikleri Kabe'de putlara taparken Hz. İbrahim'in dinine muhalefet ettiklerini, onlar ise bunu Allah'a daha fazla yaklaşmak maksadıyla yaptıklarını söylediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Bir diğer rivâyete göre ise, Hristiyanların, Allah'ı sevdikleri için Mesih'e saygı gösterdiklerini onun için bu âyetin indiğini aktarır⁵⁹³. İbn Kesîr, âyetin tefsirinde herhangi bir habere yer vermez⁵⁹⁴.

2. Mîsâl: Kurtubî, Âl-i İmrân, 3/139 "*Gevşemeyin, üzölmeyin, eğer gerçekten inanıyorsanız, mutlaka siz üstün geleceksiniz*" âyetinin delalet ettiği mananın: Ey Muhammed'in arkadaşları! size isabet eden bu musibetler dolayısıyla düşmana karşı

⁵⁸⁷ İbn Kesîr, III, 56.

⁵⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., IV, 65.

⁵⁸⁹ Kurtubî, ay; Taberî, III, 155; İbn Atıyye, III, 79; Ebû Hayyân, II, 431.

⁵⁹⁰ Kurtubî, IV, 65-66.

⁵⁹¹ Taberî, III, 315.

⁵⁹² İbn Atıyye, III, 79-80.

⁵⁹³ Râzî, XIII, 18.

savaşmaktan zaafa kapılıp geri durmayın dedikten sonra, bunu te'yit eder mahiyette İbn Abbas'tan şu nüzûl haberine yer verir: İbn Abbas der ki: Uhud savaşında Hz. Peygamber'in arkadaşları hezimete uğradığı sırada, Halid b. el-Velid müşriklerden bir grup süvari ile birlikte, dağın arkasından dolanıp Müslümanlara baskın yapmak için geldi. O an Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ey Allahım onları bizim üzerimizde kılma. Senden başka kuvvetimiz yoktur. Ey Allah'ım! Bu topluluktan başka bu beldede sana ibadet eden yoktur". Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyetleri indirdi⁵⁹⁵.

Bundan sonra Kurtubî, bir grup okçu sahabîlerin yerlerinden kalkıp dağda bulunanlara hücum ettiğini ve dağılıncaya kadar onlara ok attıklarını belirtir. Kurtubî sözün devamında, bu hadiseden sonra Müslümanlar, Hz. Peygamber zamanında ne kadar ordu çıkardılarsa hepsinde zafer elde ettiklerini kaydeder⁵⁹⁶.

Râzî ve İbn Kesîr bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında herhangi bir habere yer vermezken⁵⁹⁷, Taberî olayı İbn Abbas kanalı ile aktarır, İbn Atıyye de haberi yine İbn Abbas ve İbn Cüreyc'den nakletmektedir⁵⁹⁸. Kurtubî'nin kaynağı ise İbn Atıyye tefsiridir⁵⁹⁹.

3. Misâl: Yine Kurtubî, "*Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın...*" Mâide, 5/49. âyetinin mensûh veya muhkem olduğu hususunu tartıştıktan sonra, nahiv konularına değinir ve arkasından söz nüzûl sebebine geldiğinde müfessir şöyle der: İbn İshâk'ın İbn Abbas'tan naklettiğine göre o şöyle demektedir: Aralarında İbn Sûriyâ, Kâ'b b. Esed, İbn Salûbâ, Şes b. A'dıyy'in bulunduğu, Yahudi din adamlarından bir grup toplanarak şunu kararlaştırdılar: Gelin Muhammed'e gidelim, belki dininden onu döndürürüz. Nitekim o da bir beşerdir, ardından ona gelip: Ey Muhammed, biliyorsun ki bizler Yahudilerin din adamlarıyız, eğer sana uyarsak onlardan bize kimse karşı koymaz. Ancak bizimle bir topluluk arsında bir ihtilaf var. Aramızda hakem olmanı istiyoruz. Sana imân etmemiz için bizim lehimize karar

⁵⁹⁴ İbn Kesîr, I, 366.

⁵⁹⁵ Kurtubî, a.g.e., IV, 228; Rivâyet için bk. Taberî, III, 103; Vâhidî, s. 71; İbn Atıyye, III, 338.

⁵⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., IV, 228.

⁵⁹⁷ Râzî, IX, 14; İbn Kesîr, I, 417.

⁵⁹⁸ Taberî, IV, 137; İbn Atıyye, III, 338.

⁵⁹⁹ İbn Atıyye ay.

vermen gerekir dediler. Hz. Peygamber bunu kabul etmedi ve bunun üzerine “Allah’ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşkırtmalarından sakın” âyeti nazil oldu⁶⁰⁰.

Değerlendirmeye aldığımız tefsirlerden Râzî ve İbn Atıyye âyetin tefsirinde herhangi bir sebep-i nüzûl rivâyetine yer vermemekteler⁶⁰¹. Kurtubî ve İbn Kesir haberi Taberî’den aktarmaktadır⁶⁰².

2.5.3. Tefsirin Sonunda Vermesi

Azda olsa Kurtubî, zaman zaman herhangi bir başlık altında olmaksızın zikrettiği nüzûl rivâyetlerini âyetle ilgili olarak verdiği tefsirlerin en sonuna bıraktığı görülmektedir. Müfessire göre bunun önemli olmadığı söylenebilir. Şimdi bu konu ile alakalı bazı misâlleri aktaralım.

1. Misâl: Kurtubî, “Yoksa siz de Peygamberinizi, daha önce Mûsâ’ya sorulduğu gibi birtakım sorularla sorguya mı çekmek istiyorsunuz? Kim imânı küfre değişirse, şüphesiz o dümdüz yolu kaybetmiştir” Bakara, 2/108. âyetinde ilk önce âyetin tefsiri ile ilgili bilgiler verir, sonra nüzûl haberine değinerek şöyle der: İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre bu âyetin nüzûlüne vesile Râfi b. Huzeyme ile Vehb b. Zeyd’dir. Bu iki kişi Hz. Peygamber’e gelerek: Bize, sana uymamız için gökyüzünden okuyacağımız bir kitap ile bizim için yerden nehirlere çıkar demeleri üzerine, bu âyetin nâzil olduğunu aktarır⁶⁰³.

Müfessirlerden Taberî, âyetin sebep-i nüzûlü hakkında ihtilaf edildiğini söyler ve net bir tercih belirtmez, âyetteki hitabın müminlere ait olduğunu dile getirir⁶⁰⁴. Râzî ise daha çok âyetteki hitabın kimlere ait olduğu hususu üzerinde durur, ona göre hitabın: Yahudilere ait olması daha doğrudur. Çünkü âyet Medine’de inmiştir. Ona göre inanan birisinin böyle bir soru sorması uzak gözükmektedir. Diğer taraftan âyetin öncesi de buna manidir çünkü sûre, 2/40. âyetinden başlayarak Yahudileri konu almaktadır der⁶⁰⁵. İbn Atıyye ise, bazı sahabîlerin Hz. Peygamberden günahlarının Benî İsrâil gibi

⁶⁰⁰ Kurtubî, a.g.e., VI, 204; Rivâyet için bk. Vâhidî, s. 113; Taberî, VI, 177; Ebû Hayyân, *el-Bahr*, IV, 503; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, III, 96-97; Diğer misâller için bk. IV, 109, 115, 183, 287, 305; V, 395, 287; VI, 18.

⁶⁰¹ Râzî, XII, 15-16; İbn Atıyye, IV, 472.

⁶⁰² Taberî, VI, 370-71; İbn Kesîr, II, 68.

⁶⁰³ Kurtubî, a.g.e., II, 77.

⁶⁰⁴ Taberî, I, 676.

⁶⁰⁵ Râzî, III, 254.

dünyada cezalandırılmasını talep ettiklerini kaydettikten sonra, Kurtubî'nin verdiği habere ve diğerlerine yer verir, ancak herhangi bir tercih ortaya koymaz⁶⁰⁶. İbn Kesîr'de Kurtubî'nin rivâyetine yer verdikten sonra bir tercihte bulunmaz⁶⁰⁷.

2. Misâl: “*Hiç yer yüzünde gezmediler mi ki kendilerinden önce mahvolanların yerlerini görsünler de düşünecekleri kalpleri, işitecekleri kulakları olsun. Zîrâ gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerdeki kalpler kör olur*” Hac, 22/46. âyette Kurtubî, asıl felaketin kalbi gözünün kör olması olduğunu söyler. Dış göz, fânî hayatta kör olsa bile kalb gözü açıksa nasıl olsa ahirette basîr olacağını belirttikten sonra, sıra nüzûl haberine gelir ve bu konuda şöyle der: Katâde ve İbn Cübeyr'in: Bu âyetin ağmâ İbn Ümm Mektûm hakkında nâzil olduğunu söylediklerini kaydeder⁶⁰⁸.

İbn Abbâs ve Mukâtil'e göre ise: “*Şu dünyada kör olan kimse*” İsrâ, 17/72. âyeti indiği zaman, İbn Ümm Mektûm Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın Resûlü, ben dünyada görmüyorum, ahirette de mi öyle olacağım?, demesi üzerine “*Zîrâ gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerdeki kalbiler kör olur*” âyetinin indiğini verir⁶⁰⁹.

Mukayese yaptığımız müfessirlerden Taberî, İbn Atıyye, Râzî ve İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde sebab-i nüzûlle ilgili herhangi bir habere yer vermezler. Râzî ise, âyetin zikrinden maksadın daha iyi ibret almanın hangi şey ile yapılması gerektiğine dikkat çekerek, görme ile duyma, kalbin tefekkürü ile yapılırsa mükemmel ve tam olacağını ifade eder⁶¹⁰.

Yukarıda verilen misâllerde de görüldüğü gibi müfessir, sebab-i nüzûl haberlerini âyetle ilgili verdiği bilgilerin en sonuna bırakmıştır, sona kalan bu haberlerin ona göre fazla bir ehemmiyetinin olmadığı ortadadır.

2.6. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinde İsnâd

Haberin kaynağına kadar, nakiller yolu ile ulaşma metodu, İslâmiyet'in zuhurundan sonra tatbik edilmiş olması bakımından sadece Müslümanlara has bir metoddur ve

⁶⁰⁶ İbn Atıyye, I, 443.

⁶⁰⁷ İbn Kesîr, I, 159.

⁶⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., XII, 82-83; Nuzûl haberi için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, III, 85.

⁶⁰⁹ Kurtubî, XII, 83; Başka misâller için bk. IV, 139; VI, 110, 122; VII, 305; VIII, 320; IX, 327, 376.

⁶¹⁰ Râzî, XXIII, 46.

İslâmiyet'ten önce böyle bir tatbikat görülmemektedir. İbn Hazm'ın da dediği gibi güvenilir kimselerin yine güvenilir kimselerden Hz. Peygambere kadar, muttasıl bir şekilde haber nakletmeleri Allah'ın Müslümanlara bahşettiği bir nimettir⁶¹¹.

Sened tabiri, rivâyet sisteminde, hadis metninin takip ettiği yolu haber vermek manasında ıstılah olmakla birlikte, bu meyanda daha çok kullanılan isnâd kelimesi ise, hadis metnini, kaynağına kadar ulaştırmak⁶¹² manasında kullanılmaktadır.

Kurtubî tefsirinin bariz özelliklerinden biri de, her meselede hadis rivâyetine önem vermesi ve meseleleri delile istinat etmedeki titizliğidir. Bu bağlamda tefsirinde rivâyet ettiği sebebe-i nüzûl haberlerini ekseri kütüb-i sitte ve diğer hadis mecmuâlarından yaptığı nakiller oluşturmaktadır. Müfessir bunları yaparken eğer hadis meşhur kaynaklarda ve sahih ise, umûmiyetle senedleri hafz eder ve ihtisarı tercih eder. Keza bazen de haberde ilk ve ikinci râviler zikredilir. Hadisin kaynağı, ya metnin evvelinde veya sonunda kaydedilir.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Kurtubî tefsirinde pek çok nüzûl rivâyetleri ile karşılaşmaktayız. Bunların ekserisinin ne senedi ve ne de kaynağı verilmiştir. Bunun yanında Kurtubî'nin, zaman zaman önemine binâen bazı rivâyetlerin senedlerini kaydettiği de görülmektedir. Müfessirin kaydettiği haberler ekseri meşhur kaynaklarda değilse veya zayıf addediliyorsa, okuyucunun hadisin sahih ve sakim yönü hakkında bilgisi olması babından senedini vermektedir. Bazen de olayın ehemmiyetine binaen senedlerin verildiği de olur. Şimdi bunları bazı misâllerle gösterelim.

1. Misâl: Kurtubî, Tevbe, 9/117. âyetin tefsirine sebebe-i nüzûlle başlar ve önce rivâyetin kaynağını, arkasından senedini şu şekilde aktarır. Tirmizî rivâyetinde der ki: Bize, Aba b. Humeyd nakletti, bize Abdurrezzak nakletti, bize Ma'mer Zührî'den haber verdi. O, Abdurrahman b. Kâ'b b. Mâlik'ten, o da babası (Kâ'b)'dan rivâyetle şöyle dedi: Tebük savaşı olana kadar ben, Bedir haricinde Peygamber'in iştirak ettiği hiçbir savaştan geri kalmadım. Bedir'e katılmayan hiçbir kimseye de Hz. Peygamber azarda bulunmadı. Hz. Peygamber kervana ulaşmak, Kureşliler de kervanlarına destek olmak üzere yola koyulmuşlardı. yüce Allah'ın da buyurduğu gibi aralarında sabık bir anlaşma

⁶¹¹ Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi, Yay. Ankara 1967, s. 80.

⁶¹² Koçyiğit, a.y.

olmaksızın karşı karşıya geldiler. Yemin olsun ki, halkın kanaatine göre Hz. Peygamber'in katıldığı en şerefli hadise Bedir'dir. Oysa ben Hz. Hz. Peygamber'le İslâm üzere ahitleştığımız Akabe gecesindeki beyatımı Bedir'de bulunmaya tercih etmem. Bundan sonra Hz. Peygamber'le Tebük gazvesine kadar olan bütün savaşlara katıldım. Tebük gazvesi ise, Hz. Peygamber'in (vefâtından önce) yaptığı son savaş idi. Hz. Peygamber (savaş için) yola çıkacağını ilân etti.....şeklinde devam eden hadisi uzun uzadıya naklettikten sonra, sözüne şöyle devam eder: Hz. Peygamber'in (Tebük'ten dönüşünde) yanına gittim, çevresinde Müslümanlar mescidde oturuyorlardı. Yüzü ay gibi parlıyordu. Bir şeye sevindimi yüzü parlardı. Gittim önüne oturdum ve bana: "Müjde sana ey Ka'b b. Malik, annenin seni doğurduğundan beri en hayırlı günün bugündür" dedi. Ey Allah'ın Peygamberi: Bu Allah'tan mı yoksa sizden mi? dedim. Hâyır Allah'tan buyurdu, sonra: "*Andolsun Allah, Peygamberi ve o güçlük saatinde ona uyan Muhâcirleri ve Ensârı affetti. O zaman içlerinden bir kısmının kalpleri kaymağa yüz tutmuş iken yine de onların tevbesini kabul buyurdu. Çünkü o, onlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir*" âyetini okudu. Ka'b sözünün devamında: *Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun*" âyetinin de kendileri hakkında indiğini söyledi ve hadisi zikretti⁶¹³.

2. Mîsâl: Yine Kurtubî, "*Siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin*" Bakara, 2/125. kavlinin tefsirindeki ikinci meselede bu âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde olduğunu söylediği haberin senedini şöyle verir:

Bize Hammad b. Seleme nakletti, bize Ali b. Zeyd, Enes b. Mâlik'ten naklinde, Hz. Ömer'in şöyle dediğini söyledi: Dört şeyde Rabbime muvafakat ettim. Ey Allah'ın Resûlü, keşke Makâm-ı İbrahim'in arkasında namaz kılsan dedim. Bunun üzerine "*Siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin*" âyeti nâzil oldu. Ey Allah'ın Resûlü, keşke eşlerin ve onlarla konuşan arasına perde koysan, çünkü onların huzuruna iyi de kötü de gelmektedir dedim. Bunun üzerine yüce Allah: "*Onlardan bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin*" (Ahzâb, 33/53) âyetini indirdi. Cenâb-ı Hakk'ın "*Andolsun ki biz insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık*" (Mu'minûn, 23/12) âyeti nâzil olunca ben: Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir! dedim. Bunun üzerine :

⁶¹³ Kurtubî, a.g.e., VIII, 258; Hadis için bk. Buhârî, Meğâzî, 79; Müslim, Tevbe, 53; *Müsned*, III, 456-459; VI, 386-389.

“*Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir!*” (Mu’minûn, 23/14) âyeti nâzil oldu. Sonra Hz. Peygamberin hanımlarının yanına gittim ve onlara: Ya bu fiili terk edin, yahutta Allah sizin yerinize Peygamber’e daha hayırlı eşler verecektir, dedim. Bu olay üzerine de “*Eğer o sizi boşarsa umulur ki Rabbin ona sizden daha hayırlı....eşler verir*” (Tahrim, 66/5) âyetini inzâl etti⁶¹⁴.

3. Mîsâl: Kurtubî, “*İnsanlar içerisinde, inananlara en yaman düşman olarak Yahudileri ve ortak koşanları bulursun. İnsanlara sevgice en yakınları da “Biz Hıristiyanlarız” diyenleri. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar*” Mâide, 5/82. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şöyle der: İbn İshâk’ın *Siyer*’i ve diğerlerinde meşhur olduğuna göre bu âyet müşrikler ve işkencelerinden korkan Müslümanların birinci Habeş hicretinde Necâşî ve arkadaşlarının yanına sığınmaları üzerine, onlar hakkında nâzil olmuştur. Sayıları az değildi. Sonra Hz. Peygamber Medine’ye hicret etti. Fakat onlar Hz. Peygambere ulaşamadılar. Çünkü ulaşmalarına oradaki savaş hali engeldi. Bedir savaşında kafirlerin ileri gelenleri ölünce, Kureyş kafirleri şöyle dediler: Siz intikamınızı Habeşistan topraklarında alabilirsiniz. Necâşî’ye birtakım hediyelerle üst düzey kişilerden iki temsilci yollayın. Belki yanındakileri size verir ve siz Bedir’de ölenlere karşılık onları öldürürsünüz. Bu olaydan sonra Kureşliler, Amr b. el-Âs ile Abdullah b. Ebî Rebiâ’yı birtakım hediyelerle Necâşî’ye gönderdiler. Hz. Peygamber bunu duyunca, Amr b. Umeyye ed-Damrî’yi bir mektupla Necâşî’ye gönderdi. Amr b. Umeyye Necâşî’nin yanına vardı. Ona Peygamberin mektubunu okudu, sonra Cafer b. Ebî Talip ile muhacirleri davet etti. Ayrıca rahip ve keşişleri bir araya topladı. Akabinde Cafer’e onlara Kur’ân okumasını söyledi. Cafer’de onlara Meryem sûresini okudu ve yerlerinden gözleri yaşla dolu olarak kalktılar. İşte yüce Allah’ın “*İnsanlara sevgice en yakınları da “Biz Hıristiyanlarız” diyenleri, ve “Resûl’e indirilen Kur’ân-ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığı görürsün. Derler ki: “Rabbi’imiz inandık, bizi şâhitlerle berâber yaz”*” (Mâide, 5/83) âyeti bunlar hakkında inmiştir.

Bunun arkasından Kurtubî, bu hadisi Ebû Dâvûd şu şekilde senedini belirterek zikrettiğini söyler ve senedini de şöyle aktarır: Bize Muhammed b. Seleme el-Murâdî

⁶¹⁴ Kurtubî, a.g.e., II, 118; Hadis için bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedi Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Ma’rife, Lübnân ts, s. 9-10.

nakletti, dedi ki: Bize İbn Vehb nakletti dedi ki: Bana Yunus, İbn Şihap'tan haber verdi. İbn Şihap, Ebu Bekr b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam ile Saîd b. el- Müseyyib ve Urve b. ez-Zübeyr'den naklettiğine göre ilk hicret, Müslümanların Habeşistan'a yaptıkları hicrettir dedikten sonra hadisi uzun uzun nakletti⁶¹⁵.

Kurtubî, bu son misâlde olduğu gibi bazı haberlerin kaynağını hatalı vermektedir. Meselâ Ebû Dâvûd'un Urve b. Zübeyr'den naklettiğini söylediği bu haber elimizde olan bu kaynakta mevcut değildir. Belki hadisin başka rivâyetlerinde veya müellifin elindeki nüshada olması muhtemeldir.

2.7. Kurtubî'nin Esbâb-ı Nüzûl Kaynakları

Kurtubî tefsiri, sebab-i nüzûl kaynakları yönünden zengin diyeceğimiz tefsirler arasındadır. Tefsirde kullanılan sebab-i nüzûl haberleri, başta kütüb-i sitte olmak üzere diğer muteber hadis kaynaklarından nakledilmektedir. Haberlerin aktarılmasında Kurtubî'nin, bazen bilinen tertibe riâyet etmediği, sözelimi Müslim'i Buhârî'ye, Nesâî'yi Ebû Dâvûd'a tercih ettiği görülmektedir. Tetkiklerimiz neticesinde bunun, lafzını zikrettiği kaynağı diğerine tercih ettiğini müşahede ettik. Kaynak adları da haberin ya bidayetinde, veya sonunda ekseri verilmektedir. Kurtubî'nin en fazla sebab-i nüzûl naklettiği hadis mecmualarının başında Sâhîh-i Müslim gelmektedir. İkinci sırayı ise Buhârî ve Tirmizî almaktadır.

Kurtubî, esbâb-ı nüzûl haberlerini ekseri -mukaddimedeki şartı üzere- ilk râvisi ve kaynağı ile beraber vermesine karşın, senedleri bazen vermekte, ekserî hafzetmektedir. Bazen de senedler hafzedilerek yalnız sahâbi, tabî ve etbâu't-tabîinden nakiller yapmaktadır. Bazen de müfessir, naklettiği rivâyetlerin kendisine delil teşkil eden kısmını verdiği de görülmektedir. Keza, zaman zaman müfessir rivâyetin değişik varyantlarına işaret etmeyi de ihmal etmez. Diğer taraftan Kurtubî'nin, kaynak belirtmeksizin yalnız rivâyet ve nakil bildiren lafızlar kullanarak nüzûl haberleri naklettiği de olmaktadır. Şimdi Kurtubî'nin sebab-i nüzûl kaynaklarını kütüb-i sitte tertibine göre misâllerle tanımaya çalışalım.

⁶¹⁵ Kurtubî, VI, 242; Hadisi Ebû Dâvûd'da bulamadık, benzer rivâyetler için bk. Vâhidî, a.g.e., 116,117;

2.7.1. Kaynağı Verilenler

2.7.1.1. Hadis Kaynakları

1-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870)⁶¹⁶.

-*Sahîhu'l-Buhârî*,

1. Misâl: Müfessir, Nisâ, 4/19. âyetin tefsirinde, kadınların miras olarak alınmasının cahilliye âdeti olduğunu ve İslâm'ın bunu reddettiğini zikreder. Ardından bu âyetin nüzûlü ile ilgili rivâyetler ve müfessirlerin görüşlerinin farklılığına işaretten sonra, “*Ey imân edenler! Kadınlara zorla mirascı olmanız size helâl olmadığı gibi, kendilerine verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın*” âyetinin nüzûlü ile ilgili olarak Kurtubî, Buhârî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği şu rivâyete yer verir: Bir adam öldüğü vakit onun velileri, ölen kişinin hanımı hakkında daha çok tasarruf sahibi idiler. Velilerden biri dilerse kadınla evlenebilir veya onu başkasıyla evlendirebilir, isterse bunu yapmazdı. Onlar ölen kişinin hanımı üzerinde akrabalarından daha fazla hakka sahip idiler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁶¹⁷.

2. Misâl: Kurtubî, Mâide, 5/101-102. âyetlerinin sebab-i nüzûlü hakkında ise şu habere yer verir: Buhârî, Müslim ve diğerlerinin Enes'ten rivâyetlerine göre -lafız Buhârî'nin olmak üzere- Enes şöyle demiştir: Adamın biri: Ey Allah'ın Resûlü, benim babam kim? diye sormuş. Hz. Peygamber: “Baban filancıdır” deyince, yüce Allah: “*Ey imân edenler! size açıklanınca üzüleceğiniz bir takım şeyleri sormayınız*” âyetini indirdi.

Yine, Buhârî'nin Enes'ten onun da Hz. Peygamber'den rivâyetine göre hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: “Allah'a yemin ederim ki, bana sorduğunuz herhangi bir soruyu bu makamda bulunduğum sürece mutlaka onun hakkında size bilgi vereceğim”. Bunun üzerine başka bir adam yerinden kalktı ve: Ey Allah'ın Resûlü ben (öldükten sonra) nereye gireceğim? diye sorunca, Hz. Peygamber: “Cehenneme” diye cevaplandırdı. Sonra Abdullah b. Huzâfe ayağa kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü

İbn Kesîr, II, 85; Diğer misâller için bk. Kurtubî, a.g.e., III, 234; VI, 406; VIII, 6, 51.

⁶¹⁶ Hayatı için bk. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 541.

⁶¹⁷ Kurtubî, a.g.e., V, 99; Hadisin kaynağı için bk. Buhârî, Tefsir 4. sûre 6; Ebû Dâvûd, Nikâh 21, 22; Vahidî, 83- 84.

benim babam kimdir?. Hz. Peygamber: “Baban Huzâfe’dir” dedi ve Enes hadisin geri kalan kısmını zikretti⁶¹⁸.

3. Misâl: Kurtubî’nin Tevbe, 9/84. âyetin sebab-i nüzûlüne dair yine Buhârî’den naklettiği haber şöyledir: Rivâyet edildiğine göre bu âyet, Abdullâh b. Übeyy b. Selûl ve Hz. Peygamber’in onun cenaze namazını kıldırması üzerine inmiştir. Buhârî ve Müslim’in *sahihleri* ve diğerlerinde sabit olduğu üzere ve rivâyetlerden de anlaşılan Hz. Peygamber’in bu namazı kıldırıldığı ve âyetin de bunun akabinde indiği şeklindedir.

Buhârî’de İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Resûlullah onun namazını kıldırды, sonra oradan ayrıldı, çok geçmeden Berâe (Tevbe) sûresinin “*Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma...*”, (Tevbe, 9/84, 85) mealindeki iki âyet nâzil oldu⁶¹⁹.

Misâllerden de anlaşılacağı gibi Müfessir haberlerin ilk râvisini ve kaynağını vermede hassasiyet göstermektedir. Üçüncü olarak verilen misâlde ise Kurtubî, haberi mana yönü ile nakletmektedir. Buhârî’de ise haber daha geniş bir şekilde yer almaktadır⁶²⁰.

2-Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875)⁶²¹.

-el-Câmiu’s-Sahîh,

1. Misâl: Kurtubî, Nisâ, 4/24. âyette geçen (المحصنات) kelimesini, birinci mesele başlığı altında evli olan kadınlar şeklinde ifade ettikten sonra, ikinci meselede ise, İbn Abbâs, Ebû Kılâbe, İbn Zeyd, Mekhûl, ez-Zührî ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin âyette sözü edilen muhsan kadınlardan kastın, özel olarak yalnız evli olan ve esir alınan kadınlar olduğunu, esir olarak alınan kadınların ise, payına düştükleri kimseye kocaları olsa dahi helâl olduğunu söyler. Aynı zamanda Şafiî’nin: Esirlik nikahın hükmünü kaldırır şeklindeki görüşünün de, bunu desteklediğini ifade eder.

⁶¹⁸ Kurtubî, a.g.e., VI, 310-311; Rivâyet için bk. Buhârî, Tefsir, 5. sûre 12, Deavât 35, Fiten 15, İ’tisâm 3; Müslim, Fedâil 134-135; Tirmizî, Tefsir 5. sûre 16; Müsned, III, 206, 254.

⁶¹⁹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 202; Buhârî, Tefsir 9. sûre 12; Diğer misâller için bk. III, 17; IV, 54; V, 99; VI, 325; XII, 200; XIV, 215; XVI, 290; XVIII, 117, 123; XX, 93.

⁶²⁰ Karşılaştığımız Kurtubî, VIII, 202; Buhârî, Tefsir 9. sûre 12.

⁶²¹ *Keşfu’z-Zunûn*, I, 55-59.

Keza buna, Müslim'in *Sahih*'inde Ebû Said el-Hudrî yolu ile naklettiği şu sebab-i nüzûl haberini de delil olarak gösterir. Sözkonusu rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber, Huneyn savaşı günü Evtas'a bir ordu gönderdi ve bu ordu düşmanla karşılaştı, savaşa girdiler ve düşmanı yenerek kadınları ve çocukları esir aldılar. Ashaptan bazıları, kocaları müşrik olduğu için onlarla ilişki kurmaya yanaşmadılar. Bu olay üzerine yüce Allah bu hususta “*Evli kadınlar da size haram kılındı, sahip olduğunuz cariyeler müstesna*” âyetini inzâl buyurdu⁶²².

Kurtubî, haberin devamında: İşte bu, Hz. Peygamberin ashabının, eşleri bulunan esir kadınlarla ilişki kurmaktan çekinmeleri sebebi ile nâzil olduğu hususunda sahih ve sarih bir nastır. Yüce Allah ashabın bu çekinmelerine cevap olması için “*Sahip olduğunuz cariyeler müstesna*” âyetini indirdiğini söyler⁶²³.

2. Misâl: Müfessir, İsrâ, 17/110. âyetinde “*Namazında sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs*” kavlinin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak beş ayrı görüşün varlığından söz eder. Birinci olarak, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: “*Namazında sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs*” âyeti ile ilgili olarak şöyle dediğini rivâyet eder: Bu âyet Hz. Peygamber Mekke'de gizleniyorken inmiştir. Ashabı ile namaz kıldığında sesli Kur'ân-ı Kerim okuyordu. Müşrikler bunu duyduklarında Kur'ân'a, onu indirene ve getirene sövüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah “*Namazında sesini ne pek yükselt..*” ki, müşrikler kıraatini işitmesinler, “*ne de*” ashab işitmeyecek kadar “*pek kıs*”: Onlara Kur'ân-ı işittir, fakat sesini fazla yükseltme! “*ikisinin ortası bir yol tut*” şeklinde buyurduğunu ifade eder. Daha sonra müfessir, bu haberi Buhârî, Müslim, Tirmizî ve diğerlerinin rivâyet ettiğini kaydeder. Naklettiği lafzın ise, Müslim'e ait olduğunu vurgular⁶²⁴

Birinci misâlde müfessir, haberin kaynağını ve ilk râviyi verirken, diğer misâlde ise ilk râviyi rivâyetin evvelinde, haberin kaynağını ise sona bırakmaktadır.

⁶²² Kurtubî, a.g.e., V, 125-127; Müslim, Radâa' 33-35; Ebû Dâvûd, Nikâh 44; Nesâî, Nikâh 59; *Müsned*, III, 72, 84.

⁶²³ Kurtubî, a.g.e., V, 127.

⁶²⁴ Kurtubî, a.g.e., X, 350; Müslim, Salât 145; Buhârî, Tefsir 17. sûre 14; Tirmizî, Tefsir 17. sûre 15; *Müsned*, I, 23, 215; Diğer misâller için bk. III, 84; IV, 203, 210, 287; IV, 314; V, 127; VI, 271; VIII, 202; XII, 30; XIII, 81, 82; XIV, 183; XVIII 26, 106, 123, 171; XX, 231.

3-Tirmizî, Ebû İ'sâ Muhammed b. İ'sâ (ö. 279/892)⁶²⁵.

-Sünenü't-Tirmizî,

1. Misâl: Kurtubî, Nisâ, 4/128. âyetinin sebab-i nüzûlü hakkında birkaç tane rivâyet kaydeder. Bunlardan ilki, Tirmizî'nin tahricine göre âyet, Sevde binti Zem'a hakkında inmiştir. Tirmizî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre: Hz. Sevde, Hz. Peygamber'in kendisini boşayacağından korktu ve bundan ötürü şöyle dedi: Beni boşama, nikahında tut, bana ayırdığın geceyi Hz. Âişe'ye ver. Hz. Peygamber de bunu uygulayınca bu hadise üzerine "*Barış yolu ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir vebal yoktur. Barış daima iyidir*" âyetini indirdi. Ardından müfessir, Tirmizî'nin bu hadis hakkında hasen garip yorumunu yaptığını da ilave eder⁶²⁶.

2. Misâl: Müfessir, "*Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz*" Hicr, 15/24. âyetiyle ilgili sekiz değişik yorum aktarır. Bunlardan sekizincisi şöyledir: Allah "*Öne geçenler*" namaz saflarının önünde yer alanları, "*Sona kalanlar*" ise kadınlara bakmak için arka saflarda kalanları bilir demektir.

Kurtubî, bütün bu yorumları verdikten sonra şöyle der: İşte bütün bunlar yüce Allah'ın bilgisi dahilindedir. Allah var olan, olmayan her şeyi bilir. Kıyamete kadar yarattığını ve yaratacaklarını bilir. Şu kadar var ki, bu sekizinci görüş âyetin nüzûl sebebini oluşturmaktadır. Çünkü, Nesâî ve Tirmizî'nin, Ebu'l-Cevza'dan rivâyet ettiklerine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılan insanların içinde güzel bir bayan vardı. Bazı insanlar bu kadını görmemek için ön safta yer alırken, diğer bazıları ise bu kadını görmek için arkaya kalır, rükû esnasında kolunun altından arkaya bakardı. Bu olay üzerine yüce Allah "*Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz*" âyetini indirdi⁶²⁷.

Kurtubî söz konusu rivâyet hakkında, İbn Abbâs zikredilmeksizin Ebu'l-Cevza'dan gelen diğer rivâyetin daha sahih olduğunu kaydeder⁶²⁸.

⁶²⁵ Hayatı hakkında bk. *Keşfu'z-Zunûn*, I, 559.

⁶²⁶ Kurtubî, V, 402; Rivâyet için bk. Tirmizî, Tefsir 4. sûre 26; Ebû Dâvûd, Nikâh 38; İbn Mâce, Nikâh 48.

⁶²⁷ Kurtubî, a.g.e., X, 24; Hadis için bk. Tirmizî, Tefsir 15. sûre 1; Nesâî, İmâme 62; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 68; *Müsned*, I, 305.

⁶²⁸ Bk. Tirmizî, Tefsir 15. sûre 1.

Taberî ise bu âyetin tefsirinde Mervân b. Hakem'in rivâyetinde, bazı kimselerin kadınlar yüzünden saflarda geri kaldığını bunun üzerine yüce Allah'ın bu âyeti indirdiğini kaydeder. Taberî'deki diğer bir rivâyette ise, Muhammed b. Mûsâ el-Hareşî yolu ile yukarıdaki haber İbn Abbâs'tan nakledilir ve rivâyet hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz⁶²⁹. Habere, Ebu'l-Cevza, İbn Abbâs kanalı ile yer veren Râzî rivâyeti yalnız zikretmekle yetinir ve herhangi bir tenkit getirmez⁶³⁰.

İbn Kesîr ise tefsire, bu konuda gerçekten garip bir hadis de rivâyet edilir, sözü ile başlar. Sonra İbn Cerir'den, Muhammed b. Mûsâ el-Hareşî, İbn Abbâs kanalı ile gelen bu habere yer verir ve ardından şu değerlendirmeyi yapar: Bu hadisi İmâm Ahmed *Müsned*'inde, İbn Ebî Hâtim *Sünen*'inin tefsir bölümünde, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce muhtelif yollarla Nuh b. Kays el-Huddânî'den rivâyet etmişlerdir. Ahmed, Ebû Dâvûd ve başkaları bu kişinin güvenilir olduğunu söylerlerken, İbn Maîn ise onu zayıf görür. Müslim ve Sünen sahipleri de onun hadisini tahrir etmişlerdir. Ancak, bu hadis münkerdir. Hadisi Abdürrezzâk da Ca'fer İbn Süleyman tariki ile Ebu'l-Cevza'dan rivâyet eder ki o, "*Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz*" âyetinde: Namazdaki saflarda, açıklamasını getirmiştir. Anlaşılan bu sözler Ebu'l-Cevza'nın sözleri olup burada İbn Abbâs'ın ismi zikredilmemektedir. Tirmizî'de bu rivâyetin Nuh b. Kays'ın rivâyetinden doğruya daha yakın olduğunu belirtir⁶³¹.

Diğer taraftan Kurtubî, bu âyetin tefsirinde sebab-i nüzûlün doğruluğundan yola çıkarak âyetin, namazı ilk vaktinde kılmanın, namazda ve savaşta ilk safta olmanın faziletine delil gösterir ve bunun üzerine hükümler bina eder ve bunları bazı hadislerle destekler⁶³².

Muhammed b. Ka'b'ın da dediği gibi, "*Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz..*" lafzında kastedilenler; ölümler ve öldürülenlerdir. "*Geri kalanları da biliriz*" kısmında kastedilenler ise, henüz yaratılmayanlardır⁶³³. Âyetin siyak ve sibakı da bunu gerektirmektedir. Öte taraftan bu sûre ittifakla Mekke'de nazil olan sûrelerden⁶³⁴ olup,

⁶²⁹ Taberî, XIV, 35

⁶³⁰ Râzî, XIX, 182.

⁶³¹ İbn Kesîr, II, 569-70.

⁶³² Kurtubî, X, 24-25.

⁶³³ İbn Kesîr, II, 570.

⁶³⁴ Bunun için bk. Keşşâf, II, 385; Râzî, XIX, 155; Kurtubî, a.g.e., X, 5.

cemaatle namaz ise Medine’de kılınmaya başlanmıştır. Keza dirâyet yönü ile de sahabeye kötülük isnat ettiğinden dolayı bu rivâyetin kabulü aklen mümtendir.

4-Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşa’s es-Sicistânî (ö. 275/888)⁶³⁵.

-Sünenu Ebî Dâvûd,

1. Misâl: Nisâ, 4/11-14. âyetlerin tefsirinde mirâsa dâir “Allah size, çocuklarınızın alacağı mirâs hakkında, erkeğe kadının iki mislini tavsiye eder. Çocuklar ikiden fazla kız iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarıdır.....” âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak Kurtubî, farklı rivâyetlerin olduğundan bahseder. Birincisi olarak naklettiği rivâyet ise şudur:

Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârekutnî’nin Cabir b. Abdullah’tan rivâyet ettiğine göre, Sa’d b. er-Rebî’in karısı Hz. Peygamber’e gelerek şöyle dedi: Ey Allah’ın Resûlü! Sa’d vefat etti ve arkasında iki kız çocuğu ve kardeşi kaldı. Kardeşi Sa’d’ın malını aldı. Kadınlar malları olursa nikahlanırlar. Hz. Peygamber o anda kendisine cevap vermedi. Bir müddet sonra kadın tekrar ona gelip dedi ki: Ey Allah’ın Resûlü! Sa’d’ın kız çocuklarının durumu nedir?. Hz. Peygamber ona : “Bana Sa’d’ın kardeşini çağır” dedi. Kardeşi gelince Hz. Peygamber ona şöyle dedi: “İki kız çocuğuna üçte iki, Sa’d’ın hanımına da sekizde bir ver, geriye kalan da senindir” Ebû Dâvûd’un rivâyetindeki lafızlar böyledir⁶³⁶.

Kurtubî, sözün devamında: Tirmizî ve diğerlerinin rivâyetinde ise, bu olay üzerine mirâs âyeti nâzil oldu ibaresi vardır. Tirmizî de, bu hadisînin sahih olduğuna hükmetmiştir demektedir⁶³⁷.

2. Misâl: Kurtubî, “Allah’a ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezâsı, ya öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin ayaklarının çapraz kesilmesi veyâ buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Âhirette ise onlara büyük azâp vardır.....” Mâide, 5/ 33-34. âyetlerin esbâb-ı nüzûlü ile ilgili olarak şöyle demektedir: İnsanlar bu âyetin nüzûl

⁶³⁵ Hayatı hakkında bk. *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1004-1006.

⁶³⁶ Kurtubî, V, 63; Ebû Dâvûd, Ferâiz 4; Tirmizî, Ferâiz 3, İbn Mâce, Ferâiz 2; Dârekutnî, IV, 78.

⁶³⁷ Tirmizî, Ferâiz 3.

sebebi ile ilgili olarak farklı görüşlere sahiptirler. Cumhuriyet'in görüşüne göre bu âyet, Urânî'ler hakkında inmiştir.

Lafız Ebû Dâvûd'a âit olmak üzere hadis imâmları Enes b. Mâlik'ten şu rivâyeti yapmaktalar: Ukl veya Ureyneliler'den bir topluluk Hz. Peygamberin yanına geldi. Medine'nin havası onlara yaramadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara süt veren develer tahsis edip süt ve bevillerinden içmelerini emretti ve Medine'den ayrıldılar. Sıhhatleri geri döndüğünde Hz. Peygamber'in onlara tahsis ettiği çobanı katledip hayvanları da alıp kaçtılar. Bu olay sabahleyin Hz. Peygambere ulaştınca, o da arkalarına yakalanmaları için takipçi gönderdi. Öğlene doğru yakalanıp getirildiler. Hz. Peygamber'in emriyle el ve ayakları kesildi, gözleri çıkarıldı. Medine'nin Harra bölgesine terk edildiler. Su istiyorlardı istekleri yerine getirilmiyordu⁶³⁸. Ebû Kılâbe⁶³⁹ dedi ki: İşte bunlar, hırsızlık yaptılar, adam öldürdüler, imân ettikten sonra dinlerinden döndüler, Allah'a ve Resûlüne savaş açtılar. Ebû Dâvûd'un diğer bir rivâyetinde: Hz. Peygamber'in emri ile kızgın çivilerle gözlerine mil çekildi. Elleri ve ayakları kesildi, kesilen yerlerdeki kanların durması için Hz. Peygamber dağlama yaptırmadı⁶⁴⁰.

Ebû Dâvûd'tan gelen başka bir rivâyette: Hz. Peygamber onları takip edip yakalamak üzere, iz takip etmede mâhir birtakım kimseleri gönderdi ve onları yakaladılar. İşte bu olay üzerine yüce Allah: *"Allah'a ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası....."* âyetini inzâl etti⁶⁴¹. Yine Ebû Dâvûd'un bir rivâyetinde Enes şöyle demektedir: Onlardan birinin susuzluktan yeri yaladığını gördüm, sonunda öldüler⁶⁴².

Kurtubî sözün devamında, tarih ve siyer alimlerinin naklettiklerine göre bu insanlar, çobanın el ve ayaklarını kesmişler, gözüne diken batırmışlar ve çoban da ölmüştü. Medine'ye ölü olarak getirildi. Aslen Nûbe'li olan çobanın ismi Yesâr idi. Mürtedlerin yaptıkları bu hadise ise hicretin altıncı senesi olmuştur, demektedir⁶⁴³.

⁶³⁸ Ebû Dâvûd, Hudûd 3.

⁶³⁹ Bu hadisi Enes b. Mâlik'ten rivâyet eden bk. Ebû Dâvûd, Hudûd 3, hadis no: 4364.

⁶⁴⁰ a.y., hadis no: 4365.

⁶⁴¹ a.y., hadis no: 4366.

⁶⁴² a.y., hadis no: 4367.

⁶⁴³ Bk. Kurtubî, a.g.e., VI, 146; Olaya değinen diğer haddis mecmuaları için bk. Buhârî, Cihâd 152; Müslim Kasâme 9-14; Ebû Dâvûd, Diyât 3; Tirmizî, Tahâre 55; Nesâî, Tahrimû'd-Dem 7-9; İbn Mâce, Hudûd, 20; Müsned; III, 107, 163, 177, 205, 290.

5-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/916)⁶⁴⁴.

-Sünenu'n-Nesâî,

1. Misâl: Kurtubî, *“İbrahim'in babasına mağfiret dilemesi, ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi. Ama, onun Allah'ın düşmanı olduğu açıkça kendisine zahir olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim çok yalvarıp yakaran ve gerçekten yumuşak huylu idi”* Tevbe, 9/114. âyetinin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak Nesâî'nin rivâyetinde Ali b. Ebî Talip'in şöyle dediğini nakleder: Ben Müslüman olmadıkları halde bir adamın anne-babasına af dilediğini duyunca ona, her ikisi de müşrik oldukları halde onlar için mağfiret mi istiyorsun dedim. Adam bana: İbrahim (as) babasına mağfiret dilememiş miydi ? diye cevap verdi. Bu olay üzerine ben, Hz. Peygamber'in yanına gittim ve ona bu olayı sordum. Bunun üzerine *“İbrahim'in babasına mağfiret dilemesi, ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi”* âyeti nâzil oldu⁶⁴⁵.

2. Misâl: Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra, savaş hakkında inen ilk âyet olan Hacc, 22/39. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak Kurtubî, Nesâî ve Tirmizî'nin İbn Abbas'tan rivâyet ettikleri şu haberi verir: Hz. Peygamber Mekke'den çıkarılınca Hz. Ebû Bekir: Peygamberlerini çıkardılar, şüphe yok ki onu helak edecekler dedi. Bunun üzerine yüce Allah'da: *“Kendileriyle savaşılan müminlere, savaşıma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeğe kadirdir”* âyetini indirdi. Ebû Bekir dedi ki: Bundan anladım ki, artık savaş kaçınılmazdır⁶⁴⁶. Kurtubî, Tirmizî'nin bu hadis hakkında hasen bir hadistir dediğini de ilave eder⁶⁴⁷.

6-İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 273/887)⁶⁴⁸.

-Sünenu İbn Mâce,

1. Misâl: Kurtubî, *“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma, bilakis onlar, diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadırlar”* Âl-i İmrân, 3/169. âyetiyle ilgili olarak takdim ettiği yedi nüzûl rivâyetinden ikincisi, Bakî b. Mahled'in, Cabir'den naklettiği

⁶⁴⁴ Hayatı hakkında bk. *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1006-1007.

⁶⁴⁵ Kurtubî, a.g.e., VIII, 255; Nesâî, Cenâiz 102; Tirmizî, Tefsir 9. sûre 16; Müsned, I, 130; Taberî, II, 32; İbnu'l-Arabî, II, 1022

⁶⁴⁶ Kurtubî, a.g.e., XII, 74; Nesâî, Cihâd 1; Tirmizî, Tefsir 22.

⁶⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., XII, 74.

⁶⁴⁸ Hayatı hakkında bk. *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1004.

ve İbn Mâce'nin de *Sünen*'inde tahrir ettiği şu haberdur: Hz. Peygamber benimle karşılaştı ve şöyle dedi: "Ey Cabir neden seni başı öne eğik ve düşünceli görüyorum?". Ey Allah'ın Resûlü babam şehit oldu, bakıma muhtaç kimseleri ve borcu var dedim. Şöyle buyurdu: "Yüce Allah'ın babanı nasıl karşıladığını sana müjdeleyeyim mi?". Evet, ey Allah'ın Resûlü dedim. Hz. Peygamber: "Şüphesiz Allah, senin babanı diriltti ve onunla aracısız konuştu. Halbuki, bu şekilde daha önce hiçbir kimse ile konuşmuş değildir. Ona şöyle dedi: Ey kulum, iste vereyim. Baban ise: Rabbim beni tekrar dünyaya geri gönder de, senin için ikinci defa öldürüleyim dedi. Yüce olan Allah da: Ezelde ben, onlar tekrar oraya dönmeyecekler diye hükmettim dedi. Baban: Öyle ise Rabbim, geride kalanlara durumu bildir dedi. Bunun üzerine Allah: "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma*" âyetini indirdi.

Bu hadisi, İbn Mâce *Sünen*'inde, Tirmizî ise *Câmi*'inde rivâyet etmiştir. Kurtubî bunun hakkında Tirmizî'nin: Bu, hasen garip bir hadistir dediğini nakleder⁶⁴⁹.

2. Misâl: Müfessir, "*Ey İnananlar, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın, dinleyin, size selâm verene, dünyâ hayâtının geçici menfaatini gözeterek: "Sen mü'min değilsin!" demeyin. Çünkü Allah'ın yanında çok ganimetler vardır. Önceden sizde öyle idiniz, Allah size lutfetti. O halde iyice araştırın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır*" Nisâ, 4/94. âyetinin Müslüman bir topluluk hakkında nâzil olduğunu söyler.

Kurtubî, evvela olayı Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivâyetiyle verir. İkinci olarak da İbn Mâce'nin *Sünen*'inde naklettiği İmrân b. Husayn'ın rivâyetine yer verir: O şöyle der: Hz. Peygamber, Müslümanlar'dan müteşekkil askerî bir birliği müşriklere gönderdi. Şiddetli bir çarpışmadan sonra yakınlarımdan biri, müşriklerden birisine mızrağı ile saldırdı, tam saplayacağı sırada adam, kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduğunu söylediği halde, mızrağını sapladı ve onu öldürdü. Daha sonra Hz. Peygamber'e gelerek, Ey Allah'ın Resûlü helak oldum dedi. Hz. Peygamber ona bir veya iki sefer "Ne yaptın" dedi. O da yaptığını anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona: "Neden karnını yarıp kalbinde neler olduğunu öğrenmedin?" dedi. Adam: Ey Allah'ın Resûlü, eğer içini yarsa idim, kalbinde ne olduğunu bilebilirdim? dedi. Hz. Peygamber ona

⁶⁴⁹ Kurtubî, a.g.e., IV, 278; Rivâyet için bk. İbn Mâce, Mukaddime 13, Cihâd 16; Tirmizî, Tefsir 3. sûre 18.

şöyle cevap verdi: “Hayır, ama sen ne onun söylediğini kabul ettin ve ne de kalbindekini anlayabildin”. Sonra Hz. Peygamber sustu ve ona tekrar cevap vermedi.

Râvî sözüne devam ederek şöyle der: Çok sürmedi bu yakını öldü ve biz de onu defnettik, ne var ki cesedi toprağın üstüne çıktı. Bir düşman onu çıkarmış olabilir dedik tekrar defnettik, çocuklarımıza onu beklemelerini emrettik, yine toprağın üstüne çıktı. Bu sefer çocuklar belki uyumuşlardır deyip yeniden defnettik ve kendimiz onu bekledik. Sabahleyin yine yerin üstüne çıktı. Sonunda onu şu dağ yollarından birisine attık⁶⁵⁰.

Kurtubî, katil ve maktulün tayini hakkında farklı kanaatler olmakla birlikte, cumhura ve Ebû Dâvûd’un *Musannef*’inde nakledildiğine göre katilin ismi Muhallim b. Cessâme, maktulün ise Amir b. Edbad olduğunu kaydeder⁶⁵¹.

Bütün bunları verişinin ardından Kurtubî, âyetin tefsirindeki yedinci başlığın sonunda Hz. Peygamber’in Muhallim’in yaptığı bu işin çirkinliğini ifade etmesi ve kabrinden dışarıya atılması ile ilgili olarak: Katil Muhallim’in öldürdüğü bu şahsın, Müslüman olduğuna aldırış etmediğini, cahiliyede aralarında vuku bulan bir kin dolayısıyla ve kastî olarak onu öldürdüğünü söyler ve Hz. Peygamber’in de bunu bildiğini aktarır⁶⁵².

7-Dârekutnî, Ali b. Umer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995)⁶⁵³.

-Sünenu’ d-Dârekutnî,

1. Misâl: Kurtubî, “*Sende içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın vakit, onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğerleri arkanıza geçsinler. Namaz kılmamış olan diğer bir kısım gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar. Hem tedbirli bulunsunlar, hem de silahlarını alsınlar. Kâfirler, istediler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gaflet etseniz de birden size bir baskın yapsalar.....*” Nisâ, 4/102. âyetinin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak Dârekutnî, Ebû Ayyâş ez-Zurkî’den şu rivâyeti yapmaktadır: Hz. Peygamber ile Usfan’da idik. Müşrikler, komutanları Halid b. Velid’le önümüze çıktılar. Bizimle kible arasında bir yerde idiler. Hz. Peygamber bize öğle namazını kıldırıldı. Bunun üzerine

⁶⁵⁰ Kurtubî, a.g.e., V, 336-337; Rivâyet için bk. İbn Mâce, Fiten 1; *Müsned*, IV, 438-39.

⁶⁵¹ Kurtubî, a.g.e., V, 336.

⁶⁵² Kurtubî, a.g.e., V, 339.

⁶⁵³ *Mu’cemü’l-Müellifin*, VII, 159-160.

şöyle dediler: Bunlar öyle bir halde bulunuyorlardı ki, keşke o fırsatı değerlendirseydik. (hadisin râvisi) der ki: Daha sonra şöyle dediler: Şimdi de önlerine çocuklarından ve nefislerinden daha sevimli bir namaz vakti gelecektir. Bunun üzerine Cebrail (a.s) öğle ile ikindi arasında “*Sende içlerinde bulunup onlara namaz kaldırdığın vakit* ” âyetini indirdi. Ve hadisin geri kalan kısmını arz etti⁶⁵⁴.

2. Misâl: Müfessir, “*Ey inananlar, birinize ölüm gelince vasiyet sırasında içinizden iki adl kişi, aranızda şahitlik etsin. Ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi şahit olsun. Kuşkulanırsanız, namazdan sonra onları tutarsınız da, Allah’a şöyle yemin ederler; “Akraba da olsa yeminimizi hiçbir paraya satmayacağız, Allah’ın şahitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günahkarlardan oluruz.....”* Mâide, 5/106-108. âyetlerin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak: Bu âyetlerin Temim ed-Dârf ile Adıyy b. Beddâ hakkında indiği hususunda herhangi bir görüş ayrılığının olmadığını zikrettikten sonra, Buhârî, Dârekutnî ve diğerlerinin İbn Abbas’tan rivâyetine göre hadiseyi şöyle aktarır: Temim ed-Dârf ile Adıyy b. Beddâ Mekke’ye gider gelirlerdi. Onlarla Sehmoğullarından bir genç de sefere çıkmıştı. Genç hiçbir Müslüman’ın olmadığı bir yerde vefât etti. Vasiyetini yol arkadaşlarına söyledi ve onlarda terekesini dönüştürte akrabalarına teslim ettiler. Bırakılan mallar içerisinde altın sarmalı gümüş bir kabı vereselere vermediler. Hz. Peygamber onlardan: “Onu gizlemedikleri ve haberleri olmadığına dâir” yemin etmelerini talep etti. Sonra kap Mekke’de ortaya çıkınca, kap elinde bulunan kişiler: Biz bunu: Adıyy ile Temim’den satın aldık dediler. Sonra Sehm’li gencin varislerinden iki kişi gelerek: Kabın kendilerine âit olduğunu, şahitliklerinin ötekilerden daha doğru olduğunu ve haksız olmadıklarını söyleyerek yemin ettikten sonra kabı geri aldılar. Bu âyet işte bunlar hakkında nâzil olmuştur.

Kurtubî, lafzı bu şekilde naklettikten sonra, bunun Dârekutnî’ye ait olduğunu da ilave eder⁶⁵⁵.

8-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066)⁶⁵⁶.

-Sünenu ’l-Kebîr ve ’s-Sağîr,

⁶⁵⁴ Kurtubî, a.g.e., V, 363; Hadisin kaynağı için bk. Dârekutnî, II, 59-60; Ebû Dâvûd, Salâtu’s-Sefer 12.

⁶⁵⁵ Kurtubî, VI, 325; Hadis için bk. Dârekutnî, IV, 169; Buhârî, Vesâyâ 35; Tirmizî, Tefsîr 5. sûre 20.

1. Misâl: Kurtubî, “İnsanlar içerisinde, inananlara en yaman düşman olarak Yahudileri ve Allah’a ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakın olanları da “Biz Hıristiyanlarız” diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar” Mâide, 5/82. âyetinin Müslümanların Habeştan’a hicretleri esnasında, Necâşî ve arkadaşlarının onları himaye etmeleri üzerine ve onlar hakkında indiğini belirtir.

Müfessir haberi birkaç kanaldan verir. Bunlardan biri de Beyhakî’nin İbn İshâk’tan naklettiği şu rivâyettir: Allah Resûlü Mekke’de iken, O’na Hıristiyanlardan yirmi veya buna yakın bir sayıdan müteşekkil bir heyet gelmişti. Peygamberliğini Habeşlilerden duymuşlardı. Hz. Peygamberi mescitte buldular ve yanına oturdular, ona istediklerini sordular. Bu esnada Kureş ricâlinden bazı kimseler Ka’be’nin etrafında toplantı meclislerinde idiler. Resulullah’a arzu ettiklerini sorup bitirince, Hz. Peygamber onları Allah’a davet edip onlara Kur’ân okudu. Kur’ân-ı dinledikleri zaman gözleri yaşardı. Allah’a inandılar. O’na imânla, O’nu tasdik ettiler. Onun, kendi kitaplarında anlatılan vasıflara hâiz olduğunu gördüler. Hz. Peygamberin yanından ayrıldıklarında Ebû Cehil, Kureyş’li bir grup ile önlerine çıkıp onlara: Allah sizi grup olarak kahretsin!. Arkanızdaki dindaşlarımız sizi kendilerinin vekili olarak, bu adamdan haber almak üzere gönderdiler. Oysa siz onun yanından kendi dininizi terk ederek ayrılıyorsunuz. Onun dediğini kabul ettiniz. Sizden daha ahmak bir heyet görmedik dediler veyahut benzeri birtakım sözler söylediler.

Bunun üzerine heyet üyeleri Ebû Cehil ve arkadaşlarına şöyle dediler: Sizlere selâm olsun. Sizinle cahiliyet yarışı yapmayacağız. Bizim amellerimiz bizim, sizinki sizindir. Biz, hayır talebinde kusur etmedik dediler⁶⁵⁷.

9-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Nîsabûrî (ö. 405/1014)⁶⁵⁸.

-el-Müsteârek a’les-Sahîhâyn,

1. Misâl: Müfessir, Âl-i İmrân, 3/190-200. âyetlerin tefsirindeki 15. meselede Hâkim el-Nîsabûrî’den zikredeceğimiz sebab-i nüzûl haberini verir. Rivâyet şöyledir: Hâkim Ebû

⁶⁵⁶ *Kesfu’z-Zunûn*, II, 1007.

⁶⁵⁷ Kurtubî, a.g.e., VI, 242-243; Rivâyet için bk. Abdü’l-Melik b. Hişâm, es-Sîretü’n-Nebeviyye, (tah. Mustafa es-Sakkâ ve arkadaşları) yayınevi ismi ve tarih yok, I, II, 391-392.

Abdillâh *Sahih*'inde Ümm Seleme'nin şöyle dediğini nakleder: Ey Allah'ın Resûlü!, ben hicret hakkında yüce Allah'ın kadınlardan herhangi bir şekilde bahsettiğini duymadım deyince, yüce Allah: “*Nihayet Rableri duâlarına şöyle karşılık verdi: Gerek erkek olsun gerek kadın olsun her bir çalışanın hiçbir işini boşa çıkarmam....*” âyetini indirdi. Kurtubî, bu hadisi Tirmizî'nin de rivâyet ettiğini söyler⁶⁵⁹

10-Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819)⁶⁶⁰.

-*Müsned*,

Kurtubi, Enfal, 8/68. âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin senedini de zikrettiği-*Müsned*'inde kaydettiği şu rivâyeti verir: Bedir'e katılan insanlar ganimet edinmede hızlı davrandılar ve elde ettiler. Bunu üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Şüphesiz ganimetler sizden başka başı siyah hiçbir kimseye helâl olmadı”. Sizden önceki Peygamber ve arkadaşları bir ganimet elde edecek olsalar onu bir yere yığarlar, semadan bir ateş iner ve onu yakardı. Bunun üzerine yüce Allah “ *Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, aldığınıza karşılık size büyük bir azap dokunacaktı....*” âyetinden itibaren diğer âyetin sonuna kadar olan bölümü indirdi. Kurtubî, bu hadisi Tirmizî'nin de rivâyet ettiğini, hadis hakkında hasen sahih bir hadistir dediğini nakleder⁶⁶¹.

2.7.2. Kaynağı Verilmeyenler

Müfessirin tefsir yaparken uyması lüzumlu esaslardan biride sahâbe ve tabiînden gelen rivâyetlerden öncelikli olarak yararlanmasıdır. Onları bu hususta önemli yapan şey, vahyi Hz. Peygamberle birlikte yaşamaları, ona muhatap olmaları ve âyetlerin inmesine vesile olan sebeplerini yakinen bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan tabiîn ve tebe-i tabiînin de bu konudaki sözleri önemlidir.

Kurtubî tefsirinde, sebab-i nüzûl haberlerini kaynak ve sened zikretmeksizin sahâbîlere, tabiîlere ve etbâu't-tabiîne atfedilmesi pek de az karşılaşılan bir durum değildir. Meselâ Kurtubî, sahâbîler arasından en çok İbn Abbas'tan nakilde bulunurken, tabiîlerden ise,

⁶⁵⁸ *Keşfu 'z-Zunûn*; II, 1672.

⁶⁵⁹ Kurtubî, a.g.e., IV, 327; Rivâyetler için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 300; Tirmizî, Tefsir 4. sûre 9.

⁶⁶⁰ Hayatı hakkında bk. Zirikli, III, 187; GAS, I, 97; Kehhale, IV, 263.

⁶⁶¹ Kurtubî, a.g.e., 8, 51-52; Tirmizî, Tefsir 8. sûre 7.

daha çok Mücâhid, Kâtade, Süddî, Hasen el-Basrî, Dahhâk ve Saîd b. Cübeyir'den nakiller yapar. Şimdi bunları örneklerle sunalım.

2.7.2.1. Rivâyetlerin Sahâbîlere Atfedilmesi

1-Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687)⁶⁶².

1. Misâl: Müfessir, "*Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanları görmedin mi ki, aralarında hüküm vermek üzere Allah'ın kitabına çağırıyorlar da, sonra onlardan bir zümre arkasını çevirerek gidiyorlar*" Âl-i İmrân, 3/23. âyetin sebab-i nüzûlü hakkında İbn Abbâs'tan şu rivâyeti nakleder: Bu âyet, Hz. Peygamber'in Beytü'l-Midrâs'a Yahudilerden bir topluluğun yanına gidip, onları Allah'a davet etmesi sebebiyle nâzil olmuştur. Nuaym b. Amr ile el-Hâris b. Zeyd Hz. Peygamber'e: Sen hangi din üzeresin? dedi. Hz. Peygamber ona: "Ben İbrahim'in dini üzereyim" deyince, şöyle dediler: İbrahim Yahudi idi. Hz. Peygamber'de onlara şöyle cevap verdi: "Öyle ise Tevrat'ı getirin, o sizin ve bizim aramızda hükmetsin". Buna rağmen onlar, Tevrat'ı getirmeyi kabul etmediler ve bu olay üzerine bu âyet nâzil oldu⁶⁶³.

2. Misâl: Kurtubî, yine aynı sûrenin 190-200. âyetlerin tefsirini yaparken 22. başlıkta Cabir b. Abdullah, Enes, İbn Abbâs, Katâde ve el-Hasen'in "*Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar*" âyeti hakkında şöyle dediklerini söyler: Bu âyet Necâşî hakkında inmiştir. Necâşî vefât ettiğinde, Cebrâil (a.s) vefâtı Hz. Peygamber'e haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashabına: "Haydi kalkınız! kardeşiniz Necâşî'nin namazını kılınız" buyurdular. Sahabîler kendi aralarında şöyle dediler: Bize Habeş dinsizlerinden birinin namazını kılmayı mı emrediyor?. Bu olay üzerine yüce Allah "*Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene Allah'tan korkarak inanırlar*" âyetini indirdi⁶⁶⁴.

3. Misâl: Müfessir, "*Cariyeleriniz kendilerini korumak isterken, dünya hayatının geçici metaini kazanmak için onları zinaya zorlamayın*" Nûr, 24/32-34. âyetlerin tefsirindeki, yirminci meselede âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şöyle der: Cabir b. Abdullah ve İbn Abbas (r.a)'dan nakledildiğine göre bu âyet Abdullah b. Übeyy hakkında nâzil

⁶⁶² İbn Sa'd, Tabakât, II, 366.

⁶⁶³ Kurtubî, a.g.e., IV, 54; Vâhidî, s. 55; İbn Atıyye, III, 62.

olmuştur. Kendisinin, Muâze ve Museyke adlarında iki cariyesi vardı. Abdullah cariyelerini döverek, paralarını almak ve çocuk kazanmak maksadı ile onları zinaya zorlardı. Cariyeler bu hallerini Hz. Peygamber'e şikayet ettiler. Bu olay üzerine bu âyet hem onun, hem de münafıklardan onun gibi hareket eden kimseler hakkında nâzil olmuştur⁶⁶⁵. Söz konusu edilen Muâze, Hz. Peygamber ile kocası hakkında mücadele eden Havle'nin annesidir⁶⁶⁶.

Kurtubî tefsiri baştan sona incelendiğinde sahâbeden naklettiği rivâyetler içinde İbn Abbâs'a daha çok yer vermekle birlikte, Abdullah b. Mesud⁶⁶⁷, Enes b. Mâlik⁶⁶⁸, Ebu'd-Derdâ⁶⁶⁹, Ka'b b. Mâlik⁶⁷⁰, Ca'bir b. Abdullah⁶⁷¹, Ebû Hüreyre⁶⁷², Abdullah b. Amr b. As⁶⁷³, Ubâde b. Sâbit⁶⁷⁴, Urve b. Zübeyr⁶⁷⁵, Ebû Zerr⁶⁷⁶, Selmâ-ı Fârisî⁶⁷⁷, Ebû Saîd el-Hudrî⁶⁷⁸, Ali b. Ebî Talip⁶⁷⁹ gibi diğer sahabîlerden de nakillerde bulunmaktadır.

2.7.2.2. Rivâyetlerin Tabîlere Atfedilmesi

1-Saîd b. Cübeyir (ö. 95/713)⁶⁸⁰.

1. Misâl: Kurtubî, *"Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir, fakat Allah dilediği kimseye hidayet verir"* Bakara, 2/272. âyetinin sadakalardan bahseden âyetlerden sonra geldiğini, sanki yüce Allah'ın bu âyetle müşriklere sadaka vermenin câiz olduğunu beyan ediyor gibi dedikten sonra, bunu Saîd b. Cübeyir'in âyetin nüzûlüyle ilgili Hz. Peygamber'den mürsel olarak naklettiği bir rivâyetle destekler. Söz konusu rivâyet şöyledir: Müslümanlar, zimmet ehlinin fakirlerine sadaka veriyorlardı. Kendi içlerinde

⁶⁶⁴ Kurtubî, a.g.e., IV, 331; Buhârî, Cenâiz 61; Müslim, Cenâiz, 63, 64, 66; Ebû Dâvûd, Cenâiz 58; Nesâî, Cenâiz, 72, 76; Muvatta, Cenâiz, 14; *Müsned*, II, 439.

⁶⁶⁵ Kurtubî, a.g.e., XII, 255-256; Rivâyet için bk. Müslim, Tefsir 26; Vâhidî, s. 187; Suyûtî, VI, 192-194.

⁶⁶⁶ Kurtubî, a.g.e., a.y.

⁶⁶⁷ Kurtubî, a.g.e., VII, 336; X, 255.

⁶⁶⁸ Kurtubî, a.g.e., IV, 56.

⁶⁶⁹ Kurtubî, a.g.e., III, 347.

⁶⁷⁰ Kurtubî, a.g.e., IV, 238.

⁶⁷¹ Kurtubî, a.g.e., IV, 330; VII, 336; X, 255.

⁶⁷² Kurtubî, a.g.e., VII, 336; VIII, 241.

⁶⁷³ Kurtubî, a.g.e., VII, 304.

⁶⁷⁴ Kurtubî, a.g.e., VII, 304, 344.

⁶⁷⁵ Kurtubî, a.g.e., IV, 246.

⁶⁷⁶ Kurtubî, a.g.e., III, 347.

⁶⁷⁷ Kurtubî, a.g.e., X, 400.

⁶⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., XII, 12.

⁶⁷⁹ Kurtubî, a.g.e., VI, 390; IX, 376.

⁶⁸⁰ Hayatı hakkında bk. Zehebî, *Ma'rifetü Kurrâi'l-Kibâr*, Kahire 1966, I, 56; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 102-10.

fakirler çoğalınca Hz. Peygamber: “Dındaşınızdan başkasına sadaka vermeyin”⁶⁸¹ buyurdu. Derken, İslâm dininden olmayanlara sadakayı mubah kılan bu âyet nâzil oldu⁶⁸².

2. Misâl: Müfessir, En’âm, 6/91. âyetindeki “*Allah hiçbir insana bir şey indirmedir*” kavli hakkında Saîd b. Cübeyir’in şöyle dediğini nakletmektedir: Bu sözleri söyleyen Malik b. es-Sayf’dır. Tartışmak üzere Peygamber (sav)’in yanına geldiği zaman Hz. Peygamber ona: “Tevrat’ı Musâ’ya indiren hakkı için sana soruyorum: Yüce Allah, gerçekten şişman din âlimine kızar diye Tevrat’ta bir ibare buluyor musun?” diye sordu. Malik b. es-Sayf’de şişman bir âlimdi. Bu olay üzerine kızdı ve şöyle dedi: Yemin ederim ki, Allah hiçbir insana bir şey indirmedir.

Bu sefer yanındaki arkadaşları ona: Vay sana, Hz. Musa’ya da mı indirmedir? deyince, şöyle cevap verdi: Allah’a yemin olsun ki o, hiçbir insana bir şey indirmemiştir, demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur⁶⁸³.

2-Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)⁶⁸⁴.

1. Misâl: Kurtubî, “*Bir Peygamberin ganimet malını gizlemesi emanet veya ganimete hıyanet etmesi asla doğru değildir. Kim emanete hıyanet eder, aşırırsa kıyamet günü aşırıldığını boynuna yüklenip getirir. Sonra herkese kazandığı tastamam verilir, hiç haksızlığa uğratılmazlar*” Âl-i İmrân, 3/161. âyetinin, nüzûl sebebi hakkında ed-Dahhâk’ın şöyle dediğini söyler: Hz. Peygamber gazalarının birisinde öncü olarak bazı kimseleri göndermiş, sonra bu öncüler dönmeden geridekiler bazı ganimetler elde etmişlerdi. Hz. Peygamber yanında olan askerlere ganimet verdiği halde, öncülere pay ayırmamıştı. Bu olay üzerine yüce Allah, Peygamber’ine sitem olarak: “*Bir Peygamberin ganimet malını gizlemesi (emanet veya ganimete) hıyânet etmesi asla doğru değildir*” âyetini indirdi⁶⁸⁵.

2. Misâl: Kurtubî, Tâ-Hâ, 20/1-8. âyetlerin nüzûl sebebi ile alakalı olarak Mukâtil ve ed-Dahhâk’tan şunu aktarır: Kur’ân-ı Kerim Hz. Peygamber’e Mekke’de inmeye

⁶⁸¹ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, Kitabu’z-Zekâh, II, 398.

⁶⁸² Kurtubî, a.g.e., III, 338.

⁶⁸³ Kurtubî, a.g.e., VII, 40; Taberî, VII, 176; Vâhdî, 126; İbn Atiyye, 5, 280; Başka misâller için bk. Kurtubî, V, 204, 243; VII, 40; X, 304.

⁶⁸⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 274-276.

başlayınca ashabı ile birlikte kalkıp gece namazı kıldılar. Kureyş Kafirleri: Allah bu Kur'ân-ı Muhammed'e yorulması için indirmiştir dediler. Bunun üzerine yüce Allah şu âyetlerini indirdi “*Ta-Ha*” yani ey kişi “*Biz sana Kur'ân-ı güçlük çekesin diye indirmedik.....*”⁶⁸⁶.

3-Mücâhid b. Cebr (ö. 104/722)⁶⁸⁷.

1. Misâl: Kurtubî, “*Doğrusu insanlar için kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan, âlemlere mübârek ve hidâyet olmak üzere kurulmuştur*” Âl-i İmrân, 3/96-97. âyetlerin tefsirindeki ilk meselede, âyetlerin sebab-i nüzûlü hakkında Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder: Müslümanlar'la Yahudiler karşılıklı övündüler. Yahudiler: Beytü'l-Makdis'in Kabe'den daha faziletli ve daha büyük olduğunu, orasının Peygamberlerin hicret ettiği Arz-ı Mukaddes olduğunu söylediler. Müslümanlar ise onlara: Hayır, Kabe ondan daha faziletlidir diye karşılık verdiler. Bu olay üzerine yüce Allah bu âyeti indirdi⁶⁸⁸.

2. Misâl: Yine Kurtubî, “*Diğer bir kısımda günahlarını itiraf ettiler, iyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar. Belki Allah bunların tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan esirgeyendir*” Tevbe, 9/102. âyetin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak, önce İbn Abbas'tan bu âyetin Tebük gazvesinden geri kalan on kişi hakkında indiğini nakleder. Daha sonra Mücâhid'ten, âyetin özellikle Ensar'dan Ebû Lübâbe hakkında ve onun Kurayzaoğulları ile arsında meydana gelen bir olay sebebi ile indiğini belirtir. Olay şöyledir: Kurayzaoğulları Ebû Lübâbe ile, Allah ve Resûlü'nün hükmünü kabul etmeleri ve kalelerini terk etmeleri hususunda anlaşmışlardı. Ne var ki, böyle yaptıkları takdirde Hz. Peygamber'in kendilerini boğazlıyacağını imâ ederek boğazına işaret etmişti. Yapığı bu iş ortaya çıkınca tövbe edip nadim olmuş, kendini Mescid'in direklerinin birisine bağlamış, Allah tarafından affedilinceye veya ölünceye kadar, yememek-içmemek için yemin etmişti.

⁶⁸⁵ Kurtubî, a.g.e., IV, 266; Nisâburî, s. 93; İbn Atiyye, III, 403; Suyûtî, II, 362.

⁶⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., XI, 175; Taberî, XVI, 102; İbn Kesîr, V, 267; Suyûtî, IV, 288; Başka misâller için bk. IV, 62, 210; V, 265, 375, 385; VI, 146; VIII, 194; IX, 17.

⁶⁸⁷ İbn Sa'd, V, 466.

⁶⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., IV, 146; Vâhidî, 65-66; Ebû Hayyân, III, 5.

Allah onu affedinceye kadar böylece bekledi ve bu âyet nâzil oldu. Hz. Peygamber de ipinin çözülmesini emretti⁶⁸⁹.

4-Hasen el-Basrî (ö. 110/728)⁶⁹⁰.

1. Misâl: Kurtubî, *“İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, canını Allah’ın rızasını kazanmaya satar. Allah’da kullarına çok şefkatlidir”* Bakara, 2/207. âyetin tefsirinde zikrettiği nüzüî haberlerinden biri de Hasen el-Basrî’nin rivâyetidir. O der ki: Bu âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu bilir misiniz?. Bu âyet, kafirle karşılaşp da ona, “*لا اله الا الله*” de, eğer böyle dersen malını ve canını korumuş olursun diyen Müslüman biri hakkında inmiştir. Ancak kafir böyle bir söz söylemez. Müslüman ona: Allah’a yemin olsun ki ben, onun için canımı vereceğim der ve ilerler, ölünceye kadar savaşı⁶⁹¹.

2. Misâl: Kurtubî, *“İmân ettikten, Peygamberlik hak olduğuna tanık olduktan ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra küfre sapan bir kavmi, Allah nasıl hidâyete eriştirir?. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez”* Âl-i İmrân, 3/86. âyetin tefsirinde sebep-i nüzüî ile alakalı olarak, el-Hasen’den şu haberi nakleder: Bu âyet Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Hz. Peygamber’in geleceğini müjdeleyip onunla, kafirlere karşı zafer kazanacaklarını söylüyorlardı. Şu kadar var ki, Hz. Peygamber gönderilince inatlaştılar ve ona imân etmediler. Bunun üzerine Yüce Allah: *“İşte bunların cezası Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lânetinin üzerlerine olmasıdır”*⁶⁹² âyetini indirdi⁶⁹³.

3. Misâl: Müfessir, *“Birde sana kendilerine binek temin etmen için gelip de ...”* Tevbe, 9/91-92. âyetlerinin tefsirinde nüzüî haberleri olarak naklettiği muhtelif rivâyetler arasında el-Hasen’in rivâyetini de nakleder. Söz konusu rivâyet şöyledir: Âyet Ebû Mûsa ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunlar kendilerine binek talep etmek için Hz. Peygamber’in yanına geldiler. Bu talep, Hz. Peygamber’in kızgın olduğu bir zamana tesadüf etti ve Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: “Allah’a yemin olsun, ne size binek

⁶⁸⁹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 224; Taberî, XI, 12; Suyûtî, IV, 276; Bu âyetin nüzüî ile ilgili olarak bk. İbn Atiyye, VII, 19; Râzî, XVI, 179; İbn Kesîr, IV, 145; Ebû Hayyân, V, 94.

⁶⁹⁰ Zirikî, II, 242.

⁶⁹¹ Kurtubî, a.g.e., III, 24; Vâhidî, s. 44.

⁶⁹² Âl-i İmrân, 3/87

⁶⁹³ Kurtubî, a.g.e., IV, 138; Taberî, III, 242; Ebû Hayyân, II, 517; Nahhâs, *Meâni'l-Kur’ân*, I, 434.

onları çağırıldı ve kendilerine, iki ile on yaş arasında bir deve verdi. Ebû Musa: Ya Resûlallah sen yemin etmedin mi? deyince, Hz. Peygamber ona: “Şüphesiz ben, bir şeye yemin edip, başka şeyi ondan daha hayırlı gördüğümde -İnşâallah- hayırlı olanı yapar ve yeminin keffâretini de veririm” dedi⁶⁹⁴.

5-Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö. 118/736)⁶⁹⁵.

1. Misâl: Müfessir, “*İş, ne sizin kuruntularınıza, ne de Kitap ehlinin kuruntularına kalmıştır. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisine Allah’tan başka ne bir dost bulunur, ne de bir yardımcı*” Nisa, 4/123. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak zikrettiği haberlerden biri de Katâde ve Süddî’den gelen şu rivâyettir: Müminlerle Ehl-i Kitap birbirlerine karşı övündüler. Kitap ehli: Peygamberimiz sizinkinden önce, kitabımız önce ve biz Allah’a sizden daha çok yakınız dediler. Müminler ise: Peygamberimiz Peygamberlerin sonuncusu, kitabımız ise diğer kitapların fevkinde hakem mevkiindedir, dediler. Bu hadise üzerine bu âyet nâzil oldu⁶⁹⁶.

2. Misâl: Kurtubî, “*Yakında seni bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler. O takdirde kendileri de senin ardından ancak pek az kalacaklardır*” İsrâf, 17/76. âyeti ile ilgili olarak, Mekke’de indiğini belirttiikten sonra müfessir, Mücahid ve Katâde’nin şöyle dediklerini söyler: Âyet Mekkeliler’in Hz. Peygamber’i oradan çıkarmaya niyet etmeleri üzerine inmiştir. Eğer çıkarsalardı onlara müsamaha edilmezdi. Fakat Allah ona hicret etmesini emretti ve o da çıktı⁶⁹⁷.

Kurtubî, sözün devamında bu ifadenin daha doğru olduğunu, çünkü sûrenin Mekke’de indiğini bundan önceki âyetlerin de Mekkeliler’in durumunu haber verdiğini belirtir⁶⁹⁸.

6-İsmâil b. Abdurrahmân es-Süddî (ö. 128/745)⁶⁹⁹.

1. Kurtubî, “*Mü’min bir Cârîye, hoşunuza gitse bile elbette müşrik bir kadından daha hayırlıdır*” Bakara, 2/221. âyetin nüzûlü ile ilgili olarak es-Süddî’nin söyle dediğini

⁶⁹³ Kurtubî, a.g.e., IV, 138; Taberî, III, 242; Ebû Hayyân, II, 517; Nahhâs, *Meâni l-Kur’ân*, I, 434.

⁶⁹⁴ Kurtubî, a.g.e., VIII, 212; Hadis için bk. Buhârî, Eymân 1; Müslim, Eymân 7; Ebû Dâvûd, Eymân 14; Nesâî, Eymân 15; İbn Mâce, Keffârât 7; Müsned, IV, 398.

⁶⁹⁵ Hayatı hakkında bk. Dâvûdî, II, 43.

⁶⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., V, 395; Vâhidî, s. 104.

⁶⁹⁷ Kurtubî, a.g.e., 10, 306-307; Taberî, XV, 89-90; Vâhidî, s. 167.

⁶⁹⁸ Kurtubî, a.g.e., 10, 307

nakleder: Bu âyet Abdullah b. Revâha hakkında nâzil olmuştur. Onun siyah bir Cariyesi vardı. Kızdığı bir anda onu tokatladı, sonrada pişman oldu. Hz. Peygamber'e gelip ona yaptığını haber verdi. Hz. Peygamber de ona: "Ey Abdullah, o nasıl bir cariyedir?" dedi. Abdullah: Oruç tutar, namaz kılar, güzel abdest alır, Allah'tan başka ilâh olmadığına seninde onun elçisi olduğuna şahadet eder. Bunun üzerine Peygamber: "Bu Mümin bir kadındır" buyurdular. Abdullah da: Yemin olsun ki, onu mutlaka azâd edip evleneceğim dedi ve gereğini yaptı. Bunun üzerine Müslümanlardan bazıları, bir cariyeye ile evlendi diyerek onu kınadılar. Zira onlar soyları dolayısıyla müşriklerle hem evleniyorlar hemde kız veriyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu⁷⁰⁰.

2. Misal: Kurtubî, "*Ey imân edenler, Yahudileri de hristiyanları da veliler edinmeyin, onlar birbirlerinin dostlarıdır*" Mâide, 5/51. âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak es-Süddî'nin şöyle dediğini söyler: Âyet Müslümanların Uhud savaşı günü korkuya kapılarak, içlerinden bazılarının Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyi içlerinden geçirmeleri üzerine inmiştir⁷⁰¹.

3. Misâl: Kurtubî, "*Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine açıkça haber verecek bir sûrenin tepelerine indirilmesinden çekiniyorlar. De ki: "Siz alay edin bakalım!. Şüphesiz Allah çekindiğinizi çıkarandır"*. Tevbe, 9/64. âyetiyle ilgili olarak da, es-Süddî şöyle demektedir: Bazı münafıkların: Allah'a yemin olsun, bizim hakkımızda Kur'ân da bir şeyler inmektenense, insanların önüne çıkıp yüz sopa vurulmasını yeğlerim demesi üzerine bu âyetin indiğini belirtir⁷⁰².

Kurtubî'nin tabîlerden nakli bunlarla sınırlı olmayıp Zeyd b. Eslem⁷⁰³, Mesrûk b. el-Ecda⁷⁰⁴, Âmir b. Şerâhîl es-Şa'bi⁷⁰⁵, Ebu'l-Âliye⁷⁰⁶, Atâ b. Ebî Rabâh⁷⁰⁷, İbn Sîrîn⁷⁰⁸,

⁶⁹⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 288-289.

⁷⁰⁰ Kurtubî, a.g.e., III, 73; İbn Cerîr, II, 223; Vâhidî, 39; İbn Kesîr, I, 258; Suyûfî, *ed-Durr*, I, 615.

⁷⁰¹ Kurtubî, a.g.e., VI, 207; Taberî, VI, 178; İbn Atıyye, IV, 477.

⁷⁰² Kurtubî, a.g.e., VIII, 181; Vâhidî, s. 143.

⁷⁰³ Kurtubî, a.g.e., VII, 304.

⁷⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., V, 273.

⁷⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., III, 279; IV, 205.

⁷⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., IV, 297; XII, 296.

⁷⁰⁷ Kurtubî, a.g.e., IV, 138; VII, 336, 337; X, 305.

⁷⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., X, 350.

Muhammed b. Ka'b el Kurazi⁷⁰⁹ gibi tabiînin diğer ileri gelenlerinin sözlerine de yer vermektedir.

2.7.2.3. Rivâyetlerin Etbâu't-Tâbiîn ve Sonrasına Atfedilmesi

1- Mukatil b. Süleymân (ö. 150/767)⁷¹⁰.

1. Misâl: Yine Kurtubî, Bakara, 2/208. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak Mukatil b. Süleymân'dan şunu nakleder: Abdullah b. Selâm ve arkadaşları namazda Tevrat okumak ve onun bazı hükümleriyle amel etmek için Hz. Peygamber'den izin talep ettiler. Bunun üzerine "*Şeytanın adımlarını izlemeyin*" âyeti nâzil oldu⁷¹¹.

2. Misâl: Kurtubî, "*Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını sizin mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu büyük bir günahtır*" Nisâ, 4/2. âyetiyle ilgili olarak Mukâtil ve el-Kelbî'den şunu aktarır: Bu âyet, yetim olup çok malı bulunan Gatafan'lı bir kişinin kardeşinin oğlu hakkında inmiştir. Yetim ergenlik çağına gelince amcasından malını talep etti, fakat amcası bunu yerine getirmedi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Amcası: Büyük günah işlemekten Allah'a sığınırız dedi ve malı iade etti. Hz. Peygamber de buyurdu ki, "Kim nefsin cimriliğinden korunur, işte o bu şekilde malı geri çevirirse o kendi evinde (cennette) konaklar". Delikanlı bu malı eline alınca Allah yolunda infak etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki: "Ecir gerçekleşti geriye günah kaldı". Denildi ki: Nasıl (geriye günahın kalması) ya Resûlallah? diye suâl edilince, Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ecir çocuk için gerçekleşti, günah da babasında kaldı". Çünkü babası müşrik birisi idi⁷¹².

3. Misâl: Yine, A'raf, 7/180. âyetin sebab-i nüzûlü olarak Mukâtil ve diğer bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyet namaz esnasında: Ya Rahmân, ya Rahîm diyen bir kişi hakkında nâzil olmuştur. Bunun üzerine Mekke müşriklerinden birisi şöyle dedi: Muhammed ve arkadaşları bir Allah'a ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mı?. Bu kişiye

⁷⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., IV, 245, 314; VII, 64.

⁷¹⁰ Zirikî, VIII, 206; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 195-227.

⁷¹¹ Kurtubî, a.g.e., III, 27; Taberî, II, 324; Nahhâs, *Meâni'l-Kur'an*, I, 154.

⁷¹² Kurtubî, a.g.e., V, 13; Vâhidî, 81; Ebû Hayyân, III, 159.

ne oluyor da, iki Allah'a duâ ediyor. Bunun üzerine Allah “*En güzel isimler Allah'ındır, o halde ona bunlarla duâ edin*” âyetini indirdi⁷¹³.

2-Muhammed b. es-Sâib b. Bişr el-Kelbî (ö. 146/763)⁷¹⁴.

1. Misâl: Kurtubî, Âl-i İmrân, 3/18. âyetiyle ilgili olarak el-Kelbî'nin şöyle dediğini söyler: Hz. Peygamber'in Medine'de olduğu haberi yayılınca Şam ehlinde iki Yahudi alimi onun yanına geldiler. Biri diğerine: Bu şehir ahır zamanda çıkacak Peygamber'in şehrinin özelliklerine ne kadar benziyor! dedi. Hz. Peygamber'in yanına girdiklerinde sıfat ve özellikleriyle onu tanıdılar. Ona: Sen Muhammed'misin? diye sordular. O da: “Evet” buyurdu. Tekrar: Sen Ahmed'misin? dediler. Yine: “Evet” buyurdu. Bu sefer şöyle dediler: Sana şahadetten soruyoruz. Eğer bunu bize haber verirsen sana imân eder ve seni doğrularız. Hz. Peygamber onlara “sorunuz” dediklerinde şöyle dediler: Bize Allah'ın kitabında olan en büyük şahadetten haber ver.

Bunun üzerine, yüce Allah Peygamberine “*Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de ondan başka ilah olmadığına adaletle şahadet ettiler. O azizdir, hakimdir*” âyetini indirdi. Her iki alimde İslâm'ı seçti ve Hz. Peygamberi tasdik ettiler⁷¹⁵.

2. Misâl: Kurtubî, “*Eğer kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklar diye, olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: “Mucizeler ancak Allah'ın yanındadır”. Hem bilirmisiniz o mu'cize gelmiş olsada onlar yine inanmazlar*” En'âm, 6/109. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şöyle der: Müfessirlerden el-Kurazî, el-Kelbî ve diğerlerinin naklettiklerine göre âyetin sebab-i nüzûlü şöyledir: Kureyş şöyle dedi: Ey Muhammed, sen bize Musâ'nın kayaya vurup on iki pınar fişkırttığını, İsa'nın ölüleri dirilttiğini, Semud'un bir devesi olduğunu haber veriyorsun. Seni tasdik etmemiz için bunlardan bazısını bize getirmelisin. Hz. Peygamber: Nasıl bir mucize istersiniz? deyince, şöyle dediler: Şu Safa'yı bize altın yap. Yemin olsun ki eğer bunu yaparsan hepimiz sana tabi oluruz. Hz. Peygamber onlara duâ etmeye başladı. Cebrail ona geldi ve şöyle dedi: Eğer dilersen Safa altın olur. Gerçekten Allah bir mucize gönderip onu tasdik etmeyecek olurlarsa Allah onları azıplandıracaktır. Tevbe edeceklerin etmesi

⁷¹³ Kurtubî, a.g.e., VII, 309; İbn Atıyye, VI, 153.

⁷¹⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 295-296.

için onları bırak. Bunun ardından Hz. Peygamber şöyle dedi: Bununla beraber Tevbe edecekler tövbe etsin. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁷¹⁶.

3-Muhammed b. İshâk b. Yesâ el-Kuraşî (ö. 151/768)⁷¹⁷.

-Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî,

1. Misâl: Kurtubî, Âl-i İmrân, 3/112-115. âyetlerin tefsirinde 113. âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak İbn İshâk'ın, İbn Abbâs'tan şöyle dediğini nakleder: Abdullah b. Selâm, Sa'lebe b. Sa'ye, Esid b. Ubeyd ve İslâm'a giren diğerleri, imân edip İslâm kalplerine yerleşince Yahudi âlimleriyle küfre dalanlar şöyle dediler: Muhammed'e imân edip ona tabi olanlar bizim kötülerimizden başkası değildir. Eğer bunlar bizim hayırlılarımız olsaydı atalarının dinini terk edip başkasına gitmezlerdi. Bunun üzerine yüce Allah “*Hepsi bir değildir, kitap ehlinde secdeye vararak geceleri Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır.....İşte onlar salihlerdendir*” âyetlerini indirdi⁷¹⁸.

2. Misâl: Kurtubî'nin, Hz. Peygambere soru sorularak vaki olan bir nüzûl rivâyetini verişine de misâl vermek istersek: “*Sana (Enfâl) savaş ganimetleri*” 'ni soruyorlar: *De ki: “Ganimetler Allah'ın ve Resûlünüdür. Siz gerçekten inanan insanlar iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Resûlü'ne itâat edin”*

Müfessir bahsi geçen Enfâl, 8/1. âyetinin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak senedini de zikrederek şöyle der: Muhammed b. İshak dedi ki: Bana Abdurrahman b. el-Haris ile arkadaşlarımızdan başkaları Süleyman b. Musa el-Eşdak'ın Makhûl'den o Ebû Umâme el-Bâhilî'den naklederek der ki: Ben Ubâde b. es-Sâmit'e Enfâl'den sordum, o da şöyle dedi: Biz Bedir'liler, Enfâl hakkında ihtilâfa düşüp, kötü davranınca nâzil oldu. Allah onu bizden aldı ve Peygamberine verdi. Hz. Peygamber de onu adil bir şekilde dağıttı. İşte bu Allah'tan korkmak, Resulüne itâat ve aramızı düzeltmektir⁷¹⁹.

3. Misâl: Kurtubî, yine Enfâl, 8/70. âyetiyle ilgili olarak İbn İshâk'tan şu rivâyeti yapar: Kureyş, Allah Resûlüne esirlerinin fidyesini göndermişti. Her kavim Müslümanların

⁷¹⁵ Kurtubî, a.g.e., IV, 44; Vâhidî, 54; Ebû Hayyân, II, 401-402.

⁷¹⁶ Kurtubî, a.g.e., VII, 64; Vâhidî, 127-128.

⁷¹⁷ Zirikî, a.g.e., VI, 252; Kahhâle, IX, 44.

⁷¹⁸ Kurtubî, a.g.e., IV, 184; Taberî, IV, 35; İbn Atıyye, III, 274; Ebû Hayyân, III, 33.

⁷¹⁹ Kurtubî, a.g.e., VII, 344.

razı olacakları fidyelerini vermişti. İbn Abbâs: Ey Allah'ın Resûlü ben Müslüman'dım dedi. Allah Resûlü: "Senin Müslüman olup olmadığımı Allah bilir dedi. Eğer öyle ise: Allah sana muhakkak bunun karşılığını verecektir. Ama sen dış görünüşünle bizim aleyhimize olduğundur. Kendi fidyeni ve iki kardeşinin oğlu Nevfel b. el-Haris b. Abdulmuttalip ile Akil b. Ebî Talip'in ve müttefikin olan Haris b. Fihroğullarından Utbe b. Amr'ın da fidyelerini öde" buyurdular. Abbâs: Ey Allah'ın Resûlü bu meblağ yanımda yoktur dedi. Hz. Peygamber: Ümmü'l-Fadl ile gömdüğün mal nerede ?. Hani sen ona: Bu yolculuğumda bana bir şey olursa bu çocuklarım, Fadl, Abdullah ve Kusem'e kalsın dememiş miydin? buyurdular. Abbâs: Ey Allah'ın Resûlü ben senin gerçekten Allah'ın Resûlü olduğunu biliyorum. Şüphesiz bu, ben ve Ümmü'l-Fadl'ın bildiği bir husustur. Ey Allah'ın Resûlü sizde bulunan ve ganimet olarak benden aldığınız yirmi Ukiyye'yi benim için sayınız deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır o, Allah'ın senden bize vermiş olduğu bir şeydir" buyurdular. Abbas'da kendisinin, iki yeğeninin ve müttefikinin fidyesini ödeyerek kurtardı. Yüce Allah onun hakkında *"Ey Peygamber elinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah'ın ilmine göre kalplerinizde bir hayır varsa o, size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar....."* âyetini indirdi⁷²⁰.

İbn İshâk sözün devamında der ki: Esirlerden fidyesi en çok olan kişi Abdulmuttalip'in oğlu Abbas idi. Varlıklı bir kimse idi, o kendisini yüz Ukiyye altın fidye vererek kurtarmıştı⁷²¹.

4-Ebû Ca'fer Muhamed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922)⁷²².

-Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân,

1. Misâl: Kurtubî, *"Ey imân edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez"* Mâide, 5/87. âyetinin nüzûl haberini şöyle verir: Taberî'nin, İbn Abbâs'a kadar uzanan bir senedle naklettiğine göre âyet, Hz. Peygamber'e gelip şöyle diyen bir kişi hakkında

⁷²⁰ Kurtubî, a.g.e., VIII, 53; bk. İbn İshâk, *Sîre*, (Neş. Muhammed Hamidullah), Konya 1981, s. 287; Suyûtî, *ed-Durr*, III, 111-112; İbn Kesîr, IV, 36.

⁷²¹ Kurtubî, a.g.e., ay.

⁷²² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 136-160; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 363-369.

nâzil olmuştur: Ey Allah'ın Resûlü, ben et yediğim zaman şehvetim artar. Onun için et yemeyi kendime haram kıldım. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁷²³.

2. Misâl: Kurtubî, *“Ey İnananlar, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selâm vermeden girmeyin. Herhalde bunun, sizin için daha iyi olduğumu düşünüp anlarsınız”* Nur, 24/27. âyetin nüzûlü ile ilgili olarak şöyle der: Bu âyetin nüzûl sebebi Taberî ve başkalarının Adiy b. Sâbit'ten naklettiklerine göre şu şekildedir: Ensâr'dan bir kadın: Ey Allah'ın Resûlü dedi: Ben evimde, babam, oğlum veya hiçbir kimsenin görmesini istemediğim bir halde bulunuyorum. Ben bu halde iken yanıma, babam veya ailenin diğer fertlerinden başkaları ansızın girebilir. Ne yapayım? dedi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁷²⁴.

Bu sefer Ebû Bekir şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü! Şam yolu üzerinde hanlar ve meskenler vardır. Oralarda hiç kimseler bulunmuyor. Buralara nasıl girilir? diye sorunca, yüce Allah : *“Oturulmayan ve içlerinde size âit bir meta' bulunmayan evlere girmenizde size bir günah yoktur.....”* (Nûr, 24/29) âyetini indirdi⁷²⁵.

5-Muhammed b. Atiyye el-Endelûsî (ö. 546/1151)⁷²⁶.

-el-Muharrarü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,

1. Misâl: Kurtubî, *“Ey imân edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın. Eğer cünüp iseniz yıkanıp temizleniniz. Hasta, yahut yolcu iseniz, yahut içinizden biri tuvaletten gelmiş ise, yada kadınlara dokunmuş su bulamamışsanız, temiz toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve size olan nimetini tamamlamak istiyor ki, şükredesiniz”* Mâide, 5/6. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şöyle der: el-Mâverdî ve İbn Atiyye bu âyetin el-Müreyysî gazvesinde gerdanlığını kaybeden Hz. Âişe hakkında nâzil olduğunu söylerler.

⁷²³ Kurtubî, a.g.e., VI, 247; Taberî, XVIII, 16; Tirmizî, Tefsîr, 5. sûre 14; Suyûtî, *ed-Durr*, II, 307.

⁷²⁴ Kurtubî, a.g.e., XII, 216; Taberî, XVII, 87; Vâhidî, 186; İbn Kesîr, VI, 40.

⁷²⁵ Kurtubî, a.g.e., a y.

⁷²⁶ Suyûtî, *Tabakât*, 16-17; *A'lâm*, IV, 53; *Kehhale*, V, 93.

Aynı zamanda bu abdest âyetidir. İbn Atiyye der ki: Daha önce Müslümanlar tarafından abdest bilindiği için, bu âyet bu hususta tilavetten başka bir şey artırmamış gibidir⁷²⁷.

2. Misâl: Müfessir, *“Kullarıma söyle, en güzel olanı söylesinler. Çünkü şeytan aralarına ayrılık sokar. Gerçekten şeytan, insanın apaçık düşmanıdır”* İsrâ, 17/53. âyetinin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak şöyle der: Âyet, Ömer b. el-Hattab hakkında inmiştir. Şöyle ki: Araplardan birisi ona sövmüş ve Hz. Ömer de ona karşılık verip onu öldürmek istemişti. Az kalsın aralarında büyük bir fitne kopacaktı. Bunun üzerine yüce Allah *“Kullarıma söyle, en güzel olanı söylesinler..”* âyetini indirdi. Bunu, es-Sa’lebî, el-Mâverdî, İbn Atiyye ve el-Vâhidî nakletmişlerdir⁷²⁸.

6-Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 468/1076)⁷²⁹.

-Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân,

1. Misâl: Kurtubî, *“Kim Allah’a ve Resûlün’e itaat ederse, işte onlar Allah’ın kendilerine nimetler verdiği Peygamberler, siddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlardır”* Nisâ, 4/69. âyetin sebebe-i nüzûlü ile ilgili olarak: es-Sa’lebî’den şunu nakleder: Bu âyet Hz. Peygamber’in azatısı Sevban hakkında nâzil olmuştur. Sevban ondan ayrı kalmağa tahammül edemezdi. Bir gün rengi geçmiş, vücudu zayıflamış bir vaziyette Hz. Peygamber’in huzuruna geldi. Hüznü yüzünden okunuyordu. Hz Peygamber: *“Ey Sevban, yüzünü solduran sebep nedir”* diye ona sordu. Sevban: *Ey Allah’ın Resûlü hiçbir sıkıntım ve kederim yok. Şu kadar var ki: Senden ayrı kaldığım zaman seni çok özleyorum. Seninle buluşuncaya kadar yalnızlık hissine kapılıyorum. Sonra da âhireti hatırlıyor ve orada seninle birlikte olamayacağım hissine kapılıyorum. Çünkü ben biliyorum ki sen, Peygamberler’le yüksek makamlarda olacaksın. Ben cennete girsem dahi senden daha aşağı bir mevkiye olacağım. Şayet cennete giremeyecek olursam, bu ise ebediyen seni göremeyeceğim demektir. Bunun üzerine yüce Allah bu âyeti indirdi. Bunu el-Vâhidî, el-Kelbî’den nakletmektedir⁷³⁰.*

2. Misâl: Müfessir Kurtubî, *“Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler. Sizin de onların da rızığını Allah verir”* Ankebût, 29/60. âyetinin sebab-i nüzûlü

⁷²⁷ Kurtubî, VI, 82; İbn Atiyye, IV, 80; Bu hususta muhtelif rivâyetler için bk. Kurtubî, V, 218-219.

⁷²⁸ Kurtubî, a.g.e., X, 281; Mâverdî, II, 440; İbn Atiyye, X, 308; Vâhidî, s. 166.

⁷²⁹ Suyûtî, 23; A’lâm, V, 59-60; Kahhâle, VII, 26-27.

hakkında Vâhidî'nin muttasıl bir senedle Yezid b. Harun'dan, o Haccac b. Minhah'den, o Zühr'i'den, o Abdurrahman b. Ata'dan, o Ata'dan, o da İbn Ömer'den bize şunu rivâyet etti: Hz. Peygamber'le çıkmıştık. Ensar'dan birinin duvarından içeri girdi. Meyvelerden koparıp yerken şöyle diyordu: "Ey Ömer'in oğlu, ne oluyor da yemiyorsun?. Ey Allah'n Resûlü iştahım yoktur dedim. Hz. Resûlullah: Fakat benim iştahım var, bu dördüncü gün oldu ki, hiçbir şey yemedim. Eğer isteseydim, Rabbime duâ ederdim. O da bana Kısra ve Kayser'e verdiği aynisini verirdi. Ey Ömer'in oğlu: İnsanlar senelik rızıklarımı doldurup, yakının zayıfladığı bir zamana ne dersin?" dedi.

Sonra İbn Ömer dedi ki: Vallâhi çok geçmeden bu âyet-i kerime nâzil oldu⁷³¹.

7-Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî (ö. 450/1058)⁷³².

-en-Nüket ve'l-U'yûn,

1. Misâl: Kurtubî, "O, yıldırımları gönderip onlarla Allah hakkında mücadele edip dururlarken dilediğini çarpar" Ra'd, 13/13. âyetinin nüzûlü ile ilgili olarak: el-Mâverdî'nin İbn Abbâs, Ali b. Ebî Talip ve Mücâhid'ten naklettiğine göre, bu âyet bir Yahudi hakkında inmiştir. Bu kişi Hz. Peygamber'e şöyle demişti. Sen bana Rabbinin inciden mi, yakuttan mı olduğunu söyle ?. Bunun üzerine onu bir yıldırım çarparak yaktı⁷³³.

2. Yüce Allah'ın, "Kullarıma haber ver: İşte ben öyle bağışlayan, öyle esirgeyelim. Fakat benim azâbım da çok acı bir azâptır" Hicr, 15/49-50. âyetlerinin nüzûl sebebi ile ilgili olarak: Hz. Peygamber, ashabının yanına varmış ve onların güldüklerini görünce şöyle buyurmuştur: "Önünüzde cennet ve cehennem varken mi gülüyorsunuz ?". Bunun onlara ağır gelmesi üzerine bu âyet nâzil oldu.

Bunu el-Mâverdî ve el-Mehdevî zikretmektedirler⁷³⁴.

⁷³⁰ Kurtubî, a.g.e., V, 272-273; bk. Vahidî, s. 94; Ebû Hayyân, III, 286.

⁷³¹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 373; Vâhidî, s. 196.

⁷³² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 417.

⁷³³ Kurtubî, a.g.e., IX, 304; bk. Mâverdî, II, 323; Taberî, XIII, 84; İbn Kesîr, IV, 364; İbn Atrıyye, VIII, 147.

2.7.2.4. Rivâyetlerin Diğer Müfessir ve Âlim Gruplarına Atfedilmesi

Kurtubî, yukarıda zikredilen kaynakların dışında bazen, sebab-i nüzûl rivâyetlerini bazı müfessir ve âlim gruplarına, bazen de (قول، حكى) gibi rivâyet ve nakil bildiren ifadelerle vermektedir. Şimdi bunları bazı misâller vererek görelim.

Tefsirde, sebab-i nüzûl rivâyetlerinin bazı müfessir veya âlim topluluklarına atfi da şu lafızlarla olmaktadır:

هذا قول جمهور المفسر (Müfessirlerin cumhurunun görüşüne göre)⁷³⁵

الجمهور (Çoğunluğa göre)⁷³⁶

روت فرقة (Bir kesimin nakline göre)⁷³⁷

قالت فرقة (Bir kesim şöyle dedi)⁷³⁸

قالت طائفة (Bir taife şöyle dedi)⁷³⁹

قال قوم (Birtakım kişiler şöyle dedi)⁷⁴⁰

قال بعض أهل الإشارات (Bazı işaret ehli şöyle der)⁷⁴¹

قال جماعة من العلماء (Bir grup ilim adamı şöyle dedi)⁷⁴²

قال المفسرون (Müfessirler demişlerdir ki)⁷⁴³

⁷³⁴ Kurtubî, a.g.e., 10, 39; bk. Mâverdî, II, 371; Suyûtî, ed-Durr, IV, 102; el-Mehdevî'nin hayatı hakkında bk. Bilmen, I, 417.

⁷³⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 422; VIII, 211.

⁷³⁶ Kurtubî, a.g.e., V, 198; VIII, 224.

⁷³⁷ Kurtubî, a.g.e., VIII, 90; XII, 100.

⁷³⁸ Kurtubî, a.g.e., I, 373; III, 38.

⁷³⁹ Kurtubî, a.g.e., II, 14, 192; V, 267, 272.

⁷⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., II, 308.

⁷⁴¹ Kurtubî, a.g.e., I, 373.

⁷⁴² Kurtubî, a.g.e., III, 18; VI, 111.

⁷⁴³ Kurtubî, a.g.e., III, 17, 24; XII, 22; XVI, 10.

قال أكثر المفسرين (Müfessirlerin ekseriyeti şöyle dedi)⁷⁴⁴

قال بعض المفسرين (Kimi müfessirlerin naklettiğine göre)⁷⁴⁵

قال بعضهم (Bazısı şöyle dedi)⁷⁴⁶

قال غيرهم (Başkaları şöyle dedi)⁷⁴⁷

قال آخرون (Diğerleri şöyle dedi)⁷⁴⁸

قال غيره (Ondan başkaları şöyle dedi)⁷⁴⁹

قال أهل السير (Siyer âlimlerinin dediğine göre)⁷⁵⁰

قال أهل التفسير (Tefsir ehli şöyle dediler)⁷⁵¹

قال بعض الناس (Bazı kişiler şöyle dediler)⁷⁵²

Kurtubî'nin, tefsirinde kullandığı rivâyet ve nakil bildiren bazı ifadeler de şu şekildedir:

“Rivâyet edildi ki” (روي)⁷⁵³, “Rivâyet olunur ki” (يروي)⁷⁵⁴, “Denilmiştir ki” (قيل)⁷⁵⁵, “Denilir ki” (يقال)⁷⁵⁶, “Zikredilmiştir ki” (ذكر)⁷⁵⁷, “Hikâye olunmuştur ki” (حكى)⁷⁵⁸.

⁷⁴⁴ Kurtubî, a.g.e., III, 37; XV, 317; XVI, 185; XVIII, 177, 155.

⁷⁴⁵ Kurtubî, a.g.e., III, 338.

⁷⁴⁶ Kurtubî, a.g.e., IV, 233, 279.

⁷⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., IV, 266.

⁷⁴⁸ Kurtubî, a.g.e., IV, 279.

⁷⁴⁹ Kurtubî, a.g.e., V, 267.

⁷⁵⁰ Kurtubî, a.g.e., VI, 380.

⁷⁵¹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 235; X, 188; XIII, 368; XIV, 116; XIX, 202; XX, 243.

⁷⁵² Kurtubî, a.g.e., XI, 279.

⁷⁵³ Kurtubî, a.g.e., III, 303, 347; IV, 110, 233, 266; V, 247, 270; VI, 284, 310; VII, 153, 345, 366, 376; VIII, 190, 211, 235; IX, 395; XII, 100.

⁷⁵⁴ Kurtubî, a.g.e., XII, 303.

⁷⁵⁵ Kurtubî, a.g.e., II, 84, 100, 213, 308, 336, 340; III, 24, 27, 37, 70, 101, 419; IV, 39, 63; VI, 282; VII, 313-14, 377; VIII, 211, 232; IV, 14, 204-205; X, 105, 199; XII, 213, 315.

⁷⁵⁶ Kurtubî, a.g.e., IV, 293, 298; V, 109; IX, 14; X, 61.

⁷⁵⁷ Kurtubî, a.g.e., VII, 344.

⁷⁵⁸ Kurtubî, a.g.e., III, 338.

Bu kalıpların içinde Kurtubî'nin en çok kullandığı ise; “Denilmiştir ki” (قيل) ifadesi olmuştur. Bu ifadeyi Kurtubî tefsirinde yüzden fazla yerde kullanmıştır. Şimdi bu kalıpla ilgili bir örnek verelim:

Kurtubî, “*Ey Peygamber, ağızlarıyla inandık deyip kalpleriyle inanmamış olanlardan ve Yahudilerden, küfürde yarış edenler seni üzmesin...*” Mâide, 5/41. âyetinin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak üç görüş olduğunu belirttikten sonra, müfessir bu görüşleri (قيل) lafzı ile şu şekilde sıralar:

Denildiğine göre bu âyet, Benî Kurayza ve Nadiroğulları hakkında inmiştir. Benî Kurayza'lı bir kişi Nadir'li birisini öldürdü. Nadirli'ler Kurayza'lı birisini öldürdü mü kısas uygulamazlar, yalnız diyet verirlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in hakemliğine başvurdular. Hz. Peygamber: Nadirli ve Kurayzalı bu iki şahsın eşit olduğuna hükmetti. Bu karar Nadirli'nin hoşuna gitmedi ve bu kararı kabul etmediler⁷⁵⁹.

Yine, denildiğine göre bu âyet, Hz. Peygamber'in Ebû Lubâbe'yi Kurayzalılara gönderdiğinde, Hz. Peygamber'in onlara uygulayacağı cezayı boğazına işaret ederek başlarının kesilmesi olduğunu imâ edip, Hz. Peygamber'e hıyânet etmesi sebebiyle onun hakkında inmiştir⁷⁶⁰.

Bir diğer görüşe göre ise âyet, Yahudi bir erkek ve bir kadının zinası ve recm edilmeleri ile ilgili hâdise sebebiyle nâzil olmuştur⁷⁶¹.

Kurtubî, bu son rivâyet hakkında: Bu da, konu ile ilgili söylenenlerin en sahihidir dedikten sonra, bunu hadis İmâmları, Mâlik, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiğini söyler⁷⁶². Bunun peşinden, bu haberi pekiştiren rivâyetleri sıralamaktadır⁷⁶³.

⁷⁵⁹ Kurtubî, a.g.e., VI, 172; Nesâî, Kasâme 8; Dârekutnî, III, 198; *Müsned*, I, 246.

⁷⁶⁰ Taberî, a.g.e., VI, 149; Suyûtî, *ed-Durr*, III, 78.

⁷⁶¹ Rivâyet hakkında bk. Ebû Dâvûd, Hudûd 25; Taberî, VI, 150; Vâhidî, s. 111-112.

⁷⁶² Bu rivâyetler hakkında bk. Müslim, Hudûd 26, 28; Ebû Dâvûd, Hudûd 25; İbn Mace, Hudûd 10.

⁷⁶³ Bk. Kurtubî, a.g.e., VI, 172-173.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KURTUBÎ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİ'Nİ KABUL VEYA REDDİNDE TAKİP ETTİĞİ ÖLÇÜLERİ VE ONDAN İSTİFADESİ

Önceki bölümde, Kurtubî tefsirinde esbâb-ı nüzûlün takdim edilmesini ve istifade edilen kaynakları görmüştük. Bu bölümde ise, müfessirin naklettiği rivâyetler hakkındaki değerlendirmeleri ve esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinden istifadesi ele alınacaktır.

3.1. Taaddüd Meselesi

Taaddüd'ün esbâb-ı nüzûlle ilgili meseleler arasında önemli bir yeri vardır. Usûlcü âlimler, birçok nüzûl sebebi dolayısıyla bir âyet nâzil olmuş ise buna “sebebin taaddüdü” demekteler. Tam tersi bir durum da, yani birkaç âyet tek sebep için inmiş olabilir. Bu durum ise “nüzûlün taaddüdü” olarak ifade edilmektedir⁷⁶⁴. Âlimlerimizin ekseriyeti taaddüdün olabileceği görüşündedirler. Bunlar arasında İbn Teymiyye, Zerkeşî ve Suyûtî'yi sayabiliriz⁷⁶⁵.

Kurtubî'ye gelince, onun tefsirinde hem sebebin taaddüdü, hem de nüzûlün taaddüdü - açıkça belirtilmemekle birlikte- ile ilgili misâllere rastlamak mümkündür. Şimdi bunları kısımlara ayırarak misâllerle görelim.

3.1.1. Sebebin Taaddüdü

Hadis mecmuaları ve tefsirlerde, bir âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili zaman veya mekan itibarı ile bir birine yakın veya uzak, birden fazla nüzûl rivâyetleri zikredildiğini görmekteyiz. Az öncede belirtildiği gibi alimlerin ekseriyeti bu olguyu kabul etmektedirler. Bu hususta İbn Hacer, âyetin nüzûlüne takaddüm eden sebeplerin çok

⁷⁶⁴ Serinsu, a.g.e., s. 134.

⁷⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, s. 49; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 106-107; Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I, 106-136.

olmasına mâni bir hâlin bulunmadığını söyler⁷⁶⁶. Böyle demekle İbn Hacer, âyetlerin mükerreren nüzûlünü kabul etmiş de olmaktadır.

Muâsır alimlerden Zerkânî ise bu hususta farklı kurallar ileri sürmektedir. Ona göre: Âyetin nüzûlüne sebep olan iki rivâyet sahih ise, birini diğerine tercih etmek için bir karine de yoksa, ikisinin de vukuu sebebiyle araları cem edilip kabul de edilemiyorsa, âyet bu iki hadisenin ardından nâzil olmuştur⁷⁶⁷ demektedir.

Kurtubî'ye gelince, onun tefsirinde “sebebin taaddüdü” ile ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. Fakat Kurtubî bunları naklederken meselenin kabul veya reddi hususunda herhangi bir tasrihte bulunmaz. Müfessir bunların pek çoğunu, ardından bir tercihte bulunmadan sadece zikrederken, bazısını umûmiliğe şamil görür, diğer bazısı arasında ise bir tercihte bulunur veya aralarını bağdaştırır. Şimdi bunları görelim:

3.1.1.1. Birden Fazla Rivâyetleri Cem' ve Te'lif Etmesi

“Cem” lügatte, dağınık olanları bir araya getirmek, te'vil yolu ile iki delil arasındaki ihtilafı gidererek lafzın delalet ettiği manayı ortaya çıkarmaktır⁷⁶⁸. Istilahta ise, şer'i deliller arasında i'htilaf ve tevâfuk'u akli veya naklî olarak beyan etmektir⁷⁶⁹. Bir başka ifade ile, ilk bakışta aralarında çelişki varmış gibi görülen hadislerin arasını, birini veya ikisini te'vil etmek suretiyle v.b. şekillerde te'lif etmek, uzlaştırmaktır⁷⁷⁰.

1. Misâl: Kurtubî, Âl-i İmrân, 3/188. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiğine göre Hz. Peygamber zamanında münafıklardan bazı kişiler, Hz. Peygamberle savaşa çıkmaz geri kalır otururlar ve buna sevinirlerdi. Hz. Peygamber savaştan döndüğünde ondan özür dilerler ve yemin ederlerdi. Yapmadıkları şeylerle övülmelerini isterlerdi. Bunun üzerine “*O yaptıkları ile*

⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, (tah. Muhammed Fuad Abdulbâkî ve Muhibuddîn el-Hatîb), (haz. Abdullah Bâz). Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan tarihsiz, VIII, 450; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 106; Zerkânî, *Menâhil*, I, 118; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1985, 16. baskı, s. 145.

⁷⁶⁷ Zerkânî, I, 118

⁷⁶⁸ Ebû Tahir, Muhammed b. Yakup el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 'جمع' md. (neş. Yusuf eş-Şeyh), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.

⁷⁶⁹ İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neş., İst. 1982, s. 172; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, S. 44.

⁷⁷⁰ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987. s. 43.

*sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin azâptan kurtulacaklarını sanma, sanma onlar için acıklı bir azâp vardır” âyeti nâzil oldu*⁷⁷¹.

Müfessir, Buhâri ve Müslim’in rivâyetinde, aynı âyetin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak, Mervân kapıcısı Rafî’e der ki: İbn Abbas’a git ve ona de ki: Eğer bizden birisi yaptığı ile sevinir, yapmadığı işler sebebiyle övülmeyi sevdiği için azâp görecekse, bu durumda mutlaka hepimiz azap göreceğiz. İbn Abbâs ona şöyle dedi: Bu âyetle sizin alakanız ne? Bu âyet kitap ehli hakkında nâzil olmuştur.

Daha sonra İbn Abbâs: “*Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden, mutlaka onu insanlara açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz diye söz almıştı*” ve “*O yaptıkları ile sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin azâptan kurtulacaklarını sanma*” (Âl-i İmrân, 3/187-88) âyetlerini okudu.

İbn Abbâs sözüne devam ederek: Hz. Peygamber onlara bir şey sordu ve onlar da bunu ondan gizlediler ve bunun aksini ona haber verdiler. Dışarı çıktıklarında kendilerine sorulanı Hz. Peygambere söyledi intibâmı verdiler ve bunun için övülmelerini istediler. Kendilerine sorulanı cevaplamayıp gizledikleri için de sevindiler, dedi⁷⁷².

Bu iki rivâyetin arkasından Kurtubî, Muhammed b. Ka’b el-Kurâzî ve ed-Dahhâk’tan da konu ile alakalı birer haber naklettikten sonra zikrettiğimiz iki sebab-i nüzûl haberi hakkında şu değerlendirmede bulunur: Birinci hadisin muktezâsı ile ikincisi aynı değildir. **Bununla birlikte âyetin her iki olay üzerine inmiş olması da ihtimal dahilindedir.** Çünkü her iki hadise de aynı zamanda meydana gelmiştir. Bu şekilde âyet her iki taraf için de bir cevap teşkil etmiş olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır⁷⁷³.

2. Misâl: Müfessir mirâsa dair Nisâ, 4/11-14. âyetlerin tefsirinde “*Allah size, çocuklarınızın alacağı mirâs hakkında, erkeğe kadının iki mislini tavsiye eder. Çocuklar ikiden fazla kız iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarıdır.....*” kavlinin

⁷⁷¹ Kurtubî, a.g.e., IV, 314; Buhâri, Tefsir 3. sûre 16; Müslim, Sıfatu’l-Münafikîn 7; Taberî, IV, 136; Vâhidî, s.78; Celâleddîn es-Suyûtî, *Lübâbu’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nuzûl*, Dâru İhyâi’l-Ulûm, Beyrût 1983 4. baskı s. 62.

⁷⁷² Kurtubî, a.g.e., IV, 314; Buhâri, Tefsir 3. sûre 16; Müslim, Sıfatu’l-Münafikîn 8; Tirmizî, Tefsir 3. sûre 23; *Müsned*, I, 298; Vâhidî, s. 79 (biraz farklı bir şekilde); Taberî, IV, 207; Suyûtî, *Lübâb*, s. 62; Ayrıca bk. Abdulfettah el-Kâdî, *Sahabe ve Müfessirlere göre Esbâb-ı Nuzûl* (çev. S. Akdemir), Fecr Yay., Ankara 1996, 3. baskı, s. 107; Mukbil b. Hâdî el-Vâdî, *es-Sahîhu’l-Müsned min Esbâbi’n-Nuzûl*, Dâru İbn Hazm, Lübnan 1415/1993, 2. baskı, s. 68-70.

⁷⁷³ Kurtubî, a.g.e., IV, 315.

sebeb-i nüzûlü ile alakalı olarak, farklı rivâyetlerin olduğundan bahseder. Birinci olarak naklettiği rivâyet şudur: Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârekutnî'nin Cabir b. Abdullah'tan rivâyet ettiklerine göre, Sa'd b. er-Rebî'in karısı Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü! Sa'd vefat etti ve arkasında iki kız çocuğu ve kardeşi kaldı. Kardeşi Sa'd'ın malını aldı. Kadınlar malları olursa nikahlanacaklar. Hz. Peygamber o anda kendisine cevap vermedi. Bir müddet sonra kadın tekrar ona gelip: Ey Allah'ın Resûlü! Sa'd'ın kız çocuklarının durumu nedir? dedi. Hz. Peygamber ona: "Bana Sa'd'ın kardeşini çağır" dedi. Kardeşi gelince Hz. Peygamber ona: "İki kız çocuğuna üçte iki, Sa'd'ın hanımına da sekizde bir ver, geriye kalan da senindir" buyurdular. Ebû Dâvûd'un rivâyetindeki lafızlar bu şekildedir⁷⁷⁴.

Yine Buhârî ve Müslim'in tahricinde, Cabir şöyle dedi: Hz. Peygamber Ebû Bekir ile birlikte, ben Benî Seleme'de hasta iken, yürüyerek beni ziyaret ettiler. Baygın olduğumu görünce su isteyip abdest aldı, elindeki suyu üzerime attı ve bende ayıldım. Ey Allah'ın Resûlü malımı ne yapayım dedim. Bu hadise üzerine "*Allah size, çocuklarınızın alacağı mirâs hakkında, erkeğe kadının iki mislini tavsiye eder*" âyeti nazil oldu⁷⁷⁵.

Tirmizî'nin rivâyetinde ise: Ey Allah'ın Resûlü malımı çocuklara nasıl dağıtayım? dedim. Bir cevap vermedi. Bunun üzerine "*Allah size, çocuklarınızın alacağı mirâs hakkında, erkeğe kadının iki mislini tavsiye eder*" âyeti indi⁷⁷⁶.

Buhârî'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre, bu âyetin nüzûl sebebi: Önceleri mal (tereke) çocuklara bırakılır, anne-babaya da vasiyet yapılması sebebiyle olduğunu söyler⁷⁷⁷.

Bunun ardından Kurtubî, bu rivâyetlere başkalarını da ilave ettikten sonra şunu söyler: **Bu âyetin, bunların hepsi için bir cevâp olması uzak bir ihtimal değildir. Âyetin nüzûlünün gecikmesi de bu sebeptendir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır**⁷⁷⁸.

⁷⁷⁴ Kurtubî, a.g.e., V, 63; Ebû Dâvûd, Ferâiz 4; Tirmizî, Ferâiz 3; İbn Mâce, Ferâiz 2; Dârekutnî, IV, 78.

⁷⁷⁵ Buhârî, Tefsir 4. sûre 4; Müslim, Ferâiz 6-7 (biraz farklı olarak); Ebû Dâvûd, Ferâiz 2.

⁷⁷⁶ Tirmizî, Ferâiz 6.

⁷⁷⁷ Buhârî, Tefsir 4. sûre 5.

⁷⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., V, 63.

3.1.1.2. Birden Fazla Nüzûl Sebebini Umûmîliğe Hamletmesi

Kurtubî -daha önce de belirtildiği gibi- lafzın umûmilik ifade etmesi durumunda cumhurun yanında yer alır ve sebebin hususiliğine değil de lafza itibar eder.

1. Misâ: Kurtubî, *“Ve onlar bir kötülük yaptıkları veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı anarlar ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları da Allah’tan başka kim bağışlayabilir?. Ve onlar, bile bile yaptıklarında ısrar da etmezler”* Âl-i İmrân, 3/135. âyette sözü edilenlerin tevbe eden kimseler olduğunu aktardıktan sonra, nüzûl sebebi olarak iki rivâyet vermektedir. Atâ yolu ile İbn Abbâs’tan nakledilen ilk rivâyette: Âyetin Ebû Mukbil künyeli, hurmacı Nebhân hakkında nâzil olduğu zikredilir. Diğer rivâyette ise: Âyetin, savaşa giden Sakif’li birinin ardında ailesine bakması için vekil bıraktığı arkadaşının ona ihaneti sebebiyle indiği söylenir.

Bundan sonra Kurtubî burada görüşler arası tercih kriterlerinden biri olan delillerin desteklediği görüşü tercih etme metodunu devreye sokar ve şöyle der: **Bu umûmî bir âyettir.** Bazen âyet özel bir sebebe binâen nâzil olur, daha sonra bütün böyle yapanları hatta daha fazlasını kapsayabilir.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî de *Müsned*’inde, Ali b. Ebî Tâlip’ten şunu nakleder: Bana Ebû Bekir -ki o doğru söylemiştir- Hz. Peygamber’in şöyle dediğini anlattı: Bir kul herhangi bir günah işledikten sonra, abdest alır ve iki rekat namaz kılar sonra da Allah’tan af dilerse Allah onu mutlak bağışlar. Daha sonra *“Ve onlar bir kötülük yaptıkları veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı anarlar ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları da Allah’tan başka kim bağışlayabilir? Ve onlar, bile bile yaptıklarında ısrar da etmezler”* âyeti ile, diğer âyet olan *“Kim bir kötülük yapar, yahut kendisine zulmeder de....”* (Nisâ, 4/110) âyetini okudu.

Kurtubî bu haberleri naklinin ardından şöyle der: **Naklettiğimiz hadis-i şerif sebebiyle âyetin umûma âit olması daha uygundur**⁷⁷⁹.

2. Misâl: Kurtubî’nin ilim ehlerinden naklettiğine göre *“Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçi’ye karşı gelir ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu*

⁷⁷⁹ Kurtubî, IV, 220-221; Hadis için bk. Ebû Dâvûd, Vitr 26; Tirmizî, Tefsir 3. sûre 14; İbn Mâce, İkâmetu’s-Salâh 193.

döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız.....Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka herşeyi dilediğini bağışlar. Allah'a ortak koşan da uzak bir sapıklığa düşmüştür" Nisâ, 4/115-116. âyetlerinin, hırsızlık yapan İbn Ubeyrak hakkında nâzil olduğunu, Hz. Peygamber onun hakkında elinin kesilmesi hükmünü verince irtidad edip Mekke'ye kaçtığını, bu âyetlerin de bu hadise üzerine indiğini kaydeder. Sâid b. Cübeyr de: Bu kişi Mekke'ye varınca, Müşriklerin onu, bir evin duvarını oyarken yakalayıp öldürdüklerini, bunun üzerine yüce Allah, "*Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz....*" âyetini indirdiğini kaydeder. Ed-Dahhak da der ki: Kureyşliler'den bir topluluk Medine'ye gelerek Müslüman oldular: Daha sonra irtidad ederek Mekke'ye geri döndüler, bunun ardından "*Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçi'ye karşı gelir onu cehenneme sokarız*" âyeti nâzil oldu.

Ardından müfessir, bu haberleri değerlendirme sadedinde şöyle der: Her ne kadar bu âyet zırh çalan veya bir başkası hakkında inmişse de, **bu âyetin Müslümanların önüne engel olan herkes hakkında umûmi olduğunu söyler**⁷⁸⁰.

3.1.1.3. Birden Fazla Nüzûl Sebebini Bir Tercih Belirtmeden Zikretmesi

Daha önce de zikredildiği gibi, alimlerimiz bir âyet için birden fazla nüzûl sebebinin olabileceğini kabul etmişlerdir. Kurtubî, bunu açıkça tasrih etmese dahi uygulamalarıyla buna cevaz vermiş gözükmektedir.

1. Misâl: Kurtubî, "*Yahudiler birde, sayılı günler dışında bize aslâ cehennem ateşi dokunmaz dediler*" Bakara, 2/80. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu söyler.

Hiz. Peygamber, Yahudilere: "Ehl-i cehennem kimlerdir dedi?" Onlar da: Bizleriz ama arkamızdan da yerimize siz geleceksiniz diye cevaplamışlar. Hiz. Peygamber onlara: "Yalan söylüyorsunuz, sizin de bildiğiniz gibi biz sizden sonra halefiniz olmayacağız"⁷⁸¹ buyurdular. Kurtubî, bu hadise üzerine bu âyetin nâzil olduğunu söyler. Bu görüşü ise İbn Zeyd'e izafe eder.

⁷⁸⁰ Kurtubî, V, 384-85.

⁷⁸¹ Buhârî, Tıb 55; *Müsned*, II, 451.

İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre ise: Resûlullâh Medine'ye geldiğinde Yahudiler, dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğunu, insanlar cehennemde her bin dünya senesi için, bir âhiret günü azap çekeceklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah bu âyeti indirdi. Mücahid'de bu görüştedir.

Bir başka tâife de: Yahudiler, Tevrat'ta zikredildiğine göre cehennemin kırk yıllık bir mesafede olduğunu söylerler. Ve onlar da her gün bin yıllık bir yol gidecekler, oraya vardıklarında cehennem yok olacaktır derler. Bu Dahhak'ın İbn Abbâs'tan rivâyetidir.

İbn Abbas'ın rivâyetine göre Yahudiler Tevrat'ta: Cehennem'in iki ucu arasında zakkum ağacına ulaşınca kadar kırk yıllık bir yolun yazılı olduğunu ve ona ulaşınca kadar azap göreceklerini, sonra da cehennemin yok olacağını iddia etmişlerdir. Yine İbn Abbas ve Katade'nin naklettiklerine göre Yahudiler şöyle dediler: Yüce Allah onları buzağıya taptıkları süre olan, kırk gün cehennemde tutacağına dâir yemin etmiştir⁷⁸².

Görüldüğü gibi Kurtubî burada, bir tercih belirtmeden haberleri yalnız zikretmekle yetinmiştir.

2. Misâl: Yine Kurtubî, "*Eşleriniz sizin için ürün veren verimli toprak gibidir; öyleyse toprağınızı dilediğiniz gibi işleyin...*" Bakara, 2/223. âyetiyle ilgili olarak kütüb-i sitte'den -İbn Mâce hariç- beş ayrı sebep-i nüzûl rivâyeti vermektedir. Müslim'in rivâyetinin Buhârî'ye tercih edildiği haber şöyledir. Hadis imamları -lafız Müslim'in olmak şartı ile- Cabir b. Abdullah'tan şunu rivâyet ederler: Yahudiler, kişi hanımına arkasından yaklaşırsa çocuk şaşırır olur derlerdi. Bunun üzerine müfessir, yukarıda meâli verilen âyetin indiğini söyler⁷⁸³.

Buhârî ise, Nâfi'den şu haberi rivâyet etmektedir: İbn Ömer Kur'ân okurken konuşmazdı. Bir gün elimde Kur'ân, onun okumasını takip ediyordum. Bakara sûresini okuyordu, bir yere geldi ve bana: Bunun hangi konuda indiğini bilir misin? dedi. Ben: Hayır dedim. İbn Ömer: Şu şu konular hakkında nâzil olmuştur dedi ve okumaya devam etti⁷⁸⁴.

⁷⁸² Kurtubî, a.g.e., II, 14.

⁷⁸³ Müslim, Nikâh 117-118; *Müsned*, VI, 305, 310.

⁷⁸⁴ Buhârî, Tefsir 2. sûre 39.

Ebû Dâvûd ise, İbn Abbas'tan -özetle- şunu nakleder: İbn Ömer yanılıyor. Ensar, ilim yönü ile Yahudileri kendilerinden üstün görüyor ve onları pek çok şeyde taklit ediyorlardı. Bunlardan birisi de, kadınlarını yana yatırarak onlara yaklaşmaları idi. Kureyşliler'in adeti ise kadınlara değişik pozisyonlarda yaklaşmaktı. Muhacirlerden bir kişi Ensar'lı bir hanımla evlendi ve aynı yöntemi ona uygulamak istediğinde, eşinden tepki görmüştü. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştınca, yüce Allâh "*Toprağınızı dilediğiniz gibi işleyin...*" âyetini indirdi⁷⁸⁵.

Tirmizî de, İbn Abbâs'tan şunu nakleder: Hz. Ömer Hz. Peygamber'e gelip helak olduğundan bahseder. Hz. Peygamber ona: "Seni helak eden şey nedir?" deyince Hz. Ömer: Bu akşam yolumu değiştirdim dedi. Hz. Peygamber ise ona, herhangi bir şey söylemedi. Daha sonra Hz. Peygamber'e: "*Eşleriniz sizin için, ürün veren verimli toprak gibidir; öyleyse toprağınızı dilediğiniz gibi işleyin...*" âyeti indi. Hz. Peygamber hadisin devamında şöyle demektedir: "İster yüz yüze, ister arkadan öne gel. Fakat arkadan ve ay hali sırasında onlarla ilişki kurmaktan uzak dur. Kurtubî bu hadis hakkında, Tirmizî'nin hasen sahih dediğini de ilave eder⁷⁸⁶.

Ardından Kurtubî, Nesâî'nin Ebu'n-Nadr'dan yaptığı rivâyetle, yukarıda zikrettiğimiz Buhârî ve Ebû Dâvûd'un rivâyetlerinin arasını cem eder⁷⁸⁷. Kurtubî birinci misâlde her ne kadar "âyetin sebep-i nüzûlünde ihtilaf edildi" ifadesini kullansa da bunların sebep ifade etmede nass olmadığı ortadadır. Diğer misâl olan, Buhârî'nin tahricindeki Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği rivâyet de sebep ifade etmede "nass" değildir. O halde, bu haberin âyet hakkında İbn Abbâs'tan nakledilen tefsir ve istinbat kabilinden olduğunu söyleyebiliriz.

Âyetin nüzûl sebebi ise, sebep ifade etmede nass olan ve Kurtubî'nin de ilk olarak verdiği Müslim'in Cabir b. Abdullah'tan yaptığı rivâyettir. Ebû Dâvûd'un rivâyetiyle araları cem'(bağdaştırma) de edilebilir.

⁷⁸⁵ Ebû Dâvûd, Nikâh 44.

⁷⁸⁶ Tirmizî, Tefsir 2. sûre 27.

3.1.1.4. Birden Fazla Nüzûl Sebebini Zikredip Birini Tercih Etmesi

Müfessirin bir âyet için birden çok nüzûl haberi olması hususunda uyguladığı yöntemlerden biri de bunlar arasından bir tercih belirtmemesidir. Kurtubî'nin bu tutumu tefsirde zikredilen diğer malzemeler için de geçerlidir.

1. Misâl: Kurtubî, *“Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler: “Ne işte idiniz?” derler. Onlar: “Biz yer yüzünde âciz düşürülmüştük” diye cevap verdiler”* Nisâ, 4/97-99. âyetlerden kastın, İslâm'la müşerref olan Mekke'li bir topluluk olduğunu söyler. Hz. Peygamber hicret edince, kavimleriyle beraber kalmaya devam ettiler. Onlardan bir kısmı, eziyete maruz kalıp dinleri hakkında fitneye düştüler. Bedir savaşında onlardan bir topluluk kafirlerle beraber savaşa çıktı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Şöyle de denilmiştir: Bu insanlar Müslümanların sayısını az görünce, dinleri hakkında şüpheye düşüp dinlerini terk ettiler. Bunun için de öldürüldüler. Müslümanlar: Bu arkadaşlarımız Müslümandılar, kafirlerle çıkmaya zorlandılar, ondan ötürü onlara mağfaret dileyin dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Müfessir bundan sonra, birinci görüşün daha sahih olduğunu zikreder ve şu rivâyeti buna delil gösterir: Buhârî, Muhammed b. Abdurrahman'dan şunu nakleder: Medinelilerden savaş için asker talep edildi. Ben de bu kişilerden idim. İbn Abbas'ın azatlısı İkrime ile karşılaştım. Ona hadiseyi bildirince bundan beni vazgeçirmeye çalıştı ve sonra şöyle dedi: İbn Abbas'ın, müslümanlardan bazı kimseler, Hz. Peygamber zamanında müşriklerle beraber olup onların sayısını artırıyordu. Savaş esnasında atılan bir ok, onlardan birine isabet edip ölümle sonuçlanabiliyordu. Kılıç darbesiyle gidenlerde vardı. İşte bunun üzerine yüce Allah: *“Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler...”* kavlini indirdi⁷⁸⁷.

2. Misâl: Kurtubî, *“İşte onlar, Rab'leri hakkında çekişen iki hasım..”* Müslim'de rivâyet edildiğine göre Kays b. Ubâd şöyle demiştir: Ben Ebû Zerr'i yemin ederek: Muhakkak *“İşte onlar, Rab'leri hakkında çekişen iki hasım..”* Hac, 22/19. âyeti, Bedir (savaşı) günü mübareze için öne çıkan Müslümanlardan Hamza, Ali ve Ubeyde b. el-Hâris ile,

⁷⁸⁷ Kurtubî, a.g.e., III, 93; Bu konuda diğer misâller için bk. V, 99; VI, 251; X, 350; Hadis Nesâî'de bulunamadı. bk. Suyûti, *ed-Durr*, I, 635.

⁷⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., V, 345; Buhârî, Tefsir 4. sûre 19.

müşriklerden onlara karşı çıkan: Utbe b. Rebiâ ve Şeybe b. Rebiâ ile Velid b. Utbe hakkında inmiştir⁷⁸⁹.

Hz. Ali der ki: Kıyamet günü Allah'ın huzurunda, davacı olarak ilk önce diz çökecek benim. O bununla, kendisinin ve diğer iki arkadaşının çarpışmaları ile ilgili olaya işarette bulunmaktadır. Bu ise Buhârî'nin naklidir⁷⁹⁰. İkrime ise, iki hasımdan kastın cennet ile cehennem olduğunu kaydeder⁷⁹¹.

Ardından Kurtubî derim ki başlığı altında şöyle der: Bu konuda Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'den şunu rivâyet eder: "Cennet'le cehennem tartışılar. Cehennem: Zorbaların ve mütekebbirlerin kendisine gireceğini söyler. Cennet ise: Bana da zayıf ve fakirler gelecektir, şeklinde ona cevap verir. Bunun üzerine yüce Allah Cehenneme: Sen benim azabımsın, seninle dilediğime azap veririm. Cennete de: Sen ise benim rahmetimsin, seninle dilediğime rahmet ederim. İkinizi de mutlaka dolduracağım" der⁷⁹².

İbn Abbâs ise bu hususta şöyle demektedir: Bunlar kitap ehli olanlardır. Müminlere: Biz Allah'a sizden daha yakınız. Bizim kitabımız kitabınızdan, Peygamberimiz de Peygamberinizden öncedir, dediler. Müminler ise: Biz sizden daha çok Allah'a layıkız, çünkü Hz. Muhammed'e iman ettiğimiz gibi, sizin Peygamberinize de inandık deyip, ona indirilen kitapların hepsine de imân getirdik, dediler. Siz Peygamberimizi tanıdığımız halde kıskançlığımızdan ötürü ona inanmadınız ve onu inkar ettiniz. İşte aralarındaki çekişmenin bu olduğunu söyler. Daha sonra yüce Allah'ın onlar hakkında bu âyeti inzâl buyurduğunu kaydeder. Arkasından Kurtubî, birinci görüşün daha sahih olduğunu, aynı zamanda bunun, Katade'nin⁷⁹³ de tercihi olduğunu, Buhârî ve Müslim'in bu yolla bunu rivâyet ettiğini aktarır. Yine müfessir, Kays'ın Hz. Ali'den şöyle dediğini de rivâyet etmektedir: Bu âyet "*İşte onlar, Rab'leri hakkında çekişen iki hasım.....yakıcı ateşin azabını tadın*" âyetine kadar, Bedir günü bizim mübarezemiz hakkında inmiştir⁷⁹⁴.

⁷⁸⁹ Müslim, Tefsir 35; Buhârî, Meğâzî 8, Tefsir 22. sûre 3; İbn Mâce, Cihâd 29.

⁷⁹⁰ Buhârî, Meğâzî 8, Tefsir 22. sûre 3.

⁷⁹¹ Taberî, XVII, 99; İbn Kesir, V, 401; Mâverdi, III, 72.

⁷⁹² Buhârî, Tefsir 50. sûre 1; Müslim, Cennet 34, 36; Tirmizî, Sıfatu'l-Cenne 22; *Müsned*, II, 450.

⁷⁹³ Taberî, XVII, 99; İbn Kesir, V, 401; Mâverdi, III, 71.

⁷⁹⁴ Kurtubî, XII, 30-31.

3.1.2. Nüzûlün Taaddüdü

Bununla, bir olay sebebiyle birden fazla âyetin inmesi kast olunmaktadır. İbn Teymiyye⁷⁹⁵, Zerkeşi⁷⁹⁶, Suyûtî⁷⁹⁷ taaddüdü kabul eden âlimlerimiz arasındadır. Yine muâsır âlimlerimizden Zerkânî ve Subhî es-Sâlih'de taaddüd'ün vukuunda bir mani görmeyenlerdendir⁷⁹⁸. el-Burhân sahibi Zerkeşi ise bu konuda: Bir âyet önemine binâen veya sebebin her vuku buluşunda, unutulmasından korkmak için hatırlatmak üzere iki defa inzâl olunabilir⁷⁹⁹ demektedir. İbn Hacer de *el-Feth*'inde: Kıssaların taaddüd etmesine ve nüzûlün tek olmasına bir mani yoktur⁸⁰⁰ der.

Kurtubî ise, taaddüdün vukuuna bir mâni görmez. Tefsirinde birden fazla nüzûl sebebinin bazen birden fazla âyetin nüzûlüne sebep gösterir. Sözelimi, Fatiha sûresinin okunuşunun Mekke'de indirildiğini, ancak sevabını belirtmek için bir defa daha Medine'de indirildiğini söyler⁸⁰¹.

Yine Müfessir, Mâide, 5/11. âyetin tefsirinde “nüzûlün taaddüd” ’ü münasebetiyle Kuşeyrî'den herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan şu bilgiyi nakleder: “Bir âyet, önce bir hadise (kıssa) sebebiyle nâzil olur, sonra bir defa daha aynı hadiseden bahseden âyet o olayı hatırlatmak için inebilir”⁸⁰². Bunlar da bize gösteriyor ki, Kurtubî'de bu meseleye taraf olmaktadır. Meselenin daha iyi anlaşılması için bunu misâllerle görelim.

1. Misâl: Kurtubî, Nisâ, 4/102. âyetindeki “*Eğer size yağmurdan dolayı bir zarar gelir, veya hasta iseniz.....*” lafzının sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak, şöyle denilmiştir: Bu âyet Hz. Peygamber hakkında, müşriklerin bozguna uğrayıp, Müslümanlar'ın ganimet aldıkları Batını Nahle günü inmiştir. O gün yağmurlu bir gündü, Hz. Peygamber silahını bırakıp tuvalet ihtiyacı için ayrılmıştı. Kafirler onun tek olduğunu görünce, Gavres b. el-Hâris kılıcını çekti ve dağdan aşağı ona doğru yürüdü ve ona: Bu gün seni benden kim koruyacak dedi. Hz. Peygamber: “Allah” dedi. Arkasından “Allah'ım sen beni dilediğin

⁷⁹⁵ *Mukaddime fî Usûli 't-Tefsîr*, s. 49.

⁷⁹⁶ *el-Burhân*, I, 29-30.

⁷⁹⁷ *el-İtkân*, I, 113.

⁷⁹⁸ Zerkânî, *Menâhil*, I, 121; Salih, *Mebâhis*, s. 145.

⁷⁹⁹ *el-Burhân*, I, 29; Serinsu, a.g.e., 223-226.

⁸⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, VIII, 450; Ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 106;

⁸⁰¹ Kurtubî, a.g.e., I, 133.

⁸⁰² Kurtubî, a.g.e., VI, 111.

gibi Gavres'in şerrinden kuru" diye duâ etti. Gavres kılıcını çekip Hz. Peygamber'e vurmak isteyince, ayağı kayıp yüz üstü yere düştü⁸⁰³.

Kurtubî, aynı hadiseyi muhtelif lafızlarla ikinci olarak, Mâide, 5/11. âyetin tefsirinde, üçüncü olarak da aynı sûrenin 5/67. âyetinin tefsirindeki ikinci başlıkta aktarmaktadır⁸⁰⁴.

2. Misâl: Kurtubî, *"Ey imân edenler, Allah'a ve Resûlü'ne hâinlik etmeyin. Bile bile emanetlerinize de hâinlik etmeyin"* Enfâl, 8/27. âyetinin sebep-i nüzûlü hakkında: Rivâyet edildiğine göre, âyet Ebû Lübâbe b. Abdu'l-Münzir'in Benî Kurayzaoğullarına, kesileceklerini boğazına işaret ederek bildirmesi üzerine nâzil olduğunu⁸⁰⁵ kaydeder.

Kurtubî aynı haberi Mâide, 5/41. ve 51. âyetlerle, yine Tevbe, 9/102. âyetinde olmak üzere dört yerde zikretmektedir⁸⁰⁶.

3. Misâl: Daha önce nüzûl kaynaklarını verirken zikrettiğimiz ve Kurtubî'nin de Mâide, 5/82. âyetin tefsirinde Beyhâkî'nin tahriri ile İbn İshâk'tan naklettiği, yirmi civarında Hristiyanın Hz. Peygamber'i ziyarete gelip Müslüman olması, onlara Ebû Cehil ve arkadaşlarının hakarete bulunması haberini, bir defa daha Kasas, 28/52-53. âyetleri olan *"Bu Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiğimiz, buna inanırlar. Onlara Kur'ân okunduğu zaman: "Ona inandık, o Rabb'imizden gelen gerçek haktır. Zâten ondan öncede biz gerçek Müslümanlar idik" derler"* kavlinin sebep-i nüzûlü olarak Urve b. Zübeyir'in rivâyetiyle verir⁸⁰⁷.

Kurtubî'nin Beyhâkî'den naklettiği bu haberi İbn Hişâm *Sire*'sinde naklettikten sonra, şu rivâyeti de buna ekler: Diğer bir rivâyete göre bu Nasrânîler heyeti, Nocrân ahalisindendi. Hangisinin daha doğru olduğunu Allah daha iyi bilir ama, şu âyetler de *"Kendilerinden önce kitap verdiklerimiz, işte onlar buna inanırlar. Kur'ân onlara okunduğu zaman: Ona inandık, gerçekten o, Rabbimiz'den gelen hakikattir. Gerçekten biz, daha önceden Müslüman olan kimseleriz.....bizim amellerimiz bize, sizin*

⁸⁰³ Kurtubî, a.g.e., V, 371-372; Ayrıca bk. Buhârî, Meğâzi 31; *Müsned*, III, 390.

⁸⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., VI, 111, 231; Vâhidî, s. 110 (biraz farklı olarak).

⁸⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., VII, 376; Ayrıca bk. İbn Hişâm, *Sire*, II, 236; Taberî, VIII, 146; İbn Kesir, III, 581.

⁸⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., VI, 172, 207; VIII, 224.

⁸⁰⁷ Kurtubî, a.g.e., VI, 242; XIII, 307.

amelleriniz de sizedir. Selâm üzerinize olsun. Biz cahillerle ve bilmeyenlerle musahabet etmeyiz ” bu kişiler hakkında inmiştir.

İbn İshâk sözüne devam ederek şöyle der: İbn Şihâb ez-Zührî’ye bu âyetlerin kimler hakkında indirildiğini sordum. Dedi ki: Alimlerimizden bu âyetlerin Necâşî ve adamları hakkında indirildiğini şimdiye kadar duyarım. Âyetler Mâide, 5/82, 83. âyetleridir⁸⁰⁸.

3.2. Kurtubî’nin Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri Hakkındaki Değerlendirmeleri

Kurtubî, başta kütüb-i sitte olmak üzere pek çok kaynaktan ve bazı müfessirlerden naklettiği esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini yalnız tefsirinde nakletmekle kalmaz, zaman zaman bu rivâyetlerin peşinden değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirmeler haberin ya sened, ya da metin yönü ile alakalıdır. Bunu yaparken Kurtubî, ya önceki selef alimlerinin sözlerine istinat eder, ya da kendi ifadeleriyle bunu yapar. Bu hususta takip ettiği metod aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir. Şimdi bunları tefsirden tesbit edebildiğimiz bazı misâllerle gösterelim.

3.2.1. Sened Açısından Değerlendirmeleri

Sözlükte, “itimat etmek” manasına gelen sened, bir hadis ıstılahı olarak: Hadisi bir birinden rivâyet ederek sonrakilere ulaştırmış olan kimselerin (râvîlerin) tarihî sırayla zikredildikleri kısım, isim zincirine⁸⁰⁹ denilmektedir. Senedinde kopukluk olması sebebiyle zayıf olan veya eleştirilen hadisler, muallak, mürsel, mu’dal, mudelles gibi kısımlara ayrılmaktadır⁸¹⁰. Kurtubî, naklettiği bazı sebab-i nüzûl haberlerini bu yönden eleştirmektedir.

3.2.1.1. Bazı Rivâyetleri Sened Yönü İle Eleştirmesi

1. Misâl: Daha önce müfessirin sebab-i nüzûl kaynaklarını zikrederken, Mâide, 5/106-108. âyetlerin nüzûl haberini Dârekutnî’nin İbn Abbas’tan rivâyetiyle vermiştik. Kurtubî aynı hadiseyi Tirmizî’nin Temim ed-Dârî’den rivâyetine göre şu şekilde aktarır: Tirmizî’nin rivâyetine göre Temim ed-Dârî *“Ey imân edenler! Yolculuk halinde iken*

⁸⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I-II, 392; Diğer misâller için bk. Kurtubî, a.g.e., VII, 304; VIII, 253; IX, 115-116; XVII, 105.

⁸⁰⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 137.

⁸¹⁰ Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 428.

....” (Mâide, 5/106-108) âyetleriyle ilgili olarak şöyle demiştir: Ben ve Adıyy b. Beddâ’dan başka herkes bu âyetin hükmüne dahil olmaktan kurtulmuştur. Onlar Müslüman olmadan (Bu hadise esnasında henüz müslüman olmamışlardı) önce Şam’a gider gelirlerdi. Bir gün ticaret için oraya vardıklarında, yanlarına Sehmoğullarından Budeyl b. Ebî Meryem adında biri ticaret mallarıyla geldi. O da oraya ticaret için gelmişti. Bu mallar arasında krala sunulmak üzere birde gümüş bir kap vardı. Malın en önemli parçası bu kap idi. Derken (Büdeyl) hastalandı ve vasiyetini bunlara söyledi. Mallarını yakınlarına ulaştırmalarını istiyordu. Temim der ki: Genç vefat edince bu kabı bin dirheme satıp aramızda paylaştık, geri kalan malı ise dönüşte ailesine teslim ettik. Mallar arasında bu tas olmayınca bize bundan sordular, bizde bundan başka bir şey almadığımızı söyledik. Temim sözün devamında: Resûlullah Medine’ye gelip bizde Müslüman olunca bu hadiseden dolayı günahkar olduğum zannına kapıldım. Bunun üzerine adamın yakınlarına gidip olayı anlattım ve payıma düşen beş yüz dirhemi onlara iade ettim. Diğer arkadaşım da bu kadar meblağ olduğunu onlara söyledim. O kişiyi alıp Hz. Peygamberin huzuruna götürdüler. O da onlardan delil istedi. Getiremediler. Bu sefer Hz. Peygamber ona, kendi dininde en ağır yemin olan sözlerle yemin ettirilmesini talep etti. Adam yemin edince yüce Allah *“Ey imân edenler, birinize ölüm gelince vasiyyet sırasında içinizden iki âdil kişi, aranızda şahitlik etsin.....yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına en uygun olan budur”* âyetlerine kadar olan kısım nazil oldu. Bu sefer karşı taraftan Amr b. el-As ile bir başka kişi yemin edip Adıyy b. Beddâ’dan paranın geri kalan kısmını aldılar.

Kurtubî, haberi naklettikten sonra, rivâyeti nakleden Ebû İsâ et-Tirmizî’nin: **Bu garip bir hadistir. Senedi de sahih değildir, dediğini aktarır**⁸¹¹.

Râzî ise rivâyeti birinci meselede verirken, âyetin sebab-i nüzûlünün Büdeyl olayı olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiğini söyler ve rivâyet hakkında herhangi bir eleştiride bulunmaz⁸¹². Taberî ise bu rivâyetleri yalnız nakletmekle yetinir⁸¹³. Hafız İbn Kesîr de: Olayı evvela İbn Ebî Hâtim kanalı ile verir. Sonra, Ebû İsâ et-Tirmizî’nin ve İbn Cerir’in bu rivâyeti Hasen yolu ile İbn İshak’tan naklettiklerini belirtir. Arkasından Tirmizî’nin bu hadis hakkında: Hasendir, gariptir dediğini, senedinin de sahih

⁸¹¹ Kurtubî, a.g.e., VI, 325-326; Tirmizî, Tefsir 5. sûre 19.

⁸¹² Râzî, XI, 120-121.

⁸¹³ Taberî, VII, 156-157.

olmadığını, İbn İshak'ın bu hadisi naklettiği şahsın, Ebû Nadr'ın Muhammed b. Sâid olduğunu, hadis alimlerinin onun için metruk dediklerini kaydeder.

Daha sonra İbn Kesîr olay hakkında şunu da ilave eder: Bu kıssa mürsel olarak tabîinden pek çok kişiden nakledilmiştir. Bunlar arasında İkrime, Muhammed İbn Sirîn ve Katade bulunmaktadır. Kezâ Mücâhid, Hasen ve Dahhak'tan da bu hâdise nakledilir. Bu da olayın selef içinde şöhretine ve doğruluğuna delalet eder⁸¹⁴. Ebû Dâvûd'un olayı Hasen, İbn Adiy yolu ile Abdullah b. Abbas'tan naklettikten sonra, Tirmizî'nin bu hadis için hasen-garip dediğini kaydeder⁸¹⁵.

Bu rivâyet, İbn Ebî Zaide'nin hadisidir. Bundan anlaşılan böyle bir olayın vaki olduğu, ancak Kurtubî'nin naklettiği rivâyetin senedinin sahih olmadığı söylenebilir. İbn Cerir'in olayı iki farkı sahih senedle vermesi, aynı şekilde Buhârî *tarih*'inde ve *sahih*'inde olayı aktarması, davacıların Hz. Peygamberin huzurunda davalışmaları olayın vaki olduğunu belgelemektedir⁸¹⁶.

2. Misâl: Kurtubî, *“Senden önce hiç bir resul veya nebî göndermedik ki, halkın hidâyetini umarak gayret gösterdiğinde, şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek, ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam, muhkem kılar....”* Hac, 22/52. âyetin tefsirindeki ikinci başlıkta sebab-i nüzûlle ilgili haberleri değerlendirmektedir.

Müfessir, bu âyetin nüzûlüne dâir nakledilen haberler arasında sahih hiçbir rivâyet yoktur, dedikten sonra senedini de vererek olayı kısaca şöyle anlatır: el-Leys, Haris b. Hişam'dan şunu nakleder: Hz. Peygamber *“Battığı zaman yıldızla yemin olsun..”* (Necm, 53/1) diye başlayan âyetleri okumaya başlar. Nihayet *“Şimdi haber verin Lat ve Uzza'yı ve diğer üçüncüsü olan Menat'ı gördünüz mü ”* (Necm, 53/19-20) âyetlerine gelince yanılmış ve *“Onların şefaati mutlaka ümit edilir”* demiş. Bu hadise üzerine onunla karşılaşan ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler ona yakın durdular ve bu işe çok sevindiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber *“Bu şüphesiz şeytandan olan bir şeydi”*

⁸¹⁴ İbn Kesîr, II, 116.

⁸¹⁵ İbn Kesîr, II, 117.

⁸¹⁶ Bk. Buhârî, Vasâyâ, 35; Taberî, VII, 156-157; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, VI, 81.

demiş. Bu olay üzerine yüce Allah “*Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki..*” âyetini indirdi⁸¹⁷.

Daha sonra Kurtubî hadiseyi sened ve metin yönü ile değerlendiren âlimlerin görüşlerine başvurur ve evvela en-Nahhas’la başlar, ona göre: **Münker ve munkatı**⁸¹⁸ bir haber olan bu rivâyet, özellikle Vâkidî yolu ile gelmiştir⁸¹⁹.

Müfessir bunun arkasından İbn Atrıyye’den şunu nakleder: Şu kendisinde yüce put ve heykellerin zikredildiği hadis, tefsirlerde ve benzeri eserlerde zikredilmiştir. Bunu ne Buhârî ve ne de Müslim sahihlerine almadıkları gibi, bildiğim kadarıyla diğer herhangi meşhur bir müellif de bunu kaydetmiş değildir. Hadis ehlinin görüşü, şeytanın bir telkinâta bulunduğunu gerektirmektedir. Fakat onlar ne bunun sebebini ve ne deonunla ilgili başka bir şeyi tayin etmemektedirler. Şeytanın telkininin işitilen sesler olduğunda şüphe olmayıp bununla fitne vuku bulmuştur. Sonra insanlar bu telkinin şekli hususunda ihtilaf etmişlerdir. Tefsirlerdeki açıklamalar ve meşhur olan kavle göre Hz. Peygamber bu lafızları kendisi söylemiştir. Babamın doğuda karşılaştığı meşhur ilim adamı ve kelimciler: Böyle bir şeyin Hz. Peygamber hakkında câiz olamayacağını ve onun tebliğde masum olduğunu söylemekte. Olay şudur: Zikri geçen âyetleri Hz. Peygamber okuyunca, şeytan bu sözleri kafirler işitecek şekilde söylemiştir. Sesini de bu esnada onun sesine benzetmiş, nihayet müşrikler işi karıştırmışlar ve bunu Muhammed söyledi demişlerdir.

Daha sonra Kurtubî, bununla alakalı olarak: Kâdî I’yâd’ın *eş-Şifâ* isimli eserinden şu değerlendirmeleri tefsirine alır: Bu hadisin müşkil tarafları hakkında bizim aleyhte iki tenkitimiz vardır. Birincisi, bu hadis aslen çok gevşek olmasıdır. Sahih hadis nakledenlerden hiçbirisinin bunu eserlerine almaması bunun için yeterlidir. Güvenilir tek bir râvî dahi bunu sahih, sağlıklı ve muttasıl bir senedle rivâyet etmemiştir. Bu gibi haberlere iltifat edenler doğru-yanlış her garip/ilginç şeye meyleden tarihçiler ve müfessirlerdir. Diğer taraftan, Ebû Bekir el-Bezzâr ise: Biz bu hadisi nakli câiz olabilecek bir yolla Hz. Peygamber’den rivâyet edildiğini bilmiyoruz. Yalnız, Şu’be

⁸¹⁷ Kurtubî, XII, 86-87; Rivâyet hakkında bk. Vâhidî, 177-78; Râzî, XX, 50-55; Suyûtî, *ed-Durr*, IV, 367; Aluddîn Ali b. Muhammed, *el-Müştehir bi'l-Hâzin*, (neş. Muhammed Emîn Demc ve ortakları), Beyrut-Lübân ts, III, 293-295.

⁸¹⁸ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 111.

⁸¹⁹ en-Nahhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 225.

Ebû Bişr'den, o Said b. Cübeyr'den, o da İbn Abbas'tan -zannımca- rivâyet etmiştir, demektedir. Yine bu hadisi Ümeyye b. Hâlid'den başka, muttasıl bir senedle nakleden Şu'be vardır. Başka kişiler ise bu hadisi Said b. Cübeyr'den mürsel⁸²⁰ olarak nakletmekte.

Rivâyet, el-Kelbî'den, o Ebû Salih'ten, o da İbn Abbas tariki ile maruftur. Diğer taraftan bu hadis çok zayıftır. el-Kelbi'nin rivâyetine gelince, bu hadis de ondan nakledilmesi câiz olmayan rivâyetlerdendir. Bunun sebebi -Ebû Bekir el-Bezzâr'ın da söylediği gibi- Kelbî'nin çok zayıf oluşu ve yalancılığıdır. Bunlar bu hadisin nakil bakımından gevşekliğini ortaya koymaktadır. Kurtubî Kâdî I'yâd'ın sözünü nakletmeye devam eder ve rivâyetin aleyhindeki ikinci mülâhazayı, şöyle açıklar: Bu mülâhazamız, hadisi sahih kabul etme varsayımına dayanır. O da şudur: Resûlullah Rabbi'nin emrettiği bir şekilde Kur'ân-ı tertil ile okurdu. Bu okuma sika râvilerin naklettiği gibi tane tane idi. Bu hal ise şeytanın, âyet aralarında Hz. Peygamberin susmasını gözetlemesine ve uydurduğu şeyleri o esnada ilka etmesine imkan verebiliyordu. Şeytan bunu yaparken Hz. Peygamberin sesini taklit ediyordu. Bunu da oraya yakın kafirler işitebilecek bir tarzda yapıyordu. Bu sebepten dolayı kafirler bunu, Resûlullah'ın sözlerinden zannetmiş ve etrafa yaymışlardı.

Bu durum, Müslümanların bu sûreyi yüce Allah'ın indirdiği şekilde hıfzedip bellemelerine, Hz. Peygamber'in putları yermesi ve onları bilindiği hali üzere ayıplamasından emin olmalarına hiçbir şekilde gölge düşürmez. Dolayısıyla böyle bir fitnenin yayılmasına çok üzüldüğü -rivâyetlerde de anlatıldığı gibi- söz konusu olmuş olabilir. İşte bunun için yüce Allah "*Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o, bir şey arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisine mutlaka atılmış olmasın*" âyetini indirmiştir⁸²¹.

Müfessirlerden hafız İbn Kesir kıssayı İbn Ebî Hâtim kanalı ile zikrettikten sonra, olayla ilgili nakledilen hadisin bütün rivâyetlerinin mürsel olduğunu, sahih bir yoldan müsned olarak rivâyetini görmediğini söyler⁸²². Yine İbn Cerîr'in tefsirinde, İmâm Ebû Bekr el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eseri ile *Meğâzî*'sinde ve Muhammed b. İshâk es-

⁸²⁰ Aydınlı, a.g.e., s. 112.

⁸²¹ Kurtubî, a.g.e., XII, 85-89; Kâdî I'yâd, *eş-Şifâ*, II, 116-131.

⁸²² İbn Kesîr, III, 240.

Sîre'sinde bir birine benzer şekilde olayı zikrettiklerini aktardıktan sonra İbn Kesîr, bu kanalların hepsinin mürsel olduğunu, senedlerinde kopukluklar bulunduğunu vurgulamaktadır⁸²³. İbn Kesîr sözün devamında der ki: İmâm Bağâvî tefsirinde İbn Abbas, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve başkalarından bizimkine benzer rivâyetleri naklettikten sonra: Yüce Allah Peygamberini koruyacağını temin etmiş olmasına rağmen böyle bir olay nasıl meydana gelebilir? şeklinde bir suâl sorar. Arkasından bu hususla ilgili muhtelif kimselerin verdikleri cevapları nakleder ve şeytanın müşriklerin kulağına böyle bir vesveseyi fısıldadığını, bunun üzerine müşriklerin Resûlullah'ın bunu söylediğini zannettiklerini, halbuki Hz. Peygamber'in böyle bir şey söylememiş olduğunu, aksine bunun Allâh Resûlünden değil de, melu'n şeytanın işi olduğunu vurgulamaktadır⁸²⁴.

İmâm Buhârî'nin rivâyetinde İbn Abbas bu âyet hakkında: Hz. Peygamber konuşurken şeytan onun sözüne karışmış, Allâh şeytanın söylediğini iptal eder kendi âyetlerini yerleştirir demektedir⁸²⁵.

Diğer taraftan, Taberî, Keşşâf, Râzî, Hâzin ve Seyyid Kutub gibi müfessirler bu haberlere yer verdikten sonra akli ve nakli delillerle bunu reddetmektedirler⁸²⁶.

3.2.1.2. Bâzı Rivâyetlerin Mürsel Olduğunu Söylemesi

Mürsel'in tarifi, senedinde bir sahâbî düşen hadis şeklinde yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile, sahabînin ismini vermeksizin tabînin hadisi ref etmesidir⁸²⁷. Mürsel, zayıf hadisin kısımlarındandır, onun zayıf sayılmasının sebebi senedinin muttasıl olmayışıdır. Bu ismi alış sebebi ise, râvisinin onu Hz. Peygamberden işiten sahâbîyi belirtmeden, doğrudan Hz. Peygambere bağlamasıdır⁸²⁸. Mürsel hadisle ihticac meselesi ise, alimler arasında ihtilâflıdır. Çoğunluğun görüşü, râvinin "sika" olması ve başka bir yoldan

⁸²³ İbn Kesîr, III, 240.

⁸²⁴ İbn Kesîr, III, 241.

⁸²⁵ Buhârî, Tefsir 22. sûre.

⁸²⁶ Taberî, XVII, 134; Cârullâh ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan, ts. III, 19; Râzî, XX, 50-55; Hâzin, III, 293-295; Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut-Kahire 1980/1400. 9. baskı, IV, 2431-2436; Diğer misâller için bk. XII, 310-311; XIV, 53.

⁸²⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 47; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 99; A. Aydın, a.g.e., s. 112-113.

⁸²⁸ Muhammed b. es-Saneânî, *Tavdîhu'l-Efkâr li Meâ'ni Tenkîhi'l-Enzâr*, (neş. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Kahire 1366, I, 284.

rivâyet edilmiş olması halinde hüccet olması yönündedir⁸²⁹. Şimdi Kurtubî'nin bu husustaki uygulamalarını misâllerle görelim.

1. Misâl: Kurtubî, “*Allâh'ın, sizi bir birinizden üstün kaldığı şeyleri arzu etmeyin. Erkeklerle de kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kazandıklarından bir pay var. Allâh'tan, onun lutfunu isteyin. Şüphesiz Allâh, her şeyi bilendir*” Nisâ, 4/32. âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Tirmizî'nin Ümm Seleme'den şöyle dediğini rivâyet eder: Erkekler savaşa gidiyor, kadınlar gitmiyor ve biz mirasta erkeğin yarısını alıyoruz. Bunun üzerine yüce Allâh: “*Allâh'ın, sizi bir birinizden üstün kaldığı şeyleri arzu etmeyin...*” âyetini indirdi.

Mücâhid der ki: Yine bu hususta yüce Allâh “*Şüphesiz Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...*” (Ahzâp, 33/35) âyetini de indirmiştir⁸³⁰.

Kurtubî, bu haberi verdikten sonra, hadisin değerlendirmesine geçer ve Ebû İsâ et-Tirmizî'nin hadis hakkında: **Bu mürsel bir hadistir.** Bazıları bunu, İbn Ebî Necîh'ten, o da Mücâhid'den mürsel olarak, Ümm Seleme şöyle dedi, şeklinde rivâyet etmiştir, dediğini söyler⁸³¹.

Râzî bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında ihtilaf edildiğini belirttikten sonra, rivâyeti Mücâhid kanalı ile aktarır ve haberin sonuna Ümm Seleme'nin şöyle dediğini söyler: Keşke biz de erkek olsaydık⁸³². İbn Kesîr ise habere İmâm Ahmed'in, Süfyan, Mücâhid kanalı ile naklettiği bu rivâyete âyetin peşinden ilk sırada yer verir. Tirmizî'nin rivâyetine de değinen İbn Kesîr, hadis hakkında garip dediğine işaret eder⁸³³. Kezâ İbn Cerîr de haberi Sevrî kanalı ile Mücâhid'ten nakletmektedir⁸³⁴.

İbn Âşûr da, Tirmizî'nin bu haberini naklettikten sonra İbn Arabî'den hadisin bütün rivâyetlerinin hasen olduğunu ve sıhhat derecesine ulaşmadığını, dolayısıyla rivâyetin ardından ... *فأ نزل الله ولا تتموا...* kavlinin Mücâhid'e ait olduğunu söyler. Bunun manası ise, bu

⁸²⁹ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 48

⁸³⁰ Taberî, V, 305.

⁸³¹ Kurtubî, V, 167; Tirmizî, Tefsîr 4. sûre 8.

⁸³² Râzî, X, 83.

⁸³³ İbn Kesîr, I, 500.

⁸³⁴ Taberî, V, 67-68.

âyetin inişi Ümm Seleme'nin sözüne yakın olmuş olur. O takdirde âyet, umûmen Ümm Seleme ve diğerlerine bir cevap niteliği taşımaktadır der⁸³⁵.

2. Misâl: Kurtubî, “*O yalan haberleri getirenler içinizden bir topluluktur. Siz onu, sizin için bir şer sanmayın. Bilakis o, sizin için hayırdır. Onlardan her kişiye, kazandığı günah vardır. Aralarında söziün en büyüğünü söyleyene ise çok büyük bir azap vardır.....*” Nûr, 11-22. âyetlerin sebep -i nüzûlü ile ilgili olarak- Müfessirin de belirttiği gibi- şöhreti zikrinden meşhur olan ifk hadisesi anlatılmaktadır.

Kurtubî, olayı değişik birkaç rivâyetle Buhârî'den nakleder. Ona göre naklettiği bu rivâyet -muallak olsa bile- daha tamam olduğu içindir. Rivâyetlerden biri şöyledir: Buhârî'nin Mûsâ b. İsmâil'den, o Ebû Vâil yolu ile gelen hadiste şöyle dediği nakledilmektedir: Bana Mesrûk b. Ecda' anlattı (tahdis etti) dedi ki: Bana Âişe'nin annesi Ümm Rûmân anlattı (tahdis etti) dedi ki: Ben ve Âişe otururken Ensar'lı bir kadın bize gelip: Allâh filana şunu yaptı, filancıya da şöyle oldu dedi. Ümm Rûmân: Bu da ne oluyor? dedi. Kadın: Ben bunu konuşanlardanım. Ümm Rûmân tekrar: Bu da ne oluyor? deyince kadın: Şöyle şöyle oldu deyip hadiseyi anlattı. Hz. Âişe: Resûlullah'ta duydu mu? diye sordu. Kadın: Evet dedi. Peki Ebû Bekir? sorusuna, kadın: Tekrar evet dedi ve Hz. Âişe olduğu yerde bayıldı. Ayıldığında ateşi yükselmiş ve titriyordu, elbisesi üzerinde olduğu halde onu örttüm. Az sonra Hz. Peygamber geldi ve “Buna ne oluyor” dedi?. Ben Allâh Resûlü'ne, ateşinin yükseldiğini, onu titreten bir hummâya yakalandığımı söyledim. Şöyle dediler: “Belki bu konuda konuşulanlar sebebiyledir”. Kadın (Ümm Rûmân): Evet dedi. Bunun üzerine, Hz. Âişe kalkıp oturdu ve dedi ki: Allâh'a yemin ederim, ki etsem bile inanmazsınız, bir şeyler söylesem mazur görmezsiniz, ben ve siz Yakup ve onun oğullarına benzeriz. Bu sözlerinize karşılık Allâh'tan yardım istiyorum. Ümm Rûmân: Hz. Peygamberin bir şey demeden çıkıp gittiğini söyler. Bunun üzerine yüce Allâh onun masumiyetini ortaya koyan âyetlerini indirdi. Hz. Âişe: Bunun için ne size (Resûlullah'ı kastederek) ve ne de bir başkasına teşekkürüm söz konusu olmayıp, yalnız Allâh'a hamdederim, dedi⁸³⁶.

Kurtubî, bu sözlerin ardından Ebû Abdillâh b. el-Humeydî'nin hadis hakkında şöyle dediğini söyler: Karşılaştığımız hadis hafızlarından birisi şöyle derdi: **Bu hadis**

⁸³⁵ İbn Âşûr, V, 29.

⁸³⁶ Kurtubî, XII, 200-201; Rivâyet için bk. Buhârî, Mağâzî, 34; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 438.

mürsel olduğu ortadadır. O buna: Ümm Rûmân'ın, Hz. Peygamber hayatta iken vefât ettiğini, Mesruk'un ise, Hz. Peygamber'i görmediği hususunda herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını buna delil gösterir⁸³⁷.

İbn Hacer ise *Fethu'l-Bârî*'de: Mesruk'un “حد ثني عن أم رومان / Bana Ümm Rûmân anlattı” sözü Ümm Rûmân'ın Hz. Peygamber'in hayatında vefâtı ve Mesruk'un Yemen'den Ebû Bekir veya Ömer zamanında gelmesi sebebiyle aralarında lika olmadığından problem oluşturduğunu söyler.

Hatîp el-Bağdâdî ise: Ümm Rûmân'ın Hz. Peygamberin sağlığında vefât ettiğinden Mesruk'un ona ulaşmadığını, hadisi de ondan mürsel olarak nakledip: “سئلت أم رومان / Ümm Rûmân'a soruldu” ifadesini kullandığını söyler. Sonra, Husayn (hadisin râvisi) hadis hakkında vehmedip ona soranın, Mesruk olduğunu söyler veya hadisin bazı râvileri bunu “سئلت / soruldu” şeklinde kaydettiler ve sonradan “سألت / sordu” haline dönüştüğünü söyler.

Öte taraftan el-Mizzî, Hatîb'in bu sözünü *et-Tehzîp* ve *el-Etrâf* isimli kitaplarında nakledip herhangi bir eleştiri getirmediğini, onun bu hadisi Mesruk, İbn Abbâs, Ümm Rûmân tariki ile naklettiğini söyler. Diğer taraftan İbn Hacer'in nakline göre Ali de: Bazı râvilerin hadisi Husayn'dan doğru olarak ve “بالعنة / anane” ile rivâyet ettiklerini.

Buhârî de bunu bu ittisâline binâen tahriç etmiş olduğunu ve hadisin illetsiz olduğunu söyler.

İbn Hacer hadis hakkındaki bu değerlendirmeleri naklettikten sonra, kendi görüşünü ise şu şekilde dile getirir: Hadis üzerinde düşündükten sonra, bende uyanan kanaat Buhârî'nin haklı olduğu yönündedir. Hatîb'in rivâyette vehim olduğu ve Ümm Rûmân'ın Hz. Peygamber'in sağlığında vefâtı iddiası, el-Vâkidî rivâyeti olup sahih bir senedle gelmemektedir. Ümm Rûmân'ın Hz. Peygamber'in sağlığında vefâtı haberi ise: Zübeyr b. Bekkâr tariki ile gelmiş olup, **bu da munkatı ve zayıftır.**

Hatîb ise bu rivâyete, el-Vâkidî ve ez-Zübeyr'in görüşleri doğrultusunda eleştiride bulunmaktadır ki, bu eleştiriler tutarsızdır: Çünkü, İmâm Ahmed'in rivâyetine göre

⁸³⁷ Kurtubî, ay.

“tahyir” âyeti⁸³⁸ indiği zaman, Hz. Peygamber ilk olarak Hz. Âişe’den başlamış ve ona: “Ey Âişe sana bir şey teklif ediyorum, onun hakkında anne-baban; Ebû Bekir ve Ümm Rûmân’la istişâre etmeden karar verme” demiştir. Bu âyet ittifakla hicretin dokuzuncu yılında inmiş olup, Ümm Rûmân’ın, el-Vâkidî’nin belirttiği vakitten sonra vefat etmesinin de delilidir.

Diğer taraftan Abdurrahman, Hudeybiye yılında hicret etmiş olup, bu da hicret senesi Zilkâde ayındadır. İbn Sa’d’a göre bu, hıretin yedinci senesindedir. Zübeyir’e göre ise: O yıl veya ertesi senedir. Bu da Ümm Rûmâ’nın vefatının denilen vakitten sonra olduğunun delilidir. Yine İbrâhim el-Harbî, Mesruk’un on beş yaşında Ümm Rûmân’dan hadis aldığına cezmetmektedir. Buna göre: Mesruk’un ondan hadis alması Hz. Ömer zamanında olur, çünkü doğumu hicret senesindedir.

Öte taraftan Hatip el-Bağdâdî’nin bu sened hakkındaki görüşüne, *el-Meşârik ve l-Metâlip* sahibi, es-Süheyli ve İbn Seyyidi’n-Nâs da katılmaktadır. Keza el-Mizzî *Muhtasarât*’ında, ez-Zehebî *Merâsîl*’inde, el-Alâî ve diğer bazı kimseler de yine bu görüştedirler. *el-Hüdâ* sahibi ise bunun aksini iddia etmektedir.⁸³⁹

3. Kurtubî, “*Gözü görmeyen için bir sorumluluk yoktur, topala sorumluluk yoktur, hastaya da sorumluluk yoktur. Sizde kendi evlerinizden, yahut babalarınızın evlerinden, yahut annelerinizin evlerinden, yahut kardeşlerinizin evlerinden, yahut kız kardeşlerinizin evlerinden.....*” Nûr, 24/61. âyetiyle ilgili olarak, ilim adamları farklı sekiz görüşe sahip olduklarını, bunlardan yalnız üçünün kabule şayan olduklarını bunların ise: Mensuh, nâsîh ve muhkem olması esasına dayandıklarını söyler.

Âyetin nâsîh olduğunu söyleyenler Ali b. Ebî Talhâ’nın İbn Abbâs’tan şöyle dediğini nakletmektedirler: Yüce Allâh “*Ey inananlar! Mallarınızı aranızda batıl yolla yemeyin*” Nisâ, 4/29. âyeti nâzil olunca Müslümanlar: Allâh bizden mallarımızı bâtil yollarla yememizi men etmiştir. Şüphesiz yenilecek şey, malların en kıymetli olanıdır. Onun için bizden herhangi bir kişinin başkasının yanında yemek yemesi helâl olmaz, diyerek başkasının yemeğini yemekten insanlar uzâk durdular. Bunun üzerine yüce Allâh “*Gözü görmeyen için bir sorumluluk yoktur,.....anahtarları ellerinizde bulunanlardan*

⁸³⁸ Ahzâp, 33/28. âyetidir.

⁸³⁹ İbn Hacer, VII, 437-38.

yemenizde bir güçlük yoktur” âyetini indirdi. Ali b. Ebî Talhâ söze devam ederek: Burada sözü edilen şahıs, kişinin işlerini yürütmek için bıraktığı vekildir, der.

Bunun ardından Kurtubî, (كنت) kavli altında râvi ile ilgili olarak şöyle der: Bahsi geçen Ali b. Ebî Talhâ, Hâşim oğullarının azâtlısıdır. Şam’da oturur, künyesi Ebü’l-Hasen’dir⁸⁴⁰. Ebû Muhammed olduğu da söylenmiştir⁸⁴¹. Babası Ebû Talhâ’nın adı ise Sâlim’dir. Onun tefsirle ilgili rivâyetleri tenkit edilmiştir. İbn Abbâs’ı görmediği söylenir. Doğrusunu en iyi bilen Allâh’tır⁸⁴².

İbn Abbas’tan nakledilip, bir sahife halinde bize ulaşan tek tefsir Ali b. Ebî Talhâ’nın rivâyetidir. Onun bu sahifeyi İbn Abbas’tan vasıtasız veya bilvâsıta alıp almadığı hususunda tarihçiler ve muhaddisler ihtilaf etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, onun İbn Abbas’ı görmeden ondan nakilde bulunduğunu söylerken⁸⁴³, el-Hazreci ve İbn Hacer onun bu rivâyetinin mürsel olduğunu belirtir⁸⁴⁴.

Öte yandan Zehebî, Ali b. Ebî Talhâ’nın bu tefsiri İbn Abbas’tan Mücâhid kanalı ile aldığını, fakat her ne hikmetse şeyhini atlayarak İbn Abbas’ı zikretmesi kendisine hücum edilmesine sebep olmuştur der⁸⁴⁵. Ebû Ca’fer en-Nahhâs ise: Onun bu tefsiri Mücâhid ve İkrime’den aldığını, İbn Abbas’tan nakletmediğini, naklettiği şahısların sika⁸⁴⁶ olması nedeniyle, bu rivâyetin ona ta’nı gerektirmediğini söyler⁸⁴⁷. Diğer taraftan Ahmed b. Hanbel onun hakkında: Onda münker şeyler vardır derken⁸⁴⁸, Nesâî hadisinin alınmasında bir be’isin olmadığını söyler⁸⁴⁹. Yine İbn Hibbân’da *Sikât*’ında ondan bahsetmektedir⁸⁵⁰.

Nakledilen bu haberlerden anlaşılan onun, mürsel haber rivâyeti sebebi ile sigâ görülmediğidir. Kurtubî’nin onun için, misâlde zikrettiğimiz “tenkite uğradı” sözü

⁸⁴⁰ ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, VI, 103.

⁸⁴¹ Kaynaklarda “Ebû Talha” şeklinde künyelendiği mevcut, bu isme rastlayamadık bk. ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, VI, 103.

⁸⁴² Kurtubî, XII, 310-311.

⁸⁴³ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, VI, 103.

⁸⁴⁴ el-Hazreci, *Hulâsatu Tehzibu’l-Kemâl*, Mısır 1322, s. 232; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, (tah. ve Dirâse Muhammed Avvâme), Dâru’r-Reşid, Suriye-Halep, 1988/1408, 2. baskı, s. 402.

⁸⁴⁵ Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, 134.

⁸⁴⁶ Aydınli, a.g.e., s. 138-139.

⁸⁴⁷ Ebû Ca’fer en-Nahhâs, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh fi’l-Kur’ân*, Mısır 1338, s. 15.

⁸⁴⁸ Zehebî, *Mizân*, III, 134.

⁸⁴⁹ *Tehzibu’t-Tehzib*, VII, 340.

⁸⁵⁰ *Tehzibu’t-Tehzib*, ay.

nakledilen haberdeki inkıtadan dolayıdır. İbn Hacer'in sözünden anlaşılın onun sadûk olduğudur⁸⁵¹.

3.2.1.3. Bazı Râvîlerin Zayıf Olduğunu Söylemesi

Lugatta, dilimiz Türkçe'de kullanıldığı anlamı alan zayıf, bir hadis terimi olarak, sahih ile hasen dışında kalan hadislere denir⁸⁵². Senedinde inkıta olması, râvîsinin tenkit edilmiş bulunması veya muhâlefet sebebiyle ortaya çıkmışlardır. Râvîsinin ta'n edilmiş olması sebebiyle zayıf olan hadisler metruk, munker, mu'allel, mudrec, maktûb, muztarib ve şaz gibi kısımlara ayrılırlar⁸⁵³.

Misâl: Kurtubî, Hûd, 11/114. âyetinin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak, Tirmizî'nin Ebu'l-Yeser'den özetle şöyle dediğini nakleder: Hurmacı Ebu'l-Yeser bir müşteri kadın ile baş başa kalıp onu öpmüştü. Daha sonra Ebû Bekir ve Ömer'e gidip olayı anlattığında, onlar: Kendisini setretmesini, tevbe edip kimseye de haber vermemesini tembihlerler. Daha sonra Hz. Peygamberin yanına gidip hadiseyi ona anlattığımda o, şöyle buyurdu: "Allâh yolunda savaşa çıkmış birinin hanımına böyle yaptın ha! ". Râvî, Ebu'l-Yeser keşke o ana kadar Müslüman olmasaydım diye temenni edip, cehennemlik olduğunu zannetti. Hz. Peygamber ise başını öne eğdi ve sonra yüce Allâh ona: "*Gündüzün iki tarafında, ve gecenin (sabaha) yakın saatlerinde namaz kıl; çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu iyi düşünenler için bir öğüttür*" âyetini vahyetti. Ebu'l-Yeser dedi ki: Hz. Peygamber'in yanına gittim, bana bu âyeti okudu. Ashâp: Ey Allah'ın Resûlü bu ona mı has, yoksa umûmî mi? diye sordular. Hz. Peygamber: "Hayır bütün insanlar içindir" buyurdu.

Rivâyeti bu şekilde naklettikten sonra Kurtubî, haberi tahriç eden Tirmizî'nin şu değerlendirmesine yer verir: **Bu hasen garip bir hadistir**⁸⁵⁴. Haberin râvîlerinden biri olan Kays b. er-Rebî' ise, Vekî ve başkaları tarafından zayıf görülmüştür⁸⁵⁵.

Taberî ise âyetin, hanımlarından ve mülk-i yemininden başka olan bir kadına yaklaşp, kendisine haram olan bazı davranışlarda bulunduktan sonra, günahlarına tevbe eden bir

⁸⁵¹ *Tehzibu't-Tehzib*, s.VII, 402.

⁸⁵² Mücteba Uğur, a.g.e., s. 427-28.

⁸⁵³ Mücteba Uğur, ay.

⁸⁵⁴ "garip" yerine "sahih" kullanılmaktadır. bk. Tirmizî, Tefsir 11. sûre, 7.

⁸⁵⁵ Kurtubî, a.g.e., IX, 115-116.

kişi hakkında indiğini kaydeder. Taberî, Kurtubî'nin Ebû Yezer'den naklettiği haberi, iki farklı kanaldan aktarırken, çoğu Abdullah b. Mesûd kanalı ile pek çok rivâyete yer verirken, metin ve senedle alakalı herhangi bir tercih ve değerlendirmede bulunmaz⁸⁵⁶. İbn Atıyye ise âyetin, Ensâr'dan bir kişi hakkında indiğini, isminin ise Ebu'l-Yezer veya Abbâd olduğunu belirttikten sonra: Rivâyete göre âyetin bu olaydan önce indiğini, Hz. Peygamberin âyeti, o kişi hakkında da kullandığını aktarır⁸⁵⁷.

Hafız İbn Kesîr ise bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili muhtelif kaynaklardan dokuz haber nakleder. Bu rivâyetlerden altıncısı İmâm Ebû Ca'fer'in Kays b. er-Rebî kanalıyla gelen, Ebû Yezer Ka'b b. Amr el-Ensârî'nin rivâyetidir. Fakat haberin râvîlerinden olan Kays b. er-Rebî hakkında herhangi bir eleştiri getirmez⁸⁵⁸.

Râzi olayı üçüncü meselede, kaynak vermeden müfessirler mahreçli olarak nakleder ve herhangi bir değerlendirme yapmaz⁸⁵⁹. İbn Hacer de, *Takrîb*'inde onun için "saduk" der. Yaşı ilerleyince durumunun değiştiğini, oğlunun onun rivâyetinden olmayan bazı rivâyetleri onunmuş gibi gösterip naklettiğini söyler⁸⁶⁰.

Buhârî ise bu hadiseyi kısaca İbn Mesud'tan aktarır ve ardından râvî (فأ نزل الله عليه) ifadesini kullanmaktadır⁸⁶¹. Tirmizî'nin bu olayla ilgili rivâyetlerinin hiç birinde (فأ نزل الله) ifadesi yoktur⁸⁶². Bu âyet hakkında aktarılan bu haberler İbn Abbas ve Katade'yi Mekkî bir sûre olan Hûd içindeki bu âyetin Medenî demeye itmiştir. Âyetin buraya koyulması ise sibakındaki âyet olan "فاستقم كما أمرت..." ve siyakındaki "واصبر فإن الله لا يضيع أجر" âyeti münasebetiyledir. Tirmizî'nin haberindeki (فأ نزلت) ifadesi ise, âyetin daha önce indiğinin delilidir. Bu durumda haberi âyetin sebab-i nûlü kabul etmek mümkün değildir. Diğer taraftan âyetin Mekkî olduğu görüşünde olanlar da vardır⁸⁶³.

⁸⁵⁶ Muhtelif haberler için bk. Taberî, XII, 174-180.

⁸⁵⁷ İbn Atıyye, VII, 418.

⁸⁵⁸ İbn Kesîr, II, 480.

⁸⁵⁹ Râzi, XVIII, 75.

⁸⁶⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 457.

⁸⁶¹ Buhârî, Tefsîr, 11. sûre 6.

⁸⁶² Tirmizî, Tefsîr 11. sûre, 7.

⁸⁶³ İbn Âşûr, XII, 180-81.

3.2.1.4. Bazı Rivâyetlerin Nakil Yönü İle Daha Sahih Olduğunu Söylemesi

Kelime olarak, sıhhatli ve sağlam manasına gelen sahih, makbul hadislerin ilkidir⁸⁶⁴. İstilahta ise, senedinin başından sonuna kadar sika râvîlerin birbirinden rivâyet ettiği, şazz ve muallel olmayan muttasıl merfû' hadise denilmektedir⁸⁶⁵.

1. Misâl: Kurtubî, Nisâ, 4/11-14. âyetlerin tefsirinde mirâsa dâir “*Allah size, çocuklarınızın alcağı mirâs hakkında, erkeğe kadının iki mislini tavsiye eder. Çocuklar ikiden fazla kız iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır.....*” kavlinin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak müfessir farklı rivâyetlerinin olduğundan bahseder. İlk olarak âyetin, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârekutnî'nin Cabir b. Abdullah'tan rivâyetine göre Sa'd b. er-Rebî'in vefatından sonra arkada kalan mirasçılar hakkında indiğini aktarır. Yine Cabir'den naklettiğine göre bu âyet, Cabir'in Hz. Peygamber'e mirasa dair soru sorması üzerine inmiştir. Mukatil ve Kelbî ise, âyetin Ümm Kücce hakkında indiğini söyler. Süddî de âyetin Adurrahman b. Sabit'in kız çocukları sebebiyle indiğini belirtir.

Bu ve başka rivâyetleri aktardıktan sonra Kurtubî, rivâyetler arasında tercih yaparak şöyle der: Bu âyet Sa'd b. er-Rebî'in mirasçılar hakkında inmiştir. Âyetin Sabit b. Kays b. Şemmas'ın mirasçılar hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. **Ancak birinci olarak verilen görüş nakil ehline göre daha sahihtir**⁸⁶⁶.

2. Misâl: Kurtubî, “*Size ne oldu ki, iki yüzlüler hakkında iki gruba ayrıldınız? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyoruz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsın!*” Nisa, 4/88. âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Müslim'de Zeyd b. Sabit'ten nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber Uhut'a çıktığında beraberinde olanlardan bir kısmı geri dönmüştü. Bunun üzerine sahâbîler bunlar hakkında iki fırkaya bölündüler. Bazısı, onların katlini isterken diğer bir kesim ise, sağ kalmasını istiyorlardı. Bunun üzerine “*Size ne oldu ki, iki yüzlüler hakkında iki gruba ayrıldınız?..*” âyeti indi⁸⁶⁷.

⁸⁶⁴ Mücteba Uğur, a.g.e., 341.

⁸⁶⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, (tahkik ve şerh, Nurettin I'tır), Dâru'l-Fikr, Suriye-Dımeşk 1406/1986, s. 11-12; Aydınlı, a.g.e., 134; Mücteba Uğur, a.g.e., 341.

⁸⁶⁶ Kurtubî, V, 63-64.

⁸⁶⁷ Müslim, Sıfatu'l-Münâfikîn 6.

Ebû Seleme b. Abdurrahmân'ın, babasından nakline göre bu âyet, Medine'ye gelen ve Müslüman olduklarını söyleyen bir cemaat hakkında inmiştir. Bunlar Medine'nin sıtmasına ve ateşli hastalığına yakalandılar. Ardından baş aşağı döndürülüp Medine'den çıkıp gittiler.

Sahâbîlerden bir kesim onlarla karşılaşınca: Neden geri dönüyorsunuz? diye sordular. Onlar: Medine'nin sıcağı bizi rahatsız etti. Onun için orada kalmak istemedik dediler. Bu sefer sahâbîler: Bu konuda Hz. Peygamber sizin için bir örnek olmaz mı? dediler. Ashaptan bazıları: Bunların münafıklık yaptığını söylerken, diğer bazıları da: Münafıklık yapmadıklarını, Müslüman olduklarını söyler. Bunun üzerine yüce Allah, *“Size ne oldu ki, iki yüzlüler hakkında iki gruba ayrıldınız? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir”* âyetini indirdi⁸⁶⁸. İbn Abbâs der ki: Bunlar Mekke'de imân edip hicreti terk eden bir cemaattir⁸⁶⁹. Sonra Medine'ye geldiler ve kendilerinin muhacir olduklarını söylediler. Daha sonra da irtidat ettiler. Hz. Peygamber'den Mekke'ye gidip kendilerine âit malları getirip ticaret yapmak için izin istediler. Müminler ise onlar hakkında ihtilafa düştüler. Bazısı bunların münafik olduklarını söylerken, diğer bir grup ise, mümin olduklarını belirttiler. Hz. Allah bu şekilde onların münâfik olduklarını beyan etti ve bu âyeti inzal buyurarak onların öldürülmesini emretti⁸⁷⁰.

Bu haberleri naklettikten sonra Kurtubî, (قلت) derim ki kavli altında şöyle demektedir: Bu son iki görüş bu âyetten sonraki âyette geçen *“Allah yolunda hicret edinceye kadar....”* kavlini desteklemekle birlikte, **birinci haber nakil yönü ile daha sahihtir.** Buhâri, Müslim ve Tirmizî'nin de tercihi budur⁸⁷¹.

3.2.2. Metin Açısından Değerlendirmeleri

Kurtubî, tefsirinde kullandığı bazı rivâyetleri metin yönüyle eleştirmektedir. Bu başlıklara geçmeden önce “metin” kelimesinin luğavî ve ıstılâhî manalarına kısaca bir göz atalım.

⁸⁶⁸ *Müsned*, I, 192.

⁸⁶⁹ İbn Kesir, II, 480.

⁸⁷⁰ Suyûtî, ed-Durr, II, 610.

⁸⁷¹ Kurtubî, V, 306-307; Bu konuda diğer misâller için bk. IV, 280; V, 64.

Metin kelimesi luğavî olarak: Toplamak, sert şekilde vurmak, bir yere ulaşmak için yürümek, uzatmak...gibi manalara gelir⁸⁷². İstilâhî olarak: Hadisin mana ifade eden kısmı, hadisin lafızlarıdır⁸⁷³. Bir hadiste metnin tetkiki senedin güvenilirliğini belirledikten sonra olduğuna göre, senede verilen önemin hakikatte metne verilen önemden kaynaklandığı İbn Kayyim'in şu sözünden anlaşılmaktadır: İsnadın sahih olması, hadisin sahih olmasının şartlarından biridir. Ancak, sadece senedin sahih olması, hadisin sahih olmasını gerektirmez⁸⁷⁴, bazen isnaddaki râvilerin hepsi güvenilir olur, fakat hadis uydurma, maklub, veya müdelles olabilir⁸⁷⁵. Öyle ise, sened ile metni birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu konuda Şu'be de: Şaz hadis, şaz kimselerden gelir demektir⁸⁷⁶. Şimdi bu bilgiler ışığında Kurtubî'nin bu husustaki mülâhazalarını misâllerle daha yakından görelim:

3.2.2.1. Bazı Rivâyetlerde Tarihi Yönden Uyuşmazlık Olduğunu Söylemesi

Kur'ân-ı Kerim tefsirinde ve esbâb-ı nüzûlün tesbitinde tarihi olaylardan ve tarih ilminden yararlanmak gerekmektedir. Bu şekilde davranılırsa tarihî yönden uyumsuzluk ve zamana ters düşme hataları ekseri bertaraf edilmiş olur.

1. Misâl: Kurtubî, *“Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır....”* Mâide, 5/67. âyetinin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak naklettiği haberlerden biri de İbn Abbas'ın rivâyetidir. O, şöyle demektedir: Hz. Peygamber buyurdu ki: “Yüce Allah bana risâleti verince ben bunu, gereği gibi yapamamaktan korktum. İnsanlar arsında beni yalanlayacak olanların da var olacağını bildim. Bu sebepten bu âyet-i kerîme nâzil oldu⁸⁷⁷. Ebû Tâlip, her gün Hz. Peygamber'le birlikte onu korumak için Benî Hâşim'den bazı kişileri yollardı. Nihâyet: *“Allah seni insanlardan koruyacaktır....”* kavli nâzil olunca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey amcacığım, Allah beni cinlerden ve insanlardan korumaktadır, onun için beni birinin korumasına ihtiyacım yok”⁸⁷⁸.

⁸⁷² Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Kamus Tercemesi), Cemal Efendi Matbaası, İst. 1305, s. IV, 756-57.

⁸⁷³ Aydınlı, a.g.e., s. 98.

⁸⁷⁴ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Fusûsiyye*, Kahire ts. s. 64.

⁸⁷⁵ İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Mevzûât*, (tah. Abdurrahman Osman), Medine 1386, I, 99-100.

⁸⁷⁶ Hatip, *el-Kifâye*, s. 224.

⁸⁷⁷ Vâhidî, s. 115; (Hasen'den bu manaya yakın bir haber nakleder).

⁸⁷⁸ Vâhidî, s. 115-116.

Kurtubî, (ت) derim ki) ifadesinden sonra haber hakkında şu değerlendirmeyi yapar: **Bu rivâyet, hadisenin Mekke’de bu âyetin de Mekkî olmasını gerektirmektedir. Oysa durum böyle değildir. Çünkü bu sûrenin icmâ’ ile⁸⁷⁹ Medine’de indiğine dâir bilgileri daha önce zikrettik. Daha sonra Kurtubî, âyetin Medine’de indiğine dâir Müslim’in *Sahih*’inde Hz. Âişe’den naklettiği bir rivâyeti buna delil gösterir⁸⁸⁰.**

Fahreddîn er-Râzî, âyetin tefsirindeki üçüncü meselede âyetin esbâb-ı nüzûlü ile ilgili on rivâyet naklettikten sonra, âyeti siyak ve sibakına göre değerlendirerek şöyle der: Bu rivâyetler her ne kadar çok iseler dahi, evla olan bu âyetin yüce Allah’ın Hz. Muhammed’i yahudi ve hıristiyanların hile ve tuzaklarından emin kılıp, onlara hiç aldırmadan tebliğini yapmasını emretmektedir. Çünkü bu âyetin öncesi ve sonrası yahudi ve hıristiyanlardan bahsetmekte olup, aradaki bu tek âyeti öncesi ve sonrasını dikkate almadan bir manaya hamletmenin imkansızlığından bahseder⁸⁸¹.

Bu durumda âyetin daha önce 40. âyette sözü edilen münafıkların hali Hz. Peygamberi üzmemesini belirttiği gibi bu âyette bunu te’yid etmek ve tamamlamak için yüce Allah Ehl-i kitap’ın hali onu yolundan alıkoymamasını zikretmektedir. Dolayısıyla âyet Medenî’dir.

2. Misâl: Kurtubî, *“Hani sana, “Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır” demiştik. Sana gösterdiğimiz rü’yayı ve Kur’ân’da la’netlenen ağacı, insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkuturuz da bu, onlara, büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz”*. İsrâ, 17/60. âyetinde geçen “rüya” dan kastın Hz. Peygamberin Mi’raç gecesi gördüğü rüya olduğunu Tirmizî’nin rivâyeti⁸⁸² ile İbn Abbas’tan naklettikten sonra bu görüşe: Hz. Âişe, Muâviye, el-Hasen, Mücâhid, Katâde, Said b. Cübeyr, Dahhak, İbn Ebî Necîh, ve İbn Zeyd’in katıldıklarını söyler.

Müfessir, yine İbn Abbâs’tan buradaki “rü’ya”nın uykuda görülen rü’ya olduğunu ifade eden şu habere yer verir: Bu âyette bahsi geçen rü’ya Hz. Peygamberin Hudeybiye yolunda Mekke’ye gireceği hakkında gördüğü rüyadır. Fakat Hudeybiye barışı ile geri dönünce, bundan dolayı bazı Müslümanlar fitneye düştüler. Bunun üzerine bu âyet nâzil

⁸⁷⁹ Kurtubî, VI, 33.

⁸⁸⁰ Kurtubî, VI, 231-232; Rivâyet için bk. Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 39-40; Tirmizî, Tefsîr, 5. sûre 4.

⁸⁸¹ Râzî, XII, 52-53.

⁸⁸² Tirmizî, Tefsîr 17. sûre 4; Buhârî, Tefsîr 17. sûre 9.

oldu. Rivâyet'in ardından müfessir haber hakkında şöyle der: **Bu ifadede zayıflık vardır.** Çünkü bu sûre Mekke'de inmiş olup, âyette bahsi geçen rü'ya ise Medine'de görülmüştür⁸⁸³.

Râzî, âyette bahsi geçen rü'ya hakkında ihtilaf edildiğini belirttikten sonra, âlimlerin bunları kabul etmediklerini, sûrenin Mekkî, hadisenin de Mekke'de vuku bulduğu tezini ileri sürdüklerini aktarır ve ardından şöyle der: Bu ifade yanlıştır. Çünkü bu hadiseler Medine'de olmuştur ama, Hz. Peygamberin bunları Mekke'de görmesi de uzak bir ihtimal değildir⁸⁸⁴.

Her ne kadar sûre Mekke'de inse dahi, âyetin Medenî olması uzak değildir. Daha da önemlisi -Kasımî'nin⁸⁸⁵ de dediği gibi- haberde kullanılan lafzın sebep ifade etmede nas olmadığı tefsir de olabileceği gerçeğidir. O takdirde işkale gerek kalmaz.

3.2.2.2. Kelâmın Öncesi İle İrtibatlı Olanı Tercih Etmesi

Âyetin, esbâb-ı nüzûlü tesbit edilirken sibak (öncesi) ve siyakına (sonrası) dikkat edilmesi, hem Kur'ân'ın bütünlüğü açısından, hem de sebep-i nüzûlün tesbiti ve muhtemel hataların önlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir⁸⁸⁶. Kurtubî, âyetlerin öncesi ile irtibatını sağlamaya ekseri önem verirken, bu hususu esbâb-ı nüzûlün tesbiti konusunda da uygulamaya çaba göstermiştir.

1. Misâl: Kurtubî, "*De ki: Ey Kitâp ehli, sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır....*" Mâide, 5/59-60. âyetlerin tefsirine İbn Abbas'tan naklettiği bir sebep-i nüzûl haberi ile başlar. Haber şöyledir: İçlerinde Ebû Yasir b. Ahtap ve Ebû Rafî'in de bulunduğu Yahudilerden bir cemaat, Hz. Peygamber'in yanına gelerek: O'na Peygamberlerden hangisine inandığını sordular. O da: "*Biz, Allah'a ve Onun katından bize indirilene; İbrahim, İsmâil, İshâk, Ya'kup ve esbat'a indirilene....*" kavlından itibaren "*...biz sadece Allah'a teslim olduk*" Bakara, 2/136. âyetini onlara okudu. Ancak İsâ (a.s)'ın zikri geçince, onun Peygamberliğini inkar edip şöyle dediler: Allah'a yemin

⁸⁸³ Kurtubî, X, 287; Mâverî, II, 442; İbn Atıyye, X, 314; Ebû Hayyân, VI, 54.

⁸⁸⁴ Râzî, XX, 237-38.

⁸⁸⁵ Kâsimî, X, 3945.

⁸⁸⁶ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri), Şûle Yay., İst. 1992.

olsun ki biz, dünyada ve ahirette sizden daha nasipsiz bir din ehli ve dininizden daha kötü bir din de bilmiyoruz. Bunun üzerine bu âyetle bir sonraki âyet nâzil oldu⁸⁸⁷. Başka bir rivâyette ise, Yahudiler Hz. Peygambere şöyle cevap verdiler: Biz İsâ'ya imân etmediğimiz gibi, O'na iman edene de imân etmeyiz⁸⁸⁸.

Kurtubî, sözün devamında olayı öncesi ile irtibatlandırarak şöyle der: **Bu, onların daha önce bahsi geçen âyette ezanı inkar ettiklerini belirten âyetlerle de irtibatlıdır.** Çünkü ezan bir taraftan Allah'ın birliğine şahadeti içerirken, diğer taraftan Hz. Peygamberin Peygamberliğine dâir şahadeti kapsamaktadır. Çelişkili olan din, Peygamberler arasında ayırım yapanların dinleridir, bütün peygamberlere iman edenlerin dinleri değil⁸⁸⁹.

2. Misâl: Müfessir Kurtubî, *“Yakında seni bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler. O takdirde kendileri de senin ardından ancak pek az kalacaklardır”* İsrâ, 17/76. âyetle ilgili olarak -sûrenin girişinde geçtiği gibi- Mekke'de indiğini aktardıktan sonra sebep-i nüzûlü ile alakalı olarak, İbn Abbas'ın şöyle dediğini söyler: Yahudiler Hz. Peygamberin Medine'de kalışını çekemediler ve şöyle dediler: Peygamberler görevlerini Şam'da yaparlar. Eğer sen gerçek bir Peygamber isen haydi oraya git! Eğer sen oraya gidersen biz seni tasdik eder, sana iman ederiz. Hz. Peygamber onların İslâm'a girmelerini arzu ettiği için, içinden böyle bir şeyi yapmak geçti. Sonra Medine'den bir miktar uzaklaştı. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi⁸⁹⁰.

Ardından müfessir, bu âyetin Mekke'de indiğinin de söylendiğini belirttikten sonra buna, Mücâhid ve Katâde'nin şu sözlerini delil gösterir. Onlar derler ki: Âyet Mekkeliler'in Hz. Peygamberi oradan çıkarmayı kararlaştırmaları üzerine inmişti. Eğer çıkarsalardı onlara müsamaha edilmezdi. Fakat Allah ona hicret etmesini emretti ve o da Mekke'den çıktı⁸⁹¹. **Kurtubî sözün devamında, bu fikrin daha doğru olduğunu, çünkü sûrenin Mekke'de indiğini bundan önceki âyetler de Mekkeliler'in**

⁸⁸⁷ Suyûtî, ed-Durr, III, 108.

⁸⁸⁸ Haberi, İbn İshâk ve İbn Hibbân nakletmişlerdir.

⁸⁸⁹ Kurtubî, VI, 222.

⁸⁹⁰ Taberî, XV, 89-90; Vâhidî, s. 168.

⁸⁹¹ Kurtubî, 10, 306-307; Taberî, XV, 89-90; Vahidî, s. 167.

durumunu haber verdiğini, Yahudilerden herhangi bir şekilde söz edilmediğini söyler⁸⁹².

3. Misâl: Kurtubî, *“Dünya ve âhiret hakkında. Birde sana öksüzlerden soruyorlar. De ki, “Onların lehine bir ıslah hayırlıdır. Eğer onlara karışırsanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah fesad yapmanı da bilir, ıslah edeni de. Allah dileyseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah dâima üstün ve her şeyi yerli yerince yapandır”* Bakara, 2/220. âyette Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin aktardıklarına göre İbn Abbâs, şöyle demiştir: Yüce Allah: *“Yetimin malına ergenlik çağına erişinceye kadar en güzel olandan başka bir şekilde yaklaşmayın”* (En'âm, 6/152) âyetiyle, *“Yetimlerin malını haksız bir şekilde yiyenler”* (Nisa, 4/10), âyeti inince, yanında yetim bulunan kimseler yetimin yiyeceğini yediğinden, içeceğini içeceğinden ayırdılar. Onun yediğinden geriye kalan onun için saklanırdı. Sonra yetim, ya arta kalanı yer veya bozulurdu. Bu durum onlara zor gelince, durum Hz. Peygambere bildirildi. Bunun üzerine yüce Allah: *“Birde sana öksüzlerden soruyorlar. De ki, “Onların lehine bir ıslah hayırlıdır..”* âyetini indirdi. O zaman tekrar birlikte yemek yemeye başladılar. Lafız, Ebû Dâvûd'a aittir⁸⁹³.

Kurtubî, bu haberi naklettikten sonra, âyetin öncesi ile ilişkisini şu şekilde kurar: **Âyeti kerime önceki âyetlerle ilişkilidir. Âyette mallar söz konusu edilmekle birlikte, yetim mallarının muhafaza edilmesi emredilmiştir⁸⁹⁴.**

3.2.2.3. Kelâmın Sonrası İle İrtibath Olanı Tercih Etmesi

1. Misâl: Kurtubî, *“Onlardan kimi de, eğer Allah lutuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette salihlerden olacağız diye Allah'a and içti”*. Tevbe 9/75. âyetin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak Sa'lebe b. Hatib kıssasını aktarır. Kurtubî, önce kıssayı Ali b. Yezid el-Kâsım'dan, o da Ebû Ümâme el-Bâhilî'den meşhur bir olay kaydı ile geniş bir şekilde nakleder⁸⁹⁵. Sonra, İbn Abbas'tan burada kastedilen şahsın, Şam'da çok malı olan Hatib b. Ebî Beltea' olduğunu aktarır⁸⁹⁶.

⁸⁹² Kurtubî, a.g.e., 10, 306-307; Taberî, XV, 89-90; Vahidî, s. 167.

⁸⁹³ Ebû Dâvûd, Vesâyâ 7; Nesâî, Vesâyâ 11.

⁸⁹⁴ Kurtubî, III, 66-67.

⁸⁹⁵ Kıssa hakkında daha fazla bilgi için bk. A. Nedim Serinsu, *Salebe Kıssası*, Şüle Yay., İstanbul 1995; Rivâyet için bk. Vâhidî, 145-146; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 31-32.

⁸⁹⁶ Râzî, XVI, 141.

Müfessir, bu rivâyeti değerlendirme sadedinde (قلت)derim ki kavlinden sonra şöyle demektedir: Sa'lebe Bedir'e katılmış, Ensar'lı birisidir. Hz. Peygamberin de hakkında mü'min olduklarına dair şahadette bulunduğu kimselerdendir. O halde, ona dâir nakledilen bu rivâyet sahih değildir.

Ardından Kurtubî, ed-Dahhâk'tan naklettiği şu habere de yer verir: Bu âyet münafıklardan Nebtel b. el-Hâris, el-Ced b. Kays ve Muattib b. Kuşeyr gibi bazı kimseler hakkında inmiştir. Kurtubî yine bu haber hakkında (قلت)derim ki ifadesinden sonra: Âyetin bu kişiler hakkında indiğine dâir açıklama buraya daha uygun düşmektedir. Ne var ki, yüce Allah'ın “.. onların kalbine nifak soktu” Tevbe, 9/77. kavli, Allah'a söz verenin daha önce münafık olmadığını göstermektedir. Bunun anlamı ise: Nifaklarını daha bir artırdı ve ölene kadar bu hal üzere kaldılar, şeklindedir. İşte ileride zikredileceği üzere “Huzuruna çıkacakları güne kadar” Tevbe, 9/77. kavli ile anlatılan budur. Kurtubî yine, bununla ilgili olarak İbn Abdi'l-Berr'den şu haberi de buna ilave eder: Hz. Peygamber'den Bedir'i görenler hakkında nakledilenlerle, âyette zikri geçen “Allah onların kalplerine nifak soktu..” kavlinin birlikte anlaşılması güçtür⁸⁹⁷.

Kurtubî, kıssayı aktardıktan sonra, sıhhati hakkında da değerlendirmelerde bulunur. Âyetin Sa'lebe b. Hâtıb hakkına indiğine dâir rivâyetin sahih olmadığını, âyetin bazı münafıklar hakkında indiği düşüncesini öne sürer ve bunu âyetin sonrası ile irtibatlı oluşuna bağlar.

Öte taraftan Sa'lebe kıssası, pek çok müfessir tarafından da nakledilmiştir. Bunlardan ilki Taberî'dir. Taberî, olayı İbn Abbâs ve Ebû Umâme'den nakleder⁸⁹⁸. Râzî ise, meşhur olarak addettiği kıssayı aktardıktan sonra, Hz. Peygamber'in Sa'lebe'den zekatını neden kabul etmediği hususunda açıklamalarda bulunur ve olayın sıhhati hakkında bir şey söylemez⁸⁹⁹. Aynı şekilde Hâzin, İbn Kesîr ve Suyûtî haberi nakledip, doğru olduğu varsayımına göre değerlendirme yapan müfessirlerdendir⁹⁰⁰. Şunu da

⁸⁹⁷ Kurtubî, VIII, 193-194.

⁸⁹⁸ Taberî, X, 188-192.

⁸⁹⁹ Râzî, XVI, 141-142.

⁹⁰⁰ Hâzin, II, 248-249; İbn Kesîr, IV, 124-125; Suyûtî, III, 126.

ilave edelim ki, bu haber sened ve metin yönü ile de ele alınıp değerlendirilmiş ve zayıf bulunmuştur⁹⁰¹.

3.2.2.4. Rivâyetin Âyetin Zâhirine Uyduğunu Belirtmesi

Âyetler ve sûreler arasındaki münâsebât (tanâsüp-insicâm) ilmine dahil edebileceğimiz bu hususu, daha çok müfessirin kendi ictihadı ve edebî zevki belirlemektedir. Kurtubî, bazen esbâb-ı nüzûl haberlerini âyetin zahiri ile bağdaştırmaya çalışmaktadır⁹⁰².

1. Misâl: Kurtubî, “İçlerinden kimi de Allah’a şöyle söz vermişti: “Eğer bize lutfundan ihsan ederse and olsun ki sadaka vereceğiz ve muhakkak ki, salihlerden olacağız.....”
Tevbe, 9/75-78. âyetlerin sebab-i nüzûlü ile alakalı olarak birkaç tane rivâyet aktarır. Bunların ilki Katade’nin rivâyetidir. O şöyle der: Âyette sözü edilen kişi Ensarlı’dır. Allah beni zengin ederse hiç şüphesiz bunun hakkını vereceğim ve tasadduk edeceğim der. Bu zenginlik kendisine verilince, âyette belirtilen işleri yapmıştır⁹⁰³. Bir diğer rivâyeti ise: Ali b. Yezid, Ebû Ümâme el-Bâhilî’den nakletmektedir.

O da hemen her müfessirin uzun uzun nüzûl sebebi olarak naklettiği Sa’lebe b. Hâtıb kıssasını âyetin sebab-i nüzûlüne vesile olarak gösterir. Bir diğer râvî İbn Abdî’l-Berr: Âyetin Sa’lebe b. Hâtıb’ın zekatını vermediği için indiğini söylerken, İbn Abbas’a⁹⁰⁴ göre ise hadise, Sa’lebe b. Hâtıb’ın Şam’dan gelen malının eline ulaşması gecikince, Ensarlı bir topluluğa: Ticaret malı kendisine sağ sâlim ulaşırsa tasadduk edeceğini ve yakınlarını gözeteceğini söyler. Ancak isteği yerine gelince cimrilik yaptığını, bunun üzerine bu âyetin indiğini kaydeder. Son olarak ed-Dahhak: Âyet, münafıklardan Nebtel b. el-Hâris, el-Ced b. Kays ve Muattib b. Kuşeyr gibi kimseler hakkında indiğini aktarır.

Kurtubî’ye göre bu rivâyetler arasında, ed-Dahhâk’ın rivâyeti âyetin siyakına uyduğu için onu tercih eder. Müfessir rivâyet hakkında şöyle der: Şu kadar var ki: Yüce Allah’ın: “Bir nifak sokarak onları cezalandırdı...” (Tevbe, 9/77) kavli ona söz verenin daha önce münafik olmadığını göstermektedir. Buna göre mana: Allah onların

⁹⁰¹ Serinsu, *Salebe Kıssası*, s. 14 vd.

⁹⁰² Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 34; S. Sâlih, *Mebâhis*, s. 155; S.Yıldırım, *Kur’ân-ı Kerim İlimlerine Giriş*, s. 96-97.

⁹⁰³ Taberî, X, 131; Daha sonra bu rivâyeti ve Sa’lebe b. Hâtıb kıssasını etraflı bir şekilde ele alacağız.

⁹⁰⁴ Fahrettin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dâru’l-Fikir, Lübnân-Beyrut 1405/1985, XVI, 141, 3. baskı.

nifaklarını artırdı, ölene kadar böyle kalmaya da devam ettiler, şeklindedir. Bu da yüce Allah'ın “*Huzuruna çıkacakları güne kadar*” kavlidir⁹⁰⁵.

2. Misâl: Müfessir “*Sen, Kur’ân-ı okuduğun zaman seninle âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz*” İsrâ, 17/45. âyette geçen “*gizli bir perde*” den kastın Allah'ın onların kalplerini mühürlemesi ve bunun neticesi olarak da, Kur’ân-ı Kerim’i anlayamamaları ve içindeki hikmeti kavrayamamaları olduğunu belirttiikten sonra, sebab-i nüzûlü hakkında, (قيل/ kavli ile) şöyle der: Bu âyet, Kur’ân okurken Hz. Peygambere eziyet veren bazı kimseler hakkında inmiştir. Bunlar: Ebû Cehl, Ebû Süfyan, Nadr b. el-Hâris, Ebû Leheb’in hanımı Ümm Cemîl ile Hüveytîb idiler. Allah, Kur’ân okurken Hz. Peygamberi onların gözünden sakladı. Onlar onun yanından geçiyor, lakin onu görmüyorlardı. Bu Zeccâc ve başkalarının görüşüdür⁹⁰⁶.

Kurtubî, bunun ardından şöyle der: Âyet-i Kerime’den daha zâhir (açık) anlaşılan da budur⁹⁰⁷.

3.2.2.5. Bazı Râvilerin (Bu Olay Üzerine Allah Bu Âyeti İndirdi “فأنزل الله هذه الآية”) İfadesini Kullanmada Mütessâhil Davrandıklarını Söylemesi

Misâl. Kurtubî’nin esbâb-ı nüzûl konusundaki kati görüşlerinden birisi de bazı râvilerin “فأنزل الله هذه الآية” ifadesini kullanmada dikkatli davranmadıklarını zikretmesidir. Başka tefsirlerde sebab-i nüzûl haberi olarak takdim edilen olay şöyledir:

Kurtubî, “(Ey müşrikler) Siz hacılara su veren ve Mescid-i Haram’ı onaran kimseyi, Allah’a ve âhiret gününe iman edip de, Allah yolunda cihad edenlerle bir mi tutuyorsunuz?. Halbuki onlar Allah katında eşit değildir. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez” Tevbe, 9/19. âyetin tefsirinde, sarf ve nahivle ilgili bilgileri aktardıktan sonra, zahirden anlaşılan âyet, müşriklerden hacıları sulamak ve Kabe’yi imar etmekle övünenlerin iddialarını -Süddî’nin de dediği gibi- iptal ettiğini söyler. Sonra Kurtubî, başka tefsirlerde sebab-i nüzûl haberi olarak verilen ve kendisinin bu hususta bir tasrihte bulunmadığı şu habere yer verir: Süddî’nin beyanına göre, Hz.

⁹⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., VIII, 193-194.

⁹⁰⁶ Mâverî, *en-Nüket*, II, 337 (el-Hasen’den).

⁹⁰⁷ Kurtubî, X, 275.

Abbas hacıları sulamakla, Şeybe ise Kabe'nin imariyle b b rlenince, Hz. Ali de İslâm ve cihadla  v nd . Yüce Allah onları yalanlayıp, Hz. Ali'yi tasdik etti. İmansızlıkla Mescid-i Haram'ın imarının mümkün olamayacağını, bunun ancak imân, ibadet ve Allah'a itaatla olacağını bildirdi. Bu açık bir konudur ve bunun anlaşılmayacak bir tarafı da yoktur. şöyle de denilmiştir: Müşrikler Yahudilere, bizler hacılara su veren, Kabe'yi i'mar edenleriz. Biz mi daha faziletliyiz, yoksa Muhammed ve ashabı mı? dediler. Onlar da Allah Resûlüne olan inatları sebebiyle: Siz daha faziletlisiniz diye cevap verdiler.

Kurtubî bundan sonra şöyle der: Burada anlaşılması zor bir durum ortaya çıkmaktadır ki, o da Müslim'in *Sahih*'inde yer alan Numan b. Beşir'in şu rivâyetidir: Ben Hz. Peygamber'in minberinin yanında duruyordum. Adamın biri: Ben Müslüman olduktan sonra, bir de hacılara su verirsem, artık ondan sonra ne amel yaparsam yapayım önemli değil dedi. Öteki de şöyle dedi: Ben de İslama girdikten sonra Mescid-i Haram'ı tamir edebilirsem, bundan öte ne yaparsam yapayım umurumda değil. Bir diğeri ise: Allah yolunda cihad bu dediklerinizden daha faziletlidir dedi. Hz. Ömer onları azarlayarak: Hz. Peygamberin minberi yanında -ki o gün Cuma idi- seslerinizi yükseltmeyin. Cuma kılındıktan sonra ben, onun huzuruna girer ve ihtilaf ettiğiniz bu konu hakkında onun görüşünü sorarım dedi. Bunu  zerine yüce Allah "فأُنزِلَ إِلَيْهِ آيَةٌ أَنَّهُ يَكْفُرُ بِالَّذِينَ هُمْ يَدْعُونَ" yukarıdaki âyeti sonuna kadar indirdi⁹⁰⁸.

Kurtubî, rivâyeti naklettikten sonra değerlendirmesinde şöyle der: Hadisin bu siyaki, âyetin Müslümanların hangi amelinin daha faziletli olduğu hususunda ihtilafa düşmeleri üzerine nâzil olduğunu gerektirmektedir. Böyle bir durumda ise, onlar (ihtilaf edenler) için âyetin hitamında: "Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez" denmesi uygun düşmez. İşte burada anlaşılması güç bir durum ortaya çıkmaktadır. O da şöyle bir açıklama ile iz le edilebilir: Bazı râviler: "Bu olay  zerine Allah bu âyeti indirdi" فأُنزِلَ إِلَيْهِ آيَةٌ

هَذِهِ آيَةٌ ifadesini kullanmada işi sıkı tutmayarak, gevşek davranmışlardır. şöyle ki: Hz.

Peygamberin bu âyeti Hz. Ömer'in sorusunun ardından okuması, bunu rivâyet eden r v nin, âyetin o anda indiği zannına kapılmasına sebep olmuştur. Halbuki, Hz. Peygamber bu âyeti, Allah yolunda cihad etmenin, Hz. Ömer'in münakaşasını duyduğu

⁹⁰⁸ Müslim, İm re 111; *Müsned*, IV, 269; Suyûtî, ed-Durr, IV, 144.

o kimselerin söylediklerinden daha üstün olduğuna delil göstermiştir. Hz. Ömer, Hz. Peygamberden münakaşa ettikleri şeyler hakkında görüşünü sorduğunda Hz. Peygamber, daha önce yüce Allah'ın ona indirmiş olduğu bu âyeti Hz. Ömer'e okumuştur. Yoksa âyet onlar hakkında indiği için değil. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır⁹⁰⁹.

Kurtubî, sözüne devam ederek, ahkâmı farklı olmasına karşın, bu habere göre kafirler hakkında inen bu âyetin Müslümanlar hakkında delil göstermek câiz olur mu? diyene karşı şu şekilde cevap verileceğini söyler: Yüce Allah'ın müşrikler hakkında indirdiği âyetlerden, Müslümanlar için birtakım hükümler çıkarması uzak değildir. Hz. Ömer şöyle der: İstersek ateşte etler kızartır, tabakların birisi kalkar diğeri konur. Ama biz Allah'ın, "*Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeyleri harcadınız, onların zevkini sürdünüz...*"(Ahkaf, 44/20) âyetini duymuş bulunuyoruz. Bu âyet kafirler hakkında açık bir nastır. Bunun yanında Hz. Ömer'in, bu âyette kendilerine uygun düşecek tarzda bir azarın olduğunu da anlamıştır. Diğer taraftan, aşıptan hiçbir kimse Hz. Ömer'in bu anlayışına karşı çıkmamıştır. Bu âyetin, bu türden olması da mümkündür. Kurtubî, sözünü şöyle bitirir: Hakikaten bu açıklama nefis bir açıklama olup, bununla içinden çıkılması güç durum ortadan kalkmaktadır. Kapalılık namına bir şey kalmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır⁹¹⁰.

Kurtubî'nin yukarıdaki ifadesini, değerlendirmeye aldığımız tefsirlerde görmek mümkün değildir. Sözelimi Râzî ilk meselede, bu âyetin nüzûlü ile ilgili müfessirlerin farklı görüşler ileri sürdüklerini belirttikten sonra, bu görüşlere değinir ve Kurtubî'nin Numan b. Beşir yolu ile naklettiği habere yer vermez. Ona göre âyet, Müslümanların kendi aralarında olan bir övünme, veya Müslümanlarla kafirler arasında vuku bulan bir fazilet tartışması sebebiyle inmiş olması gerekir. Müfessir, âyette geçen (كمن آمن بالله) lafzının, karşılıklı övünmenin Müslümanlarla diğerleri arasında olduğu fikrini güçlendirdiğini ve ona göre, bunun doğruya daha yakın olduğunu söyler⁹¹¹. Bunlardan anlaşılın Râzî, Müslüman olmadan önce vuku bulan Abbas'la ilgili hadiseyi sebab-i nüzûl olarak görmektedir.

⁹⁰⁹ Kurtubî, VIII, 88-89.

⁹¹⁰ Kurtubî ay.

⁹¹¹ Râzî, XVI, 12-13.

Taberî ise âyetin, hacıların sikâyesi (sulama) ve Kabe'nin sidânesi (hizmetini yapmak) sebebiyle üstünlük taslayan bir topluluğa, yüce Allah'ın bir azarı olduğunu, üstünlüğün Allah'a ve âhirete iman ile, onun yolunda cihad etmek olduğunu aktarır. Ardından ilk olarak, Kurtubî'nin Numan b. Beşir yolu ile naklettiği rivâyeti senedi ile verir. Âyetin tefsirinde başka haberlere de yer veren müfessir, rivâyetler arasında bir tercih yapmaz.

Bununla ilgili olarak İbn Atıyye de, âyetin sebab-i nüzûlü hakkında ihtilaf edildiğini söyler⁹¹². Sonra (لَيْلٍ/ lafzı ile) âyetin, Müslümanlarla kafirler arasında meydana gelen bir üstünlük tartışması sebebiyle indiğini söyler. Ardından, Taberî'den naklettiği Numan b. Beşir rivâyetini tefsirine alır. Âyetin tefsirinde başka rivâyetleri de nakleden müfessir, rivâyetler arasında herhangi bir tercih belirtmez⁹¹³. İbn Kesîr ise, önce âyetin müşriklerin üstünlük taslaması sebebiyle indiği intibahı veren tefsire yer verir, ardından İbn Abbâs'la ilgili haberleri aktarır. Arkasından bu âyetin tefsirinde merfû' bir hadis varid olduğunu, ona mutlaka yer vermek gerektiğini ifade ederek, Kurtubî'nin naklettiği Müslim mahreçli rivâyetine yer verir ve bir tercih ortaya koymaz⁹¹⁴.

3.2.3. Bazı Rivâyetler Hakkındaki Farklı Değerlendirmeleri

Yukarıda zikredilen değerlendirmelerden ayrı olarak Kurtubî'nin bazı esbâb-ı nüzûl rivâyetleri hakkında farklı düşünceleri de bulunmaktadır. Bunları da, aşağıdaki başlıklarda görelim.

3.2.3.1. Hakkında Sebeb-i Nüzûl Haberi Olan Bir Âyetin Sebepsiz İnmiş Olabileceğini Söylemesi

Kur'ân'daki bütün âyetlerin bir sebebe bağlı olarak indiği söylenemez. Bir başka ifade ile inişi bazı sebeplere bağlanan âyetlerin sayısı azdır. Bunların ekserisi ise ahkamla alakalıdır. "Her âyetin bir sebab-i nüzûlü vardır" mealindeki görüş ise doğru değildir⁹¹⁵. Ancak böyle olmayan âyetlere mutlaka bir sebep bulmak gerekirse, o da tek bir sebebe

⁹¹² Taberî, X, 122.

⁹¹³ İbn Atıyye, VI, 440-41.

⁹¹⁴ İbn Kesîr, II, 355.

⁹¹⁵ Subhî Salih, *Mebâhis*, s. 140.

bağlanır ki, bu da Hz. Peygamberin kalbini katı kavminden gördüğü sıkıntılar karşısında rahatlatmak içindir⁹¹⁶.

Misâl: Kurtubî, “*Ey imân edenler, Allah’ın ve Resûlünün huzurunda öne geçmeyin. Allah’tan korkun. Allah işitendir bilendir*” Hucurât, 49/1. âyetinin tefsirinde: Arapların Hz. Peygambere hitap etmede ve insanlara lakap takmada edepten uzak ve sert olduklarını beyandan sonra, âyetin nüzûlü ile ilgili olarak altı değişik rivâyetin bulunduğunu söyler:

Vâhidî’nin -senedini de vererek- İbn Zübeyr’den naklettiğine göre: Temin oğullarından bir heyet Hz. Peygambere geldi. Hz. Ebû Bekir onlara: el-Ka’ka’ b. Ma’bed’i emir tayin edin dedi. Hz. Ömer ise, el-Akra’ b. Habis’i emir tayin etmesini önerdi. Bunun üzerine Ebû Bekir: Sen bana muhalefet etmeyi kastettin dedi. O da: Hayır, benim sana muhalefet etmek gibi bir kastım yoktur dedi. Bunun üzerine münakaşaya başlayıp, seslerini yükselttiler. Bu olay üzerine yukarıdaki âyet indi. Bunu Buhârî rivâyet etmiş olup, Mehdevî’de ona katılmaktadır⁹¹⁷.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber: Hayber’e giderken yerine Medine’de birini vekil tayin etmek istedi. Hz. Ömer ise, başka birini ona işâret etti. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Bunu Mehdevî zikretmektedir.

Üçüncüsü ise, el-Mâverdî’nin Dahhak ve İbn Abbâs’tan naklettiği şu haberdir: Hz. Peygamber ahabından yirmi dört kişiyi Benî Âmir kavmine gönderdi. Üç kişi hariç hepsini öldürdüler. Kurtulan bu kişiler Medine’ye geldiler. Benî Süleym kabilesinden iki şahsa rastladılar. Onlara, hangi kavimden oldukları soruldu. Onlar da: Benî Âmirdeniz diye cevapladılar. Benî Âmir, Süleym kabilesinden daha üstün görülürdü. Bunun üzerine Benî Süleym’den olan bu iki kişiyi öldürdüler. Olayın ardından Süleym kabilesinden bir topluluk Hz. Peygamber’e gelerek şöyle dediler: Bizimle sizin aranızda bir antlaşma var, buna rağmen bizden iki kişi öldürüldü. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara fidye olarak yüz deve verdi. Bu olayın ardından bu âyet nâzil oldu.

⁹¹⁶ *Mebâhis ay.*

⁹¹⁷ Buhârî, Tefsîr 49. sûre 1; Vâhidî, s. 218; Suyûtî, *Lübâb*, s. 194-95; Ayrıca bk. Abdü’l-Fettâh el-Kâdî, a.g.e., s. 365-366; Mukbil b. Hâdî, *es-Sahihu’l-Müsned*, a.g.e., s. 230.

Katade der ki: Bazı insanlar bizim hakkımızda şöyle şöyle bir âyet indirilse demeye koyuldular. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁹¹⁸. İbn Abbâs ise: İnsanlar Hz. Peygamberin huzurunda bu şekilde konuşmaktan men edildi. Mücâhid de: Allah, Resûlünün lisanı ile hüküm vermedikçe, onlara aslı astarı olmayan, söylemediği şeyleri söyledi diye uydurmayın demiştir. Bunu Buhârî kaydetmektedir.

el-Hasen de: Bazı Müslümanlar, kurban bayramında Hz. Peygamber bayram namazını eda etmeden önce kurbanlarını kesmişlerdi. Hz. Peygamber bu kişilere yeniden kurban kesmelerini emretti⁹¹⁹. İbn Cüreyc de: İbâdetlerinizi Allah ve Resûlü'nün emrettiği vakitten önceye almayın, demektir⁹²⁰.

Bütün bu haberleri verişinin ardından Kurtubî, Kadı Ebû Bekir b. Arabî ve ondan önce Mâverdi'nin⁹²¹ kaydettiği, bu son beş haber hakkında şöyle der: Bu haberlerin hepsi de doğru olup, umûma hamledilir. **Âyetin inmesinde etkili olan sebebi Allah daha iyi bilir ama, belki de âyet sebepsiz inmiş olabilir. Doğrusunu Allah daha iyi bilir**⁹²².

3.2.3.2. Bazı Rivâyetlerin Zayıflığına İşaret Etmesi

Daha önce de zikredildiği gibi zayıf hadis, sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya bir kaçını taşımamakla beraber mevzû (uydurma) olduğu da söylenmeyen hadislerdir⁹²³. Bu tür hadisler merdud olmakla birlikte, kimi alimlere göre bazı şartlar muvacehesinde Fedâilu'l-A'mâl konularında kullanılabilir⁹²⁴.

1. Misâl: Kurtubî, *“Onlardan öylesi de var ki, “bana izin ver, beni fitneye düşürme” der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir....”* Tevbe, 9/49-50. âyetlerinin tefsirine evvela âyette geçen ‘الذن’ kelimesinin etimolojik yönü ve emir yapılışı üzerinde durur.

Daha sonra âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Muhammed b. İshak'tan şunu aktarır: Hz. Peygamber Tebuk'e çıkmaya niyet ettiğinde Benî Seleme'li, Ced b. Kays'a şöyle dedi: “Ey Ced, Rumlarla savaşarak onlardan cariyeler ve hizmetçiler edinmeye ne dersin?

⁹¹⁸ Suyûtî, *Lübâb*, s. 195.

⁹¹⁹ Taberî, XXVI, 117; Suyûtî, a.g.e., s. 195.

⁹²⁰ Taberî'nin Hz. Âişe'den naklettiği bir rivâyete göre bazı Müslümanlar Râmazan'dan bir veya iki gün önce oruç tutarlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu, bk. Taberî, ay.

⁹²¹ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 1712; Mâverdi, *en-Nüket*, V, 325.

⁹²² Kurtubî, XVI, 287-288.

⁹²³ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 47; Aydınlı, a.g.e., s.162-163; Koçyiğit, a.g.e., s. 98.

⁹²⁴ Aydınlı, a.g.e., s. 163.

Ced de ona: Kabilem benim kadınlara ne derece ilgi duyduğumu bilir. Ben onların kadınlarını görsem, kendimi tutamayacağımdan korkarım. Sen beni fitneye düşürme, oturmak için bana izin ver ve sana mali yardımda bulunayım. Daha sonra Hz. Peygamber ondan yüz çevirerek: “Haydi sana izin verdim” buyurdular. Bu olay üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Kurtubî, bütün bunları verişinin ardından bu haberi değerlendirerek şöyle der: Onların yüzlerinin güzelliğinden ötürü beni fitneye düşürme demek istemişti, fakat onun münafıklıktan başka bir rahatsızlığı da yoktu. Peşinden bu haber hakkında İbn Atıyye'den şunu nakleder: **İbn İshak'ın bu görüşünde zayıflık vardır**⁹²⁵.

2. Misâl: Kurtubî, *“Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler..”* Ankebût, 29/60. âyetin tefsirinde isnad zincirini de vererek Vâhidî'den şu haberi aktarır: İbn Ömer şöyle der: Bir gün Resûlullah ile çıkmıştık. Ensarlı birinin bahçesinin duvarından içeri girdik. Hz. Peygamber yere düşen hurmadan aldı ve şöyle buyurdu: “Ey Ömer’in oğlu, sana ne oluyor da yemiyorsun? ”. İbn Ömer: Ey Allah'ın Resûlü iştahım yoktur dedim. Resûlullah: “Fakat benim iştahım var. Bu dördüncü günün sabahı oldu ki, bir şey yemedim. Eğer isteseydim Rabbim'e dua ederdim. O da bana Kisrâ ve Kayser'e verdiği aynisini verirdi. Ey İbn Ömer, insanların senelik rızıklarını doldurup, yakînin zayıfladığı bir zamanda ne dersin?” buyurdu. Sonra İbn Ömer dedi ki: Vallâhi fazla geçmedi bu âyet nâzil oldu⁹²⁶.

Bu rivâyeti naklettikten sonra Kurtubî, (قلت) derim ki başlığı altında şunu aktarır: **Bu haber zayıftır.** Buhârî ve Müslim'in⁹²⁷ de üzerinde ittifak ettiği gibi Hz. Peygamber, ailesinin bir senelik yiyeceğini biriktirirdi. Yine bize örnek olan sahâbîler, ardından ehl-i yakîn, imamlar, mütevekkil muttaki kimseler bunu böyle yaparlardı. Kurtubî, bu görüşünü destekler mahiyetteki İbn Abbas'ın şu rivâyetini de buna ilave eder: Hz. Peygamber, müşriklerin eziyetlerine maruz kaldıkları sırada (Mekke'deki müminlere): “Medine'ye çıkın, zalimlerle yan yana oturmayın, hicret edin” demişti. Onlar: Bizim orada, malımız, mülkümüz, hiçbir şeyimiz yok. Bizi orada kim yedirir, kim içirir

⁹²⁵ Kurtubî, a.g.e., VIII, 147-148.

⁹²⁶ Kurtubî, XIII, 373; bk. Vâhidî, s. 196.

⁹²⁷ Buhârî, en-Nafakât 3.

dediler. Bunun üzerine “*Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler, onları da sizi de Allah rızıklandırmaktadır*” âyet-i kerîmesi nâzil oldu⁹²⁸.

İbn Kesîr, Kurtubî'nin naklettiği bu haberi İbn Ömer tariki ile kaydettikten sonra, hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapar: **Bu garip bir hadistir. Bu haberin râvîleri arasında bulunan Cerrâh b. Minhâl el-Cezerî Abdu'l-Atûf zayıf bir râvîdir**⁹²⁹.

3. Misâl: Kurtubî, “*Ey Peygamber biz, mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunanları (cariye), amcanın, halalarının, dayının ve teyzelerinin seninle beraber hicret eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendisini (mehirsiz olarak) Peygambere hibe eden ve Peygamberin de kendisini nikahlamak istediği mü'min kadını...*” Ahzâp, 33/50. âyetin sebep-i nüzûlü hakkında Süddî'nin, Ebû Sâlih yolu ile Ümm Hâni binti Ebî Tâlip'in şöyle dediğini nakleder: Hz. Peygamber benimle evlenmek istedi, fakat ondan affımı istedim, o da bunu uygun buldu. Sonra yüce Allah “*Ey Peygamber biz, mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan (cariye)'leri, amcanın, halalarının, dayının ve teyzelerinin seninle beraber hicret eden kızlarını sana helâl kıldık*” âyetini indirdi⁹³⁰. Ümm Hâni der ki: Onunla evlenmem câiz değildi, çünkü ben kendisiyle hicret etmeyip (Mekke'nin fethi sırasında) serbest kalanlardan (tulekâdan) idim. Ebû İsâ, bu hadisi tahric edip şöyle demiştir: Bu hasen bir hadis olup, başka bir yolla da bunu bilmiyoruz⁹³¹.

Kurtubî bundan sonra, hiçbir eleştiriye tabi tutmadan İbn Arabî'nin hadis hakkındaki şu değerlendirmesini nakleder: **Bu hadis çok zayıf olup, delil olacak sahih bir yolla da gelmemiştir**⁹³².

Tirmizî'nin rivâyetine göre Ümm Hânî der ki: Bu âyet-i kerime benim hakkımda nâzil olmuştur. Hz. Peygamber benimle evlenmek istemiş, fakat benimle evlenmekten nehyolunmuştu, çünkü onunla beraber hicret etmemiştim⁹³³. İbn Cerîr et-Taberî, bu

⁹²⁸ Kurtubî, XIII, 373.

⁹²⁹ İbn Kesîr, III, 430.

⁹³⁰ Suyûtî, Lübâb, s. 176.

⁹³¹ Tirmizî, Tefsîr 34.

⁹³² Kurtubî, XIV, 199.

⁹³³ Tirmizî, ay.

rivâyeti Abdullah b. Mûsâ kanalı ile Ebû Sâlih'ten nakleder⁹³⁴. Diğer taraftan Râzî bu âyetin tefsirinde bununla ilgili herhangi bir habere yer vermezken⁹³⁵, İbn Kesîr rivâyeti, İbn Ebî Hâtim kanalı ile aktarır⁹³⁶.

3.2.3.3. Bazı Rivâyetlerde İcmâ' Olduğunu Söylemesi

Genelde bir fıkıh terimi olarak kullanılan icmâ,' sözlükte, birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek gibi manalara gelir. İstilahda ise, Muhammed ümmetinin (müctehidler) onun vefatından sonraki herhangi zamanda dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri şeklinde ifade edilir⁹³⁷. Ancak Kurtubî bununla, muhtelif asırlarda yaşayan müfessirlerin cumhurunun o haber üzerinde birleşmiş olmalarını veya haberi, o âyetin sebab-i nüzûlü olarak göstermelerini kastetmektedir.

1. Misâl: Kurtubî, "*Her kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azâp hazırlamıştır*" Nisâ, 4/93. âyetin ehl-i sünnet âlimlerine göre **Mikyes b. Dabâbe**⁹³⁸ hakkında nâzil olduğunu icmâ' ile kabul ettiklerini aktarır. Mikyes ve kardeşi Hişam Müslüman olmuştu. Hişam'ın cesedini kardeşi, Neccaroğulları mahallesinde ölü olarak buldu. Hemen durumu Hz. Peygambere haber verdi. Hz. Peygamber ise ona, kardeşini öldüren kişiyi teslim etmeleri gerektiğini belirten bir mektup verdi. Onunla beraber Fihri kabilesine mensup, bir de elçi gönderdi. Neccaroğulları da: Vallâhi onu öldüren herhangi birini bilmiyoruz, fakat biz maktulun diyetini öderiz deyip Mikyes'e yüz deve verdiler. Sonra Mikyes, beraberindeki kişi ile Medine'ye dönerken yanındaki Fihri kabilesine mensup elçiye saldırdı ve kardeşine mukabil onu öldürdü. Develeri alıp Mekke'ye kâfir ve mürted olarak geri döndü. Yolda dönerken okuduğu şiirinde şunları söylüyordu:

قتلت به فهرا وحملت عقله سراة بني النجار أرياب فارح

⁹³⁴ Taberî, XII, (XXI, 27).

⁹³⁵ Râzî, XXV, 221.

⁹³⁶ İbn Kesîr, III, 506-7; Diğer rivâyetler için bk. VI, 146, 148; VII, 366-67; VIII, 213; XII, 88; XIV, 213; XVIII, 172.

⁹³⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, 'İcmâ', TVD İslam Ansiklopedisi İstanbul 2000; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul 1998, s. 176.

⁹³⁸ M. b. Sabâbe şeklinde de rivâyet edilmiştir bk. İbn Atrıyye, IV, 179; Taberî, IV, (V, 294).

حللت به وترى وأدرکت ثروتي وکنت إلى الأوثان راجع

Ben, o kardeşimin yerine Fihri'li birini öldürdüm,

Diyetini Fâri' kalesinde yaşayan Neccarlı'ların büyüklerine yükledim,

Bu şekilde yayımı açıp, intikamımı aldım,

Mürted olarak putlara dönen ilk ben oldum,

Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ona, ne harem bölgesi içinde ve ne de dışında asla eman vermeyeceğini” söyledi. Mekke'nin fethi günü Kabe'nin örtüsüne asılı olarak bulunsa bile katledilmesini emretti⁹³⁹.

Rivâyeti tefsirine almayan Râzî ise, Vâidiyye⁹⁴⁰ mezhebinin bu âyeti fasıkların ebediyen cehennemde kalacakları hususunda delil olarak kullandığını, Vâhidî'nin de bunlara iki şekilde cevap verdiğini söyler. Birincisinde: Müfessirlerin, bu âyetin Müslüman birini öldüren kafir bir kişi hakkında indiği hususunda icmâ' ettiklerini kaydeder. Vâhidî'den naklettiği bu değerlendirmelerden sora Râzî, kendi görüşlerini aktarır ve fıkıh usûlü kaidesine göre “muteber olan sebebin husûsiliğine değil, lafzın umûmiliği” olduğunu söyler. İstiğrak ifade eden bir lafız sabit olunca, onun kafirler hakkında olması o umûmiliğe dokunmaz, lafzın umûmiliği mananın mezkûr sıfatla muttasıf olan bütün katiller hakkında umûmî olmasını gerektirdiği gibi, âyeti burada kafire tahsis etmeyi engelleyen başka unsurların olduğunu söyler. Bu değerlendirmeleri böylece zikrettikten sonra Râzî, âyetin bunlar sebebiyle umûmî olduğunu aktarır⁹⁴¹. Bu habere yer vermeyenlerden biri de İbn Kesîr'dir. Öte taraftan İbn Cerîr et-Taberî ise rivâyeti, İkrime kanalı ile aktarmaktadır⁹⁴².

2. Misâl: Müfessir, “(Resûlüm!) *Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi o bilir*” Kasas, 28/56. âyetinin tefsirine başlamadan önce, nüzûl haberini Zeccac'dan şu şekilde aktarır:

⁹³⁹ Kurtubî, a.g.e., V, 333; Buna yakın ifadelerle bk. Vâhidî, s. 94; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 300; Suyûtî, *ed-Durr*, II, 623; Suyûtî, *Lübâb*, s. 77; Abdulfettah el-Kâdî, a.g.e., s. 136; Bu madde ile ilgili başka misâller için bk. Kurtubî, a.g.e., VI, 325; XXIII, 310; XIV, 116; XVIII, 141; XIX, 202.

⁹⁴⁰ Vâidiyye mezhebi Hâricî'liğin bir kolu olup, Allah'ın va'dine hulfetmeyeceğini ve büyük günah işleyenlerin kafir olduklarını söyler. Mutezile de bunlardan addedilmiştir. bk. Süleyman Uludağ, *İslâm'da İnanç Komuları ve İtikâdî Mezhepler*, İstanbul 1992, s. 362.

⁹⁴¹ Râzî, X, 244.

⁹⁴² Taberî, V, 217.

Zeccac⁹⁴³, yüce Allah'ın “*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin...*” kavlinin Ali b. Ebî Talip hakkında indiği hususunda üslûmanların icmâ' ettiklerini söyler⁹⁴⁴.

Ardından Kurtubî, (فالت) derim ki ifadesinden sonra: **Doğrusu, müfessirlerin kâhîr çoğunluğu bu âyetin, Hz. Peygamberin amcası Ebû Talip hakkında indiği hususunda icmâ' ettiklerini söyler.**

Râzî de, Zeccac'ın yukarıda zikri geçen sözlerine tefsirinde yer verir⁹⁴⁵. Taberî ise âyetin, Hz. Peygamberin amcası Ebû Talip'den imân etmesi hususundaki talebinde, tereddüt etmesi üzerine nâzil olduğunu aktarır. İbn Kesîr de, Buhârî ve Müslim'de zikredildiğine göre âyet, Hz. Peygamberin amcası Ebû Talip hakkında inmiştir der⁹⁴⁶. Âlûsî, müfessirlerin icmâi hususundaki sözlerin doğru olmadığını, Şia ve pek çok müfessirleri Ebû Talip'in imân ettiği kanaate olduklarını, ehl-i beyt imamlarının ise bu hususta icmâ' ettiklerini beyan eder. Müslümanların bu hususu dikkate almadıklarını vurgular⁹⁴⁷. Süleyman Ateş, de âyetin öncesi ile irtibatlı olması sebebiyle rivâyetin âyetle ilgisinin olmadığını aktarır⁹⁴⁸.

Teorik olarak icmâ', mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün İslâm müctehitlerinin fikir birliğini ifade eder. Nitekim icmada Şiâ dahil bütün mezheplerin göz önünde tutulmasının gerekli olduğu usulcüler tarafından ifade edilmiştir⁹⁴⁹. İcmâ'ın oluşması için usulcülerin çoğunluğuna göre bütün müctehitlerin buna katılması şarttır. Bununla beraber bu birliği şart koşmayan, çoğunluğun fikir birliği ile icmâm olacağını savunanlar da vardır⁹⁵⁰. Kurtubî'nin buradaki ifadelerinin bu kabilden olması mümkündür.

3. Yine Kurtubî, “*Allah bir adamın içinde iki kalb yaratmadığı gibi, “zihâr” yaptığınız eşlerinizi de analarınız yerinde tutmadı ve evlatlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin ağızlarınıza geliveren sözlerden ibarettir....*” Ahzâb, 33/4.

⁹⁴³ Bk. Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbuh*, Beyrut 1988, IV, 149.

⁹⁴⁴ Kurtubî, XIII, 310.

⁹⁴⁵ Râzî, XXV, 3.

⁹⁴⁶ Bk. Taberî, XX, 112; Buhârî, Tefsîr 28. sûre 1; Müslim, İmân, 42; Tirmizî, Tefsîr, 28. sûre; İbn Kesîr, III, 406.

⁹⁴⁷ Âlûsî, XX, 96-97.

⁹⁴⁸ Ateş, *Yüce Kur'a'nın Çağdaş Tefsiri*, VI, 450-51.

⁹⁴⁹ Dönmez, 'İcmâ', a.g.e., XXI, 424.

⁹⁵⁰ Dönmez ay.

âyetinde geçen “*Evlâtlıklarımızı da öz oğullarınız olarak tanımadı..*” kavlinin Zeyd b. Harise hakkında indiği hususunda tefsir ehlinin icmâ’ ettiğini aktarır⁹⁵¹.

İbn Kesîr âyetin, Hz. Peygamberin kölesi Zeyd b. Hârise hakkında indiğini söylerken, Râzî ise, bu hususta herhangi bir habere yer vermemektedir⁹⁵².

3.2.3.4. Bazı Rivâyetlerin Çoğunluğun Görüşü Olduğunu Söylemesi

1. Misâl: Müfessir, “*Haram aya karşılık, haram aydır. İşlenen suçlara karşılık da kısas vardır...*” Bakara, 2/194. âyetinin tefsiri ile ilgili açıklamaları on başlıkta ele alacağını ifade ettikten sonra ilk olarak nüzûl haberine değinir ve şöyle der: Âyetin nüzûl sebebi İbn Abbas, Katade, Mücahid, Miksem, Süddî, Rebi’, Dahhâk ve diğerlerinin rivâyetine göre şöyledir: Âyet, kaza umresi ve Hudeybiye senesi ile alakalı olarak inmiştir. Hasen ise: Âyetin müşriklerin haram ayda savaşmanın yasak olup olmadığı hususunu Hz. Peygamberden sorup “evet” cevabı aldıklarında, onunla savaşmak istemeleri üzerine nâzil olduğunu söyler.

Bunun ardından müfessir, bu iki rivâyet arasında tercihte bulunarak şöyle der: Bu haberlerden birincisi daha meşhur olup, ekseriyet tarafından kabul edilen görüş **odur**⁹⁵³.

2. Misâl: Kurtubî, “*Ey inananlar, yemeğe çağrılmadan Peygamber’in evlerine girmeyin, şayet girmişseniz yemek vaktini gözetlemeyin. Yemeğe davet edildiğiniz zaman girin; yemeği yediğinizde hemen dağılın, konuşmaya dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber’i üzüyor, fakat o size bunu söylemekten utanıyordu. Ama Allah hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber’in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah’ın Resûlü’nü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikahlamanız aslâ câiz olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahdır*” Ahzâb, 33/53. âyetiyle ilgili iki kıssanın olduğunu, birincisinin: Yemek ve oturma âdabı, diğerinin ise hicâp (perde) olduğunu söyler.

⁹⁵¹ Kurtubî, XIV, 116.

⁹⁵² Râzî, XXV, 193; İbn Kesîr, III, 474.

⁹⁵³ Kurtubî, II, 352.

Birinci kıssaya gelince, **müfessirlerin cumhuruna göre sebab-i nüzûlü:** Hz. Peygamber Zeyd'in hanımı Zeynep binti Cahş ile evlendiği zaman, Müslümanları velimeye (düğün yemeği) davet etmişti. Ancak onlardan bir grup yemek bitince Hz. Peygamberin evinde oturup konuşmaya dalmışlardı. Velimesini yaptığı hanımının yüzü ise duvara doğru idi. Bu durum Hz. Peygamberi üzdü. Enes der ki: Ben mi Hz. Peygamber'e onların kalktığını haber verdim, yoksa o mu bana söyledi hatırlamıyorum. Enes söze devamla: Hz. Peygamber biraz bekleyip eve tekrar döndü, bende onunla birlikte yeniden eve döndüm. Eve girerken benimle kendisi arasına bir perde çekti ve hicap âyeti de inmişti. Enes sözüne devam ederek der ki: Hz. Peygamber bu kişilere, nasihat alabilecekleri kadar nasihat etti. Yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi deyip, bu âyetin tamamını sonuna kadar okudu⁹⁵⁴.

Bu rîvayetlerden bazılarını zikreden Keşşaf⁹⁵⁵ çoğunluk sözüne yer vermez. Öte taraftan bu rivâyeti Râzî'nin tefsirinde de bulmak mümkün değildir. Yalnız Zeynep'in düğününde bazı sahabîlerin konuşmaya dalmasıyla âyetin vârit olduğundan söz edilir⁹⁵⁶. Hâzin ise, müfessirlerin ekseriyetine göre bu âyet-i kerîmenin, Hz. Peygamber'in Zeynep binti Cahş ile evliliğindeki düğün yemeği hakkında nâzil olduğunu söyler⁹⁵⁷.

İbn Kesîr, bu âyetin hicap âyeti olduğunu, bunda bâzı şer'i hüküm ve hikmetlerin anlatıldığından söz eder. Bu âyetin, Hz. Ömer'in isteğine uygun olarak indiğini belirterek ilgili rivâyetlere yer verir⁹⁵⁸. Aynı şekilde bu rivâyetlerden bazısını Ebus-suûd Efendi'nin tefsirinde de bulmak mümkündür⁹⁵⁹. Elmalılı ise, âyetten anlaşıldığına ve İbn Abbâs'tan rivâyet olduğuna göre, birtakım kimselere Resûlullah'ın evinde yemek yediriliyordu. Bunlar bazen, yemekten önce yemek pişinceye kadar bekliyorlar, yemekten sonra da hemen çıkıp gitmiyorlardı, Resûlullah sıkılıyordu, ardından bu âyetin nâzil olduğunu aktarır⁹⁶⁰.

⁹⁵⁴ Kurtubî, XIV, 215; Rivâyet için bk. Buhârî, Tefsir, 33. sûre 8; Müslim, Nikâh 92; Diğer misâller için bk. Kurtubî, II, 352; V, 198; VII, 305; X, 206; XVI, 65; XVII, 122.

⁹⁵⁵ Keşşaf, III, 271.

⁹⁵⁶ Râzî, XXVI, 226.

⁹⁵⁷ Hâzin, III, 475.

⁹⁵⁸ İbn Kesîr, III, 511.

⁹⁵⁹ Ebu's-Suûd, VII, 112.

⁹⁶⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam ve diğerleri), Fezâ Gazetecilik A.Ş. İst. VI, 331.

3.2.3.5. Bazı Rivâyetlerin Meşhur Olduğunu Söylemesi

Hadis ıstılahında meşhur, her tabakadan en az üç kişinin rivâyet etmiş olduğu veya en az üç farklı senedle rivâyet edilmiş olan hadislere denilmektedir⁹⁶¹. Bununla birlikte, râvilerin adedine, senedinin olup olmadığına bakmaksızın halk arasında yayılmış olan hadise de bu isim verilmiştir⁹⁶². Yine herhangi bir grup veya cemaat arasında yayılmış olan hadise de meşhur denilmektedir⁹⁶³. Kurtubî bu ıstılahı daha çok ikinci mana (insanlar arasında meşhur) etrafında kullandığı görülmektedir.

1. Misâl: Kurtubî, *“Sana haram aydan, onda savaştan soruyorlar. De ki: “Onda savaş büyük bir günâhtır. Fakat insanları Allah yolundan çevirmek, Allah’a ve Mescid-i Haram’a karşı nankörlük etmek, halkını oradan çıkarmak, Allah yanında daha büyük bir günâhtır..”* Bakara, 2/217. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak: Ebu’l-Yesâr’ın Cündüb b. Abdullah’tan rivâyetine göre: Hz. Peygamber dokuz on kişilik bir seriyye çıkardı ve başlarına da Ebû Ubeyde b. el-Hâris veya Ubeyde b. Hâris’i reis tayin etti. Hareket etmek üzere ayrılacağı zaman, Hz. Peygamberden uzak kalacağı için ağlamaya başladı.

Sonra Hz. Peygamber, Abdullah b. Cahş’ı onun yerine tayin etti. Ona bir mektup verip filan yere kadar okumamasını emretti ve şöyle dedi: “Arkadaşlarından seninle gitmeleri için kimseyi zorlama”. Zikredilen yere varınca Abdullah mektubu okudu ve istircâ⁹⁶⁴ çekerek: Allah ve Resûlü’nün emri başım gözüm üstüne, dedi. Arkadaşlarından iki kişi geri dönüp, diğerleri topluluktan ayrılmadılar. İbnü’l-Hadremî ile karşılaşp onu öldürdüler. O günün Recep ayından olduğunu bilmiyorlardı. Müşrikler: Siz haram ayda adam öldürdünüz dediler. Bunu üzerine yüce Allah *“Sana haram aydan, onda savaştan soruyorlar..”* âyetini inzal buyurdu⁹⁶⁵.

Kurtubî’nin naklettiği diğer bir rivâyete göre ise bu âyetin sebab-i nüzûlü şudur: Kilâboğullarından iki kişi Amr b. Ümeyye ed-Darî ile karşılaştılar. O, bu kişilerin Hz.

⁹⁶¹ İbn Hacer, *Nuḥbetu’l-Fiker*, s. 10; Koçyiğit, a.g.e., s. 124; Aydınlı, a.g.e., s. 97.

⁹⁶² Aydınlı, a.g.e., s. 97.

⁹⁶³ Aydınlı, ay.

⁹⁶⁴ إنا لله و إنا إليه راجعون: Allah’a âitiz ve yine ona döneceğiz.

⁹⁶⁵ Beyhakî, *Sünen*, IX, 20-21.

Peygamberin yanından geldiklerini bilmiyordu. Amr b. Ümeyye, bu iki şahsı öldürünce Kureyşliler: Onun bu kişileri haram ayda öldürdüğünü söylediler.

Daha sonra Kurtubî, bu rivâyetler hakkındaki değerlendirmesinde: Bu âyetin Abdullah b. Cahş'ın seriyyesi hakkında indiğine dâir görüşlerin daha fazla ve meşhur olduğunu söyler⁹⁶⁶.

Razî, müfessirlerin çoğunluğuna nisbet ettiği bu habere, tefsirinde yer verir⁹⁶⁷. Aynı şekilde Hâzin ve İbn Kesîr de bu ve benzer haberlere tefsirlerinde yer vermektedirler⁹⁶⁸.

2. Misâl: Kurtubî, *“Onlara şu adamın haberini de oku: Ona âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu”*. A'râf, 7/175. âyetinde Ehl-i kitabın Tevrat'tan aldıkları bir kıssayı zikrettiklerini aktarır. Kendisine *“âyetlerin verildiği”* şahıs hakkında farklı görüşlerin olduğunu, İbn Mesud ve İbn Abbas'a göre bu kişinin Belâ'm (Nâim) b. Bâûrâ olduğunu söyler.

Malik b. Dinar da: Bu kişi imana çağırılmak için Medyan kralına gönderildi. Kral ona pek çok ikramda bulundu, iktalar verdi. Bunun neticesinde Belam kralın dinine tabi oldu ve Hz. Musa'nın dinini terk etti. Bu âyetler onun hakkında nâzil olmuştur.

Abdullah b. Amr b. el-Âs ile Zeyd b. Eslem ise şöyle demişlerdir: Bu âyet Sakif'li Ümeyye b. Ebi's-Salt hakkında nâzil olmuştur. Bu şahıs önceki kitapları okumuş ve yüce Allah'ın, o zamanda bir Peygamber göndereceğini anlamış, gelecek olan bu kişinin kendisi olmasını temenni etmişti. Ne var ki, gelen Peygamber Hz. Muhammed olunca onu kıskanıp inkar etti⁹⁶⁹. İşte Hz. Peygamberin onun hakkında *“Şiiriyle iman etmiş, fakat kalbiyle kafir olmuştur”* dediği kişi odur.

Saîd b. el-Müseyyib de şöyle der: Bu âyet Ebû Âmir b. Sayfî hakkında inmiştir. Bu şahıs cahiliye asrında rahiplerin giydiği kıldan elbiseler giyerdi. Fakat Hz. Peygamberi inkar etti. Söz konusu hadise şöyledir: O kişi, Medine'de Hz. Peygamberin yanına gelip şöyle dedi: Ey Muhammed, senin bu getirdiğin şey nedir?. Hz. Peygamber: *“Ben İbrahim'in dini olan hanifi getirdim”* dedi. Ebû Âmir ise, ben de bu dine tabiyim

⁹⁶⁶ Kurtubî, a.g.e., III, 44-45; Diğer misâller için bk.Kurtubî, II, 352; VII, 305; VIII, 194; XII, 188, 200.

⁹⁶⁷ Râzî, VI, 31.

⁹⁶⁸ Hâzin, I, 144-145; İbn Kesîr, I, 260-1.

⁹⁶⁹ Taberî, IX,163-65; Vâhidî, 130.

deyince, Hz. Peygamber: “Hayır sen o dine tabi değilsin, çünkü sen ona, onda olmayan şeyleri kattın” dedi. Bunun üzerine bu kişi: Bizden kim yalan söylüyorsa Allah onun, bu beldeden çıkarılmış olarak ve tek başına canını alsın dedi. Hz. Peygamber de: “Tamam, bizden kim öyle ise, dediğin şekilde onun canını alsın” dedi. Ebû Âmir bu sözleriyle Hz. Peygamberin Mekke’den çıkışını kastediyordu. Sonra Ebû Âmir Medine’den ayrılıp Şam’a gitti, Kayser’e uğradı ve oradan münafıklara şu mektubu yazdı: Hazırlıklı olunuz, ben Kayser’den size destek olmak ve Muhammed’i Medine’den çıkarmak için bir ordu ile geleceğim dedi ama, sonra orada tek başına vefat etti⁹⁷⁰.

İbn Abbas ise, bir rivâyete göre şöyle demektedir: Bu âyet yaptığında kabul olan ve üç duası olan bir kişi hakkında nâzil olmuştur. Bu şahsın “el-Besus” adında bir hanımı ve bundan olma birde oğlu vardı. Bu kadın kocasına, dualarından birisini bana hasret demiş. Adam da bunu kabul edip dileğini ona sormuş. Hanımı: Kendisinin Benî İsrail kadınları arasında en güzel kadın yapması için Allah’a dua etmesini istemiş. İsrailoğulları arasında ondan daha güzel bir kadın olmadığını anlayınca, kocasından yüz çevirmiş. Bu sefer adam onu, havlayan bir köpek şekline çevirmesi için yüce Allah’a duada bulunmuş. Bu şekilde o kadın hakkında iki duası gitmiştir. Bunun üzerine kadının çocukları adama gelip: Bizim daha buna tahammülümüz kalmadı. Annemiz bir köpek oldu. Herkes bunun için bizi ayıplıyor derler. Bu sefer onu Allah’a önceki haline döndürmesi için dua etmesini talep ederler. Adam da bunu yapar ve bu şekilde üç duası da o kadın hakkında gitmiş olur⁹⁷¹.

Kurtubî bu haberleri kaydettikten sonra rivâyetler arasında tercih yaparak şöyle der: **Birinci görüş daha fazla meşhur bir görüş olup, ekseriyet tarafından da kabul görmüştür⁹⁷².**

3. Misâl: Müfessir, “*Eşlerine zinâ isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah’ın la’netinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.....*”. Nûr, 24/6-10. âyetlerin tefsirine evvela kıraat ve nahve dair açıklamalar yaparak başlar.

⁹⁷⁰ Ebû Hayyân, IV, 422.

⁹⁷¹ Vahidî, s. 130; Suyûtî, *ed-Durr*, III, 145.

⁹⁷² Kurtubî, VII, 303-305.

Sonra, ikinci meselede âyetlerin nüzûl sebebi ile ilgili haberleri aktarır. Ebû Dâvûd'un İbn Abbas kanalı ile naklettiğine göre, Hilâl b. Ümeyye Hz. Peygamberin yanında karısının, Şerik b. Semhâ ile zina ettiğini iddia eder. Hz. Peygamber: "Ya delil getirirsin veya sana had (ceza) uygulayım" buyurdular. Hilâl şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü!. Bizden bir kimse bir kişiyi karısının üzerinde görecektir olursa, gidip delil mi arayacak?. Hz. Peygamber tekrar: "Ya delil getirirsin veya sana had uygulayım" buyurdular. Hilâl dedi ki: Seni hak ile gönderene yemin ederim ki ben, şüphesiz doğruyu söylüyorum. Yemin ederim ki, Allah beni bu olay hakkında temize çıkaracak ve sırtımı uygulanacak haddenden kurtaracak âyetleri indirecektir. Bu olay üzerine: *"Eşlerine zinâ isnadında bulunup da, kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin..."* âyeti nâzil oldu⁹⁷³.

Bunun ardından Kurtubî, âyetin nüzûlü ile ilgili diğer bir habere değinerek şöyle der: Bu olaydan sonra Uveymir el-Aclânî gelerek hanımının zina ettiğini söyledi ve hamımı ile lanetleştirdi. Meşhur olan olay ise, Hilâl'in başından geçen hadisenin daha önce meydana geldiği ve âyetin inmesine vesile teşkil ettiği'dir. Diğer bir görüşe göre ise, Uveymir b. Eşkar'ın başından geçen olayın daha önce meydana geldiği söylenmiştir. **Kurtubî, bu haberin hadis imamlarının rivâyet ettiği meşhur bir hadis olduğunu aktarır**⁹⁷⁴.

3.3. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinden Kurtubî'nin İstifadesi

Kur'ân-ı Kerim âyetlerini anlamının önemli bir aracı olan esbâb-ı nüzûl rivâyetleri, ilk dönem müfessirlerde zarurî bir bilgi olarak anlaşılmıştır. Bu manadan olarak bazı selef alimleri "Kur'ân'ın anlaşılmasında en emin yolun, esbâb-ı nüzûlü bilmek"⁹⁷⁵ olduğunu söylemişlerdir. Vâhidî de, "Bir âyetin sebab-i nüzûlü bilinmedikçe, onun hakiki manasını anlamak mümkün olmaz" demektedir⁹⁷⁶. Bununla ilgili olarak Kurtubî de, Hz. Ömer'in kayın biraderi Kudâme b. Mazûn'un Bahreyn valisi iken, *"İmân edip salih amel işleyenlere tattıklarından ötürü bir vebal yoktur"* Mâide, 5/93. âyetinin sebab-i

⁹⁷³ Ebû Dâvûd Talâk 27; Buhârî, Şehâdât 21; Müslim, Liân 11; Tirmizî, Tefsîr 24. sûre 3; İbn Mâce, Talâk 27.

⁹⁷⁴ Kurtubî, a.g.e., XII, 187-88; Hadise hakkında bk. Buhârî, Talâk 4, 29; Müslim, Liân 1; Ebû Dâvûd, Talâk 27; Nesâî, Talâk 7, 35; İbn Mâce, Talâk 27; Dârimî, Nikâh 39; Muvatta', Talâk 34; Mûsned, V, 334, 36, 37.

⁹⁷⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 22.

⁹⁷⁶ *Menâhilü'l-İrfân*, I, 102.

nüzûlünü bilmediğinden, bilahere de yanlış tevîl ederek içki içmesi üzerine Hz. Ömer'in onu görevinden azlettiğini⁹⁷⁷, ardından Hz. Ömer ve Ali tarafından ikna edilerek kendisine bu cürmünün cezası olarak, seksen sopa vurulduğunu aktarır⁹⁷⁸. Yine Kurtubî Hz. Ali kanalıyla, Şam'da bir topluluğun içki içerek, bu âyeti yanlış tevîl ettiklerini nakleder. Hz. Ali ve Ömer'in bu kişilerin tevbe etmelerini istedikleri, bunu yapmazlarsa öldürülmeleri için ittifak ettiklerini Kiyâ et-Taberî'den nakleder⁹⁷⁹. Bu da esbâb-ı nüzûlün, âyetlerden kastedilen mananın kolay anlaşılmasında şüphe ve yanlışlıkların izalesinde önemli rol oynadığını ifade etmektedir.

3.3.1. Esbâb-ı Nüzûl Vererek Âyetin Manasını Açıklaması

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kurtubî, sebab-i nüzûl haberlerini, ya âyet veya âyetleri zikrinden hemen sonra, ya da âyetlerin tefsirindeki alt başlıklarda vermektedir. Bazen de âyetin tefsirinde yalnız sebab-i nüzûle yer verir. Zaman zaman da âyetin öncesi ile irtibatını kurduktan sonra sebab-i nüzûlünü aktarır. Buna göre onun bu hususta takip ettiği metodu aşağıdaki başlıklarda görebiliriz:

3.3.1.1. Âyet Üzerinde Başka Açıklama Yapmadan Yalnız Esbâb-ı Nüzûl'ü Vermesi

Selef müfessirlerinin, Kur'ân'ı Kerim-i özellikle esbâb-ı nüzûlle tefsir ettikleri, bidayette tefsirin ilminin bunu bilmeden ibaret olduğu bilinmektedir. Kurtubî tefsirinin de, rivâyet yönü ağır basan bir tefsir olarak âyetlerin tefsirinde, ilk olarak nüzûl rivâyetlerini vermesi veya yalnız esbâb-ı nüzûlle âyetleri tefsir etmesi tabiidir.

1. Misâl: Kurtubî, *"İnkâr edenlere söyle: "Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir dölsektir!"* Âl-i İmrân, 3/12. âyetin tefsirinde, bundan kastın yahudiler olduğunu aktardıktan sonra, nüzûl sebebi ile ilgili olarak Muhammed b. İshak'tan naklettiği şu habere yer verir: Hz. Peygamber Bedir'de, Kureş'lileri yenip Medine'ye geri döndükten sonra Yahudileri toplayıp onlara: "Ey Yahudiler cemaati! Bedir'de Kureş'in başına gelenlerin bir benzerini, yüce Allah'ın sizin başınıza getirmesinden sakının. Bildiğiniz gibi ben, gönderilmiş bir Peygamberim. Siz bunu Allah'ın size gönderdiği kitabınızda görmektesiniz" buyurdu. Yahudiler de ona: Ey Muhammed,

⁹⁷⁷ Buhârî, Mağâzî 12.

⁹⁷⁸ Kurtubî, VI, 280; Rivâyet için bk. Dârekutnî, Hudûd, III, 66.

⁹⁷⁹ Kiyâ et-Taberî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 103.

savaşın ne olduğunu bilmeyen bir topluluğu yenip, eline bir koz geçti diye böbürlenme!. Allah'a yemin olsun, bizimle savaşmayı denersen, asıl savaşçıların kim olduğunu göreceksin dediler. Bu hadise üzerine yüce Allah, “*İnkâr edenlere söyle: “Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz...”*” âyetini indirdi⁹⁸⁰.

2. Misâl: Müfessir “*Anne babanın ve yakınları, bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; anne babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır*” Nisâ, 4/ 7. âyetin tefsirine başlarken yüce Allah, yetimlerin halini beyandan sonra, mirasa dair hususları zikreder, diyerek önceki âyetle irtibatını kurar, peşinden sebep-i nüzûlü hakkında şöyle der: Âyet, Ensar’dan Evs b. Sâbit hakkında nâzil olmuştur. Evs vefat etmiş ve arkasında Ümm Kucce isminde bir hanım ile ondan doğma üç kız çocuğu bırakmıştı. Ölenin amcasının çocuklarından ve vâsilerinden Süveyd ve Arfece isminde iki şahıs onun malına el koyup hanımına ve çocuklarına hiçbir şey vermediler. Câhiliye’de Araplar, kadınlara ve küçük çocuklara mirastan bir pay vermezlerdi. Atların sırtında savaşan, mızrak ve kılıçla dövüşüp ganimet elde edenlerden başkasına mirastan bir pay verilmez diyorlardı.

Ümm Kucce olayı Hz. Peygambere aktarınca o, ölenin amca çocuklarını çağırdı ve onlar: Ey Allah’ın Resûlü, bu hanımın çocukları ne at biner, ne de zayıflara yardımda bulunabilir ve ne de düşmana karşı koyabilir dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Şimdi gidin, Allah’ın bu hususta bana neler vahyedeceğine bir bakayım” dedi. Bu olay üzerine yüce Allah, onları reddetmek ve sözlerini ve cahilce tasarruflarını iptal etmek için bu âyeti indirdi⁹⁸¹.

3. Misâl: Müfessir yüce Allah’ın, “*Ey İmân edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani bir topluluk size ellerini uzatmaya yeltenmişti de...*” Mâide, 5/11. âyeti ile ilgili olarak bir grup şöyle demiştir: Bu âyet Zâtu’r-Rikaa’ gazvesinde bir bedevi arabın fiili sebebiyle nâzil olmuştur. Bu kişi Hz. Peygamberin kılıcını kınından çıkarmış ve ona: Ey Muhammed seni benden kim koruyabilir demişti⁹⁸².

⁹⁸⁰ Kurtubî, a.g.e., IV, 27; Rivâyet için bk. İbn Atıyye, III, 34; Suyûtî, *ed-Durr*, II, 9.

⁹⁸¹ Kurtubî, V, 50-51; Haber hakkında bk. Taberî, IV, 176; Vâhidî, s. 82; İbn Atıyye, III, 503; Suyûtî, *ed-Durr*, II, 439.

⁹⁸² Olay hakkında bk. Buhârî, Meğâzî 31; *Müsned*, III, 390.

Buhârî’de nakledildiğine göre, Hz. Peygamber beraberindekileri çağırdı ve bu şahısla onlarla birlikte olmak üzere onun etrafında toplandılar ve o kişi herhangi bir ceza görmedi⁹⁸³. el-Vakidî ve İbn Ebî Hâtim bu kişinin Müslüman olduğunu söyler. Başka bir topluluk ise onun, ölünceye kadar başını bir ağaca vurduğundan söz eder. Buhârî’de bu kişinin ismi Ğavres b. el-Hâris şeklinde zikredilir. Bazıları ise bunun, Ğuvres olduğunu söylese de birincisi daha sahihtir⁹⁸⁴. Ebû Hâtim Muhammed er-Râzî ile Ebû Abdullah el-Vakidî, bu şahsın isminin Du’sur b. el-Haris olduğunu söyler. İbn İshâk ise, Amr b. Cihaş olduğunu zikretmektedir. Katade, Mücâhid ve başkaları da bu âyetin Yahudilerden bir topluluk hakkında indiğini söylemektedirler. Hz. Peygamber, anlaşma gereği bir diyet hakkında yanlarına gitmişti, fakat onlar onu öldürmek istediler. Allah’da Peygamberini onlardan korudu⁹⁸⁵.

Verilen misâllerden de anlaşılacağı üzere müfessir, birinci misâlde âyeti zikredişinin hemen peşinden nüzûl haberini vermektedir. İkincisinde ise, bir önceki âyetle irtibatını zikrettikten sonra sebep-i nüzûlü vermektedir. Son misâlde ise, âyetin tefsirinin tamamını sebep-i nüzûlle ilgili haber ve yorumlara hasretmektedir.

3.3.1.2. Esbâb-ı Nüzûl’ü Zikrettikten Sonra Buna Göre Ortaya Çıkan Manayı Vermesi

Kurtubî, sebep-i nüzûl haberlerini tefsirinde yalnız nakletmekle yetinmez, zaman zaman zikrettikten sonra o nüzûl sebebine dayanarak âyetin ortaya çıkan muhtemel manaları üzerinde de durur. Şimdi bu hususla ilgili bazı misâller görelim:

1. Misâl: Kurtubî, Nisâ, 4/19. âyetin tefsirinde kadınların miras alınması hususunda cahiliye âdeti ve bunun reddi hususunda, bu âyetin inişi ile ilgili olarak gelen rivâyetler ve müfessirlerin görüş farklılığına işaretten sonra Buhârî’nin: “*Ey imân edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmadığı gibi, kendilerine verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın*” âyetinin nüzûlü ile ilgili olarak İbn Abbâs’tan şunu aktarır: Bir adam öldüğü vakit onun velileri, ölen kişinin hanımı hakkında daha çok tasarrufa sahiptiler. Velilerden biri dilerse kadınla evlenebilir veya onu başkasıyla evlendirebilir, isterse bunu yapmazdı. Onlar ölen kişinin hanımı

⁹⁸³ Buhârî, Meğâzî 31.

⁹⁸⁴ Buhârî, Meğâzî 31.

üzerinde, akrabalarından daha fazla hakka sahip idiler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁹⁸⁶.

ez-Zühri ve Ebû Miclez derler ki: Bir kişi öldü mü, onun başka anneden olma oğlu, veya asebeleri arasında ona en yakın olan, hanımının üzerine elbisesini atardı. Bu şekilde o şahıs kadın üzerinde, kadının kendisinden ve velisinden daha çok tasarruf sahibi olurdu. İsterse ölen kişinin mehri üzere, hiç mehir vermeden onunla evlenirdi. Dilerse başkası ile evlendirir, mehrini kendisi alır kadına bir şey vermezdi. Yine isterse ölen kişiden aldığı mirası kendisine fide olarak vermesi için ona zorluk çıkarır veyahut ölüp de kedisini onun mirasını alsın diye bekletirdi. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nâzil oldu⁹⁸⁷.

Buna göre Kurtubî, mananın şöyle olduğunu söyler: Sizin o kadınları kocalarından miras şeklinde alıp, onlara koca olmanız helal değildir⁹⁸⁸.

2. Misâl: Kurtubî, *“Allah sizi, yeminlerinizdeki lağivden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar...”* Mâide, 5/89. âyetinin tefsirinde “اليمن” kelimesinin hayır ve bereket manasına gelen “اليمن” kelimesinden geldiğini, bu ismin de ona, hakları koruduğu için verildiğini söyler.

Bunun ardından müfessir şöyle der: “Bu âyetin sebep-i nüzûlü hakkında farklı görüşler vardır. İbn Abbâs der ki: Âyetin nüzûl sebebi, helâl ve temiz olan yiyecek, giyecek ve kadınları kendilerine haram yapan kimselerdir. Onlar bunları kendilerine haram kılmaya yemin ettiler. Bilâhere *“Allah’ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin..”* (Mâide, 5/87) âyeti inince, o zaman yeminlerimizi ne yapacağız dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Bu kavle göre âyetin anlamı şöyle olur: Siz evvela yemin eder, sonra da onu lağiv edersiniz-yani keffaret suretiyle hükmünü kaldırır veya keffaret vermek isterseniz-bu

⁹⁸⁵ Ebû Hayyân, III, 441.

⁹⁸⁶ Kurtubî, V, 99: Hadisin için bk. Buhârî, Tefsir 4. sûre 6; Ebû Dâvûd, Nikâh 21, 22; Vâhidî, 83-84.

⁹⁸⁷ Taberî, IV, 208. (Aynı râviden buna yakın bir lafızla).

⁹⁸⁸ Kurtubî, V, 99-100.

yemin sebebiyle Allah sizi sorumlu tutmaz. Ancak, o yeminlerinizi devam ettirip, onları lağır etmemeniz ve keffaretini vermemeniz sebebi ile bundan sorumlu olursunuz⁹⁸⁹.

Misâllerden de anlaşılacağı üzere Kurtubî, sebab-i nüzûl haberlerini kaydettikten sonra buna göre ortaya çıkan manayı bazen kaydederek âyeti tefsir ettiği görülmektedir.

3.3.2. Esbâb-ı Nüzûl'ün Delil Olarak Kullanması

Kurtubî'nin -azda olsa- sebab-i nüzûl rivâyetlerini bazen bir mana ve yorum, bazen de fikhî bir hüküm hakkında kanıt olarak kullanmaktadır.

3.3.2.1. Esbâb-ı Nüzûl'ün Fikhî Bir Mesele Hakkında Delil Olarak Kullanılması

Fikhî tefsirlerde esbâb-ı nüzûlün önemli bir yeri vardır. Kurtubî, âyetlerin tefsirinde ve onlardan ahkam istinbadında bu haberlerden sık sık yararlanmaktadır.

1. Misâl: Yine Kurtubî, *“Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde, eski kocaları ile evlenmelerine engel olmayın .....”* Bakara, 2/232. âyetinin nüzûlü ile alakalı olarak, birinci meselede önce muhtasar bir şekilde şöyle der: Rivâyete göre Ma'gil b. Yesar'ın kız kardeşi Ebu'l-Beddah'ın nikahında idi. Onu boşadı ve iddeti sona erinceye kadar ona dönmedi. Sonra pişman oldu, yeniden onunla evlenmek istedi. Kadın buna razı olmakla birlikte, kardeşi onun Ebu'l-Beddah ile evlenmesine engel oldu ve eğer onunla evlenirsen yüzümün yüzünü görmesi haram olsun dedi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu⁹⁹⁰. Ardından bunu, Buhârî ve Dârekutnî'den gelen bir rivâyetle destekledikten sonra, ikinci başlıkta: Bu rivâyet sabit ise, âyette velisiz nikahın câiz olmadığına delil vardır, demektedir. Çünkü Ma'gil'in kız kardeşi dul idi. Eğer veli olmaksızın evlenebilseydi, kendisini evlendirir ve bu konuda velisi Ma'kil'e de ihtiyacı olmazdı. Öyleyse Allah'ın *“Engel olmayın”* kavlindeki hitap velileredir ve onların evlenmesine dair emir de onlara râcidir.

Diğer taraftan âyetteki hitabın kocalara ait olduğu da söylenmiştir. Kadının aleyhine olmak üzere iddetini uzatarak başkasıyla evlenmesine engel olmak ve ona zarar vermek kastı ile rica't yapılır. Ebû Hanîfe'nin arkadaşları bu olayı, kadının kendisini veli

⁹⁸⁹ Kurtubî, VI, 251.

⁹⁹⁰ Kurtubî, III, 158-159; Diğer nüzûl rivâyetleri için bk. Buhârî, Talâk 44, Nikâh, 36; Dârekutnî, III, 223.

olmaksızın evlendirebileceğine delil gösterirler ve şöyle derler: Çünkü Allah evlenme hadisesini şu âyette “*Eğer erkek karısını üçüncü kez boşarsa, artık bundan sonra kadın, başka bir kocaya varmadan kendisine helâl olmaz*” (Bakara, 2/230) kadının kendisine nispet etmiş olup, veliden söz etmemiştir. **Ancak birinci görüş zikrettiğimiz nüzûl sebebi dolayısıyla daha sahihtir. Doğrusunu Allah bilir**⁹⁹¹.

2. Misâl: Kurtubî, “*İmân eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp imân ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp imân ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur...*” Mâide, 5/93. âyetin sebab-i nüzûlü hakkında İbn Abbas, el-Berâ b. Âzib ve Enes b. Mâlik şöyle demişlerdir: İçkiyi yasaklayan âyet inince sahabîlerden bazı kimseler: İçki içip kumar kazancı yiyip de aramızdan ayrılanların durumu nasıl olacak? şeklinde bazı sözler söylediler. Bunun üzerine bu âyet indi⁹⁹².

Buhârî ise, Enes b. Mâlik’ten şunu rivâyet eder: Ebû Talha’nın evinde içki içenlere içki servisi yapıyordum. Biz bu hal üzere iken içkiyi haram kılan âyet nâzil oldu Hz. Peygamber bir nâdiden bunu ilan etmesini talep edince, Ebû Talha şöyle dedi: Dışarı çık ve bu sesin ne olduğunu anla!. Ebû Talha söze devamla: Dışarı çıktım, sonra döndüm ve onlara şöyle dedim: Bu ses: Haberiniz ola gerçekten içki haram kılındı diyen bir münâdînin sesidir dedim. Sonra Ebû Talha şöyle dedi: Git o şarabı dök. Bu şarap, el-Fadih (الفضيخ)’den yapılmıştı. Enes sözüne devam ederek der ki: Şarap Medine sokaklarında akıp gitti. Bazıları şöyle dediler: Midelerinde şarap bulunduğu halde bazıları öldürüldü. Bunun üzerine yüce Allah “*İmân eden ve iyi işler yapanlara.... tattıklarından dolayı günah yoktur*” âyetini indirdi.

Müfessir, ilk meselede bunlara yer verirken, üçüncü meselede “nebiz” diye bilinen içeceğin sarhoşluk vermesi halindeki fikhî hükmünü de şu şekilde ortaya koyar: **Âyetin inmesine vesile olan bu hadîs-i şerifte, sarhoşluk verirse hurmadan yapılan nebîzin hamr (sarhoşluk veren içki) olduğuna dair açık bir delil vardır. Bu ise i’tiraz kabul etmeyen açık bir nastır. Çünkü sahâbîler arap dilini bilen kimselerdi. Onlar bu içtikleri**

⁹⁹¹ Kurtubî, a.g.e., III, 159.

⁹⁹² Rivâyet hakkında bk. Tirmizî, Tefsîr, 5. sûre 10.

nebizin insana sarhoşluk veren bir içki (مر) olduğunu anlamışlardı. Çünkü o zaman Medine’de bundan başka bir içecekleri de yoktu⁹⁹³.

3.3.2.2. Esbâb-ı Nüzûl’ün Tefsir Hakkında Delil Olarak Kullanılması

Kurtubî’nin, esbâb-ı nüzûlü delil olarak kullandığı yerlerden biri de tefsir ve yorumlardır.

1. Misâl: Kurtubî, Bakara, 2/275-79. âyetlerin tefsirindeki 29. meselede 278. âyet olan “*Ey inananlar, Allah’tan korkun eğer inanyorsanız fâizden (henüz alınmayıp) geri kalan kısmı bırakın (almayın)*” kavlini ele alır ve nüzûl sebebi ile alakalı olarak şunu söyler: Âyet Sakifiler hakkında inmiştir. Bu kişiler Hz. Peygamberle, insanlardan alacakları fâizin kendilerine bağışlanacağı, insanların da onlardan alacağı faizin kaldırılacağı şeklinde sözleşmişlerdi. Alacakları fâizin vakti gelince, tahsil etmek üzere Mekke’ye haber saldılar. Alacaklı, Sakifli Amr b. Umey’lilerden Abdeoğulları idi. Borçlu ise Mahzum’lu Muğireli’ler idi. Muğireli’ler: Biz para ödemeyiz, çünkü faiz kaldırılmıştır dediler. Bu durumu Attab b. Esîd’e⁹⁹⁴ bildirdiler. O da olayı Hz. Peygamber’e yazılı olarak ulaştırdı. Âyet de nâzil olmuştu. Bu âyeti Hz. Peygamber Attab’a yazarak bildirince, Sakifilerin’de bundan haberi oldu ve alacaklarından vazgeçtiler. İbn İshâk, İbn Cüreyc, es-Süddî ve diğerlerinin rivâyetlerinin özetine göre, bu âyetin nüzûl sebebi kısaca budur⁹⁹⁵.

Daha sonra Kurtubî, “*Ey inananlar*” hitabının Sakifli’ler hakkında açık bir şart olduğunu ileri sürer ve bunun onların İslâm’a ilk girdikleri dönemde olduğunu söyler. Eğer bu hitabın imânı yerleşmiş kişiler hakkında olduğunu söylersek bu onlar için mecâzî anlamda bir şarttır der. Diğer taraftan İbn Fûrek ise: “*Ey inananlar*” hitabıyla kastedilenlerin Hz. Muhammed’den önceki Peygamberlere iman edenler olduğunu söyler. Âyetin diğer tarafı olan “*Allah’tan korkun, eğer inanyorsanız fâizden (henüz alınmayıp) geri kalan kısmı bırakın (almayın)*” hitabının ise, Hz. Muhammed’e imân edenlerin kastolunması ihtimal dahilindedir. Çünkü onlara imân ancak bununla fayda verebilir der.

⁹⁹³ Kurtubî, VI, 277-78.

⁹⁹⁴ Zamanın Mekke valisi, Mekke’nin fethinde müslüman oldu. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 451.

⁹⁹⁵ Kurtubî, III, 362-63; Vâhidî, a.g.e., s. 50-51(bazı ziyadelerle); Suyûfî, *ed-Durr*, II, 107.

Kurtubî, bu görüş hakkında aynen şöyle der: **Âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili gelen rivâyetlerle bu görüş reddedilmiştir**⁹⁹⁶.

3.3.2.3. Esbâb-ı Nüzûl'ün Âyetin Tahsisinde Delil Olarak Kullanılması

Zahiren birbirine zıtmiş gibi görünen nasların arasını cem' etme metodu olarak kullanılan tahsis: "Bir lafzın kapsamı içinde bulunan mânâlardan bir kısmını o lafzın kapsamından çıkarmak"⁹⁹⁷ şeklinde tarif edilmektedir.

Misâl: Kurtubî, kasten adam öldürmenin cezasını ebediyen cehennem olduğunu ifade eden Nisâ, 4/ 93. âyeti hakkında Yezîd b. Harun'dan şunu aktarmaktadır: Bize Ebû Mâlik el-Eşcaî, Sa'd b. Ubeyde'den şunu nakletmektedir: Adamın biri İbn Abbas'a gelerek şöyle dedi: Bir mü'mini kasten öldüren kimsenin tövbesi mümkün mü? İbn Abbas: Hayır onun yeri cehennemdir, dedi. Hadisin râvîsi Sa'd b. Ubâde der ki: Adam gittikten sonra yanında oturanlar İbn Abbas'a: Sen bize katilin tövbesinin varlığı hususunda görüş belirtiyordun? diye sordular. İbn Abbas onlara: Ben bu kişinin mümin birini öldürmek isteyen öfkeli biri olduğunu zannediyorum, dedi. Râvî der ki: Arkasından bir adam gönderdiler hakikaten kızgın olduğu anlaşıldı.

Müfessir sözüne devam ederek, ehl-i sünnetin görüşü de bu doğrultuda olup sahih olanın da bu olduğunu belirtir. Bu âyet tahsis edilmiş olup, bunun delilinin konu ile ilgili bazı âyet ve haberlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri bu âyetin Mikyes b. Dubâbe hakkında nâzil olduğunu icmâ' ile kabul etmişlerdir. Bu kişi kardeşi Hişam ile Müslüman olur ve sonra kardeşinin Neccaroğulları tarafından öldürüldüğünü duyar. Sonra Hz. Peygamberin yanına elçi olarak kattığı Fihri'li kişiyi kardeşine bedel olarak yolda öldürüp mürted olarak Mekke'ye kaçar⁹⁹⁸.

Kurtubî, sözünün devamında, bu husus tefsir ehli ve din âlimlerinin nakli ile sabit olduğuna göre, bunun Müslümanlar hakkında anlaşılması gerekmektedir. Diğer taraftan bu âyetin zahirini delil olarak almak Allah'ın "*Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir*" (Hûd, 11/114) "*Allah kullarının tövbelerini kabul edendir*" (Şurâ, 42/25) ve "*Ondan başka dilediğini bağışlar*" (Nisâ, 4/48) âyetlerinin zahirini almaktan daha

⁹⁹⁶ Kurtubî, III, 362-363.

⁹⁹⁷ Muhammed Ali eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Mısır 1356/1937, s 42; Aydınlı, a.g.e., s. 148.

uygun değildir. Bu âyetle diğer âyetlerin zahirini birlikte almak bir tezattır. Öyle ise tahsis kaçınılmazdır, demektir.

Diğer taraftan Kurtubî, “*Ve onlar ki, Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarmazlar*” (Furkân, 25/68) âyeti ile, bu âyeti bağdaştırmanın mümkün olduğundan bahseder. Bu şekilde nesh ve teâruz söz konusu olmaz. Bu da, Nisâ’daki âyetin mutlak ifadesini Furkan’dakinin mukayyed ifadesine hamletmekle olur. Bu şekilde âyetin anlamı şöyle olur: İşte bunun cezası şöyle şöyle olup, tövbe edenler müstesna. Özellikle de bu hükümleri mucip olan aynı şey ise bu böyle olmalıdır. Bu ise öldürmedir. Bunun gereği ise ceza ile korkutmadır⁹⁹⁹.

3.3.3. Âyetin Tefsirini Esbâb-ı Nuzûl’ün Delâlet Ettiği Mana İle Sınırlamayıp Daha Geniş Yorumlara Yönelmesi

Alimlerimizin beyanına göre Kur’ân âyetlerinin nüzûlüne veya nüzûl ortamına vakıf olunmadan âyetin manasını anlamak mümkün değildir¹⁰⁰⁰. Bu demek değildir ki, âyetin manası yalnız esbâb-ı nüzûlden ibaret veya onunla sınırlıdır. Kur’ân-ı Kerim’in getirdiği evrensel hedeflerden biride insan-yaşam birlikteliğidir. Kur’ân, indiği dönemdeki toplum ve hayat hakkında bize bazı açıklamalar sunarken, çağımız insanının davranışları da o dönemdeki insanların davranışlarıyla paralellik arzeder. Bundan ötürü, Kur’ân’ın nüzûlü sırasındaki olayların aynisini gelecek asırdaki insanlar için de vaki olacağı varsayımının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu sebepten Kurtubî, âyetlerin anlamlarını nüzûl ortamının ifade ettiklerinden daha geniş tutmaktadır.

1. Misâl: Kurtubî, ifk (iftira) hadisesi olarak bilinen ve Nur, 24/11-22 âyetlerinin inmesine vesile olan bu olayı, tefsirinde uzunca anlattıktan sonra, “*İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere, mallarından vermeyeceklerine yemin etmesinler*” kavli olan 22. âyet hakkında şöyle der: Rivâyetlerden anlaşıldığına göre bu âyet Hz. Ebû Bekir b. Ebî Kuhafe ile Mistah b. Üsâse arasında vuku bulan hadise dolayısıyla nâzil olmuştur. Mistah, Ebû Bekir’in teyzesinin kızının oğlu idi. Bedir’e katılmış fakir muhacirlerdendi. Nesebi, Mistah b.

⁹⁹⁸ Suyûfî, *ed-Durr*, II, 623. (özetle olay bu şekilde).

⁹⁹⁹ Kurtubî, V, 333-334.

¹⁰⁰⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 116.

Üsâse b. Abbâd b. el-Muttalip b. Abdî Menâf'tır. İsmi Avf olduğu, lakabının Mistah olduğu da nakledilmiştir.

Ebû Bekir hem yoksulluğu, hem de ona akrabalığı sebebi ile Mistah'a maddi yardımda bulunuyordu. İfk olayı emrolunup Mistah bunun hakkında fikrini ortaya koyduktan sonra, Ebû Bekir ona maddi yardımda bulunmamaya ve ona faydası dokunacak hiçbir iş yapmamaya katiyyen yemin etti. Sonra Mistah geldi, özür diledi ve kendisinin Hassan'ın akşam meclislerinde bulunduğunu ve onun bu hususta söylediklerini duyduğunu fakat, konuşmaya dahil olmadığını söyledi. Ebû Bekir ise ona: Sen de güldün ve söylenenlere iştirak ettin dedi ve yemininde ısrara devam etti. Bu olayın ardından bu âyet nâzil oldu¹⁰⁰¹.

Ed-Dahhâk ve İbn Abbâs derler ki: Müminlerden bir cemaat, ifk hadisesi aleyhinde söz söyleyen herkese yapmış oldukları yardımlarını durdurdular ve: Allah'a yemin olsun ki, Hz. Âişe hakkında konuşan hiçbir kimseye yardımımız olmayacaktır dediler. Bunun üzerine bu âyet bunların hepsi hakkında nâzil oldu¹⁰⁰².

Müfessir, rivâyet hakkındaki değerlendirmesinde şöyle der: Birinci rivâyet daha doğrudur. Şu kadar var ki âyeti kerime, kıyâmete kadar bütün Müslümanları zengin ve fazilet sahibi kimselerin kızarak, vasıfları bu olan kimselere katiyen yardım etmemeye yemin etmeleri hallerini kapsamaktadır.

Ardından Kurtubî, Abdullah b. el-Mübârek'in şöyle dediğine değinir: Bu âyet Kur'ân-ı Kerim'de en fazla ümit veren âyetlerdendir. Ebû Bekir dedi ki: Vallâhi Allah'ın bana mağfiret etmesini çok severim. Arkasından da, önceden olduğu gibi Mistah'a yardım etmeye başladı ve ebediyen bundan geri durmayacağını söyledi¹⁰⁰³.

Görüldüğü gibi Kurtubî âyeti umûma hamletmekle, verilmek istenen mesajın muayyen şahsa ve zamana değil kıyâmete kadar bütün insanlara mal ederek bu vasfın her zaman ve zeminde geçerli olduğunu vurgulamak istemiş ve müminleri de bundan sakınmaya davet ederek, âyetin manasının esbâb-ı nüzûlle sınırlı olmadığını ortaya koymuştur.

¹⁰⁰¹ Rivâyet için bk. Taberî, XVII, 81; İbn Atyye, XI, 285; İbn Kesîr, VI, 31; Suyûtî, *Lübâb*, s. 157; Abdu'l-Fettâh el-Kâdî, a.g.e., s. 281.

¹⁰⁰² Taberî, XVII, 82; İbn Atyye, XI, 285.

¹⁰⁰³ Kurtubî, XII, 210-211; bk. Müslim, Tevbe 56.

3.3.4. Lafzın Umûmilik İfade Etmesi Durumunda Sebebin Husûsiliğine Değil Lafza İtibar Etmesi

Umum-husus meselesi hakikatte fıkıh usûlünün konusudur. Usulcû alimlerin bu konudaki tetkikleri ise daha çok sünnete ve fakihlerin bu konudaki düşüncelerine dayanmaktadır. Diğer taraftan konu tefsir usûlü kitaplarında ilgili alimler tarafından açıklanmıştır. Suyûtî'nin ifadesine göre âlimler, lafzın umûmî olmasına mı yoksa sebebin hususiliğine mi itibar edileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir¹⁰⁰⁴. Hemen ifade edelim ki, alimlerimizin ekseriyeti “hükümün, sebebin hususiliğine değil de, lafzın umûmiliğine göre” olduğu tezini kabul etmişlerdir.

Buna göre, husus ifade eden sebab-i nüzûl haberleri umûmî lafzın hükmüne dahil olmaktadır. Öte taraftan bazı alimler bu konuda muteber olanın, sebebin husûsiliğinde olduğu fikrinde olup, benzeri olayların kıyas yolu ile buna hamledileceği görüşündedirler¹⁰⁰⁵.

Kurtubî'nin bu konudaki düşüncesi ise, cumhurunki ile paraleldir. O, nüzûl sebebi husûsî olan pek çok âyeti umûma hamleder. Veya lafzı umûm ifade edip, sebebi husûsî olan âyetler üzerinde herhangi bir tercih belirtmez. Şimdi bunu misâllerle görelim.

1. Misâl: Mücadele, 58/1, 2, 3, 4. âyetleri Evs b. es-Sâmit'in karısı Havle binti Sa'lebe'ye zihâr¹⁰⁰⁶ yapması sebebiyle nâzil olmuştur. Kurtubî bu âyetin tefsirinde bir birine yakın pek çok rivâyeti kaydetmektedir. Aynı şekilde Hz. Âişe, İbn Abbâs, Hasen b. Basrî ve Katâde'den de nakillerde bulunur. Ancak müfessir bu rivâyetleri verdikten sonra üzerinde herhangi bir tercih ve değerlendirmede bulunmaz.

Kurtubî, ilk âyetin tefsirinde bu haberleri yalnız nakletmekle kalmayıp, sonraki âyetlerin tefsirinde konunun fikhî boyutunu, hanımına bu ve benzeri ifadeler kullanan kişilerin şer'î ve fikhî yönünü fakihlerin sözlerine, kendi düşüncelerini de ekliyerek meseleyi geniş bir şekilde ele almaktadır¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 1, 29.

¹⁰⁰⁵ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, 32; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 95.

¹⁰⁰⁶ Zihâr: Kocanın karısına, sen bana anamın sırtı gibisin veya benzeri ifadeler kullanması. bk. Kurtubî, XVII, 262.

¹⁰⁰⁷ Kurtubî, XVII, 258-274.

2. Misâl: Kurtubî, Taberî'nin İkrime'den rivâyetine göre: “*Ey İmân edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının..*” Teğabün, 64/14. âyeti hakkında şöyle der: Kişi Hz. Peygamberin yanına gitmek istediği zaman ailesi ona şöyle derdi: Bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Onlar da: Müslüman olup dini konularda tefakkuh ettikten sonra, kendilerini bundan mahrum edenler için döndüklerinde şöyle şöyle yapacaklarını söylediler. Bunun üzerine: “*Ama siz affeder, suçlarını örter ve bağışlarsanız, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir*” âyetini indirdi. Mücâhid ise bu âyet hakkında şöyle demektedir: Dünyada onlar birbirini bırakmadılar, fakat bu sevgi kendilerini harama taşıdı.

Bunun ardından Kurtubî, kişinin ailesi ve çocukları sebebiyle işlediği her ma'siyet hakkında bu âyetin umûmî olduğunu, sebebin şahsa has olması, hükmün umûmî olmasına mani olmadığını bir defa daha, ifade eder¹⁰⁰⁸.

Öte taraftan müfessir yine A'râf, 7/31. âyette zikri geçen “*Ey Âdemoğulları...*” hitabından cahiliye asrında Beytullah'ı çıplak ayakla tavaf eden Araplar kastedilmekle birlikte, hitabın bütün insanlara olduğunu, âyetin namaz için yapılmış bütün mescitler hakkında umûmî olduğunu söyler. Yine sebebin husûsi olması, hükmün umûmî olmasına mani olmadığına da dikkat çeker¹⁰⁰⁹.

3.3.5. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Dönemindeki Olaylarla İrtibatlandırması

Kur'ân-ı Kerim'in inişine zahiri bir sebep teşkil eden esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini müfessirin yaşadığı dönemdeki olaylarla irtibatlandırması, Kur'ân-ı Kerim'in -nüzûl asrında olduğu gibi- evrensel olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan Kurtubî, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini bazen asrındaki siyâsî ve sosyal hadiselerle ilişkilendirmektedir. Konuyla ilgili birkaç misâl vererek müfessirin bu konudaki uygulamalarını göstermeye çalışalım:

1. Misâl: Kurtubî, “*(Ey Benî İsrâil) Bir zaman sonra siz o kimseler oldunuz ki, artık (verdiğiniz sözün tersine) birbirinizi öldürmeye, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarmaya, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşmeye başladınız. Eğer onlar size esirler olarak getirilirse, onları esirlikten çıkarmak size haram kılınmışken, esir*

¹⁰⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., XVIII, 138.

mübadelesi yapıyordunuz. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?..." Bakara, 2/85-86. âyetlerin tefsirinde öncelikle, nahiv ve kıraatle ilgili bilgiler verdikten sonra, sebab-i nüzûlü hakkında şöyle der: Buradaki hitap Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl asrındaki insanlardır, geçmiş insanlara hamledilmesi mümkün değildir. Âyet, Yahudi kabilelerinden, Kaynuka, Kurayza ve Nadirîler hakkında immiştir. Kaynukalılarla Kurayzalılar birbirlerinin düşmanı idiler. Evs kabilesi Kaynukalılarla Hazreçliler ise Kurayzaoğulları ile antlaşmalı idiler. Nadirîler, Evsliler ve Hazreçliler ise kardeş gibydiler. Kurayza ve Nadirîler de aynı durumda idiler. Daha sonra bu beraberlik bozuldu ve bu kabileler birbirleriyle savaşmaya başladılar. Savaş bittikten sonra, karşılıklı olarak fidye karşılığında esir değişimi yapıldı. İşte yüce Allah bu durum sebebiyle onları ayıplayarak *"Eğer onlar size esirler olarak getirilirse, onları esirlikten çıkarmak size haram kılınmışken, esir mübadelesi yapıyordunuz"* buyurmaktadır.

Daha sonra müfessir, zikri geçen bu son kaville ilgili ilim ehlinin şöyle dediğine değinir: Yüce Allah onlardan dört konuda söz almıştı: Öldürmeyi bırakmak, insanları vatanlarından çıkarmayı bırakmak, birbirlerine yardım etmemek ve fidye ile esir kurtarmak. Onlar ise, esirlerini fidye ile kurtarmak haricinde, yapmakla mükellef oldukları bu emirlerden yüz çevirdiler. Bunun için yüce Allah onları Kur'ân'da kıyamete kadar okunacak olan ve yermeyi içeren şu âyeti indirdi: *"Yoksa siz Kitab (Tevrat)'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?"* (Bakara, 2/85-86).

Ardından Benî İsrâil'in bu halini Endülüs Müslümanlarının hali ile irtibatlandıran müfessir (فتى) derim ki, ifadesinden sonra şunları söyler: Allah'a yemin olsun ki; biz fitne sebebiyle toplumdaki yüz çevirdik. Birbirimizin aleyhine (kafirlerle de yardımlaşarak) döndük, keşke Müslümanların desteğini alsaydık, aksine kafirlerle Müslümanların aleyhinde yardımlaşmıştık. Sonunda Müslüman kardeşlerimizi (Endülüs'te) müşriklerin idaresi altında hakir ve zelil bir durumda bıraktık. *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyil azîm!*¹⁰¹⁰.

Bu sözlerden anlaşılana Kurtubî, Endülüs mağlubiyetini Kur'ânî emirleri göz ardı etmekle ilişkilendirerek konuyu dinî bir çerçevede ele almaktadır. Müslümanların dahili

¹⁰⁰⁹ Kurtubî, a.g.e., VII, 183.

çekişmelere son verip bir araya gelemediklerinden ve birbirlerini haricî düşman görüp birbirlerinin aleyhine çalıştıklarından söz etmektedir. Ayrıca Muvahhidlerin gücünün zayıflamasına bağlı olarak pek çok Endülüs şehri, ya hristiyan hakimiyetinde kaldı veya işgal edildi. Bunun ardından halkın ekseriyeti kendi topraklarında kalmayı tercih ettiler. İşte Kurtubî hristiyan hakimiyetinde kalan bu Müslümanlara işaret etmektedir¹⁰¹¹.

Peşinden ilim adamlarının -düşman elinde kalan ve kurtarılması farz-ı kifaye olan- esirlerle ilgili görüşlerine de değinen müfessir, bu konuda ise şunları aktarır: İlim adamlarımız, hazineye hiç para kalmayacak dahi olsa bütün esirleri fidye ile kurtarmak farzdır, derler. İbn Hüveymendad ise: Âyet, esirleri fidye ile kurtarmanın vacip olduğu hükmünü getirmektedir der. Kurtubî sözüne devam eder, Hz. Peygamberden gelen haberler de bu doğrultuda olup, o uygulamalarında, hem esirleri kurtarmış ve hem de onların kurtarılmasını emretmiştir. Daha sonraki Müslümanların uygulamaları da bu mecrada cerayan etmiş olup, bu hususta bir icma oluşmuştur. Esirlerin beytü'l-maldan alınan para ile kurtarılması gerekir. Eğer yeterli miktar orada yoksa, bu sorumluluk bütün Müslümanlar üzerinde duran bir farzdır¹⁰¹² değerlendirmesini yapar.

2. Misâl: Müfessir, “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşıda gezerlerdi. Biz sizi birbiriniz için bir sınama yaptık” (Furkan, 25/20), âyetinin daha önce inen “Bu nasıl peygamberdir ki, yemek yer ve pazarlarda dolaşır” (Furkan, 25/7), âyetine cevap için indiğini zikreder. Ardından ilk meselede İbn Abbas’ın, bu âyetin nüzûlü hakkında: Müşriklerin, Hz. Peygamberi fakir olduğu için ayıplayarak: “Bu nasıl peygamberdir ki, yemek yer.....”sözlerinin ardından Allah resûlünün üzüldüğünü, bunun üzerine âyetin onu teselli etmek için indiğini söyler.

Âyetle ilgili üçüncü meselede, geçimin temini ve sebeplerine sarılma hususunda Kurtubî şöyle der: Bu âyet sebeplere sarılma, ticaret, sanat ve daha başka şekilde yaşamını devam ettirmek için muhtelif yollara başvurma hususunda bir dayanaktır. Günümüz (tasavvuf) şeyhlerinden birisi aramızdaki bir konuşmada bana şöyle dedi: Peygamberler, zayıf/güçsüz kimselere sebeplere sarılmayı öğretmek için gönderilmişlerdir!. Ben bu kişiye dedim ki: Bu söz, cahillerin, ahmakların, sefihlerin ya

¹⁰¹⁰ Kurtubî, II, 23-27; Bakara, 2/85-86. âyetlerin tefsiri.

¹⁰¹¹ Daha geniş bilgi için bk. Özdemir, Endülüs Müslümanları (I), a.g.e., s. 201-233.

¹⁰¹² Kurtubî, ay.

da kitap ve sünnete dil uzatanların sözüdür. Yüce Allah Kur'ân'da seçkin kulları peygamberler ve resûllerinin sebeplere sarılarak rızık peşinde koştuklarını ve birtakım meslekler icra ettiklerini beyan ederek şöyle demektedir: *“Ona, savaş sıkıntılarımızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik”*, (Enbiya, 21/80), Hz. Peygamber de *“Rızıkım mızrağımın gölgesi altında yapıldı”*¹⁰¹³ buyurmuştur. Sahâbîler ise, mallarıyla ticaret yapar, düşmanlarıyla da çarpışarlardı. Acaba bu kimseler size göre zayıf mı idiler?. Yemin olsun ki onlar, güçlü kimselerdi. Onların ardından gelenler de onlara tabi olmuşlardır. O yolda hidayet vardır. Şeyh cevabında bana şunları söyledi: Onların bu yola başvurmaları önder oluşlarından. Bu şekilde zayıf kimselere örnek olmaları için bunları yaptılar. Kendileri hakkında ise durum bunun aksinedir. Bunun örneği ise ashâbı suffedir.

Kurtubî bunun üzerine o kişiye şöyle cevap verdiğini söyler: Eğer durum bu şekilde olsaydı Hz. Peygamberin bunu açıklaması gerekirdi. Çünkü yüce Allah Kur'ân'da *“İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman için sana da bu Kur'ân-ı indirdik”* (Nahl, 16/44) buyurmaktadır. Bu konular bilgilendirme ve hidayetin alanına girer. Ashâbı suffe ise fakir olduğu zamanlarda İslâm'ın misafiri idiler. Hz. Peygambere bir sadaka ve hediye geldiğinde o, onları gözetirdi. Bununla birlikte onlar rızık peşinde koşarlardı - Buhârî ve diğerlerinin naklettiğine göre- Hz. Peygamberin evine su taşırlardı. Daha sonra yüce Allah Müslümanlara bazı ülkelerin fethini müyesser kılıp onların önlerini açınca hepsi de emirlik ve komutanlık makamlarına gelerek sebeplere sarılmakla da emrolundular. Diğer taraftan bu iddiâ, Hz. Peygamberin ve ashâbının zayıf olduklarını da ifade eder. Çünkü onlara melekler yardımda bulunmuşlardı. Eğer kuvvetli olsalardı buna ihtiyaçları kalmazdı. Zira bu durum, zafer ve nusretin sebepleri arasındadır. Bu şekilde konuşmaktan Allah'a sığınırız. Sebeplere sarılmak ve bunu kabul etmek, yüce Allah'ın ve onun resûlünün bir sünneti ve beyan ettiği bir yoludur. Aksi halde yüce Allah'ın *“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..”* (Enfal, 8/60) kavlinin yalnız zayıf kimseler hakkında olması gerekirdi. Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah Hz. Mûsa'ya hitabında: *“Denize asanla vur”* (Şuara, 26/63), aynı şekilde Hz. Meryem'e: *“Hurma ağacını kendine doğru silkele ki, üzerine olgun taze hurma dökülsün”* (Meryem, 19/25) buyurmaktadır. Oysa Allah, asa vurulmadan denizi yarmaya ve hurma ağacı sallanmadan ve yorgunluk olmadan ondan

¹⁰¹³ Buhârî, Cihâd 88.

hurma indirmeye kadirdir. Bunların yanında yüce Allah'ın lutfuna mazhar olmuş, duası makbul veya bir keramete mazhar olabilecek bazı kimselerin olabileceğini de inkar etmiyoruz. Fakat böyle kimseler vardır diye genel kaideler ve emirler yerle bir edilmez.

Kurtubî, münakaşaya girdiği şeyhe Kur'ân-ı Kerim'den de âyetler okumaya devam ederek şöyle der: Heyhat, heyhat! bir kimse yüce Allah'ın "*Gökte rızkınız ve size vaad olunan var*" (Zariyât, 26/63), âyetini delil göstererek buna muhalefet edemez. Yüce Allah ve onun resûlü doğru söylemiştir. Burada rızıktan maksat tevil ehlinin icmâi ile yağmurdur. Bu hususa Hz. Peygamberin hadis-i şeriflerinden de deliller getiren Kurtubî, sözüne şöyle devam eder: Şimdiye kadar gökyüzünden insanlar için et ve ekmek dolu kapların indiği varit değildir. Aksine bunlara ulaşmak için sebeplere râm olmak yerleşik bir kaidedir. Hz. Peygamber "Sizden biriniz, ipini alıp sırtında odun taşımaya herhangi birinden -versin veya vermesin- dilencilik etmesinden daha hayırlıdır" buyurmaktadır¹⁰¹⁴. Bu herhangi bir emek vermeden, yerde bulunan ot ve odunlar için böyledir. Dağda, insanlarla hiçbir irtibatı olmayan bir adam düşünsek dahi, geçimini temin edebilmesi için bu kişinin yerinden ayrılp yeryüzünde bulunanları toplaması gerekmektedir. İşte Hz. Peygamberin şu hadisinin anlamı budur: "Şayet siz Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, sabahın kursakları ve karınları aç gidip, akşam kursakları ve karınları tok olarak geri dönen kuşlar gibi rızıklanırdınız"¹⁰¹⁵. Burada kuşların gidiş-dönüşü bir sebeptir. Gerçekten sebeplerden sıyrılıp hakiki manada mütevekkil olduğunu söyleyerek yol kıyılarında oturan ve doğru yolu terk eden insanlara hayret edilir.

Buhârî'nin, İbn Abbas'tan rivâyetine göre: Yemenliler hacca giderken yanlarına mütevekkil olduklarını söyleyerek azık almadıklarını, Mekke'ye geldiklerinde ise, insanlardan yardım talep ettiklerini, bunun üzerine yüce Allah'ın "*Birde azık edinin*" (Bakara, 2/197), âyetinin indiğini söyler¹⁰¹⁶. Hz. Peygamberden ve sahâbîlerden yolculuğa çıkarken azıksız çıktıklarına dâir herhangi bir bilginin varit olmadığına da değinen müfessir, sahâbîlerin mütevekkil kimseler olduğunu belirttikten sonra, tevekkülü şöyle açıklar: Kalbin sıkıntılarını gidermek ve maksatların hasıl olması hususunda Allah'a güvenip dayanmak, sonra da bu husustaki emirler dolayısıyla sebeplere tevessül etmektir.

¹⁰¹⁴ Buhârî, Zekât 50.

¹⁰¹⁵ Tirmizî, Zühd 33, hadis no: 2344.

¹⁰¹⁶ Buhârî, Hacc 6.

Yine Kurtubî, bazı mutasavvîf grupların zikir esnasında veya haricinde, dinledikleri enstrümanların islâmî olup olmadığı hususunu, Lukmân, 31/6. âyetin sebab-i nüzûlü ile de irtibatlandırarak şöyle der: Tirmizî'nin rivâyetine göre Ebû Umâme Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu nakleder: “Şarkıcı cariyeleri satmayınız ve satın almayınız. Bu konuda onları eğtmeyiniz. Bu kişilerin ticaretinde hayır olmadığı gibi, bunların ticaretinden alınan para da haramdır. İşte bu *“İnsanlardan kimi de vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alırlar”* âyeti bu hususlar hakkında nâzil olmuştur. Tirmizî bu hadis hakkında garip yorumunu yapar¹⁰¹⁷.

Diğer bir açıklamaya göre, Nadr b. Haris şarkı söyleyen cariyeler satın alır, müslüman olmak isteyen birisine rastladığında, bu cariye ile onun yanına gider ve o kişiye: Haydi bu kişiyi yedir içir ve ona şarkı söyle derdi. Sonra o kişiye: Bu, Muhammedin seni çağırıldığı namazdan, oruçtan ve ona karşı fedakarlık yapıp yanında çarpışmaktan daha hayırlıdır¹⁰¹⁸ telkininde bulunurdu.

Kurtubî, şarkı hakkında Hz. Peygamberden nakledilen rivâyetlere sahabe ve tabînin görüşlerini de ekledikten sonra, fikhî hükmünü de şu şekilde açıklar: Bu hususta haram olan şarkı, nefisleri harekete geçirip, kadınlara karşı insanda istek uyandıran hayasızca ifadelerdir. Bu ifadelerde kadının güzelliği, şarap ve haramlardan bahis söz konusu ise bunun haram oluşu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Bunun dışındaki, sevinç günleri olan düğün, bayram ve zor anlarda insanları gayrete getirme gibi zamanlarda şarkının câiz olduğunu söyler. Keza Medîne'nin etrafına hendeğin kazılması sırasında söylenenler, Encese ve Seleme b. el-Ekva'nın da söylediklerinin bu kabilden olduğunu aktarır.

Sözü aşrındaki sofilerin kullandıkları enstrümanlara da getiren müfessir bu hususta şöyle der: Zamanımızda sofilerin bid'at olarak ortaya attıkları kaval, tef, telli ve telsiz sazlardan oluşan muhtelif çalgı ve şarkı aletlerini dinlemeleri ise haram bir şeydir¹⁰¹⁹.

¹⁰¹⁷ Tirmizî, bu hadisin yalnız Kasım'ın Ebû Umâme'den rivâyeti olarak nakledildiğini, Kasım'ın sika olduğunu, Ali b. Yezid'in ise hadiste zayıf olduğunu Buhârî'den aktarır. bk. Tirmizî, Tefsîr 31.

¹⁰¹⁸ Bk. Abdü'l-Fettah el-Kâdî (İbn Abbas kanalıyla), s. 305.

¹⁰¹⁹ Kurtubî, XIV, 53-56.

Bir başka yerde müfessir, “Allah’a karşı yalan uydurandan, ya da kendisine bir şey vahyolunmamışken “Bana da vahyolundu” diyenden ve “Ben de Allah’ın indirdiği gibi indireceğim” diyenden daha zâlim kim olabilir?” En’âm, 6/93. âyetinin Rahmânu’l-Yemânî (Müseylimetü’l-Kezzab), el-Esved el-Ansî ve Müseylime’nin hamımı sahte peygamber Secah hakkında indiğini söyler. Bu kişilerin kendilerine vahiy geldiğini, dolayısıyla peygamber oldukları iddialarını aktarır. Katade ve İbn Abbas da bu âyetin, Müseylime hakkında indiğini söylerler.

Kurtubî bu haberleri nakledişinin ardından (“قلت” derim ki) kavlinden sonra, ilim ve fıkıhtan yüz çevirip, kalbine doğan şeylerle amel eden, muâsır cahil sofiler ve şeyhlerine reddiyede bulunarak şöyle der: Fıkıhtan sünnetten ve selefin izlemiş olduğu yoldan sapanlar da bunlardandır. Bu kimseler: Kalbime şu doğdu veya kalbim bana şunu söyledi deyip, kalbinden geçen ve aklına gelene göre fetva vererek, bunu kalplerinin mâsivâdan ve her türlü kötü unsurlardan temiz olmasına bağlarlar. Kalpleri temiz olduğu için, güya ilâhî ilim ve hakikatler onlara tecelli ediyormuş. Bundan dolayı onlar, küllî sırlara vakıf oldukları gibi, cüzî hükümleri bildiklerini, bu sebepten bunlara ihtiyaçlarının olmadığını söyleyerek şöyle derler: Bu şerî hükümler yalnız avam ve ahmaklar içindir. Evliya ve hass kimselerin bu kabil naslara ihtiyaçları yoktur. Onların sözleri arasında “Fetva ehline bir şey sorsan dahi, sen yine kalbine sor”¹⁰²⁰ kavli de vardır. Nitekim Hızır’ın bu tür ilimler sebebiyle Hz. Musa’da bulunan şer’î hüküm bilgilerine ihtiyacı kalmamıştır. Bu tür bir iddia zındıklık ve küfürdür. Bunu söyleyen kişinin tövbesi istenmeksizin katledilir. Keza onlara bu sözden maksatlarının ne olduğuna dair bir soru yöneltmeye de ihtiyaç yoktur. Çünkü böyle bir iddia mutlak olarak şer’î hükümleri yıkar ve Hz. Peygamberden sonra başka peygamberlerin de varlığını kabul etmeye götürür¹⁰²¹.

İslam tarihinde ayrı metodları kullanan ehl-i zahir temsilcileriyle ehl-i batın arasındaki ilişkinin her zaman hoşgörü ile karşılandığını söylemek zordur, hatta mümkün değildir. Bu ilişkiler bazen tabii kabul edilen tenkit sınırlarını aşarak -Kurtubî’nin yaptığı gibi- sapıklık ve zındıklıkla ithama kadar varmıştır. Zahirî alimler, tasavvufun keşif ve ma’rifetle ilgili düşüncelerini makul bulmak bir yana, dini temelden sarsıcı fikirle olarak

¹⁰²⁰ Bk. Dârimî, Buyû 2.

¹⁰²¹ Kurtubî, V, 41-42.

telakki etmişlerdir. Meselâ İbn Arabî fakihler için “ümmetin firavunları” tabirini kullanırken, kendisine de “şeyh-i ekfer-büyük kafir” denmektedir¹⁰²².

3. Misâl: Kurtubî, “*Yakaladığımız zaman, zorbalara gibi mi yakalarsınız?*” Şuarâ, 26/123-140. âyetlerin tefsirini yaparken 130. âyette geçen “البطش” kelimesini önce etimolojik olarak ele alır. Arkasından, mana yönüne değinir. İbn Abbas ve Mücahid “البطش” kelimesini kılıçla öldürmek, kamçıyla şiddetli bir şekilde dövmek şeklinde izah eder. Bunun anlamı ise, hadisenin zulüm için yapıldığını ortaya koymaktadır der. Başka bir açıklamaya göre ise, kişiye lütfkar olunmadan ve mühlet verilmeden, kastî veya hata yolu ile cezalandırılması olduğunu ileri sürer. Bir başka açıklama şekline göre ise Mâlik b. Enes’in Nâfi’den, onun da İbn Ömer’den rivâyetine göre Mücahid, bu kelimenin manasının kamçı ile dövmek olduğunu söyler. Kurtubî, Malik’in bu rivâyeti hakkında İbn Arabî’nin şöyle dediğini aktarır: Malik’in bu açıklamasını yüce Allah’ın Hz. Musâ hakkında indirdiği şu âyetler de te’yid etmektedir: “*Nihayet Mûsâ, ikisinin de (kendisinin ve yardım isteyeninin) düşmanı olan adamı yakalamak isteyince o dedi ki: “Ey Mûsâ, dün bir canı öldürdüğün gibi şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun...”*” (Kasas, 28/19). Çünkü Hz. Mûsâ bu kişiye ne kılıç kaldırmış ve ne de mızrak vurmuş, yalnız o kişiye bir yumruk vurmuş ve onun tesiriyle bu kişi de ölmüştü. “البطش” el ile de yapılabilir. Bunun en hafifi yumrukla vurmaktır veya itmektir. Arakasından kamçı ve sopa ile vurmaktır, bunların ardından demir ile vurmaktır gelir. Haklı olma durumu hariç bunların hepsi kabul edilemeyen şeylerdir¹⁰²³.

Ardından müfessir -kaynak göstermeden- âyetin, geçmiş ümmetlerin yapmış oldukları mezmum fiilleri dolayısıyla yüce Allah’ın kedilerini yemesi, hallerini bize haber vermesi, bu gibi kötü fillerden uzak olmak ve bize de bunların bir öğüt olması için indirdiğini söyler¹⁰²⁴.

Sonra derim ki kavlinin ardından şunu söyler: **İslâm’da mezmum olan bu vasıflar, bu ümmetin pek çoğunda hakikat olmuştur. Özellikle Mısır’da Bahrî Memlûkler’in yönetiminde oldukları dönemlerde bu böyledir. Bu uygulamalar ise, insanların**

haksız yere yakalanıp kamçılarla ve sopalarla dövülmeleridir. Zaten Hz. Peygamber bunun böyle olacağını Müslim'in *Sahih*'inde Ebû Hureyre'den nakledilen bir haberde bildirmiş ve şöyle demiştir: "Cehennemliklerden iki sınıf vardır ki, ben onları henüz görmedim. (Birisini) Beraberinde sığır kuyrukları gibi kamçılar olup, onlarla insanları döven bir kavim, (diğeri) giyinmiş, çıplak, eğrilmiş ve eğrilten (başka insanları kendilerine meylettiren ve kendisi de başkalarına meyleden) bir takım kadınlardır!. Başları yana eğri deve hörgüçleri gibidir. Bunlar cennete giremeyecek ve onun kokusunu da alamayacaklardır. Halbuki oranın kokusu şu kadar şu kadar mesafeden alınacaktır"¹⁰²⁵.

Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre ise İbn Ömer Hz. Peygamberin bu hususta şöyle buyurduğunu söyler: "Sizler veresiye pahalı satıp, aynı malı peşin daha ucuz geri satın almak suretiyle alış veriş yaptığınız, cihadı terk edip öküzlerin kuyruğunu yakalayıp ziraatle geçinmeğe razı olduğunuz vakit, Allah size -tekrar dininize geri dönünceye kadar- öyle bir zillet musallat eder ki bunun altından kalkamazsınız"¹⁰²⁶.

¹⁰²⁵ Müslim, el-Cennetü ve Sıfetu Naîmiha 13.

¹⁰²⁶ Ebû Dâvûd, Buyû' 56.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmamızda ulaştığımız sonuç ve öneriler hakkında şunlar söylenebilir:

Kurtubî'nin yaşadığı dönem olan VII/XIII. asırda İslâm âlemi, doğusuyla batısıyla Hristiyan istilası altında olmasına rağmen ilmi hayat kesintiye uğramamış, aksine bütün hızıyla devam etmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri Kurtubî'nin çalışmalarıdır.

Kurtubî'nin doğumu, gençliği ve ailesi hakkında tarih ve tabakât kitaplarında tafsilatlı bilgi bulunamamıştır. Köken olarak ensardan bir aileye dayanmasına rağmen, çevresinde fazla tanınmayan ve çiftçilikle geçimini temin eden bir aileden gelmekte olan Kurtubî, Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğmuş, ilk eğitimini burada almış ancak, bu şehrin hristiyanların eline geçmesinin ardından Mısır'a göç ederek, eğitimini orada tamamlamıştır. Mısır'ın muhtelif şehirlerinde dolaştıktan sonra el-Minye bölgesine yerleşen Kurtubî, ömrünün geri kalan kısmını tefsirinin ikmaline vakfetmiş ve 671/1273 tarihinde aynı yerde vefat etmiştir. Kurtubî fıkıh, hadis, lügat ve kıraat alanlarındaki eğitim birikimini ansiklopedik mahiyetteki tefsirinde ortaya koymuştur.

Kurtubî'nin yaşadığı dönemde Endülüs'te hakim olan fıkıh mezhebi Mâlikî olmasına rağmen, o körü körüne mezhep mukallidi olmamış, tefsirinde zaman zaman İmam Malik'in, bazen de bu mezhebin diğer ileri gelenlerinin görüşlerine muhalefet ederek kendi düşüncesini ortaya koymuştur.

Kurtubî, işârî tefsir sınıfına koyabileceğimiz Tüsterî ve Kuşeyrî gibi mutasavvıf müfessirlerden herhangi bir tenkit getirmeden nakilde bulunurken, kendi asrında yaşayan ve "cahil" olarak vasıflandırdığı bazı mutasavvıf ve zâhit grupların fiil ve davranışlarını Kur'ân ve sünnete uymadığı gerekçesiyle ağır bir şekilde eleştirmektedir.

Müteşabih âyetlerin tefsirinde selef mezhebinin çizgisinde bir yol izleyen Kurtubî, ehl-i sünnet dışındaki fırkalara reddiyede bulunurken Eşârî mezhebinin metodunu kullanmakta ve bu mezhep alimlerinin görüşlerinden istifade etmektedir.

Kurtubî, herhangi bir mesele hakkında çeşitli fikhî mezheplerin görüşlerini tefsirinde zikrederken dayanaklarıyla birlikte sunmaya özen gösterir ve bunlardan delili ağır basan görüşü tercih eder.

Ele aldığımız müellifin, tefsirini telif ne zaman başlayıp, ne zaman tamamladığı hususunda kendi eserlerinde herhangi bir tarihe rastlamamakla birlikte, Endülüs'le ilgili bazı siyâsî, sosyal ve tarihî olaylara değinmesi, keza Mısır'a gidişini belirtmesi ve dahası pek çok eserine tefsirde göndermede bulunması, Kurtubî'nin bu eserini Mısır'da ve ömrünün sonlarına doğru yazdığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Kurtubî'nin eserleri, onun azim ve çalışkanlığının bir ürünü olup, ömrünün son meyvesi sayılabilecek tefsiri "*el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyinü limâ Tadammenehu mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*"ın İslâm dünyasında ayrı bir yeri vardır. Tefsirin, sonraki müfessirler ve diğer alimler tarafından referans olarak kullanılması, ayrıca üzerinde yapılan akademik çalışmalar bunun en açık göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Tefsir, rivâyet ağırlıklı bir eser olmasına rağmen Kurtubî, rey tefsirinin önemine işaret ederek, sadece âyetlerin zahirine göre tefsir yapanların yanlışlarının çok olacağını vurgular ve bu kişilerin Kur'ân-ı kendi hevâsına göre tefsir edenler zümresine gireceğini belirtir. Keza onun, kayıtsız bir rey taraftarı olmadığını sarf, nahiv, lügat, kelam, fikh ve fikh usûlü gibi ilimlerden istifade etmesi ve bunlara kendi görüşlerini ilave etmesi bunu açıkça göstermektedir.

Kurtubî, nasların açıklanmasında rivâyet tefsirine gereken ağırlığı vermiş, önce Kur'ân'a, sonra me'sur tefsir denilen Hz. Peygamber'in hadislerin, yanı sıra sahabe ve tabiîn sözlerine mürâcaat etmiştir. Yeri geldikçe de sebab-i nüzûl, kıraatle ilgili vecihler ve nasih-mensûhla ilgili görüşlere tefsirinde yer vermiştir. Kurtubî, konuyla ilgili olduğunda asrının siyâsî, sosyal ve tarihi olaylarına tefsirinde gönderme yapmaktadır.

Kurtubî tefsiri, kaynakları yönü ile de zengin diyebileceğimiz tefsirler arasındadır. Tefsirde kaynak olarak verilen gerek müellif, gerekse kitap isimleri toplandığında hiç şüphesiz büyük bir yekün teşkil etmektedir. Bazen isim vererek bazen de vermeyerek en çok kullandığı kaynakların başında Taberî, İbn Atıyye ve İbn Arabî gelmektedir.

Kurtubî tefsiri, rivâyet yönü ağır basan bir tefsir olduğundan, müfessir hadis mecmualarından gereği gibi faydalanmıştır. Hadislerin sahihlerini zayıflarından ayırmak için hadis usûlü kriterlerinden zaman zaman istifade etmiştir. Öte yandan Kurtubî'nin tefsirde kullandığı ifadelerden onun, çağının ilim tahsil geleneğine uyarak rivâyet tariki ile bazı nakillerde bulunduğu ve bu metodu sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tefsirinde sahih olmayan rivâyetlerin de varlığı gözlemlenmektedir.

Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasındaki irtibatın tayini, alimler arasında ihtilafı bir husustur. Ancak Kurtubî, tefsirinde sûreler arası münâsebete hiç değinmezken, âyetler arası irtibata işarette bulunmayı ihmal etmemiştir. Müfessir bunu her âyette yapmak yerine ilk bakışta aralarında irtibat kurulması zor olabilecek âyetlerde yapmaktadır. Bundan Kurtubî'nin sûrelerin tevkîfi olmadığı düşüncesinde olduğu söylenebilir.

Zikredilen tefsirin en bariz vasfı bir ahkam tefsiri olmasıdır. Bu nedenle Kurtubî âyetlerin tefsirinde oldukça geniş fikhî konulara girmekte ve bunları diğer mezhep imamlarının görüşleriyle mukayeseli olarak vermektedir. Bu tutumundan dolayı bazıları onu överken, diğer bazıları da eleştirmektedir.

Kurtubî, âyetlerdeki garip kelimeleri şerh hususunda eski Arap şiirinden yararlanırken, belagatla ilgili konulara fazla değinmez. Bunun en önemli nedeni Endülüs'lü müfessirlerin doğulular kadar bu ilme önem vermemeleri olsa gerektir.

Kurtubî sebab-i nüzûl konusuna -tefsirinin mukaddimesinde de belirttiği gibi- ayrı bir önem atfetmektedir. Bu bakımdan tefsir ettiği âyet veya âyetlerin nüzûlü ile ilgili rivâyet tespit edebilmiş ise bunu öncelikli olarak vermektedir. Keza sûrelerin Mekkî-Medenîliğini verişinin yanında nüzûl heberlerinin de yardımı ile Mekkî bir sûrede Medenî âyetlerin mevcudiyetine değinir.

Kurtubî tefsirinde, umûmî olarak hadislerin, husûsî olarak esbâb-ı nüzûl haberlerinin kaynağını, ya rivâyetin başında ya da sonunda vermeye özen gösterir. Ancak bazen kaynağını göstermediği haberler de vardır, fakat bunlar azınlıktadır. Müfessir, bazı âyetlerin esbâb-ı nüzûl haberlerini zikrederken herhangi bir tasarrufta bulunmadan geniş olarak verirken, bazen de delil olacak yeri “şu âyet şunun için indi” şeklinde kısa ve özlü olarak vermektedir.

Zaman zaman da esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini verirken bilinen yöntemin dışına çıkmaktadır. Sözelimi Buhârî'yi Müslim'e, Nesâî'yi Ebû Dâvûd'a tercih eder. Bu bağlamda lafzını aldığı kaynağı önce zikretmekte ve diğerine ise atfla yetinmektedir. Müfessirin verdiği bazı esbâb-ı nüzûl rivâyetleri bazen zikrettiği kaynaktan bulunamamıştır.

Esbâb-ı nüzûl ilminin Kur'ân-ı Kerim ilimleri arasında daha ilk dönemden itibaren önemle ve titizlikle ele alındığı bilinen bir gerçektir. Hatta bu ilmi bilmek neredeyse Kur'ân-ı Kerim tefsiriyle denk tutulmuştur. Kurtubî tefsirine ilk devir alimlerinin genelde ilke edindikleri ulûmu't-tefsîr ilmi ile ilgili bir mukaddime ile başlamakla birlikte, o bu mukaddimesinde esbâb-ı nüzûlle ilgili herhangi bir bahis açmamış ve bir tarif de getirmemiştir. Bu tür bir girişte, bu ilimden söz edilmemiş olması bir eksiklik sayılabilir. Yalnız tefsirin önsözünde esbâb-ı nüzûl haberlerinden gereği gibi istifade edileceğini iki defa vurgulamaktadır.

Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri yalnız sahih haberlerle bilinebilir. Bu konuda ictihad ve re'ye itibar edilmez. Başka bir ifade ile bu husus sahabînin görmesi, işitmesi veya müsned-merfû' rivâyetiyle bilindiği için, onların bu konuda rivâyet ettikleri müsned-merfû' olmayan rivâyetleri tefsir kabilinden yapılan değerlendirmeler ve izahlar olarak kabul edilir. Tabîlerden gelen esbâb-ı nüzûlle ilgili rivâyetler de merfû' hükmündedir. Ancak bu haberlerde sahâbî zikredilmediğinden bunlar mürsel olmaktadır.

Sebeb-i nüzûl'ün kuvvet derecesini, sebeb ifade etmede nass olanlar ve olmayanlar şeklinde iki grupta mütalaa edilebilir. Kurtubî tefsirinde bu tür bir ayırma gitmemiştir. Dolayısıyla âyet veya âyetlerin inmesine sebeb olan haberlerle, âyetin tefsiri kabilinden yapılan değerlendirmeler birbirine karışmıştır.

Müfessir çoğunlukla sebeb-i nüzûl haberlerini âyet veya âyetlerin hemen ardından ilk meselede verirken, bazen de âyetin bir parçası veya bir kelimesinin şerhi sadedindeki diğer meselelerde bahsettiği de görülmektedir. Sebeb-i nüzûlü verdiği yerlerden bir diğeri de kendi tercih ve yorumlarını dile getirdiği (قلت/derim ki) ifadesinden sonradır.

Bunların yanı sıra onun zaman zaman herhangi bir başlık altında olmaksızın sebeb-i nüzûl zikrettiği de gözlemlenmektedir. Bu tür bir yaklaşım Kurtubî'nin haberin sıhhat derecesine ve önemine son derece önem verdiğini göstermektedir. Buna göre, haberin

sahihliğinde problem yoksa tefsirinin başında ya da ortasında, şayet rivâyet biraz problemliyse onu da sona bırakmaktadır.

Kurtubî tefsirinin en önemli özelliklerinden bir diğeri de, hemen her meselede hadis kullanmaya önem vermesidir. Müfessir umûmi olarak hadisleri, husûsî olarak sebab-i nüzûl haberlerini sunarken ekseri ilk râvî ve kaynağına işaret ederek ihtisarı tercih etmektedir. Kimi zaman ise, önemine binâen bu rivâyetlerin senedlerini verdiği de görülür. Bu husus, daha çok haber meşhur kaynakların dışında veya zayıf addediliyorsa ya da olayın ehemmiyetine göre olmaktadır. Bazen de kendisi haberin senedini vermediği halde söz konusu hadisin orijinal kaynağında senediyle verildiğine işaret etmektedir.

Kurtubî tefsiri, sebab-i nüzûl kaynakları yönü ile de zengin diyeceğimiz tefsirlere dendir. Tefsirde sebab-i nüzûl haberleri başta kütüb-i sitte olmak üzere, Dârekutnî ve Beyhâkî'nin *Sünenleri*yle, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i ve İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ından alınmıştır. Kurtubî bazen de kaynak göstermeden birkaç nüzûl haberi vermektedir. Bunların içinden âyetin nüzûlüne hangisinin daha uygun olduğu hususunda tercihte bulunur. Bazen de haberleri önce mücmel, sonrada mufassal olarak aktarmaktadır.

Kurtubî, sebab-i nüzûl konusunda bir kaynak olarak, konuyla ilgili müstakil bir telifi olan Ebu'l-Hasen el-Vahidî'nin eserine oldukça az müracaat etmiştir. Bunun nedeninin Vahidî'nin, hadis rivâyetinde zayıf addedilen Sa'lebî'nin öğrencisi olmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.

Âyetlerin nüzûlüne vakıf olanlar sahâbîler olmuştur. Bu nedenle müfessir, kaynağını ve senedini vermeden sahâbîlerin bu husustaki rivâyetlerinden öncelikli olarak yararlanır. O, İbn Abbas'ın rivâyetlerine daha fazla yer vermekle birlikte, yer yer Abdullah b. Mesud, Enes b. Mâlik, Ebu'd-Derdâ, Ka'b b. Mâlik, Ca'bir b. Abdillâh, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Ubâde b. Sâbit, Urve b. Zübeyr, Ebû Zerr, Selmân-ı Fârisî, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ali b. Ebî Tâlip gibi diğer sahâbîlerden de nakillerde bulunmuştur.

Tabîilerden ise daha çok, Said b. Cübeyr, Dahhâk b. Müzâhim, Mücâhid. b. Cebr, Hasen el-Basrî, Katâde ve es-Süddî'den rivâyette bulunur. Kurtubî'nin tabîilerden

rivâyetleri bunlarla sınırlı olmayıp Zeyd b. Eslem, Mesrûk b. el-Ecda', Âmir b. Şerâhîl es-Şa'ibî, Ebu'l-Âliye, Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Sîrîn ve Muhammed b. Ka'b el Kurazî gibi tabiînin diğer ileri gelenlerinin sözlerine de yer vermiştir.

Etbâu't-tabîîn ve sonrasında ise, daha çok Mukatil b. Süleymân, el-Kelbî, Muhammed b. İshâk, İbn Cerir et-Taberî, İbn Atıyye, el-Vâhidî ve el-Mâverdî'den nakillerde bulunur. Yine Nakkâş, Kuşeyrî, Bakî b. Mahled, Mehdevî, Sa'lebî, Vâkidî, ez-Zemahşerî, Mehdâvî ve İbn Hişâm gibi bazı kimselerden alıntılar yapar.

Kurtubî, bazen yukarıda verilenlerin haricinde kaynaksız olarak sebab-i nüzûl rivâyetlerini birtakım müfessir ve âlim gruplarına atfen (يقال ، ذكر ، حكى ، روى ، يروى ، قيل) gibi rivâyet ve nakil bildiren temriz sigalarıyla vermektedir.

Bir âyet için birden çok sebab-i nüzûl olması, bir başka deyişle esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde ihtilaf edilmesi sonucu taaddüd meselesi ortaya çıkmıştır. Bunun neticesi olarak Kurtubî tefsirinde de hem sebebin taaddüdü hem de nüzûlün taaddüdü ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Sebebin taaddüdü, yani birçok nüzûl sebebi dolayısıyla bir âyet nâzil olmuş ise bu durumda Kurtubî -farklı rivâyetler olsa bile- ya bu rivâyetlerin arasını cem ve te'lif eder ki, bu da te'vil yolu ile rivâyetler arasındaki farklılığı gidermektir, ya da lafzın umûmilik ifade etmesi durumunda çoğunluğun yanında yer alarak sebab-i nüzûle değil lafza i'tibar eder. Bir başka ifade ile "Muteber olan lafzın umûmilîğidir, sebebin husûsîliği değildir" kaidesine göre husûsî nassın inmesine sebep teşkil eden sebab-i nüzûlleri dikkate almayarak lafzı, umûma hamleder.

Onun uyguladığı yöntemlerden bir diğeri de birden fazla sebab-i nüzûl rivâyetleri arasında (القول الأول أشهر وعليه الأكثر) gibi ifadelerle hangisinin daha uygun olduğu hususunda tercihte bulunmaktadır. Bu durumda çoğunlukla tercih sebebini ortaya koyar. Bazen de bu rivâyetleri yalnız zikretmekle yetinerek aralarında herhangi bir tercih belirtmez. Mukayese esnasında da görüldüğü gibi bir âyetin sebab-i nüzûlü hakkında müfessirlerin naklettiği rivâyetler ve düşünceleri birbirine zıttır. Bunun sebebinin ise, bir âyet için birden çok sebab-i nüzûlün rivâyet edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Müfessirin taaddüdle ilgili olarak tefsirinde yer verdiği hususlardan biri de "nüzûlün taaddüdü" olarak bilinen, birden fazla âyetin tek sebep için inmesi hususudur. Kurtubî

bu hususu tefsirinde açıkça belirtmese de, bu alandaki uygulamalarından nüzûlün taadüdüne cevaz verdiği söylenebilir.

Kurtubî'nin, nüzûl haberleriyle ilgili rivâyetleri bazen müfessirlerden naklettiği de olur. Fakat bu rivâyetler hadis mecmualarına oranla azdır. Müfessir, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini yalnız nakletmekle kalmaz, zaman zaman bu rivâyetleri verişinin ardından değerlendirmelerde bulunur. Kurtubî, naklettiği bu rivâyetlerin güvenilirliğini değerlendirirken hadis tenkitçilerinin rivâyetlere uyguladıkları bazı sened ve metin tenkid metodlarını kullanmaya özen gösterir. Müfessirin bu kuralları katı bir şekilde uyguladığı veya rivâyetleri sıkı bir elekten geçirdiğini söylemek mümkün olmamakla beraber, bazı rivâyetlerin mürsel oluşuna, bazı râvilerin zayıflığına, diğer bazısını sened yönü ile eleştirmesine, bazısının da (القول الأول أولى والأول أصح نقلًا) gibi ifadelerle daha sahih olduğuna dikkat çekmektedir.

Kurtubî, naklettiği rivâyetleri metin açısından değerlendirirken tarihî bilgilerden ve tarih ilminden de yararlanır. Bazı rivâyetlerde görülen tarihi gerçeklere aykırılık ve zaman yönü ile uyumsuz oluşuna dikkat çeker ve bu tür haberleri tenkit eder.

Müfessir yine münâsebet (tenasüp ve insicam) ilmi ile alakalı olarak, âyetlerin sebab-i nüzûlünün tespitinde Kur'ân'ın bütünlüğü açısından önemli olan sibak-siyak ilişkisi, âyetlerin zahirine ve manasına uygunluğu göz önünde bulundurur. Âyetlerin inişine vesile olan sebeplerin bilinmesi de bunların bilinmesini gerekli kılmaktadır.

Öte yandan Kurtubî'nin farklı diyebileceğimiz bazı değerlendirmeleri de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de inişi bazı sebeplere bağlanan âyetlerin adedi azdır. Bunların ekserisi ise ahkamla alakalıdır. "Her âyetin bir sebab-i nüzûlü vardır" mealindeki söz ise doğru değildir Bu kabilden olarak müfessir, hakkında diğer tefsirlerde sebab-i nüzûl haberi olarak verilen bazı haberleri kabul etmemektedir.

Genelde bir fıkıh terimi olarak kullanılan icmâ,' müctehidlerin Hz. Peygamberin vefatından sonraki herhangi bir zamanda dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri şeklinde tarif edilir. Ancak Kurtubî bununla, muhtelif asırlarda yaşayan müfessirlerin çoğunluğunun, herhangi bir âyete nüzûl sebebi olarak gösterilen rivâyet üzerinde birleşmiş olmalarını kasteder ve bu ifadeyi de bu maksatla kullanır.

Kurtubî'nin kullandığı ıstılahlarından biri de meşhurdur. Meşhur her tabakadan en az üç kişinin rivâyet etmiş olduğu veya en az üç farklı senedle rivâyet edilmiş olan hadislere denilmektedir. Bununla birlikte, râvilerin adedine, senedinin olup olmadığına bakılmaksızın halk arasında yayılmış olan hadislere de bu isim verilmektedir. Kurtubî de bu ıstılahı ikinci mana olan insanlar arasında meşhur olma anlamında kullanmaktadır.

Fıkhî tefsirlerde esbâb-ı nüzûl'ün önemli bir yeri vardır, bu yüzden müfessir özellikle ahkam âyetlerini açıklarken sebep-i nüzûl rivâyetlerinden âzami derecede istifade etmiştir ve onları bazı meselelere mesned olarak kullanmıştır. Kurtubî'nin, esbâb-ı nüzûlü delil olarak kullandığı yerlerden birisi de tefsir ve yorumlardır. Müfessirin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin arasını telif etmede kullandığı kaidelerden biri de birbirine zıtmış gibi görünen nasların arasını cem' etme metodu olarak kullanılan tahsistir.

Alimlerin beyanına göre Kur'ân âyetlerinin nüzûlüne veya nüzûl ortamına vakıf olunmadan âyetin manasını anlamak mümkün değildir. Bu demek değildir ki, âyetin manası yalnız esbâb-ı nüzûlden ibaret veya onunla sınırlıdır. Kur'ân, indiği dönemdeki toplum ve hayat hakkında bize bazı açıklamalar sunarken, çağımız insanının davranışları da o dönemdeki insanların davranışlarıyla paralellik arz eder. Bunun için, Kur'ân'ın nüzûlü sırasındaki olayların ayısının gelecek asırdaki insanlar için de vaki olacağı varsayımının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu sebeple Kurtubî, âyetlerin anlamlarını nüzûl ortamının ifade ettiklerinden daha geniş tutarak umûma hamletmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in inişine zahiri bir sebep teşkil eden esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini müfessirin yaşadığı asırdaki siyâsî ve sosyal hadiselerle irtibatlandırması, Kur'ân-ı Kerim'in -nüzûl asrında olduğu gibi- evrensel bir değerler manzûmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Müfessirler üzerinde bu tür başka çalışmaların yapılması yalnız o müfessirin metodunu ortaya çıkarmakla kalmayacak aynı zamanda tefsirinde sebep-i nüzûlle ilgili malzemeyi nasıl değerlendirdiğini de vuzûha kavuşturacaktır.

Bu çalışmamızın yanında Kurtubî tefsirinin aşağıda başlıklarını zikredeceğimiz yönleri de çalışma konusu olabilecek değerdedir.

Kurtubî tefsirinin tarihî yönü ile muasır kimselerden şikayetleri, hadis ve hadis ilimleri yönü, fıkıh ve fıkıh usûlü açısından ele alınması, tasavvuf hakkındaki düşünceleriyle, Kur'ân ilimleri açısından değerlendirilmesi, yerinde olacaktır.

KAYNAKLAR**KUR'ÂN-I KERİM**

ABBAS, Fadl Hasen, İtkânü 'l-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'ân, Dâru'l-Furkân, Ürdün 1997
1. baskı.

AKÎLE, Merâcî, Kıyâmu Devleti 'l-Muvahhidîn, Bingâzî 1971.

ALBAYRAK, Halis, Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri), Şûle Yay., İstanbul 1992.

ALTUNDAĞ, Şinâsi, "Muvâhhidler" MEB İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

ATEŞ, Süleyman, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi, Ankara 1983.

....., *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.

ANNÂN, Abdullah, Asru 'l-Murâbidîn ve 'l-Müvahhidîn, Kahire 1964.

AYDINLI, Abdullah, Hadis Terimleri Sözlüğü, Timaş Yay., İstanbul 1987.

AYDÜZ, Davut, Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir, Işık Yay., İstanbul 200.

BAĞDÂDÎ, İsmail, İydâhi 'l-Mekmûn fî 'z-Zeyli alâ Keşfi 'z-Zurûn, Vekâleti'l-Maarif 1364/1945.

BEDEVÎ, Ahmed Ahmed, el-Kurtubî, er-Risâle, Sayı 858, Yıl 1945.

....., *el-Hâyatu 'l-Akliyye fî Asrı 'l-Hurûbi 's-Salîbiyye bi Mısır ve 'ş-Şâm*, Mektebetu Nahdatı Mısır, Kahire ts.

BELAM, Miftâh es-Senûsî, el-Kurtubî Hayâtuhû ve Âsâruhu 'l-İlmiyye ve Menhecuhû fî 't-Tefsîr, Bingazi 1998.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), Sünen-i Kebîr ve 's-Sağîr, Dâru'l-Maârif'l-Osmaniyye, Haydarabâd Hindistan 1354 1. baskı.

BİLMEN, Ömer Nasûhi (ö. 1971 İst.), *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1973.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *Sahîh-i Buhârî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul 1981.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, AÜİF Yay., Ankara 1968.

....., *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1988.

....., *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı 3, İstanbul 1982.

DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer (ö. 385/995), *Sünen-i Dârekutnî*, (tah. Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî), Kahire 1386/1966.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân (ö. 255/869), *Sünen-i Dârimî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

DÂVÛDÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ali (ö. 945/1539), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (tah. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1972.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eşâ's (ö. 275/889), *Sünen-i Ebî Dâvûd*, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid ve diğerleri), Kahire 1354.

EBÛ DÂVÛD, et-Tayâlisî (ö. 204/819), *Müsned-i Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnân ts.

EBÛ ĞUDDE, Abdulfettah, *et-Talîkâtü'l-Hâfile ale'l-Ecvibeti'l-Fâdile*, Mektebetu'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, Halep 1384/1964.

EBU'S-SUÛD, el-İmâdî (982/1547), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan ts.

EMİN, Ahmed (ö. 1373/1954), *Fecrü'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût 1969.

ERDEM, H. Hüsnü, *Riyâzu's-Sâlihîn ve Tercemesi* (Mukaddime), Ankara 1976.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 1998.

EŞBÂH, Yusuf, *Târîhu'l-Endelîs fî Asri'l-Murâbidîn ve'l-Muvahhidîn*, (trc. Muhammed Abdullâh Annân), Müessesetu'l-Hancî, Kahire 1377 2. baskı.

ELMALI, Abdurrahman, *Fahreddin er-Râzî'de Esbâb-ı Nüzûl Değerlendirmesi*, Harran Üniv. İlahiyat Fak. Vakfi Yay., No. 7, Şanlıurfa 1998.

el-FİRT, Yusuf Abdurrahman, *el-Kurtubî el-Müfessir, Sîre ve Menhec*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982 1. baskı.

el-FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (neş. Yusuf eş-Şeyh), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.

....., *Besâir zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tah. Muhammed Ali el-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût ts.

GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâ'u U'lûmi'd-Dîn*, Dâru's-Şa'b ts.

GÜNGÖR, Mevlüt, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, Ankara 1989 1. baskı.

el-KINNEVÇÎ, Sıddık Hasen b. Ali (ö. 1307/1890), *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'an*, İdâreti İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar ts.

HACI HALİFE, Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zumûn an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1360/1941.

el-HAZRECÎ, Hulâsatu Tehzîb Tehzîbi'l-Kemâl, Mısır 1322.

el-HİNDÎ Alâuddîn Ali el-Muttâkî (ö. 975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1405/1985 5. baskı.

el-HÎTÎ, Abdulkadir, *Ebû Abdillâh el-Kurtubî Vücûdühü fî'n-Nahvi ve'l-Luğa fî Kitâbihî Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Beşîr, Beyrut 1996/1417 1. baskı.

HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, Haydarâbâd Hindistan 1334.

HAKKI BURSEVÎ, İsmâil (ö. 1137/1725), *Rûhu'l-Beyân*, el-Mektebetu'l-Mahmûdiyye ts.

HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned*, el-Mektebu'l-İslâmî, ve Dâr-ı Sâdir, Beyrut ts.

HASAN, H. İbrahim, İslâm Tarihi, (Siyâsî, Dinî, Kültürel, Sosyal), (çev. İsmail Yiğit-S. Gümüş), Kayıhan Yay., İstanbul 1985.

HÂZİN, Alâuddîn Ali b. Muhammed (ö. 741/1340), (*Tefsîru'l-Hâzin*) *Lübâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Beyrut Lübnan ts.

İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadis*, (tah. ve şerh Nurettîn I'tır), Dâru'l-Fikr, Suriye-Dimeşk 1406/1986.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir (ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (tah. Ali Muhammed el Becâvî), Dâr İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1378/1859 1. baskı.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir (ö. 1879-1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye Li'n-Neşr, Tunus 1984.

İBN ATIYYE, Abdülhak b. Ebû Bekir b. Abdülmelik el-Gırnâtî (ö. 546/1151), *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tah. er-Rahâlî el Farûk ve diğeri), Katar-Devha 1401/1981 1. baskı.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali, *el-Mevdûât*, (tah. Abdurrahman Osman), Medine 1386.

İBN FERHÛN, İbrahim b. Ali (ö. 799/1397), *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb fi Ma'rifeti Ulemâi A'yani'l-Mezheb*, (tah. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr), Matbatu's-Saâde, Mısır ts.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bâri*, (tah. Muhammed Fuad Abdulbâkî ve Muhibuddîn el-Hatîb), (haz. Abdülaziz b. Bâz) Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnân ts.

....., *ed-Durer'ü-l-Kâmine fî A'yani'l-Mieti's-Sâmine*, ts.

....., *Takribu't-Tezhîb*, (tah. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye-Halep, 1408/1988 2. baskı.

....., *Tehzibu't-Tehzîb*, Haydarâbâd, Hindistan 1325.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1405), *el-I'ber ve Dîvânü'l-Mübtede-i ve'l-Haber*, Dâru'l-Küttâp el-Lübnânî, 1959.

....., *Mukaddime*, Dâru'l-Küttâp el-Lübnânî, Beyrut 1967.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1283), *Vefayâtü'l-A'yân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zamân*, (neş. İ. Abbas), Dâru's-Sakâfe, Beyrut 1972.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tah. Mustafa es-Sakkâ ve arkadaşları), ts.

İBN İSHÂK, Muhammed (ö. 151/768), *es-Sîre*, (neş. Muhammed Hamidullah), Konya 1981.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Şihabüddin el-Kuşeyrî (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire 1932.

....., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Marife, Beyrut-Lübnan 1993 1. baskı.

....., *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bedreddin Çetiner ve Bekir Karlığa), Çağrı Yay., İstanbul 1985.

İBN MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd (ö. 273/887), *Sünen-i İbn Mâce*, Dâr Sahnûn ve Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.

İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1327), *Mukaddime fî-Usûli't-Tefsîr*, (tah. Adnan Zarzûr), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut 1979.

İBNÜ'L-İMÂD, el-Hanbelî Abdülhay (ö. 1089/1679), *Şezerâtu 'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Mektebetü'l-Kuds, Mısır 1351.

İBNÜ'L-KATTÂN, *Nazmü 'l-Cumân fî Ahbâri 'z-Zaman*, (neş. Muhammed Mekki), Câmiatü Muhammedi'l-Hâmis Yay., Rabat 1964.

İBN KAYYIM, el-Cevziyye Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 751/1350), *el-Fusûsiyye*, Kahire ts.

İNAN, Muhammed Abdullah, *Asru 'l-Murâbitîn ve 'l-Muvahhidîn fi 'l-Endelüs*, Kahire 1964.

İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub (ö. 380/990), *el-Fihrist*, (tah. Rıda Teceddüd), Tahran 1971.

İSMAIL PAŞA, *Hediyetü 'l-Ârifîn fi Esmâi 'l-Müellifîn ve Âsâru 'l-Muscannifîn*, Maarif Matbaası, İstanbul 1955.

....., *İdâhu 'l-Meknûn*, İstanbul 1364/1945.

KARAÇAM, İsmail, *Kur 'ân-ı Kerîm 'in Nüzûlü ve Kıraatı*, MÜ İlahiyat Fak. Vakfı Yay., No. 91, İstanbul 1995 2. baskı.

KARAMAN, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989.

....., *İslâm Hukukunda İçtihat*, DİB Yay., Ankara 1985 3. Baskı.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddîn (ö. 1332/1914), *Mehâsimü 't-Tevîl*, (tah. Muhammed Fuat Abdülbâkî), Dâr İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Mısır 1376/1957 1. baskı.

KÂDÎ Abdulfettâh, *Sahabe ve Muhaddislere göre Esbâb-ı Nüzûl*, (ter. S. Akdemir), Fecr Yay. Ankara 1996 3. baskı.

KATTÂN, Menna', *Mebâhis fî Ulûmi 'l Kur 'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.

KEHHÂLE, Ömer Rıda, *Mu 'cemü 'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

KEYLÂNÎ, Muhammed, *el-Hurûbu 's-Salîbiyye ve Eseruhâ fi 'l-Edebi 'l-Arabî fi Mısır ve 'ş-Şam*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Kahire ts.

KOÇYİĞİT, Talât, *Hadîs Usûlü*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi, Yay., Ankara 1967.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *el-Câmî li-Ahkâmi 'l-Kur'ân ve 'l-Mübeyyinü limâ Tademmenehû mine 's-Sünneti ve Âyi 'l-Furkân*, (tah. Muhammed el-Hafnâvî ve Mahmûd Hâmid Osman), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1416/1996 2. baskı.

....., *Mukaddimetü Tefsîri 'l-İmâm el-Kurtubî*, (tah. Muhammed Talha Mi'yâr), Dâr İbn Hazm, Beyrut 1418/1997 1. baskı

....., *et-Tezkire fi Ahvâli 'l-Mevtâ ve Umûri 'l-Âhire*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998.

....., *et-Tizkâr fi (Fadl) Efdali 'l-Ezkâr*, Dâru'l-Kütâb el-Arabî, (tah. Fuâd Ahmed Zümrelî), 1408 1. baskı.

KUTUB, Seyyid (ö. 1393/1966), *fi Zilâli 'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut-Kahire 1400/1980 9. baskı.

MA'TUK, Yusuf, *Bedreddîn el-Aynî ve Eseruhu fi İlmi 'l-Hadîs*, Beyrut 1987.

MAKKÂRÎ, Ahmed b. Muhammed (ö. 1041/1632), *Nefhu 't-Tîb min Ğusni 'l-Endelüsi 'r-Ratîb*, (tah. İhsan Abbas), Dâr Sâdır, Beyrut 1968.

MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *el-Mevâiz ve 'l-İ'tibâr bi Zikri 'l-Hutât ve 'l-Âsâr*, Mısır 1324.

MERRÂKUŞÎ, Abdülvâhid b. Ali (ö. 647/1250), *el-Mu'cep fi Telhîsi Ahbâri 'l-Mağrib*, (neş. Muhammed el-Uryân), el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye, Kahire 1963.

MEŞNÎ, Mustafa, *Medresetü 't-Tefsîr fi 'l-Endelüs*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986.

MÜSLİM, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, (tah. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Mektebetü İsa el-Halebî, Mısır 1955.

MÜTERCİM, Ahmed Asım Efendi (ö. 1235/1819), *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Kamus Tercemesi), Cemal Efendi Matbaası, İststanbul 1305.

NAHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (ö. 338/950), *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân*, Mısır 1338.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/916), *Sünen-i Kebîr*, Dâru'l-Kutübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.

NUBÂHÎ, el-Mâligî, Târîhu Kudâti'l-Endelüs, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1400.

ÖĞÜT, Salim, "Evsâl" TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1995.

ÖZDEMİR, Mehmed, *Endülüs Müslümanları-I* (Siyâsi Tarih), TDV Yay., Ank. 1994.

....., *Endülüs Müslümanları-II* (Medeniyet Tarihi), TDV Yay., Ank. 1997.

....., *Endülüs Müslümanları-III* (İlim ve Kültür Tarihi), TDV Yay., Ank. 1997.

RÂFÎÎ, Mustafa Sâdık, *Târîu Âdâbi'l-Arab*, Beyrut 1394/1979 ts.

RÂZÎ, Fahrüddin (ö. 606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*, Dâru'l-Fikir, Lübnân-Beyrut 1405/1985 3. baskı.

....., *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*, (çev. Suat Yıldırım ve diğeri), Akçağ Yay., Ankara 1993.

RIZA, Muhammed Reşîd (1935 Kahire), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (el-Menâr)*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnân ts. 2. baskı.

SAFEDÎ, Salâhüddîn Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (tah. İhsan Abbas), Beyrut 1969.

SÂLİH, Subhî (ö. 1986 Beyrut), *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1985 16. baskı.

SELMÂN, Meşhûr Hasan, *el-İmâm el-Kurtubî*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1993.

SEMÎN el-HALEBÎ, Ahmed b. Yusuf (ö. 756/1355), *ed-Durru'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Mekrûn*, Dâru'l-Kalem-Dimeşk 1407/1987.

SERİNSU, Ahmed Nedim, *Salebe Kıssası*, Şûle Yay., İstanbul 1995.

....., *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle Yay., İstanbul 1994.

SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1368.

....., *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâr İhyâi'l-Ulûm, Beyrût 1983. 4. baskı

....., *Tabakâtü'l-Müfesirîn*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût Lübnân 1403/1983 1. baskı.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. Musâ el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fi Usuli's-Serîa*, (tah. Abdullah Drâz), Dâru'l-Bâz, Mekke ts.

ŞELEBÎ Ahmed, *et-Tarîhu'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye*, Mektebetu'n-Nahda el-Misriyye, ts.

ŞENKÎTÎ, Muhammedu'l-Emîn b. Muhammed (ö. 1393/1973), *Edvâü'l-Beyân fi İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, baskı yeri ve tarihi yok.

ŞERBÎNÎ, el-Hatîb Muhammed b. Ahmed (ö. 977/1569), *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-İâneti alâ Ma'rifeti Badî Meânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts. 2. ofset baskı.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1835), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr ts.

....., *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Mısır 1356/1937.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (tah. Sıtkî Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1419/1998 1. baskı.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Dâr İhyâi't-Turâs, Beyrût ts.

UĞUR, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara 1992.

ULUDAĞ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Komuları ve İtikâdi Mezhepler*, İstanbul 1992.

....., *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 1979

VÂDÎÎ, Mukbil b. Hâdî, *es-Sahîhu'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâr İbn Hazm, Lübnan 1415/1993 2. baskı

VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Neysâbüri (ö. 468/1076), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1982 1. baskı.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam ve diğerleri), Fezâ Gazetecilik A.Ş. Yay., İstanbul

YILDIRIM, Suat, *Kur'an'ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.

....., *Peygamberimiz'in Kur'an-ı Tefsiri*, Kayhan Yay., İstanbul 1983.

....., *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İst. 2002.

YİĞİT, İsmâil, *İslâm Tarihi* (Memlûkler), Kayhan Yay., İstanbul 1991.

ZALET, el-Kasabî Mahmûd, *el-Kurtubî ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Ensâr, Mısır 1399.

....., *et-Tıbyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ensâr, Kahire ts.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Beyrut 1988.

ZEHEBÎ, Muhammed, *et-Tefsir ve'l Müfessirûn*, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, Mısır 1976.

ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, Kahire 1966.

....., *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, (tah. Şuayb el-Arnâvûd ve Hüseyin el-Esed), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1406/1986 4. baskı.

....., *Tezkiretu'l-Huffâz*, (tas. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî), 1374.

ZEMAŞERÎ, Cârullâh Muhammed b. Abdullâh (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan ts.

ZEHRA, Muhammed Ebû, İmâm İbn Teymiyye, (çev. Nusrettin Bolelli ve arkadaşları), İstanbul 1988.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm (ö. 1367/1948), *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâr İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire ts.

ZERKEŞÎ, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (tah. Muhammed Abdülfadl İbrahim), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

ZEYNUDDİN, İbnu'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer (ö. 749/1348), *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaatu'l-Vehbiyye, Kahire ts.

ZİRİKLÎ, Haryuddîn (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1980 5. baskı

ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr fî'l-Akîde ve 'ş-Şerîa' ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1411/1991.

ÖZGEÇMİŞ

Ekrem GÜLŞEN

07. 08. 1957 tarihinde Giresun/Görece'de doğdu. İlkokul tahsilini memleketinde yaptı. Ardından İstanbul'a gelip Kur'an-ı Kerim hıfzını bitirdi. Orta öğrenimini Gaziosmanpaşa İmâm-Hatip Lisesinde yaptı. Zeytinburnu İhsan Mermerci Lisesinden 1980, Kastamonu İmâm-Hatip Lisesinden (fark dersleriyle) 1981 yıllarında mezun oldu. 1979-1981 senelerinde Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul/Bakırköy teşkilatında görev yaptı. İlahiyat Fakültesini 1987'de bitirdi. 1992 yılında MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Tefsir Bilim Dalında "*Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir İlmindeki Yeri*" isimli çalışma ile Yüksek Lisansını tamamladı. 1993'de askerliğini kısa dönem olarak Burdur'da yaptı. Halen, 1994'de üstlendiği SAÜ. İlahiyat Fakültesi Arapça okutmanlığı görevini sürdürmekte olup, 1995 yılında SAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Tefsir Bilim Dalında başladığı "*Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*" adlı doktora tez çalışmasını ikmal etmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır.